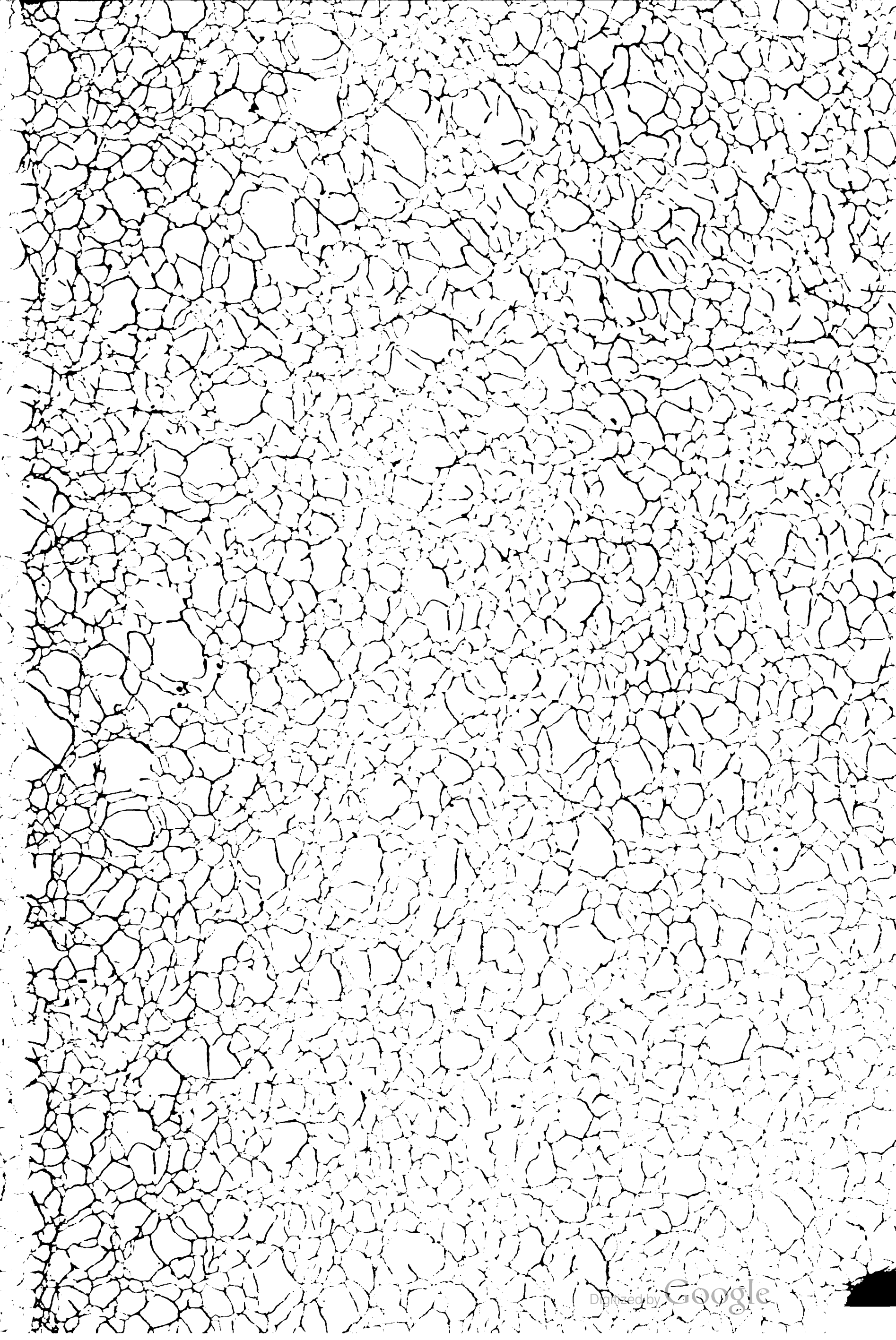


BUSKEN HUET

HET LAND VAN RUBENS



BELGISCHE REISHERINNERINGEN

HET LAND VAN RUBENS

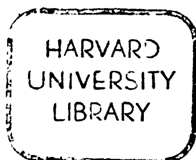
BELGISCHE REISHERINNERINGEN

DOOR

CD BUSKEN HUET

TWEEDE DRUK

AMSTERDAM,
J. C. LOMAN JR
1881



Stoomdrukkerij Loman, Kirberger & van Kesteren, Amsterdam.

VOORREDE VAN DEN TWEEDEN DRUK.

Een gelukkig toeval doet deze nieuwe uitgaaf mijner belgische herinneringen van 1878 zamentreffen met het Conscience-feest van 1881.

Het is mij eene aangename gewaarwording, niet onder de laatsten geweest te zijn die zin toonden voor het eigenaardige in de plaats, door de Zuidelijke Nederlanden in den loop van slechts één halve eeuw onder de volken van Europa veroverd. Op het oogenblik zelf dat ik van dezen herdruk in de verte het laatste proefblad korrigeerde, bewoog van het Wiertz-Muzeum naar de Beurs zich een huldebrengende optogt, gelijk sedert Belgie's herleving in 1830 de straten van Brussel, aan veel feestelijks gewoon, nog niet aanschouwd hadden. Voor het eerst op deze wijze in Belgie's geschiedenis werden dien dag de belgische letteren gekroond.

Op meer dan één plaats in dit geschrift is Conscience eerend herdacht. Levendiger evenwel dan drie jaren geleden gevoel ik thans dat hij niet alleen een schrijver, maar zijn werk eene nieuwe bladzijde in de jaarboeken van zijn land is.

Moge in het herboren Belgie het nimmer aan mannen ontbreken, die zoo waardig en lievenswaardig Rubens natreden!

Parijs,
1 Oktober 1881.

Cd. B. H.

VOORREDE VAN DEN EERSTEN DRUK.

Mij is Rubens de volmaakte Belg. Om die reden stel ik mijn geschrift onder de hoede van Rubens' naam, en durf ik het om zijnentwil een gunstig onthaal voorspellen.

Evenals in vroegere reis aanteekeningen, volgde ik ook bij het opschrijven dezer belgische de orde, welke het geheugen aan de hand deed. Uit Frankrijk begaf ik mij in Augustus 1878 regtstreeks naar Vlaanderen, en eindigde met de Ardennen.

Op die wijze moest in de eerste hoofdstukken het muzeum van Rijssel herdacht worden. Het zal natuurlijk schijnen, hoop ik, dat dit geschiedt. Te Rijssel wordt eene verzameling gevonden, wier beschrijving de ongezochte inleiding tot alle verdere beschouwingen vormt.

Voor de bibliografie over mijn onderwerp neem ik de vrijheid, te verwijzen naar de statige drie deelen *Patria Belgica*, Brussel 1873—1875. Aan het slot van elk der in die encyklopædie vervatte hoofdstukken over kunst, letteren, geschiedenis, onderwijs, landschap, bodem, wetenschappen, vindt men de voornaamste boeken vermeld, uit welke geput is.

Hoofdbronnen zijn: Schayes, *Histoire de l'architecture en Belgique*, vier deelen; Crowe en Cavalcaselle, *Les anciens peintres flamands*, uit het engelsch, met aanteekeningen van A. Pinchart en Ch. Ruelens, twee deelen; Alfred Michiels, *Histoire de la peinture flamande*, tweede druk, tien deelen.

Bijdragen uit de eerste hand zouden onzerzijds ontbreken, zoo, ten behoeve van het tijdvak dat Rubens voorafging, Van Mander niet in aanmerking kwam (lang genoeg leefde de Vlaming te Haarlem en te Amsterdam, om voor een Hollander te mogen doorgaan), en niet door Bakhuizen van den Brink over de geschiedenis van Rubens' ouders zoo veel licht verspreid was.

Daar ik den dichter van den *Molenaar* en den *Spaanschen brabander* nergens als biograaf van Van Mander aangeduid vind, heb ik, bij mijn spreken over dezen, Bredero's naam onvermeld gelaten. Ik neem echter de gissing voor mijne rekening, dat niemand anders dan hij de schrij-

ver van het Leven des Auteurs is, voor het eerst opgenomen achter den oudsten herdruk van het *Schilderboek*, Amsterdam 1618, Bredero stierf er in Augustus van dat jaar, en het opstel dagteekent van de laatste maanden van 1617. Een rijm, aan het slot, is door hem en met zijne spreuk onderteekend. In die verzen komt eene woordspeling voor, welke men tot tweemalen ook in het levensberigt ontmoet. De overleden Van Mander was in voldoende mate dichter geweest, om den dichter Bredero aan te trekken; en Bredero was genoeg oud-schilder, om behagen te vinden in het verheffen van een boek, dat ook zijn eigen voormaligen leermeester Francesco Badens herdacht. De levendige stijl, hier en ginds; het dramatische en kluchtige van sommige anekdoten, zijn aannemelijke inwendige bewijzen. Noord-Nederland bezat in 1617 geen anderen schrijver, schijnt het, die, tevens in de schilderswereld te huis, zulk teekenachtig proza leveren kon.

Van *l'Art flamand dans l'Est et le Midi de la France*, door Alfred Michiels, heb ik gebruik kunnen maken. Evenzoo van Max Rooses' *Geschiedenis der antwerpsche schilderschool* en van *Les grands architectes de la renaissance aux Pays-Bas*, door Auguste Schoy. Te laat daarentegen bekwam ik kennis aan Jules Houdoy's *Etudes artistiques*. In het eerste gedeelte van dit werk, geput uit de archieven van Rijssel, houdt de schrijver zich onledig met sommige oudvlaamsche schilders, nog vooraf gegaan aan de Van Eycken: Meester Peter van Sint Kathrijne, Melchior Broederlam, Johannes Mannin, Johannes van Yeke. Uit rekeningen blijkt dat deze kunstenaars gewerkt hebben in 1422, 1394, 1382, en zelfs in 1363. Door W. A. James Weale vind ik aangeteekend, in strijd met Houdoy's meening, dat Johannes van Yeke, die in 1422 te Kamerijk voor de kathedraal schilderde, niet Jan van Eyck geweest kan zijn, daar deze van Oktober 1422 tot September 1424, werkzaam voor Jan van Beijeren, zich in Den Haag ophield.

Sprekend over de oude luiksche schilders, noem ik maar even Gerard Lairesse, die mij toeschijnt naauwlijks tot de Belgen te kunnen gerekend worden. De Luikenaren hebben dan ook tot heden hem geen standbeeld opgerigt, zooals voor Grétry. Te meer doet het mij genoegen, hier te kunnen verwijzen naar een belangwekkend opstel van Prof. J. Alberdingk Thijm over Lairesse in het tijdschrift *Nederland*, jaargang 1879.

Toen ik mijn hoofdstuk over Nieuw-Brussel schreef, leefde burgemeester Anspach nog, en kon ik niet vermoeden dat de krachtige man zoo spoedig zou weggenomen worden. [1]

[1]. Sedert dit geschreven werd overleden ook nog: Eugène van Bemmel, hoogleeraar in de fransche letterkunde te Brussel; de architekt Poellaert, en de portretschilder De Winne. De prozaschrijver Charles de Coster leefde reeds in Mei 1879 niet meer.

Eene voorname leemte van mijn werk is, dat ik noch over het belgisch tooneel handel, noch over de belgische muziek. Anders ware een woord, aan de nagedachtenis van Fétis gewijd, ten behoeve dergenen die het merkwaardig artikel van hem over zichzelven, in zijne *Biographie universelle des musiciens* niet kennen, slechts billijk geweest; — ongerekend hetgeen te zeggen ware over de jonger lauweren van Gevaert, te Brussel, en van Benoît, te Antwerpen. Eene uitvoerige *Histoire du théâtre français en Belgique*, door Frédéric Faber, is in aantogt.

Belgie is het eenige rijk in Europa, waar, nevens het fransch, eene taal gesproken en geschreven wordt, welke de Hollander als zijne moedertaal erkent. Doch gedurende jaren en jaren kan voor de oudere beschavingsgeschiedenis van Belgie geen beroep gedaan worden op voortbrengselen eener nationale litteratuur. Des te guller ben ik daarom met aanhalingen uit belgische dichters en belgische prozaschrijvers van den tegenwoordigen tijd. De nieuwe gelegenheid, nu in het fransch, dan in het vlaamsch, land en leven door de hedendaagsche Belgen zelven te laten schilderen, moest aangegrepen worden.

Ik vraag verlof, mij te mogen verwijderen onder het nazeggen van Philippe de Commines' hulde aan het Belgie van vier eeuwen her. Zij voegt nog heden in den mond van iederen reiziger, die het vele schoone en goede herdenkt tusschen Ostende en Spa aangetroffen: „Je cuide avoir vu et connu la meilleure part d'Europe; toutefois je „n'ai connu nulle seigneurie ni pays qui fût si abondant en richesses, „en meubles, et en édifices, et aussi en toutes prodigalités, dépenses, „festoiements, chères, comme je les ai vus, pour le temps que j'y étais. „Et s'il semble à quelqu'un que j'en die trop, d'autres y étaient comme „moi qui par aventure diront que j'en dis peu."

PARIJS,
September 1879.

CD. B. H.

EERSTE HOOFDSTUK.

Elk Nederlander, die Parijs bezocht, heeft van de terugreis over Belgie één indruk medegebragt: het geleidelijk verdwijnen, na Chantilly en Compiègne, van het eigenaardig fransche in het landschap; het langzaam opdoemen der vlakten van Fransch-Vlaanderen; het plaats maken van bouwland en steengroeven voor bouwland en kolen- of ijzermijnen; — tot, bij de aankomst te Antwerpen, een blik op de Schelde en haar mastbosch waarschuwde, dat men de Noordzee naderde en zich weder *en pays de connaissance* bevond.

Ik stel mij voor, in deze bladzijden denzelfden welbekenden weg te volgen; maar te volgen als een voetreiziger doen zou, die, met zijn Joanne of zijn Bädeker in de hand, overal uitstijgt, waar hij vermoedt iets van zijne gading te zullen vinden; overal aanlegt, waar het hem lust te vertoeven. Een, die van de zevenmijlslaarzen der lokomotief zich alleen bedient, om telkens verder te komen.

Compiègne en Pierrefonds kende ik van vroeger, doch had te Creil, bij meer dan één gelegenheid, met afgunst de baan zich in tweeën zien splitsen, en, terwijl de trein mij voortsleurde naar altijd hetzelfde Saint-Quentin, hetzelfde Maubeuge, hetzelfde Mons, gelukkiger stervelingen zien weggevoerd worden in de rigting van Amiens, van Atrecht, van Rijssel.

Waarom gelukkiger? Waarom benijd? Overleg is de halve fortuin. Zoo weinig misgunt het lot den reiziger een klein voordeel, dat wie 's morgens te Parijs een plaatsbiljet neemt, en 's avonds te Amiens gaat slapen, den geheelen dag te Chantilly kan doorbrengen. Zoo deden wij, mijne reisgenooten en ik; en wij hadden er geen berouw van.

Compiègne is het laatste, Chantilly het voorlaatste plekje van Noord-Frankrijk, waar men de indrukken van het liefelijkste in de fransche natuur met de herinneringen van dat ancien-régime ziet paren, waaraan ons hart, schijnt het wel, meer gaat hangen, naarmate bij het weldadig toenemen van den afstand der tijden, de lichtzijden duidelijker uitkomen.

Hebt gij verstand van race-paarden en van jockey's? Chantilly bezit van beiden eene uitgezochte verzameling, en gij kunt u met eigen oogen overtuigen, dat de roem zijner voorjaars- en najaarswedrennen niet bij overrompeling verkregen is.

Welke zorgen! Van hoevele menschelijke veulens moet de opvoeding verwaarloosd heeten, vergeleken bij die der veulens van Chantilly! Elke steen des aanstoots wordt, van jongs af, letterlijk weggenomen voor hunnen voet. De effen paden zelven schijnen voor deze koningskinderen van het paardenras, nog niet effen genoeg. Eenige malen 's jaars spant men hunne vaders en hunne moeders voor de eg, en verlengen zich, in de laan van den Connétable, tegenover het kasteel, de breede, onafzienbare voren.

Gedurende tweehonderd jaren, tot 1830, is Chantilly het eigendom der Condé's geweest, wier laatste afstammeling het aan een Orleans vermaakte. Het kwam in de familie door het huwlijk van een Condé met de Charlotte Montmorency, van wier bekoorlijkheden het zooveel moeite gekost heeft, de aandacht van den grijzenden Henri Quatre af te leiden. Men kan dit naslaan in Hooft's *Hendrik de Groote*. Charlotte werd de moeder van den Grand Condé, en deze de stichter van het kasteel, hetwelk thans door den hertog van Aumale herbouwd wordt. Voorheen stond er een feodaal slot uit de 14de eeuw, vermaard door zijne schoonheid, en door Du Cerceau opgenomen onder de *Plus excellens bastimens de France*.

Wij weten, welke eischen tegenwoordig in Frankrijk gesteld

worden, waar het geldt, kerken en paleizen te restaureren. De hertog van Aumale schijnt zich daaraan blijmoedig te onderwerpen. Te midden van Le Nôtre's herstelden aanleg, rijst al hooger met ieder jaar, uit de vijvers van Chantilly, met poorten en torens en kapel, het familieslot der Condé's: door de omwenteling van 1789 zóó beschadigd, dat czaar Alexander in 1815 er te naauwernood een onderkomen vond, maar in de 18de eeuw weleer een voorwerp van bewondering in de oogen van duitsche keizers en skandinavische koningen, — nadat in de 17de Lodewijk XIV er het feestelijk onthaal had genoten, waarvan de herinnering bewaard gebleven is door mevrouw De Sévigné's brieven over den dood van Vatel.

Op mij maakt Vatel den indruk, eensklaps monomaan geworden te zijn. Zelfs de eerzuchtigste kok, die bij zijne zinnen is, zal niet tot driemalen zich op zijnen degen werpen, omdat visch, die er naauwlijks wezen kon, er nog niet was. Al 's avonds te voren, dunkt mij, was het met onzen vriend niet pluis.

Doch met dat al, hoe komt op nieuw door dit voorval het sardanapalische aan het licht, in de oogen van Lodewijk XIV een der idealen van het koningschap, en met zulk een aangeboren talent door hem gehandhaafd! Hoe plegtig vonden Condé's gasten en Condé zelf het, dat de maître-d'hôtel zich het leven benam, door wiens schuld de koning gevaar liep, geen tarbot op zijne tafel aan te treffen! Met welken nieuwen eerbied voor den verheven persoon der allerchristelijkste majesteit vervulde hen die trek!

Ook mevrouw De Sévigné, in vele andere dingen zoo onbevooroordeeld, neemt de zaak ernstig op: »Vatel, le grand Vatel, »cet homme d'une capacité distinguée de toutes les autres, dont »la bonne tête était capable de soutenir tout le soin d'un État; »cet homme donc que je connaissais, voyant à huit heures, ce »matin, que la marée n'était point arrivée, n'a pu souffrir l'affront »qu'il a vu qui l'allait accabler, et en un mot il s'est poignardé. »Vous pouvez penser l'horrible désordre qu'un si terrible accident »a causé dans cette fête."

Het is waar, zij kende Vatel al uit den tijd, toen hij nog in dienst van Fouquet was, en alles wat aan Fouquet herinnert, doet hare goedhartigheid bovenkomen. Haar eerste berigt van het

voorgevallene ademt bovenal deernis met den zelfmoordenaar. Maar mevrouw De Grignan, oordeelt zij, behoort er meer van te weten. Dat eerste bulletin is onvoldoende. De brief van vrijdag moet zondag aangevuld:

»Dit is geen brief, maar een rapport, dat onze vriend Moreuil, »om uwe nieuwsgierigheid te bevredigen, mij omtrent het voorge»vallene te Chantilly en Vatel is komen doen. Vrijdag schreef ik »u, dat hij zich doorstoken heeft: ziehier hoe de zaak zich heeft »toegedragen. Donderdagavond kwam de koning: de jagt, de illu»minatie, de maneschijn de rijtoer, het souper in de open lucht, »te midden der jonquilles, alles ging naar wensch. De gasten »zaten aan; maar er waren er zooveel meer, dan waarop men »gerekend had, dat voor twee of drie tafels kip te kort kwam. »Dit hinderde Vatel, en tot verschillende personen hoorde men »hem zeggen: Ik ben een bedorven man; dit affront is dulde»loos. — Tot Gourville zeide hij: Mijn hoofd loopt om; *ik heb »in geen twaalf nachten geslapen*; help mij de noodige bevelen »geven. — Gourville nam hem uit de handen wat hij kon. Die »te kort gekomen kippen (niet aan 's konings tafel, maar aan de »vijfentwintigste of daaromtrent) wilden hem niet uit de gedach»ten. Gourville verhaalde dit den prins. De prins zocht hem op »in zijne kamer. Vatel, zeide hij, alles gaat best; 's konings tafel »was zonder wedergade. — Monseigneur, antwoordde hij, uw »goedheid geeft mij den genadeslag; ik weet, dat er aan twee »tafels kip te kort gekomen is. — Och kom, zeide de prins, laat »dat u niet verdrieten; alles gaat best. — Het wordt donker: »het vuurwerk mislukte gedeeltelijk, er was te veel rook; het »had zestien duizend franken gekost. Te vier uur in den morgen »was Vatel al bij de hand; iedereen sliep nog; hij liep in en uit, »tot hij een gewoon leveranciertje zag aankomen, die niet meer »dan twee manden visch bragt. Is dat al? vroeg hij. Ja, mijnheer, »was het antwoord; — de man wist niet, dat Vatel naar alle »zeehavens bevelen gezonden had. Hij wacht eene poos: de andere »leveranciers komen niet opdagen. *Het bloed stijgt hem naar het »hoofd*. Hij verbeeldt zich dat het bij die twee bennen blijven »zal, en gaat Gourville opzoeken. Mijnheer Gourville, zeide hij, »dit affront overleef ik niet; ik ben een man van eer; mijn naam

»staat op het spel. — Gourville lacht. Vatel gaat naar zijne kamer, »zet zijn degen tegen de deur, en laat er zich tot driemalen »invallen, want de eerste en de tweede stoot waren niet doodelijk: »hij is een lijk. Onderwijl wordt de visch van alle zijden aange- »dragen: men loopt Vatel zoeken, om orde te stellen op de »verdeeling; men klopt aan zijne kamer, men loopt de deur »open, en vindt hem baden in zijn bloed. De prins, onmiddellijk »verwittigd, was wanhopig. In zijne ontsteltenis verhaalt hij het »geval den koning. Allen waren het eens, dat Vatel gedreven »was door de overspanning van zeker eergevoel. Over zijne bekwaam- »heden was maar één stem, maar de eenen prezen, de anderen »laakten zijn moed. De koning zeide, dat hij zijn bezoek aan »Chantilly nu al vijf jaren had uitgesteld, omdat hij wel begreep, »dat de drukten over de hand zouden loopen. Hij zeide den prins, »dat twee tafels voldoende waren, en hij niet voor de overige »behoefde te zorgen. Hij zou niet dulden, zwoer hij, dat de prins »op die wijze voortging; *maar de arme Vatel werd daardoor* »*niet weder levend.* Intusschen beijverde Gourville zich, Vatel's »verlies te doen vergeten; het *werd* vergeten: het middagmaal was »uitstekend, het avondeten ook. Er werd gereden, gespeeld, ge- »jaagd; overal geurden de jonquilles, alles was één droom. »'s Avonds begaf de koning zich naar Liancourt, waar hij een »*media-noche* verordend had. De bedoeling is, dat hij er blijft tot »heden. Dit is hetgeen Moreuil mij voor u verteld heeft. Daar »gaat mijn muts den molen over; van het overige weet ik niets."

De liefde van het hedendaagsch Frankrijk voor engelsche wed- rennen en engelsche paarden, verschijnsel der 19de eeuw, heeft te Chantilly een natuurlijk middenpunt gevonden in de monumen- tale stallen der 17de, welke de Condé's er lieten bouwen.

Ik noem ze zeventiende-eeuwsch, ofschoon de bouw, in 1719 aangevangen, eerst in 1735 voltooid werd. Het tijdvak van Lodewijk XIV heeft in de fransche architektuur herinneringen nagelaten, die nog medebehooren tot het tijdvak zelf. Niemand, die te Grignan het terras der prinselijke woning aanschouwt, waar de dochter van mevrouw De Sévigné, als gouvernante van Provence, de schoonste jaren van haar leven doorbragt, kan bij dien aanblik eene andere bouworde dan die van den Grand Roi

gedenken. Evenzoo de stallen van Chantilly. Arme nieuwe koningstallen in Den Haag, welke vertooning maakt gij daarnevens! Hoe schiet, tusschen uwe stijllooze massa roode baksteenen, dat torenspitsje de lucht in, geborgd bij eene gereformeerde nederlandsche dorpskerk, en bestreken met het krijtwit eener algerijnsche moskee!

Met andere en betere modellen gingen de architekten der prinsen van Condé te rade. Zij hebben van de stallen van Chantilly een monument gemaakt, dat best van al met de baden van Caracalla kan vergeleken worden: eene herinnering uit den romeinschen keizertijd, naar Frankrijk overgebragt in eene eeuw, toen de grootschheid van het romeinsche meer in den smaak viel, dan de fijnheid of de bevalligheid van het grieksche.

In het midden, een weidsche en hoogverheven dom, waardig de troonzaal van een paleis of het allerheilige van een tempel te dekken. Regts en links een paviljoen, statig en degelijk als de paviljoenen van den Louvre. Van binnen — niets. Niets dan eene ontzaglijke ruimte, waar plaats is voor honderd vijf en zeventig paarden, welgeteld.

De daken zijn terrasvormig, en omgeven van eene balustrade. Aan het uiteinde van een der vleugels bevindt zich een onoverdekte manege, gevat in een rondgaanden portico van met krijgs- en jagttrofeeën versierde zuilen en bogen. Het geheel heeft iets zoo indrukwekkends, dat men bij het naderen van het gebouw, zooals het daar op zijn rijzend heuvelvlak ligt, aan een zamenstel van antieke triomfbogen denkt, toegang verleenend tot een Paleis der Caesars.

Met die jagttrofeeën boven de manege-zuilen is het van het begin af ernst geweest, en zal het dit weder meer en meer worden, naarmate de restauratie van het kasteel, terzijde en aan den voet der stallen, hare voltooijing nadert. Reeds nu trekt de hertog van Aumale partij van het aan de stallen grenzend en door de Condé's gebouwd *chenil*, om ter wille van de lange jagt, er den kost te geven aan tweemaal veertig rashonden: knapen die een zeer onschuldig voorkomen vertoonen, wanneer gij ze poot aan poot op hunne brits ziet liggen, of zij uit nieuwsgierigheid aan den zoom uwer demi-saison komen ruiken (tot de pikeur

met zijne lange zweep hun betere manieren leert), maar die in het najaar en 's winters, aangehitst op een hert of een zwijn, de tanden laten zien op eene wijze, dat zwijn noch hert er veel van navertellen. In wolven verkeerde lammeren, zetten zij in één huilende en golvende massa het opgestooten wild achterna, betalen wond met wond, bloed met bloed, en zijgen bij den afgebeten strot van hun galstoffer ademloos neder.

»Wat een leven voor zoo'n dier!" schiet bij het doorwandelen van dit vorstelijk hondenhuis, u uit de jongensmijmering van Nicolaas Beets te binnen. Zij ploegen noch zaaijen, en nogtans worden zij gevoed met het kostelijkst gerstenbrood. De ventilatie en irrigatie van hun verblijf is geregeld op een voet, dat menige gemeenteschool er een voorbeeld aan mogt nemen. Tweemalen daags bereidt een afzonderlijke kok, in eene afzonderlijke keuken, hun eene groentensoep. Gelieven zij een bad te nemen, een aangrenzend vertrek is 's zomers als frigidarium, 's winters als tepidarium ingerigt. Worden zij ongesteld, de infirmerie ontsluit hun hare ziekenzaal en hare kruidendoos.

De eigenaar der bosschen van Chantilly wordt voor al die zorgen niet alleen met overvloed van wild beloond, maar heeft er ook keus uit de liefelijkste dreven Te voet, te paard, met rijtuig, hij vindt er onder alle omstandigheden zijne gading: voor zichzelven en voor zijne gasten, dames en heeren, oud en jong.

Ik lees, dat toen de goederen der Orleansen in Januari 1852 door den aanstaanden Napoleon III verbeurd verklaard waren, eene engelsche bankiersfirma elf millioen franken voor Chantilly betaald heeft. Die som geeft een denkbeeld van de uitgestrektheid van het domein, nu weder in het bezit van den wettigen erfgenaam. Men is er »en pleine forêt," evenals te Compiègne of te Saint-Germain. Er komt geen einde aan de lanen, de vijvers, het hooge en het lage hout. Hebt gij er u een keer of drie in laten rondrijden, en overkomt u het geval, dat uw koetsier, in het zonnetje ingedommeld op den bok, u te laat aan den trein brengt, gij noemt dit geen onheil. Des te beter! zegt gij en rijdt het bosch weder in. Zulke wouden zijn de ware.

Een voornaam sieraad van dat van Chantilly is, aan den noordelijken uitgang, de viaduc over de Thève-vallei. Gij klautert

tegen de heuvelen op, en ziet naar omlaag. Dat kleine kasteel aan uwen voet, in modern-gothischen stijl, is het jagt-rendez-vous. De vijvers, waarin het zich weerspiegelt, zijn les Étangs de Commelle: schoone, natuurlijke plassen, vol leven en vol groen; onder het blad van wier waterlelien de karpers schaduw zoeken; tusschen het riet van wier oevers de snippen en de hoenders krielen. Gij wendt u om, en de vijftien bogen der leiding geven u vijftien landschappen uit de school van Both of Van Berchem te aanschouwen.

Het talent, waarmede de oude Hollanders, gedurende hun verblijf in Italie, van de overblijfsels der romeinsche waterleidingen partij getrokken hebben, om u den hemel te laten zien door eene poort in de lucht, is bewonderenswaardig. Toen er in andere europesche berglanden nog geen spoorwegen waren aangelegd, die, om heuvels te verbinden, ravijnen te overspannen, afstanden te verkorten, viaducs noodig maakten, leerden deze schilders u de natuur waarnemen uit een nieuw gezigtspunt. Nu de viaducs en de spoorwegen er zijn, herdenkt gij met nieuw genot hunne doeken, en dankt hen in gedachte voor eene kunst, die u de oogen opende.

Hoe goed heeft Bernardin de Saint Pierre gezegd, dat de natuurlijke achtergrond van het menschelijk leven een landschap is! Zoo nogtans een groot aantal geschilderde landschappen ons niet behagen kunnen, het ligt hieraan, geloof ik, dat maar weinig kunstenaren, zooals Ruysdael en Rousseau, Potter en Troyon, genoeg meesterschap bezitten, om onbegrensde hemelen te kunnen geven. Wij zijn zoo klein, en de hemel is zoo groot! Een landschapschilder moet zulk een geboren dichter wezen, zullen wij op zijn doek den achtergrond van *ons* leven terugvinden!

Doch ga op een heuvel staan, tegenover een viaduc. Veertig meters hoog rijzen de slanke zuilen uit den grond, schijnbaar niets anders dragend dan eene smalle kroonlijst. Zij is er eene geduchte, intusschen, sterk genoeg om zonder doorbuigen het centenaarsgewigt van lokomotieven en treinen te torschen. Door die lijst gedekt, vormt elk zuilenpaar een onbewegelijken boog, en hetzij gij klimt, hetzij gij daalt, telkens ziet gij, boven het landschap aan den horizont, die bogen halve cirkels beschrij-

ven en gedeelten blaauwe lucht omspannen. Het landschap ondergaat geen verandering: het blijven dezelfde hemelen en dezelfde aarde. Maar door de grenzen, die het bekomen heeft, is het vele malen bekoorlijker, is het eene aaneenschakeling van kleine paradijzen geworden.

Op de wereld-tentoonstelling van 1878 waren afbeeldingen van voorname nederlandsche spoorwegbruggen te zien geweest: boog aan boog, gespannen over plas aan plas. Ten onregte had ik aan die paneelen, van kunstvaardigheid noch kunst getuigend, ware uithangborden, meest van al geschikt om de Bakhuizen's en de Van de Velde's te doen blozen in hun graf, mij geërgerd. De natuur kan het niet helpen, zoo de kunstenaars haar niet aankunnen. En dan — bieden alle elementen zonder onderscheid dezen wel waarlijk dezelfde dankbare stof? Te Londen, in de National Gallery, bevindt zich eene schilderij van Turner: een spoortrein die in dikke duisternis, onder nederstroomenden regen, gloeijende sintels brakend, komt heenstormen door eene onafzienbare vlakte. Stout, fantastisch, aangrijpend als eene fraaije dekoratie in een schouwburg. Doch zoo zelfs Turner, ten einde een effekt teweeg te brengen, vuur, aarde, lucht, water, op één doek heeft moeten zamendringen, wat vergen wij van onze nederlandsche schilders, dat zij poëzie zullen leggen in een gezigt op de hoepels van Cuylenburg of de omgekeerde schaatsen over het Hollandsch Diep? Toen ik bij Chantilly tegenover den viaduc der Thève-vallei stond, moest ik de mogelijkheid erkennen, dat niet alle werken der moderne bouwkunst zich in dezelfde mate tot idealiseren leenen, en bergstreken gebaat kunnen zijn door leidingen, zonder dat waterlanden profijt vinden bij bruggen.

Zoo deze of gene, onder het welwillend volgen dezer redenering, haar als een pleidooi ten gunste der middelmatigheid mogt opvatten, dan verzoek ik te gelooven, dat dit de bedoeling niet is.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Te Amiens eindigt Frankrijk, en begint Fransch-Vlaanderen. »Il m'avait fait venir d'Amiens pour être suisse:" nooit, verbeeld ik mij, zou Racine die woorden Petit-Jean in den mond gelegd hebben, indien zijne bedoeling niet geweest was, eene soort van Ultima Thule aan te duiden. Nog minder de volgende: »Tout Picard que j'étais, j'étais un bon apôtre." Wij gaan een land te gemoet, dat eene eigen plaats in de geschiedenis der kunst, maar niet, als Frankrijk, eene eereplaats in die van het vernuft en der letteren inneemt.

Reden te meer, niet van Chantilly te scheiden, zonder het fransche boek te herdenken, waarin een buitengewone geest de schatten van menschenkennis heeft zaamgedrongen, die hij aan het hof der Condé's er voor het grijpen vond.

Bijgeloovige koningen en keizers zijn waarzegsters gaan raadplegen, ten einde achter de geheimen der toekomst te geraken. Burgers behooren tevreden te zijn, wanneer het hun gelukt, die van het menschelijk hart te doorgronden. En welk ander kaartlegger was daarin beter te huis dan gij, droefgeestige La Bruyère?

Een man bemint u, gelijk eene jonge vrouw het hare moeder doet. Dank zij uwe graveernaald, hebben zij voor ons niet te vergeefs geleefd, die scharen van aanzienlijken, in wier midden

gij, onopgemerkt huisonderwijzer, wreker van het genie zoowel als van de blindheid der fortuin, al die jaren op Chantilly verkeerd hebt. Hunne namen hebt gij achter bijnamen verborgen; en ligt mogelijk zou hunne geschiedenis, indien wij haar kenden, ons minder belang inboezemen dan de uwe. Zeker waren de minsten hunner zoo onbaatzuchtig en zoo weinig ijdel als gij, toen gij het handschrift der *Caractères* aan uwen uitgever ten geschenke gaaft, om als bruidschat van zijn kind te dienen. Maar gij hebt hun binnenste blootgelegd met eene kunst, waarvoor de nakomelingschap u grooter dank schuldig is, dan zelfs dat juffertje u gebragt kan hebben De zeden uwer eeuw hebt gij willen schilderen, de *Comédie Humaine* van uwen tijd; en gij deedt het, in één boekdeel, met een overvloed van bijzonderheden, welke ons verwonderd vragen doet, of hij den rijkdom der vierentwintig van Balzac niet in de schaduw stelt? Welke figuren! Welke trekken! Waarom versmaaddet gij, het voorbeeld van zoovele meesters van het penseel te volgen, en ook uw eigen portret eene plaats in de galerij te gunnen? Alsof gij zelf niet één waart met uw boek! Alsof niet elke bladzijde uwe handteekening droeg, welke geen kunstkoopers vervalschen kunnen!

Voor den Nederlander, die slechts Nederlander is, zijn aan den naam van Amiens herinneringen uit den jare 1802 verbonden, die niet tot de verkwikkelijkste behooren. Levendig moeten wij ons kunnen voorstellen, dat de vorsten uit het huis van Oranje geen opgewektheid gevoelen. te Amiens den zomer te gaan doorbrengen. Toch kan ik naar waarheid getuigen, dat Amiens eene lieve stad is, en men even weinig moeite heeft, er de schim van den Raadpensionaris te ontwijken, als de heugenis der Bataafsche Republiek uit den weg te gaan.

Het zij met allen eerbied gezegd: de verdienste komt niet in de eerste plaats Sint Maarten toe; al is Amiens de plaats, waar de legende hem de beminlijke daad laat plegen, welke de minsten onzer hem in de werkelijkheid gaarne zouden nadoen. Even weinig aan Peter den Eremiet, wiens bronzen standbeeld de Place Saint-Michel versiert. Zelfs niet aan den gezelligen Gresset, die evenals de eerste kruisvaartprediker hier geboren werd, en uit wiens *Vert-Vert* men zien kan, hoe sterk, in minder dan

achthonderd jaren na de kruistogten, het ontzag voor de geestelijkheid in Frankrijk afgenomen was.

Amiens dankt zijn minzamen aanblik aan eene dame, en aan het talent waarmede de gronden, even buiten de stad, door Mademoiselle la Hotoie aan het gemeentebestuur vermaakt, in eene openbare wandeling herschapen zijn.

Een hoogen leeftijd te bereiken, een groot vermogen te bezitten, stervend te herleven en voort te leven in den naam van schoone grasperken, door statig geboomte omlijst, — kan eene aanzienlijke vrouw zich edelaardiger wreken op hare medeburgers, die óf haar niet ten huwlijk vroegen, óf niet verdienden door haar aangenomen te worden?

La Hotoie van Amiens is éénig onder de fransche parken. Noch als engelsche tuin, noch in Le Nôtre-stijl aangelegd, zweemt de wandeling naar een groningsch Sterrebosch, waar breede rij- en wandelwegen groote vakken weiland omzoomen. Men ziet er geen water, en geen bloemen. Des te overvloediger en te schilderachtiger grazen er, als in een ander Hazepatersveld bij Haarlem, de glanzige koebeesten. Van het ontbrekend water geldt: Wat niet is, kan komen! In La Hotoie komt het 's zomers, komt het 's winters. 's Winters, wanneer eene kunstmatige leiding de ingedijkte weilanden laat volloopen, en La Hotoie bij vriezend weder veldijs wordt. 's Zomers, wanneer dezelfde leiding de velden in vijvers doet verkeeren, de omtrek zeil- en roeivaartuigen aanvoert, op wagens, en La Hotoie een dier nagebootste zeeslagen ziet leveren, ter wille waarvan de Romeinen uit den keizertijd hunne circussen in meeren herschiepen.

In geen enkel jaargetijde, naar men ziet, loopen de burgers en burgeressen van Amiens gevaar, den dood in de golven te vinden. Nooit staat er in La Hotoie meer dan twee voet nat. Zelfs heeft het mij getroffen, dat de bevolking dezer stad zich meer aan wijn, dan aan water te buiten gaat. Het was maandagochtend, wel is waar; en op zestigduizend zielen worden overal dien dag en op dat uur eenige zaligen gevonden, die den avond te voren te lang in den druivengaard des Heeren vertoefden. Maar het getal der jonge mannen, welke ik op mijn omdolen in La Hotoie, ter zijde van den weg, in

de morgenzon hunnen roes zag liggen uitslapen, was buitengewoon.

Wanneer men Franschman en Bonapartist is, dan gaat men te Amiens het hospitaal bezigtigen, waar keizerin Eugénie, tijdens de cholera-epidemie van 1866, hare schoonste lauweren plukte. Het ruim en nieuwerwetsch gebouw wordt onzigtbaar gemaakt door eene pittoreske poort uit de 17de eeuw: eene dier poorten, gelijk er te Parijs niet één gevonden wordt, geloof ik, en wier aanblik u doet gevoelen, dat gij den eigenlijk gezegden franschen bouwstijl achter den rug hebt. Te Amiens krielt het bovendien van soortgelijke waarschuwingen. Sommige oude partijen der stad zijn als achterbuurten der oudste steden in Vlaanderen en in Nederland: gedeelten van Brugge, van Mechelen, van Haarlem, van Delft. Kippebruggetjes, gespannen over grachtjes zoo smal, dat, wanneer er een rijtuig aankomt, gij naauwlijks weet waar het lijf te bergen. Maar alles in hooge mate teekenachtig, en eigenaardiger dan de moderne *sham*-boulevards.

Op een dier bruggetjes moet gij post vatten, zoo gij in hare volle breedte de beroemde kathedraal wilt zien, na Keulen's Dom- en Rome's Pieterskerk de grootste in Europa. Het schouwspel loont de moeite. Amiens is eene stad, zoo oud als onze jaartelling. Tak van den stam der Belgen, vochten de Ambiani tegen Julius Caesar. Hunne eerste privilegien dankten zij aan Charlemagne. Maar van die oudste tijden is misschien niets anders over, dan op de Garenmarkt een vierkant stuk toren, naderhand Belfrood herdoopt. Voor ons begint de geschiedenis der stad met de steenlegging van Onze Lieve Vrouw, in 1226. Het punt waar wij ons bevinden, is voor den historicus het gezigtspunt bij uitnemendheid. Hier krijgt onze fantasie vleugelen aan. Uit de kleine vensters dier oude huizen om ons henen, hebben de burgers der 13de eeuw langzaam het magtig schip boven de daken en de boomen zien rijzen, het koor zich zien afronden, de nissen van portaal en transept zich met beelden zien vullen. Het is slechts eene illussie, dit weten wij; maar zij bekoort ons, en wij hebben haar lief.

Wij steken de stad dwars door, en gaan de kerk van nabij bezigtigen. Nu is het uwe beurt, archeoloog, ervaren in de geschiedenis der bouw- en der beeldhouwkunst, bewonderend te

verwijlen. Gij staat tegenover het schoonste exemplaar uit den bloeitijd der gothiek. Geen gedrukte rondbogen meer; geen stompe torens. Maar ook: nog niet de overdrijving van het doorzigtige, het slanke, het spitse, welke de stevigheid schaden, en eenmaal het krediet der bouwsoort ondermijnen zal. De tempel vervult bovenal het begrip van majesteit, naar de frankisch-germaansche opvatting. De graauwe mantel, door de eeuwen om zijne schouders geworpen, drukt voor uw gevoel de soort van godsvereering, aan welke hij gewijd is, zuiver uit. Waardigheid en ongenaakbaarheid zijn de hoofdtrekken van het goddelijk karakter, door deze tinten vertegenwoordigd. *Le beau Dieu d'Amiens*, gelijk in de volkstaal de Christus vóór de middendeur genoemd wordt, maakt geen uitzondering. Men zou de 13de eeuw niet in staat geacht hebben, zulk een schoon beeld voort te brengen. Maar het gestrenge van den stijl is hetgeen er het meest in treft.

Kan zulk een reusachtig gebouw, zoo vele eeuwen oud, ontsprongen aan begrippen, die slechts op sommige punten de onze raken, kan het ook behagen? vraagt de hedendaagsche toerist. Verlaat de stad, volg den boog der geslechte vestingwerken, en, wanneer gij het hooge hout van La Hotoie begint te zien opdagen, blik dan links. De zon gaat onder aan den trans, tegenover u. De kathedraal bedekt de deinzende schijf, en werpt breede schaduwen naar voren. Verscholen tusschen het groen, ligt, tusschen u en haar, het onzigtbaar Amiens, de onzigtbare Somme, de onzigtbare Selle. Maar de zwarte romp is van binnen vol licht. Apollo ontsteekt de kaarsen in het heiligdom van Jehovah. Zijne stralen nemen al de kleuren der geschilderde boogvensters aan. De beelden van het portaal dragen vonkelende kroonen. Het schip is doorzigtig geworden. Het koor schijnt één gloed. De goede dagen zijn teruggekeerd, toen de ster in het Oosten koningen en herders naar de krib van Bethlehem geleidde, waar Onze Lieve Vrouw het kind met den stralenkrans op den schoot hield.

Zoo de fransche tooneelschrijvers van heden of gisteren, morgen altegader met onvruchtbaarheid geslagen werden; nergens op aarde meer een nieuw drama of een nieuw blijspel vertoond werd; de kunst van akteren, kostumeren, dekoreren, eensklaps verloren

ging; en zoo dan na zeshonderd jaren een tijd als de onze aanbrak, een die het verledene eert, liefheeft, ondervraagt, herstelt, herbouwt, — met welke geestdrift zouden wij, zelven herlevend in die andere 19de eeuw, de dramatische kunst der onze begroeten! Hoe ons beijveren, hare schoonste werken bijeen te verzamelen! De schimmen weder menschen, het spel weder werkelijkheid te doen worden!

Zulke droomen droomt gij onwillekeurig, wanneer gij in den vollen dos harer schoonheid eene gothische kathedraal van het jaar 1300 aanschouwt. Steen geworden dogmen, o ja, zijn slechts allegorien. Doch is niet de ondergaande zon zelve eene allegorie, gelijk morgenochtend de opgaande er eene zijn zal? Licht en schaduw, wat zijn zij anders dan zinnebeelden van aandoeningen? De boom, die naar den hemel rijst, het grazend rund, de zingende vogel, is hij niet de gelijkenis eener levenswet, zooals de schoolsche wijze, op zijne beurt, de gelijkenis eener katarrhale ongesteldheid is? Elk mensch is eene parabel. Elk schoon werk, door menschenhanden voortgebragt, eene allegorische voorstelling. Zoo late men ons met vrede! Wij zijn op weg naar het land van Rubens, den fenix der allegorie. Het wil er niet bij ons in, dat iemand een beter man, een schranderder filosoof, of een grooter kunstenaar zou zijn, alleen omdat hij weet, dat tweemaal twee vier, en Onze Lieve Vrouw van Amiens een onvolkomen stationsgebouw is.

DERDE HOOFDSTUK.

Te Atrecht heb ik de eerste woorden vlaamsch (hooren spreken? neen, maar) gedrukt zien staan, rood en zwart, op een geel aanplakbiljet, dat de bevolking naar Brugge noodigde, bij gelegenheid van een door koning Leopold II aan die stad te brengen bezoek. Rood, geel, zwart: een wenk, dat wij Belgie naderen.

Bij Amiens vergeleken, met zijne duizenden weefgetouwen, is Atrecht heden ten dage eene onaanzienlijke plaats, waar in enkele tijden van het jaar alleen de graanhandel een weinig bloeit. Voorheen was het anders. De meekrap-kultuur, sommige eigenschappen van het Crinchon-water, hielpen de atrechtsche tapijtfabrieken der middeneeuwen aan eene vermaardheid, wier bescheiden in menig kasteel aan gene zijde van het Kanaal voorhanden zijn, en wier schitterendst diploma (de *Veldslagen van Alexander*, geschenk van Filips van Bourgondie aan sultan Bajazet) nog op dit oogenblik het serail der turksche hoofdstad versiert. Wat anders ook bedoelt men te Rome met de *Arazzi* van Rafael, in het Vatikaan, dan de te Atrecht geweven tapijten, waarvan zeven kartons zich in het South Kensington-muzeum bevinden?

Van Mander verhaalt in zijn *Schilderboek*, dat in de atrechtsche abdij van Sint-Waast vele en uitnemende werken te zien geweest zijn van Jan Vermeyen, den hollandschen schilder uit Beverwijk, vriend van Schoorl en, met Moro, hoog aangeschreven in de gunst

van Karel V en Filips II. De bijzonderheden, in de laatste jaren omtrent Vermeyen aan het licht gekomen, vormen eene geestige bijdrage tot de oude kunstgeschiedenis van Noord-Nederland. Maar geven zij het regt, Vermeyen voor den ongenoemden maker der 1528 gedagteekende *Aanbidding der drie koningen* te houden, welke, uit Sint-Waast afkomstig, in de tegenwoordige atrechtsche hoofdkerk aangetroffen wordt? Ik durf het niet verzekeren.

Ander bewijs, dat wij Belgie naderen: te Atrecht vangt de reeks der oud-vlaamsche steden aan, wier bloei tot het verledene behoort; waar de rivieren stilstaande wateren geworden zijn, zinnebeelden van stilstaande nijverheid, scheepvaart, vertier. De hoofdplaats van het voormalig Artois zou even goed Klein-Yperen of Klein-Brugge kunnen heeten.

Begrijpt gij, dat in deze doode stad sommige der hevigsten onder de fransche republikeinen der vorige eeuw geboren zijn? De bakermat van Joseph Lebon te Atrecht gespreid werd? Robespierre te Atrecht het levenslicht aanschouwde, te Atrecht speelde in straten, waar het gras tusschen de steenen groeide? Doch mogelijk stroomde in de aderen dier jonge Franschen uit de laatste jaren der 18de eeuw, een krachtig overblijfsel van vrijheidlievend, vorstenhatend, oud-vlaamsch burgerbloed. Te Atrecht treft gij het eerste dier schoone stadhuizen aan, wier herstelde overblijfselen zulk een hoogen dunk geven van den vlaamschen onafhankelijkheidszin, uitgedrukt in Vlaanderens burgerlijke bouwkunst De belfrood van Amiens gelijkt een anachronisme en eene karikatuur, naast den belfrood van Atrecht. Alleen op de Groote Markt te Brussel wordt een krans oud-vlaamsche woonhuizen gevonden, die Atrecht's Grande-Place, Atrecht's Petite-Place overtreft. Robespierre kan uit atrechtsche kronijken geleerd hebben, hoe poorters het moeten aanleggen om alleenheerschers te onthoofden, en dat er middel bestaat, in het bloed dat van schavotten leekt, tirannieke gemeenebesten op de puinhoopen van tirannieke dynastien te stichten.

Welke vreemde gewaarwording, gisteren aan La Bruyère, heden aan Robespierre herinnerd te worden! Lees echter de volgende bladzijde: »L'on voit certains animaux farouches, des mâles et »des femelles, répandus par la campagne, noirs, livides, et tout

»brûlés du soleil, attachés à la terre qu'ils fouillent et qu'ils re»muent avec une opiniâtreté invincible. Ils ont comme une voix »articulée, et quand ils se lèvent sur leurs pieds, ils montrent »une face humaine, et, en effet, ils sont des hommes. Ils se re»tirent la nuit dans des tanières où ils vivent de pain noir, d'eau »et de racines. Ils épargnent aux autres hommes la peine de »semer, de labourer, et de recueillir pour vivre, et méritent ainsi »de ne pas manquer de ce pain qu'ils ont semé. Le peuple n'a »guère d'esprit et les grands n'ont point d'âme. Celui-là a un »bon fonds et n'a point de dehors: celui-ci n'a que du dehors »et qu'une simple superficie. Faut-il opter? Je ne balance pas: *je »veux être peuple.*"

Bravo, Robespierre, roepen wij uit, dat gij in den persoon dier rampzalige bretonsche boeren, »obstinés à se faire pendre", zoo treffend geheel Frankrijks elende onder den doem van het oude koningschap geschilderd hebt! Wij houden het u ten goede, dat, om die tirannie met tak en wortel uit te roeijen, gij zooveel onschuldig bloed hebt vergoten! Wij eeren u, dat gij *peuple* hebt willen zijn! Ons ware als u, bij den deerniswaardigen aanblik dier menschelijken beesten en van hun ten hemel schreijend lot, de waanzin der wraak naar het hoofd gestegen! Oog om oog, tand om tand! — Maar de bladzijde is niet van hem Zij is van La Bruyère, die, honderd jaren vóór de omwenteling van '89, zelf slagtoffer van de ongelijkheid der menschlijke lotsbedeelingen, aan zijn hart gevoelde, dat zij te eeniger tijd in Frankrijk tot eene uitbarsting voeren moest. Van Robespierre heb ik nooit iets gelezen, dat mij sympathie inboezemde. Zijne wreedheid schijnt mij toe, tot niets anders te hebben moeten dienen, dan om hem te brengen waar hij wezen wilde, en, toen hij er gekomen was, hem op de plaats te handhaven. Tijger geworden kat, alleen door afmaken uit het pakhuis te verdrijven, en voor welke de nederlandsche patriotten van 1794 zeer ten onregte een voetval zijn gaan doen.

Naar oude tapijten heb ik te Atrecht vruchteloos gevraagd. Wat er van dien aard nog voorhanden was, is in den revolutietijd door Robespierre's goede vrienden vernield, of naar Engeland ontvoerd en verkocht. Evenals Amiens heeft Atrecht eene gothische

kathedraal uit de 13de eeuw bezeten, gebouwd door Villard de Honnecourt, gelijk die van Amiens door Robert de Luzarches. Het is mijne schuld niet, dat pastoor Joseph Lebon, in naam der vrijheid en der broederschap, haar met den grond gelijk gemaakt heeft. Atrecht is een der ijzeren scharnieren, waarop het militair defensie-stelsel van Noord-Frankrijk draait en knarst. Er zijn binnen de stad schier geen andere boomen, dan die aan den voet van vestingwerken een efemeriden-bestaan aanvangen: heden geplant, morgen omgehouwen. Geen andere waterpartijen dan regthoekige singels, waarin zich de groene wallen van een artillerie-park weerspiegelen. Of moet ik aan de westzijde van het bisschoppelijk paleis, in de 18de eeuw op de grondslagen van Sint-Waast gebouwd, den openbaren tuin vermelden? Bewonderenswaardig is te Atrecht, in de weelde van zijn renaissance-stijl, alleen het stadhuis met zijn klokketoren. Onvergetelijk zijn alleen, op de Kleine Markt, die oud-vlaamsche huizen, allen vooruitspringend boven eene rondgaande spitsboog-kolonnade, welke dienst doet als trottoir; allen hunne karaktervolle trapgevels opheffend als één zwijgend, maar welsprekend getuigenis tegen een stijlloos nageslacht; allen regts en links zich in het gelid scharend als twee vleugelen van zedigen baksteen, opdat in het front de gebeeldhouwde gevel van het stadhuis eene te treffender vertooning maken, en de gekroonde spits van den belfrood te trotscher naar de wolken rijzen zou.

Nu naar Rijssel; Rijssel, welks naam elk goed Franschman doet vragen: »Pourquoi dire Rijssel, quand c'est si simple de dire Lille?" — Elk goed Nederlander antwoordt met de wedervraag: Waarom van Arras gesproken, wanneer Atrecht bedoeld wordt?"

Hoe vaak in het leven worden wij de liefste bloemen aan den weg eerst gewaar, nadat wij ze onoplettend voorbijgesneld zijn! Ik bid u, beoordeel Atrecht's omstreken niet, naar hetgeen aan de binnenzijde der vesting ligt. Ter weerszijden van de breede laan, die uit de stad naar het spoorwegstation slingert, verheft zich zwaar en wuivend geboomte. Wanneer de trein zich in beweging zet, zal het u treffen, hoe vredig van verre, in dien groenen krans, de kleine stad zich ligt te bakeren in de zon. De horizont verbreedt zich, de bodem zwelt, golvend graan volgt

de lijn der golvende heuvelen, Frankrijks noordelijke korenschuur ontsluit zich. Atrecht gaat smaragd gelijken, in ruischend goud gevat.

Nog eenmaal, wanneer gij Rijssel nadert, zult gij, burger van een kleiner land, den indruk ontvangen, een grooter te doorkruisen, waar het bijzonder leven van dorpen en steden weinig plaats beslaat, algemeene belangen den boventoon voeren, de natuur het ruimer heeft dan de mensch, het menschelijk individu door de omgeving zelve herinnerd wordt aan de geringheid van zijn persoon. Maar, na Atrecht zal de indruk liefelijkheid missen. Voor de heuvelen komen allengs vlakten in de plaats, de graanvelden worden dorre heiden, de rijkdom van den bodem begint een onderaardsch karakter aan te nemen, op het rijk van Ceres volgt het rijk van Vulkaan, de landhoeven verkeeren in hoogovens, de damp der schoorsteenen maakt de kerktorens onzigtbaar, alles gaat zwart zien. De steenkoolperiode is aangebroken.

Niet dat Rijssel-zelf donkerder ziet, dan gij of ik. Dit doet eerst regt het naburig Roubaix. Maar Rijssel is de stad, wier muren de administratieve faktor van Noord-Frankrijks nijverheid zich tot middenpunt gekozen heeft; de stad met 130.000 inwoners, welke in weerwil van hare uitbreiding onder het tweede keizerrijk, eene provinciestad gebleven is; waar een groot aantal in den handel of de industrie gemaakte fortuinen van den tweeden rang, ter weerszijde van vonkelnieuwe en onbezielde boulevards, zich gloednieuwe en slechts bij uitzondering aanvallige woningen gebouwd hebben; waar niettemin, in het hart der plaats, een Café-Restaurant van gisteren zich verheft, even vorstelijk van aanzien als het vorstelijkste te Parijs, en bediend door een kok, dien een andere Gambetta een anderen hertog van Noailles betwisten zou; waar, links en regts van eene trekvaart geworden rivier, zich twee nagelnieuwe wandelparken uitstrekken: een smaller, bestaande uit heuvelen, die bolwerken geweest zijn; een breeder, aan welks uiteinde zich een nagemaakte waterval bevindt, naar beneden stortend van nagemaakte rotsen. Het is de stad, in één woord, waar bij uitnemendheid de soort van stoffelijke belangen den boventoon voeren, welke hunne brieven van adeldom nog veroveren moeten, maar de bewustheid met zich omdragen, van hunnen tijd te zijn en eene toekomst te hebben; waar de loopende week er

zich op beroemt, eerst van de vorige te dagteekenen, en zij aan het verkregene zich onderwijl te goed doet; waar zich nog een publiek moet vormen, om de amerikaansche omnibussen te vullen, maar het amerikaansche *go-ahead* alvast bezig is, door te dringen in de zeden; waar de kerken op u den indruk maken, anachronismen te zijn, niet gewild, maar geduld; waar alle uitingen van hooger leven, elke belangstelling in wetenschap, letteren, kunst, in één onaanzienlijk operagebouw zich schijnen zaamgedrongen te hebben. Eene yankee-stad zonder omstreken, als wier bezienswaardige levensader door fiacrekoetsiers boven al de hydraulische machine geroemd wordt, welke van anderhalf uur ver, uit eene in metselwerk besloten wel, te midden eener onvruchtbare vlakte, drinkbaar water aanvoert.

Wie zou gelooven, dat ditzelfde Rijssel (zoo gij uw leven moede zijt, ga dan in het Hôtel Villeroy logeren: met twee gebroken armen of beenen van de trap te sukkelen is het minste, waarop men in dit middeneeuwsch verblijf zich heeft voor te bereiden); dat ditzelfde Rijssel twee gebouwen bezit, welke met al het overige in een oogwenk verzoenen?

Omtrent de Beurs moet ik kort wezen, hoewel zij het architektonisch hoofdsieraad der stad vormt, en gij van het spoorwegstation niet naar de Groote Markt kunt rijden, zonder door haar eigenaardig voorkomen getroffen te worden. Haar antwerpsche zuster is u bekend, onderstel ik: de groote en schoone halfmoorsche hal, met hare hooge moderne glasbedekking. De beurs van Rijssel is veel kleiner, maar heeft het voorregt, dat men haar van alle zijden opnemen kan. Ook is zij echt: een welbewaard specimen van hetgeen in Fransch-Vlaanderen de oud-spaansche stijl genoemd wordt, doch veeleer eene herinnering der italiaansche renaissance is, gewijzigd naar de behoeften en de hulpbronnen van het Noorden. Vlaamsch zijn de roode baksteenen van de opgaande muren en gewelfde galerijen: italiaansch is het onoverdekt atrium, dat als binnenplein dienst doet. Tot zelfs het verdwaald bronzen standbeeld van Napoleon I, in imperatorskleedij, te midden van dit plein, voert in gedachten naar Noord-Italie, en doet in de rijsselsche beurs u eene herinnering uit Milaan terugvinden. Gelijk binnen de wanden van iederen aan Mercurius gewijden tempel,

gaat het ook hier in de namiddaguren woelig en luidruchtig toe. 's Morgens daarentegen loopt men in de eenzaamheid aangenaam mijmeren onder de bevallige zuilengangen, en waant veeleer, het klooster eener abdij, dan eene loopplaats van den handel te bezoeken. Men ontcijfert op de gedenksteenen van veelkleurig marmer, — votieftafelen onzer eeuw, — de vergulde namen van verdienstelijke Rijsselaren. Men blikt nu en dan naar de vergulde bijen, op den krooningsmantel van den modernen franschen Caesar. Waar mag hij die gouden insekten vandaan gehaald hebben? vraagt men zich af. Niet ver van hier, te Doornik, vond een stadhouder der Zuidelijke Nederlanden ze, in den grafkelder van een frankisch koning. Lodewijk XIV ontving ze ten geschenke. Napoleon I bediende er zich van, om de lelien te verdringen.

Een gemengd vlaamsch en italiaansch karakter vertoont ook de buitenzijde van het gebouw. Beneden aan de straat een vierkant van elegante winkels, 's avonds schitterend verlicht, overdag de aandacht trekkend door keur van nieuwmodische uitstallingen. Een binnenstbuiten gekeerd Palais-Royal in het klein. Daarboven, twee ouderwetsche verdiepingen hoog (eene van vensters en eene van dakvensters), een vierkant van aaneengeschakelde lofwerken in gehouwen steen: pilasters, karyatiden, medaljons, bloemen, vruchten. Te veel van dit alles, misschien; maar zonder dat het overladene wansmaak geworden is, en juist genoeg, om binnen een klein bestek een indruk van rijkdom te geven. Den naam van den bouwmeester vond ik niet genoemd; de grondlegging wordt op 1652 gesteld. Een torenspitsje komt aan de marktzijde geestig boven dit gedenkteeken van oud-vaderlandsche architektuur uitkijken. De zorg, waarmede een twintigtal jaren geleden het torentje hersteld, het lofwerk van witkalk gezuiverd, aan medaljons en karyatiden het oorspronkelijk aanzien hergeven werd, doet omtrent den geest, die in Rijssel's gemeentebestuur voorzit, gunstige gedachten koesteren

Een veel kolossaler gebouw dan de beurs, is het voormalig paleis Rihour, in de 18de eeuw voor een groot gedeelte afgebrand, tot het in de laatste jaren der Julij-monarchie, door den architekt Benvignat, herschapen werd in een Stadhuis.

Eén oude zaal is bewaard gebleven: die van het Conclave,

waar vóór 1789 de schepenen regt spraken en de provinciale Staten vergadering hielden. Al het overige is nieuw.

Met een burgerlijk karakter is dit stadhuis uitwendig evenmin bekleed als het vermaarde amsterdamsche. Paleis geweest, is het dit schijnbaar weder geworden. Alleen zijn de vorstelijke vertrekken der geheele bovenverdieping, met de monumentale dubbele trap, van het begin af voor eene stedelijke schilderijen-verzameling ingerigt; en door zulk een overvloed van fraaije doeken is inzonderheid de vlaamsche en de hollandsche, door zulk een schat van teekeningen de italiaansche school vertegenwoordigd, dat men in stilte den bouwmeester prijst, die aan den smaak zijner medeburgers deze wending gaf. Behalve nog dat bij de teekeningen van het legaat-Wicar een beeldhouwwerk behoort, hetwelk de eerste muzeums van Europa het provinciale rijsselsche benijden mogen.

VIERDE HOOFDSTUK.

Tête de cire du temps de Raphaël luidde Wicar's eenige aanduiding, toe hij in 1834, te Rome, den inventaris der verzameling oud-italiaansche kunst opmaakte, kort daarna door hem aan zijne vaderstad geschonken.

Werkelijk waant men, doorschijnend, zachtgekleurd, het bevallig gelaat van een der modellen te aanschouwen, welke voor Rafael's madonna's moeten gezeten hebben. Onschuld en liefelijkheid dingen om den voorrang in de uitdrukking der trekken; zetelen op het reine voorhoofd; spelen, zacht droefgeestig, om den mond; worden gekroond door het vlechtwerk der blonde tressen. De eerste indruk regtvaardigt ten volle Wicar's onderstelling.

Daarna echter gaat men zich afvragen, of dit bekoorlijk overblijfsel niet van veel ouder dagteekening is? In 1853 zijn te Cumae, bij Napels, romeinsche graven uit den tijd van Diocletianus ontdekt, wier inhoud het gevoelen bevestigd heeft, dat de hoofden van geliefde afgestorvenen oudtijds, vóór de begrafenis, vervangen werden door afbeeldingen van was. Niet slechts bij de Romeinen, ook bij de Egyptenaren heeft die gewoonte bestaan. Niets verhindert aan te nemen, dat het rijsselsch meisjeskopje een dergelijk overblijfsel is. De lijnen van het gelaat vertoonen een onberispelijk antiek karakter. Het kapsel is de grieksch-romeinsche oudheid zelve. De madonna-trek om den lieven mond,

het rafaelitische der nedergeslagen oogen, kan niet verbazen. Rafael's maagd Maria heeft te allen tijde, ook wanner zij naar het leven genomen was, zich door iets antieks onderscheiden.

Welligt zullen de gevoelens der deskundigen tusschen die tweederlei opvatting steeds heen en weder blijven zweven. Niemand weet met zekerheid, op welke wijze het rijsselsch kopje (de grootte is niet ten volle die der natuur) in Wicar's bezit gekomen is. Men kan slechts gissen, dat het deel heeft uitgemaakt der florentijnsche verzameling Fedi, in de eerste jaren dezer eeuw door hem aangekocht. De aannemelijkste onderstelling is die, welke eene vergelijking van sommige plaatsen bij Vasari aan de hand doet; plaatsen, die tot schade van den nederlandschen lezer niet teruggevonden worden in de overigens verdienstelijke uittreksels van Van Mander.

Vasari verhaalt, dat in de dagen van Verrocchio, den leermeester van Rafael's leermeester Perugino, den leermeester ook van Leonard da Vinci, de kunst van wassenbeelden te maken, te Florence een vroeger ongekenden trap van volkomenheid bereikte. Er was zelfs eene familie Benintendi, -- vader, zoon, en kleinzoon, — welke alle anderen daarin overtrof. Orsino Benintendi was met Verrocchio persoonlijk bevriend, en de man van Colleoni's standbeeld achtte het niet beneden zich, met zijne bedrevenheid in het nemen van gipsafgietsels Orsino te gerieven. Vergelijkt men de methode, waarnaar het rijsselsch kopje moet vervaardigd zijn, met de door Vasari aangeduide bijzonderheden omtrent het procédé van Orsino, dan ziet men eene merkwaardige overeenstemming heerschen.

Derhalve, een florentijnsch werk van 1480 of daaromtrent, den bloeitijd der italiaansche renaissance? Om het even! Het kopje is niet alleen in zijne soort een overblijfsel zonder wedergade, — het eenige van dien aard, hetwelk tot heden teruggevonden werd; — het is ook in zichzelf een volmaakt kunstwerk. De grieksche oudheid heeft in het fijne genre niets edelers voortgebragt; en tegelijk zou niemand er zich over verwonderen, indien het van Da Vinci bleek te zijn.

Men krijgt de Rijsselaren lief om de eerbiedige zorg, waarmede zij in hun schoon muzeum, dat de geheele bovenverdieping van

hun deftig en welgemaakt stadhuis inneemt, drie zalen voor het legaat-Wicar ingerigt, twee daarvan door een gang verbonden, en nogmaals in dien gang een klein heiligdom voor *la Tête de cire* afgezonderd hebben. »Une petite salle", luidt de monografie van Louis Gonse, »sorte de tribune sobrement décorée, éclairée par »en haut d'une lumière douce et tamisée, est consacrée à une »merveille unique, que tout le monde connaît au moins de répu»tation, et qui est, je n'hésite pas à l'écrire, un des joyaux de »l'art. Dans ce réduit qui a les allures d'un sanctuaire, le re»cueillement s'impose au plus indifférent. Les objets d'art laissés »par Wicar avaient d'abord été placés dans le musée d'art et »d'archéologie de la ville; depuis ils ont été réunis ici dans une »crédence vitrée en ébène. Cette crédence, du dessin de M. Ben»vignat, architecte de l'hôtel de ville, mérite un éloge particulier. »Elle est dans le goût antique, avec pilastres supportant un fron»ton; l'architecture en est élégante et d'un bon style. Quelques»uns des objets sont posés sur des tablettes; d'autres, les plus »petits, sont enchâssés dans les pannaux de bois noir, et font »corps avec la décoration, ce qui est du meilleur effet. Au centre, »une niche profonde a éte ménagée; cette niche est revêtue in»térieurement d une couche d'or moulu, de ton mat. C'est dans »cette niche, à la place d'honneur, sur un socle arrondi en bois »de citronnier et mobile autour de son pivot, qu'est placée, comme »le palladium du musée et de la ville tout entière, la douce, la »pensive figure de cire"

Daar Rijssel de laatste fransche stad is, waar wij ons zullen ophouden, laat ik tot een aandenken die bladzijde onvertaald. De Franschen bezitten een natuurlijk talent, niet slechts voor allerlei soort van kunst in het algemeen, maar ook voor die, kunstvoorwerpen te beschrijven. Hunne taal volgt de lijnen, weerspiegelt de kleuren, geeft het onuitsprekelijk terug: de stemming. En hoe voortreffelijk voeren zij de boeken uit, waarin die goede dingen te lezen staan! De Antwerpenaren zijn de Rijsselaren voorgeweest, in het zamenstellen van een wetenschappelijken modelkatalogus. Maar iets zoo fraais als het werk van Louis Gonse over het Musée-Wicar, is in Belgie niet te bekomen. Dank zij den grooten omvang van hun publiek, en de zamentrekking van

alle industriële krachten der kunst binnen Parijs, hebben de Franschen het in deze soort van zaken tot eene hoogte gebragt, welke ontmoedigend zou zijn, zoo niet het internationaal verkeer, en het belang van den bloei hunner eigen inrigtingen, dezen voor geheel het buitenland meer en meer toegankelijk maakten.

Er bestaat van het rijsselsch kopje één kopij: het eigendom van Alexandre Dumas, die haar voor zijne eigen rekening liet vervaardigen door den beeldhouwer Cros. Ook deze kopij is van was, zacht gekleurd. Door personen, die haar in de studeerkamer van den gelukkigen bezitter eene eereplaats mogten zien innemen, wordt zij geroemd wegens hare bedriegelijke getrouwheid »Het »is een kopje uit hooger sfeer,” schreef Dumas aan een vriend, »een menschelijk heelal in miniatuur. De uitdrukking geeft een »beeld van het leven, en de brooze stof brengt u in gemeenschap »met den dood.”

Terwijl ik in het rijsselsch muzeum, op den met zacht fluweel bekleeden divan, in het halfdonker van het allerheilige, tegenover dit schoone werk zat en mijne oogen te gast gingen, heb ik eene zonderlinge gewaarwording ondervonden. Op een slapeloozen nacht was dien dag eene drukkende warmte gevolgd. Vermoeidheid overmeesterde mij. Natuur wreekte zich. De stilte om mij heen spande met haar zamen. *L'occasion*, *l'herbe tendre*, — in één woord, geen der helden uit Zola's *Assommoir* deed ooit in de groote galerij van den Louvre rustiger dutje.

Doch bij het verkwikt ontwaken, welk een genot! En hoe onverschillig zou het mij op dat oogenblik geweest zijn, een blaauwen kiel te dragen! Daar stond het tegenover mij, op zijn wentelend voetstuk, in de matgouden nis van het ebbenhouten schrijn; daar stond, zich badend in het getemperd licht, het italiaansch meisjeskopje, schoon als de dageraad Honing! riepen wij in onze kinderjaren, nog vóór onze moeder het laatste woord der strikvraag had uitgesproken: »Wat was was eer was was was?” Leven! zou ik geantwoord hebben, zoo men in het muzeum te Rijssel, op dat oogenblik, mij dezelfde vraag was komen stellen. Een weemoedig, en niettemin benijdenswaardig leven! Eene 's morgens afgesneden bloem, nog glinsterend van dauw! Een onschuldig menschelijk bestaan vóór den hartstogt, als eene kostbare

gravure vóór de letter! Eene jonge ziel, even smetteloos en doorschijnend, als wanneer op de stof, waaruit haar beeld vervaardigd werd, een zonnestraal komt spelen! Een ideaal van kinderlijkvrouwelijke bevalligheid, waarover de dood, opdat niemand het schenden zou, bijtijds een sluijer is komen werpen!

Bij eene opzettelijke herhaling zou de proef ongetwijfeld mislukken; en de oppassers, die mij zagen knikkebollen, moeten mij hartgrondig veracht hebben. Niettemin beweer ik, voor den geheel éénigen indruk, dien ik daar en toen van Wicar's legaat ontving, mede aan mijne menschelijkheid dank schuldig te zijn. Ook ons schoonheidsgevoel leeft van tegenstellingen. Om wakend zóó te genieten, zulk eene onvergetelijke herinnering met zich te nemen, moet vooraf door ons en onze broosheid tol betaald zijn.

In de schatting der Franschen staat het rijsselsch muzeum met reden hoog aangeschreven; hooger dan eenige andere verzameling in de departementen. Reeds dadelijk vindt men er kostelijke bijdragen voor de geschiedenis der fransche kunst zelve. Eigenlijk is het geheele muzeum er eene van dien aard. De omwenteling der vorige eeuw moest komen, om, zelfs maar op het papier, in Frankrijk kunstverzamelingen buiten Parijs het aanzijn te geven. Uit verlaten paleizen en kasteelen, uit geplunderde of omvergehaalde kerken, uit de kloosters van opgeheven geestelijke orden, wierp 1793, in stallen en pakhuizen, bergen gewijde en ongewijde kunst opeen, en liet ze er liggen. Een konsulair besluit van 1801 bragt wat orde in dien chaos, en noemde departementale hoofdsteden, waar openbare muzeums zouden opgerigt worden. In 1813 kwam het tot een begin van uitvoering. Maar een begin zoo klein, zoo langzaam aangroeijend tot eene daad, dat een muzeum als het rijsselsche eigenlijk eerst in 1848 gezegd kon worden, zijn regt van bestaan veroverd te hebben.

Schrikbaarlijk is gedurende die halve eeuw in den voorraad van 1800 geramaaid. Tallooze voorwerpen van waarde zijn door onwetende gemeentebesturen op vendutie geworpen, door kundige brocanteurs in partikulier eigendom herschapen, door lekkages beschadigd, door ratten en muizen opgepeuzeld. Driehonderd vijftig afgekeurde schilderijen werden van stadswege in 1813 te Rijssel verkocht, voor nog geen vier franken het stuk. Afgekeurd door

wie? Dit heeft men nooit geweten. In de provincien was kunstleven destijds eene onbekende zaak.

Zeer verdienstelijk hebben van 1795 tot 1823, ten aanzien van het rijsselsch muzeum, Louis en François Watteau zich gemaakt, vader en zoon. Beiden waren uit Valenciennes afkomstig, evenals hun onsterfelijk oom en oud-oom Antoine. Van beiden bezit het muzeum sommige goede doeken, merkwaardig uit het oogpunt van het kostuum. Het zijn geen meesterwerken; doch wij zouden ze fraaijer vinden, dan het geval is, zoo de herinnering van Antoine ons niet in den weg stond. Ooms roem benadeelt in onze schatting, onverdiend, de neven.

Meesterwerken zijn ook de schilderijen en teekeningen van Wicar niet, die men hier aantreft; navolgingen van David, als wiens leerling en reisgenoot hij in 1785, voor rekening der stad, naar Italie vertrok, om er schier geheel zijn volgend leven te slijten. Maar Wicar is in den vreemde zulk een goed Franschman gebleven; heeft van de weldaden der Rijsselaren, toen hij nog een knaap en onvermogend schrijnwerkers jongmaatje was, zulk eene levendige herinnering bewaard en door zijn kostbaar legaat gestaafd, dat men de meer dan levensgroote beelden zijner *Opwekking van den zoon der weduwe van Naïn*, met welgevallen eene eereplaats ziet innemen. Wicar's naam, te Rijssel aan een gedeelte van het muzeum en aan eene wijk der stad gegeven, leeft in de fransche kunstwereld als een type van burgerdeugd voort, gepaard met een roem, welke voor dien van geen ander meester van den tweeden rang behoeft onder te doen.

Eene prettige heugenis is mij bijgebleven van Wicar's portret, door hem zelven. Naar de kleeding te oordeelen, moet het geschilderd zijn in den overgangstijd van de eerste republiek op het eerste keizerrijk. De kin gaat verdwijnen in eene dier ruime dassen, welke het Directoire in de mode bragt. De natuurlijke haren hangen als ongekamd over het voorhoofd. Hen dekt de ronde hoed, bestemd onze kagchelpijp te worden, maar wiens lage bol nog lenigheid genoeg bezit, om er zonder geweld eene kokarde aan te kunnen hechten.

Tijdgenoot van Wicar en van François Watteau, maar oorspronkelijker kunstenaar dan een van beiden, is Louis Boilly te

Rijssel voortreffelijk vertegenwoordigd. De Louvre bezit van hem maar één genrestuk. Hier daarentegen vindt men (vast uit piëteit: ook Boilly was een kind van het Noorder-departement) de kleine portretten van acht-en-twintig fransche kunstenaars, die in 1800 voor het *Intérieur de l'atelier d'Isabey* gezeten hebben. Men vindt er ook den in 1794 op het doek geworpen *Triomphe de Marat.*

Geworpen is niet overdreven. Boilly heeft dit stuk geschilderd, als met de rakkerts van het Schrikbewind op de hielen. Door een medeleerling uit de school van David aangeklaagd als aristokraat, zou er te zijnent eene huiszoeking plaats hebben. Wat in die dagen te Parijs eene huiszoeking beteekende, dit wist een ieder, die zijn hals liefhad, slechts te goed. Tot zijn geluk herinnert zich de jonge schilder, hoe hij in April 1793 er getuige van is geweest, dat het gepeupel, doorgedrongen in de Salle des Pas Perdus van het paleis van justitie, met Marat op de schouders jubelend naar buiten kwam stroomen. Zijn onderwerp is gevonden. Met de vlugheid aller vleugelen, die de vrees voor zijn hoofd een kunstenaar aan de vingers hechten kan, gaat hij zijn *Triomphe de Marat* in schets zitten brengen; en wanneer de speurhonden van het Comité du Salut Public zijn atelier binnensluipen, vinden zij hem bezig aan het verheerlijken van den populairen afgod. Zoo veel vaderlandsliefde, gepaard met zooveel talent, maakte een gunstigen indruk. Boilly bleef ongemoeid.

Het stuk is merkwaardig als niet-davidiaansch produkt uit een tijd, toen David's methode de geheele fransche kunst beheerschte. Men heeft met het werk van een zelfstandig leerling, niet met het cliché eens navolgers te doen. Het kostuum, de geheele mise-en-scène, de koppen der hoofdpersonen, bezitten de waarde van historische bescheiden, verzameld op de plaats zelve, door een kunstenaar. Ik twijfel, of er in Frankrijk een tweede doek bestaat (papier, moest ik zeggen; hetgeen men ziet zijn de op linnen geplakte bladen zelven, waarvan de schilder bij het uitwerken zijner schets zich bediende), hetwelk den tijd van het Schrikbewind zoo aanschouwelijk, en, van zijne menschelijke zijde, met zooveel kleur, zoo getrouw teruggeeft.

Niettemin zijn de acht-en-twintig portretten, voor Isabey's

atelier, artistieker. Welligt waren mijne lezers gelukkiger dan ik, die van Isabey nooit meer dan één miniatuur onder de oogen kreeg. Boilly geeft u Isabey's beeld, met dat eener geheele schaar napoleontische vermaardheden, oudere en jongere, er om henen: de beeldhouwers Houdon en Chaudet, de akteur Talma, de architekt Fontaine, de zanger Chenard, de schilders Gérard, Girodet, Lethière, en Carle Vernet. Neemt gij het hem kwalijk, dat hij in de galerij ook zichzelven eene plaats gunde? Zoo onder de nederlandsche bellettristen er te eeniger tijd een opstaat, die een historischen roman verlangt te schrijven, spelend in het Frankrijk ven 1800, hij ga naar Rijssel en bestudere die portretjes. Ze zijn maar drie palm hoog, doch allen naar het leven, ongekunsteld, ten voeten uit, met de schoeisels, de rokken, de mantels en de kapsels van den tijd, keurig.

Rijssel bezit slechts één Greuze; maar voor deze *Psyché couronnant l'Amour* zou ik al de andere stukken willen geven, waartoe mijne kennis aan Greuze tot heden bepaald bleef. De schilderij heeft deel uitgemaakt van de kleine, fijne verzameling, die in 1873 door den heer Alexandre Leleux, een Rijsselaar, aan de stad zijner inwoning vermaakt werd. Wicar's goed voorbeeld, naar men ziet, blijft navolging vinden. De figuren hebben de halve levensgrootte. Nooit, dunkt mij, was Greuze gelukkiger in het overwinnen van zijn gebrek: valsche zedigheid voor echte te geven. Geen sluijer dekt de leden, zoomin van Psyche zelve, als van het beeld der Schaamte, achter haar. Maar de geheele voorstelling baadt zich als in een rozenwaas van eerbaarheid. Psyche's ligchaampje gelijkt één blos. Andere fransche schilders zijn grooter teekenaars geweest, geloof ik. Doch zelden zag men ligchamelijk en zedelijk schoon elkander in die mate doorgloeijen.

Van de nieuweren vindt men te Rijssel Courbet's *Après-dînée à Ornans:* drie siësta-houdende boeren, levensgroot. Het is een kapitaal stuk, waarmede de stichter der realistische school veel eer heeft ingelegd. Minder dan ooit begrijpt een leek en Nederlander, wanneer hij deze voorstelling aanschouwt, met welk regt men Courbet bij uitnemendheid een realist noemt. Wie slechts dorpelingen schilderen wil, — zeggen wij tot ons zelven, — behoort het zóó en niet anders te doen. Hoe Courbet echter, toen

hij nog lagchen kon, het om onze naieveteit gedaan zou hebben! En teregt. In een tijd dat letteren en kunst om strijd dorpelingen van koekebakkersdeeg voortbrengen, bestreken met een glimp van sentiment, in zulk een tijd de handen aan den arbeid te slaan en voor het fabriekwerk van den dag leven in de plaats te stellen, daarvoor wordt de mannenkracht van een scheppenden geest vereischt.

Uit die stof was Courbet vervaardigd. Zijn realisme is het realisme der oude Nederlanders. Voor het uitwendige ziet men er niets bijzonders aan. Het moest zoo wezen. Courbet's boeren zijn natuurprodukten, zooals de stier van Potter een natuurprodukt is. Zulke uit de werkelijkheid gesneden lappen streelen niet altijd dadelijk het oog; doch met het ongerief hunner schijnbare smakeloosheid, gaat het voorregt der onsterfelijkheid gepaard.

Nog trotscher evenwel dan op Courbet's dorpelingen, zijn de Rijsselaren op Delacroix' *Medea*. Zij werd in 1838 door de regering aan het muzeum geschonken; de *Après dînée d'Ornans* in 1849. Schatten geeft het gouvernement voor zulke doeken niet uit, dat spreekt; maar uit deze voorbeelden blijkt toch, dat van het ontstaan en voortbestaan der provinciale muzeums, op oordeelkundige wijze partij getrokken wordt. De meester stelt ten toon, de Staat koopt, de stad ontvangt ten geschenke. Voortreffelijke werken, die anders door het buitenland weggevoerd of in partikuliere kabinetten achter slot zouden geraakt zijn, vinden op deze wijze in de departementen eene blijvende plaats, en houden er bij het opkomend geslacht het heilig vuur in vlam. Rijssel heeft op deze wijze reeds menig jong kunstenaar voortgebragt Carolus Duran plukte er zijne eerste lauweren, en deed als pensionnaire van het fonds-Wicar zijne italiaansche reis. Hij was één jaar oud, toen de *Medea* te Rijssel haren intogt hield.

Ik mag bij dit schoone werk van Delacroix niet lang verwijlen. Er bevinden zich te Rijssel nog vele andere zaken, van ouder dagteekening, die onze aandacht vragen en tot het eigenlijk doel van ons uitstapje in naauwer betrekking staan. Maar er geheel over te zwijgen, zou gemaakt en ondankbaar wezen.

Het doek stelt de heldin der grieksche tragedie voor, levensgroot, op het oogenblik dat zij naar Athene vlugt, hare mede-

dingster achterlatend te Korinthe, in het brandend paleis van Kreon. Zij heeft een dubbelen moord op het geweten, en zal aan hare kinderen er zoo aanstonds een derden en een vierden plegen. Haar afschuw van Jason heeft het hoogste punt bereikt. Zijn schoonvader heeft zij vernietigd, zijne vrouw vernietigd. Eerlang zal zij het ook zijne telgen doen, tevens de hare. Terwijl haar regterarm de kinderen tegen hare borst geklemd houdt, glinstert in hare linkerhand de dolk. Tijgerin geworden, is zij, om de daad te plegen, terzijde van den weg, eene rotsholte van het gebergte binnengesneld.

Zeer verschilt de wijze, waarop Delacroix dit onderwerp heeft aangegrepen, niet slechts van het realisme van Courbet, maar ook van het archaïstische onzer eigen dagen, hetwelk bij het doen herleven van antieke toestanden, zoo digt mogelijk het antiek kostuum poogt te naderen. De Medea van Delacroix gelijkt eene heldin van Byron, met de hartstogten eener furie van Shakespeare. Geen enkele poging is aangewend, om den toeschouwer in gedachten te midden der grieksche oudheid te verplaatsen. Medea is eene jonge en schoone Cirkassische geworden, uit 's kunstenaars eigen dagen. Alleen aan haar kostbaar gewaad, haar kostbaar diadeem, haar kostbaren ponjaard, herkent men de vorstin. Het volle licht valt op het karakter: de beleedigde vrouw, de verraden minnares, de wraakademende moeder, die in het bloed van haar eigen kroost de herinnering harer zwakheid gaat smoren en verdelgen. Er is niet gezocht naar een pastiche der oudheid, maar naar een bitteren glimlach om een levenden mond; naar haat, schietend uit een donker oog; naar een jagenden boezem, een trotsch voorhoofd,eene trillende hand, zich klemmend om een moordtuig. De bekoring van het doek schuilt voor de eene helft in den menschelijken adel, waarmede deze woeste driften als overgoten zijn; voor de andere, in het wonderschoone koloriet. Gelijk alle groote schilders, heeft ook Delacroix sommige kleuren gevonden, die hem eigen zijn en waaraan men bij voorkeur in zijne algerijnsche en levantijnsche voorstellingen, hem aanstonds herkent: gewaden van zwart fluweel of zwart satijn, gevoerd met vonkelend amber; groene linten, die over het albast van een ontblooten schouder een rozerood onderkleed voor

afglijden behoeden. In zijne *Medea* vindt men dit alles terug; en niet als vergoeding eener ontbrekende bezieling, maar als de natuurlijke draperie van den blakenden hartstogt.

De Rijsselaar, die gezegd heeft dat men voor deze schilderij een afzonderlijk vertrek moest inruimen, bekleed met eene warme, purperverwige stof, sprak een waar woord. De heldin van Delacroix is de vrouwgeworden droom eener over de planken schrijdende tragédienne, die, door één blik en één gebaar, eene geheele heldensage voor ons doet herleven. Bij zulk een drama voegt eene eigen kapel.

VIJFDE HOOFDSTUK

Bijna tweeduizend teekeningen bezit het rijsselsch muzeum, waarvan meer dan veertienhonderd afkomstig zijn van het legaat-Wicar. In de wijze van tentoonstellen is de volmaaktheid bereikt. Licht van boven, licht van opzijde. Alles in lijsten en achter glas. Twee galerijen van lezenaars bevatten de geheele verzameling. Elke teekening kan uit- en weder ingeschoven worden. Bovenop liggen die, welke een recto *en* een verso hebben. De bezigtiger heeft ze slechts te doen wentelen om haar spil. Zelfs de beroemde Salle des Boîtes, in den Louvre, moet voor deze inrigting wijken. Zij is eene vinding van den konservator Benvignat.

Over echt of onecht kan een vlugtig bezoeker geen uitspraak doen. Onder de tweehonderd aan Michelangelo toegeschreven nummers worden er ongetwijfeld een groot aantal gevonden, die niet van hem zijn. Doch de voorraad is zoo aanzienlijk, dat dit niet afdoet. Behalve oud-italiaansche, behelst de verzameling ook fransche kunst: eene schets van Poussin, twee sepia's van Greuze, historische portretten van David, eene kostbare aquarel van Ingres. Een groot mansportret wordt aan Rembrandt toegeschreven, en geldt voor de beeldtenis van Honthorst. Magsitraal, en onbetwistbaar echt, is een ander mansportret, van Albrecht Durer.

Doch de bloem der verzameling wordt gevormd door een zestigtal teekeningen van Rafael, voor een deel afkomstig uit zijne eerste periode. Deze kollektie doet het rijsselsch muzeum eene eereplaats innemen naast de gelijksoortige van Venetie en Oxford, van Parijs en Florence. Men ontmoet hier schetsen met de pen of met krijt, waaruit naderhand beroemde schilderijen gegroeid zijn. Twee, onder anderen, die gediend hebben voor de Madonna di Casa d'Alba, te Petersburg. Eene, waar men de half verloren gegane krooning van den H. Nikolaas van Tolentino volledig terugvindt. Voorts studien van boogschieters, van strijdende mannen en strijdende paarden. Eene heilige Familie, ten geschenke gezonden aan een bevriend gildebroeder, als handleiding voor eene hem bestelde schilderij. Uit het laatste levensjaar eene schets van den Engel en de planeet Mars, behoorend tot den dierenriem van mozaieken, in Santa Maria del Popolo te Rome, waar Rafael de cartons voor leverde. Van de twee teekeningen, waarnaar de Madonna di Casa d'Alba ontworpen is, bewijst de eene, dat somtijds jonge mannen den kunstenaar tot model gediend hebben voor zijne heilige Maagden. Een vrouwenkopje op groen papier vertegenwoordigt, in één klein bestek, honderd herinneringen aan den onsterfelijke. Een ander vrouwenbeeldje, zwart op grijs, gaat voor het portret zijner zuster door. Of het werkelijk Elizabetta Santi voorstelt, weet ik niet; wel, dat zoo men uit de verzameling eene keus mogt doen, zij zich op dit liefelijk beeld zou vestigen. Is het onze vereering voor Rafael, welke de onvergankelijke schoonheid van zulk een zedig bakkesje bepaalt? Of bezit het bakkesje werkelijk de hemelsche eigenschappen, die wij er aan toeschrijven? Ziedaar eene dier kwestien, waarmede ik vast besloten ben, mij nimmer in te laten.

Doch ook van deze teekeningen moeten wij spoediger scheiden dan ons lief is. Het Musée Wicar vormt van het rijsselsch muzeum niet meer dan een aanhangsel. Wij zouden onze reis naar het land van Rubens niet op waardige wijze voortzetten, zoo wij verzuimden in de eerste plaats aandacht te schenken aan de groote rijsselsche doeken uit de vlaamsche school der 17de eeuw.

Voor de eerste maal worden wij hier getroffen door eene herinnering, die naarmate men dieper in Belgie doordringt, zich

menigvuldiger verlevendigt. Het feit bedoel ik, dat de vlaamsche schilderschool der 17de eeuw niet geweest is een volstrekt nieuw begin, maar de hervatting van een vlaamsch werk van twee eeuwen vroeger. Wie genieten wil van de kunstschatten te Gent en te Brugge, te Brussel en te Antwerpen, moet dit nimmer uit het oog verliezen. De tegenstelling, welke de school van Rubens met de school der Van Eycken vormt, is scherp: dit gevoelt ieder. De eene schijnt ons toe, niet uit de andere voortgekomen te zijn, of te hebben kunnen voortkomen. Beiden zijn nogtans voortbrengselen van denzelfden bodem, denzelfden landaard. Nooit is de overlevering te eenemaal verbroken geweest. Alleen zijn het twee verschillende gemoedswerelden, waarin de eene en de andere kunst ons beurtelings verplaatsen.

Te Rijssel wordt uit de school der Van Eycken maar één voornaam paneel aangetroffen. De lezer behoeft dus niet te duchten, bij dit specimen een oogenblik te verwijlen. Op gezag van den katalogus des heeren Reynart neem ik aan, dat het een werk van Dirk Bouts is, bijgenaamd Dirk van Haarlem. De onderstelling is zoo min ondankbaar als gewaagd. De persoon van Dirk Bouts is een zeer geschikt vertegenwoordiger dier wolk van gegetuigen, waarop de vlaamsche kunst vóór Rubens met fierheid wijzen kan.

Karel van Mander heeft zoovele jaren te Haarlem geleefd en gewerkt, dat wanneer hij er ons Dirk's woning aanwijst (in de Kruisstraat, niet ver van het Weeshuis, een antiek geveltje, versierd met koppen in haut-relief), wij hem veilig vertrouwen kunnen. Bewijst echter Karel's naauwkeurigheid, dat Dirk in Noord-Nederland een man, althans een volwassen jongeling geworden is, wij hebben hem niettemin onder de Vlamingen te tellen. Hij is zich gaan nederzetten te Leuven, is te Leuven getrouwd en hertrouwd, heeft geschilderd voor leuvensche kerken, is te Leuven gestorven en begraven. Bij de uit Leuven afkomstige *Legende van Keizer Otto den Derde*, welke het brusselsch muzeum van hem bezit, sta ik thans niet stil. Voor mijn oogmerk is het voldoende, naar de *Mystieke fontein* van het rijsselsche te verwijzen, vroeger te Tongerloo.

In een bosch- en bergachtig landschap verheft zich eene sier-

lijke fontein in gothischen stijl. Haar nederstroomend water wordt allengs eene kleine rivier, slingerend door een wonderland, waar de rotsen niet slechts met bloemen, maar met edelgesteenten bezet zijn. Op den voorgrond ziet men een blonden engel, gehuld in een wijden mantel van roode zijde, met goud geborduurd. Hij geleidt drie paar geloovigen naar het vlietend water. Op den achtergrond wordt hetzelfde tooneel nog vier malen herhaald. De geloovigen dragen geen andere kleedingstukken, dan een om de heupen bevestigden witten doek. De fontein verbeeldt de springbron van het eeuwige leven. Wie van dit water gedronken heeft, wordt door den engel naar den top van een heuvel gevoerd, waarboven het paradijs zich opent. Het paneel schijnt het regtervleugelblad te zijn van een verloren gegaan triptychon. De beelden zijn ongeveer vijf palm groot.

Niet waar? er is noch in deze voorstelling, noch in de gedachte, noch in de teekening, iets hoegenaamd, wat aan Rubens of Van Dyck, aan Jordaens of Teniers herinnert. Niettemin is het echtvlaamsche kunst. Kunst van het jaar 1460 of 1470, toen de Vlamingen Italie nog niet kenden, en de Italianen naauwlijks sedert eene halve eeuw den Vlamingen zelven de nieuwe wijze van kleuren hadden afgezien.

Alles is anders: te beginnen met den persoon en de maatschappelijke positie van den kunstenaar. De vijftiende eeuw gelijkt in niets op de zeventiende. De leuvensche kanunniken, wel is waar, houden Dirk Bouts in eere. Zij doen bij hem bestelling op bestelling. Hij krijgt opdragten van Karel den Stoute. Lodewijk XI laat hem naar Parijs komen, om voor eene nieuwe geregtszaal een gewijd paneel te schilderen. Leuven is in die dagen eene volkrijke, bloeijende stad. De jonge universiteit verheugt zich in hare wassende vermaardheid. De rederijkerskamer *De Roos* onderhoudt zekere mate van litterarisch leven. Men is aan het bouwen van het wereldvermaard stadhuis, bevalligst exemplaar der soort. Bouts, ofschoon een leelijk man, huwt tot tweemalen toe eene leuvensche vrouw met geld. Maar zijne zeden zijn geheel en al die van een rustig poorter. Zijne gelaatstrekken en zijne werken verraden het tegenovergestelde van een wereldling. Zijn kunstenaarsleven moet het leven van een in zich zelf gekeerd man

geweest zijn, vervuld met de gedachte aan mystieke fonteinen en mirakuleuse legenden.

Werkelijk is dit de wereld, waarin hier en overal elders de oudvlaamsche schilders ons verplaatsen. Wanneer Rubens om zich heen den wreeden oorlog zal zien woeden, dan zal hij in den vorm van bethlehemsche Kindermoorden, van Mars ontwapenende Vredeboden, toorn tegenover toorn stellen; Jordaens zal de anti-sociale en anti-klerikale satire te baat nemen; Teniers zich terugtrekken op het land, te midden der landelijke kermisvreugde; Van Dyck in de gelaatsuitdrukking zijner Ecce Homo's eene aanklagt tegen de Voorzienigheid leggen. welke den vrome overlevert aan eene boosaardige wereld. De eeuw der school van Van Eyck, even wreed als de 17de, brengt eene geheel andere soort van kunst voort. Om zich te troosten van de ruwheid des tijds, de losgelatenheid der hartstogten, de woestheid der vorsten, het plunderen en moorden der burgerij, vlugt die kunst als in de kloostercel, verkeert in de wereld zonder met de wereld mede te doen, zit in een hoekje met een boekje, leent kleuren en lijnen aan de devote oefeningen van een schouwend leven.

Slechts bij uitzondering hebben de oude Vlamingen in dit vak het tot de hoogte gebragt, welke in Italie door Fra Angelico bereikt is. Maar de hunne is eene kunst van dezelfde orde. Men staat er tegenover eene met louter serafijnen bevolkte verbeelding. Alles is aanbidding, berusting, wierookgeur, psalmgezang. De gebouwen zijn kerkgebouwen, de gewaden kerkgewaden. De vorsten zelven en de burgers doen aan misbedienende geestelijken denken. De vrouwen zijn altegader heilige maagden Vrede! vrede! ruischt u van alle zijden te gemoet. De kloof tusschen het ideaal en de werkelijkheid is niet gedempt door de hoe dan ook geïdealiseerde werkelijkheid zelve, maar door de in beeld gebragte godsdienstige bespiegeling.

Dit ongeveer is de achtergrond van 1400, waartegen de vlaamsche kunst van 1600 uitkomt. Of laat mij liever zeggen: waartegen hare levensgroote beelden, haar vleesch en haar bloed, in breede draperien gehuld, krachtig naar voren springen. De wereld is binnengedrongen in de cel der heilige, heeft de kloosterzuster onder den arm genomen, heeft haar naar buiten gevoerd, heeft

tot haar gezegd: Voortaan zult gij beurtelings als model zitten voor eene Mater Dolorosa en voor eene Stroomnimf, voor eene Bacchante en voor eene Maria Magdalena.

Ziehier reeds dadelijk, van Rubens, twee kolossale vrouwenfiguren, eene *Voorzorg* en eene *Overvloed*. Zij hebben gediend voor eene der triomfbogen, welke door Rubens en de zijnen in 1635 te Antwerpen werden opgerigt, om na den slag bij Nordlingen den intogt van prins Ferdinand te vieren. De volledige anekdotische geschiedenis van dit onthaal vindt men opgeteekend, en met menige pikante bijzonderheid doorvlochten, in de onlangs voltooide monografie der antwerpsche schilderschool, door Max Rooses. Eene andere geschiedenis, door een tijdgenoot, — het graveerwerk van Van Thulden, — maakt sedert twee eeuwen een onderdeel van alle groote europesche prentverzamelingen uit. Brussel's muzeum bezit een fragment, in de breede profielen van Albertus en Isabella. Te Antwerpen wordt men bekoord door twee schetsen, insgelijks Rubens' eigen werk. Verder is er van de hand des meesters in dezen, moet ik gelooven, niets overgebleven dan de twee rijsselsche reuzinnen.

Wij hebben moeite ons voor te stellen dat een man van dien rang in de kunst, zich tot het dekoreren van eerepoorten geleend heeft. Doch Rubens is te geener tijd een dier kunstmatige halfgoden geweest, welke iederen nederigen arbeid onvoorwaardelijk te laag voor zich achten. Waar zijne hand gelegenheid vond hare meesterschap te staven, daar stak hij haar uit de mouw. En flink ook! Altijd een denkbeeld, altijd iets zinrijks. Nooit verlegen om een attribuut, steeds gereed met eene draperie. Stijl in alles. In de werkelijkheid zouden die vrouwen slechts hebben kunnen dienen, om zich te laten kijken in eene kermistent. Rubens heeft twee godinnen van haar gemaakt, nedergedaald uit een welvarenden Olympus.

De rijsselsche *Kruisafneming* wordt gezegd, de derde in de rij van het viertal proeven te zijn, door Rubens aan dit onderwerp gewijd. Antwerpen bezit er de kroon van. Doch het rijsselsch exemplaar volstaat om ons de overtuiging te schenken, dat de Vlamingen, in den persoon van Rubens, na geheel eene eeuw van tasten, na tal van min of meer mislukte proeven, er eindelijk

in geslaagd zijn, eene nieuwe vrucht te oogsten van de italiaansche loot, door hen geënt op den vaderlandschen stam. Aan Rubens kan men zien, dat van den arbeid zijner voorgangers niets verloren is gegaan. Zij hebben hem den goeden weg gewezen. Hunne struikelingen zijn voor hem even zoo vele waarschuwingen geweest. Hun ontbrak alleen zijn genie. Toen het zijne zich ontplooide, was de overwinning behaald. Met Rubens' kruisafnemingen aan de spits, ziet men ten tweedemaal Vlaanderens kunst de bewondering der wereld vragen. Verrijkt met de kennis der verborgenheden, haar in Italie ontsloten, is zij tevens nationaal gebleven. Rubens heeft het geheim gevonden, het verheven en eeuwenheugend passiespel des Nieuwen Testaments, te doen herleven in vlaamsche beelden, bekleed met vlaamsche spieren, van vlaamsch bloed doorstroomd; de eenen geteekend als Michelangelo of Rafael, de anderen gedekoreerd en gekleurd, als Titiaan of Veronese het zouden gedaan hebben.

Mag ik met mijne persoonlijke voorkeur te rade gaan, dan is het schoonste doek hetwelk Rijssel van hem bezit, de *Verschijning der H. Maagd aan den H. Franciscus.* Ook dit onderwerp is door den kunstenaar meer dan eens behandeld. Terwijl Franciscus in de nabijheid van Ancona aan het bouwen van een klooster was, zegt de legende, werd hij 's nachts, door een broeder zijner orde, biddend gevonden in een bosch. Geen wonder, dat van het gelaat des heiligen een buitengewone glans straalde: de maagd Maria was hem verschenen, had het kind Jezus in zijne armen gelegd, en hem vergunning geschonken, het aan zijn hart te drukken en te kussen!

Het behoeft schier geen afzonderlijke vermelding, op welke wijze door Rubens van deze stof partij getrokken is. Geen omwegen; regt door zee. Zijn uitgangspunt neemt hij, als een geloovig kerkschilder betaamt, in het bovennatuurlijke, maar vult er alleen zijnen achtergrond mede, of herinnert er in zijn bijwerk aan. Het menschelijke is hoofdzaak: eene schoone jonge moeder, een aan de aarde ontvoerde monnik, daartusschen een engelachtig kind, dat glimlagchend en verwonderd de handjes uitsteekt naar 's monniks donkeren baard. Men waant een ongehuwden oom te zien, van eene vermoeijende reis in vreemde landen teruggekeerd, en

een bezoek brengend aan zijne zuster of schoonzuster, die hem met opgetogenheid haren pasgeborene vertoont.

Dit stuk is afkomstig uit de kapel van een rijsselsch kapucijnerklooster, voor hetwelk Rubens het indertijd geschilderd moet hebben. Merkwaardig is ook een H. Bonaventura, van dezelfde hand en dezelfde herkomst, bijna levensgroot. De achtergrond groenachtig, het gewaad grijs, de hoed (een kardinaalshoed) rood. Verrassende harmonie van kleuren. Men ziet den heilige op zijde. Met beide handen ondersteunt hij een boek, waarin hij staat te lezen. Een dier beelden welke bewijzen, dat Rubens wel degelijk ook, in sommige opzigten, uit de school der Van Eycken stamt. Zulk een Bonaventura had Memling of Metsys op het buitenblad van een triptychon kunnen schilderen. Van hen, van Jan Van Eyck zelven, vindt men er zoo, te Gent, te Brugge, te Antwerpen. Het zijn heiligen, die aan portretten van tijd- en stadgenooten doen denken. Zij getuigen van eene volheid van leven, welke zelfs Rubens niet overtreffen kon, en wier herinnering hem uit zijne jeugd onuitwischbaar bijgebleven moet zijn.

Laat het ons overigens niet verwonderen, zoo het bijna zonder uitzondering kerkelijke schilderijen zijn, welke men te Rijssel van Rubens aantreft, en ook het hoofdwerk van Van Dyck er alweder eene *Kruisiging* is. Hoe digter men Belgie nadert, des te vaker herhaalt zich dit verschijnsel. Evenals de provinciale fransche, zijn ook de belgische muzeums aangelegd met overblijfselen uit voormalige tempels en kloosters. Altaarstukken, nogmaals altaarstukken. Zelfs kan men beweren, dat Rubens en Van Dyck, dien ten gevolge, in Belgie maar half vertegenwoordigd zijn. Laat ons liever zeggen: nergens beter dan in Belgie leert men beider talent uit dit ééne gezigtspunt waarderen, wetend dat zij nog in zoo vele andere zaken hebben uitgemunt.

Van meester Antonie kan ik mij niet herinneren, ooit een aan de bijbelsche geschiedenis ontleend doek gezien te hebben, uit hetwelk de stoutheid en frischheid van opvatting spraken, waardoor zijn meester en Rembrandt ons in zoo hooge mate weten te boeijen. Van Dyck heeft het bijbelsch drama geschilderd, maar heeft het niet herschapen. Ook de bedoelde *Kruisiging* is geen herschepping. De kunstenaar koos een tekst uit de lijdensgeschie-

denis van Jezus, en gaf haar als woord voor woord terug. Maar het hoofdmoment is op bewonderenswaardige wijze aangeduid. Men heeft de geregtsdienaars en de soldaten slechts stadwaarts te zien keeren, om aanstonds te gevoelen: dit treurspel is afgespeeld; deze lieden gaan naar huis, omdat er niets meer voor hen te doen overblijft.

Aan dergelijke keus uit het algemeene, dergelijk rigten van 's toeschouwers aandacht op één overigens volmaakt natuurlijke bijzonderheid, herkent men den meester. De groote schilders van dien tijd hadden het bijbelsch onderwerp als in het bloed. Zelfs een wereldling als Van Dyck droeg er het stigma van met zich om, en, leefde hij er niet naar, hij gevoelde er al de poëzie van. Welke wanhoop spreekt uit de opgeheven handen dier maagd Maria! Welke tranen stroomen den jongen Johannes langs de wangen! Met welke onstuimigheid, bovenal, stort Maria Magdalena zich voor het kruis neder, en omhelst zij de voeten van den Man der smarte! Ligt mogelijk heeft de kunstenaar in de kostbaarheid van haar gewaad eene herinnering aan vroeger levensgedrag willen leggen. Welligt ook trok hij van de overlevering slechts met dichterlijke vrijheid partij, ten einde als model voor zijne Magdalena eene dame uit de groote wereld te kunnen gebruiken. Dit ééne weten wij, dat zij radeloos bedroefd is, verwonderlijk schoon, en het ruischend kleed van gele zijde, waarin zij op de knieën is voortgekropen naar het hout, tegen de donkere wolken aan den hemel eene betooverende werking doet.

Zoo er termen bestaan, eene geschiedenis van het christelijk altaarstuk te schrijven, dan behoeft men niet te vragen, aan welke schilderschool in die monografie de eer van het laatste schoone hoofdstuk toekomt. Vast niet buiten invloed van het veldwinnend rationalisme in Europa, is het eene kunst, welke wij in de 18de eeuw roemloos zien ondergaan, om in onze 19de slechts door zenuwtrekkingen blijk te geven van hare opstanding uit de dooden. Ik geloof ten minste niet dat Overbeck, Ary Scheffer, Hippolyte Flandrin, het kwalijk zouden genomen hebben, zoo men hen op het gezochte in hunne proeven gewezen had, vergeleken bij de vlaamsche vruchtbaarheid der 17de eeuw. Alle kunstvakken, schijnt het wel, hebben eene soort van klassieken bloeitijd Nadat de

Italianen het altaarstuk schenen uitgeput te hebben, look het onder de Vlamingen nog eenmaal krachtig en zelfstandig op. Toen was zijn laatste woord gesproken, en de loopbaan van deze zon volbragt. Echter zou zij in het westen niet verdwijnen, zonder als ten afscheid het geheele uitspansel in gloed te zetten.

Verbazend en verbazend is het aantal altaarstukken, voortgebragt door Rubens zelf, door zijne leerlingen, door zijne tijdgenooten. Geen branden, geen belegeringen, geen omwentelingen, geen verbeurdverklaringen, hebben ze kunnen vernietigen. Nog overal zijn de kerken en de muzeums er vol van. Zelfs het rationalisme hebben zij overleefd. Met gretigheid vallen in onzen tijd de kunsthistorici er op aan, om ze als grondstof te bezigen voor studien, gisteren geboren. Kreten van bewondering over zooveel arbeid, zooveel schoons, zooveel goeds, anders hoort men niet.

Het is een doek van De Crayer, te Rijssel aanschouwd, hetwelk mij deze opmerking in de pen geeft. Slechts een jaar of vijf jonger dan Rubens, heeft De Crayer hem bijna dertig jaren overleefd; en mogelijk vindt men het eene natuurlijke zaak, dat iemand, die de zes en tachtig haalde en tot het laatste oogenblik eene vaste hand behield, een paar honderd groote schilderijen heeft nagelaten. Ik neem echter de vrijheid, het verschijnsel bewonderenswaardig te noemen. Gij hebt het ongerief, te Brussel te wonen en een jong artist te zijn. Uw vader was een te arm schoolmeester, dan dat gij u de weelde eener kunstreis kondt veroorloven. Daar komt, terwijl gij u nog een naam en eene carrière moet maken, de grootste schilder zijner eeuw uit Italie op- en zich te Antwerpen nederzetten, zoo goed als naast uwe deur. Er gaat eene vermaardheid van hem uit, wier regt gij niet loochenen kunt en niet zoudt willen loochenen. Wederkeerig erkent hij uw talent; want hij is een zegevierend, maar edelmoedig mededinger. Arme tijd-, arme kunstgenoot! Zestig jaren lang zal de roem van Rubens u doen twijfelen aan u zelven, u verlammen door het besef eener betrekkelijke minderheid, u kwellen met het voorgevoel dat, in den glans van zijn omvattender genie, de herinnering van het uwe, hetwelk beperkt is, voor de nakomelingschap in vergetelheid zal ondergaan!

Het strekt De Crayer niet weinig tot eer, op het gebied van

het altaarstuk, in onze schatting de vergelijking met Rubens en Van Dyck des ondanks zeer wel te kunnen doorstaan. Zijne *Vier Gekroonden* (zoo noemt men in Belgie de levend begraven christen-martelaren van het rijsselsch muzeum) zijn in één woord een meesterwerk. Toen hij het schilderde, telde hij zestig jaren, en onze verbeelding zoekt met welgevallen in de voorstelling naar den vollen wasdom van een buitengewoon talent. Behoef ik te zeggen, dat de sporen voor de hand liggen? Die mannen welke ten aanschouwe van den romeinschen landvoogd zoo aanstonds hun nieuw geloof met den dood bezegelen zullen, zij sterven niet met de geestdrift der jeugd of der dweepzucht. Hun gelaat en hunne gebaren weerspiegelen eene vaste, weloverwogen, door den tijd beproefde overtuiging. Romeinen van den ouden stempel zelven, hadden niet met meer waardigheid het leven kunnen laten. Ernst en vastberadenheid vormen den grondtoon van het tafereel, die tegelijk de grondtoon der onberispelijke groepering en van het sober koloriet is. Rubens en Van Dyck zijn somtijds dichterlijker, fantastischer, stoutmoediger geweest! een beter altaarstuk dan dit hebben zelfs zij slechts in de ure der hoogste bezieling kunnen uitvoeren.

Op hetzelfde oogenblik, dat De Crayer zichzelven dus overtrof, werkte te Parijs Eustache Lesueur aan zijne legende van den H. Bruno. Daar ik Lesueur zeer hoog stel, komt het niet in mij op, hem tegenover De Crayer in de schaduw te doen treden. Wie bijna vijftig jaren korter leefde, lag niet onder verpligting, even veel voort te brengen Mijne opmerking bedoelt alleen, op een kenmerkend onderscheid te wijzen tusschen het land en de eeuw van Rubens, vergeleken bij het land en de ontluikende eeuw van Lodewijk XIV. In Frankrijk gingen, hand aan hand met de beeldende kunsten, de letteren een overgetelijken bloeitijd tegemoet. In Vlaanderen schenen de letteren nooit armer dan in de 17de eeuw. Alleen in de schilderkunst openbaarde zich, gedurende dat tijdvak, de schoone aanleg van het kleine volk. Alle opwellingen van hooger leven baanden er in één vorm van kunst zich een uitweg. Bevorderlijk aan het voortduren der door Rubens gewekte beweging is deze eenzijdigheid zeker niet geweest. Welke eenzijdigheid was ooit duurzaam vruchtbaar? Doch wat innerlijke

kracht betreft, ja, en voor een tijd, hebben de Vlamingen hunne meesterschap in de behandeling van het penseel ook hieraan te danken gehad, dat zij niet voortkonden met de pen. Niets leidde hen van het schilderen af. Alle poëzie zette zich bij hen in schilderkunst om. Vóór de eeuw haar halven loop geëindigd had, was door hen op dat gebied zulk eene volkomenheid bereikt, dat Lodewijk XIV in meer dan één zin grootmama zeggen moest tot de dame, wier Luxembourg-paleis Rubens met de allegorische voorstelling harer levensgeschiedenis tooide.

Daar wij nog herhaaldelijk gelegenheid zullen vinden op dit niet-litteraire in het vlaamsch kunstgenie te wijzen, besluit ik de wandeling door de rijsselsche zalen met een blik of wat elders. Sommige proeven van het noord-nederlandsche trekken mij aan, in wier bezit de fransch-vlaamsche verzameling teregt zich verheugt.

Men vindt hier een Honthorst, die in het refter eener meisjes-kostschool in het geheel niet op zijne plaats zou zijn, maar des te meer de veelzijdigheid van den kunstenaar bewonderen doet. Kan deze blanke *Triomf van Silenus*, vraagt gij, afkomstig zijn van denzelfden meester, dien de Italianen in zijne jeugd, om zijne liefde voor het donkere, Della Notte noemden? Denzelfden, van wien gij in de Lukas-akademie te Rome de bevallige Maria Magdalena gezien hebt, welke met een fijn penseel, gedoopt in warme duisternis en lichtend vleeschkleur, op koper of porselein gebragt schijnt? Al zijn leven! Voor de kleine boetvaardige zondares van daarginds, wier model en wier stroobed door den schilder moeten waargenomen zijn in een italiaansch hospitaal voor Traviata's, is levensgroot eene gezonde vlaamsche zus *in puris naturalibus* in de plaats gekomen, die, bijgestaan door een sater in paradijs-kostuum, eene kanne wijns helpt brengen naar den mond van den moedernaakten Silenus, waggelend op zijn graauwtje. Honthorst eindigde zijne dagen in Den Haag, waar hij het bezoek van Rubens, zegt men, en vast ook van Jordaens ontving. Zijn Silenus-triomf maakt den indruk, als kompliment te hebben moeten dienen aan die twee gildebroeders. De deuren van Vlaanderens menschelijke vleeschhal staan er wijd open, en het is of men door Rubens' naakt eene ader van Jordaens' anti-papistischen humor loopen ziet. De door den wijn bevangen Silenus heeft de tronie van een on-

waardig monnik, wiens buik zijn afgod is, en welk een buik! De dansende bacchante gelijkt eene weggeloopen kloosterzuster, die, alvorens in een ander Asyl Steenbeek te belanden, hare muts over den molen, de schaamte tegen den grond, en lagchend zich de kermisvreugd in de straatarmen wierp. Vroeger behoorde dit doek aan den Louvre, en eerst in 1873 gaf de regering het Rijssel ten geschenke. Het is een dier wonderwerken van twee eeuwen her, wier onzedigheid de tijd heeft uitgewischt, om slechts het getuigenis over te laten eener meesterlijke uitvoering en ongeëvenaarde gulheid van lach.

Ziehier de kapitale portretten van den heer en mevrouw Vrydags van Vollenhoven Junior: een haagsch heer en eene haagsche dame, in de eerste jaren der 17de eeuw door Van Ravesteyn geschilderd. De direktite van het rijsselsch muzeum kocht beide doeken, in 1868, op ik weet niet welke vendutie. Zij voeren geen dagteekening, maar de kleeding doet ze tot de vroegere helft van Ravesteyn's leven brengen. Het is klassieke hollandsche kunst uit de breede tusschenperiode, die op Moro gevolgd en Rembrandt voorafgegaan is. »Zulke portretschilders zijn er niet meer" is de onveranderlijke indruk, dien men bij het aanschouwen van dergelijke beeldtenissen ontvangt. Tegelijk wenscht men te vragen: waar heeft een man als Ravesteyn zijne kunst vandaan gehad? Zijne tijdgenooten hebben hem een «conterfeyter" genoemd, evenals Mierevelt; en meer is hij ook niet geweest. Maar niet minder dan zijne portretten, getuigen zijne haagsche schutterstukken van eene vorming in hooger school. Onwillekeurig denk ik mij hem als een jong Amsterdammer, die, alvorens zich in Den Haag te vestigen, te Haarlem aan de zijde van Frans Hals de lessen der akademie is gaan bijwonen, daar geopend door Meester Kornelis, Hendrik Goltzius, en Karel van Mander. Een gedeelte van Van Mander's werken is in 1616 en 1618 te Amsterdam gedrukt bij een Van Ravesteyn, die Paulus heette, een bloedverwant van Joannes geweest kan zijn, en een sprekend wapen voerde: de profeet Elia, op den voorgrond van een landschap met steenachtigen achtergrond, gespijzigd door de raven. Mogelijk wel is het de voormalige leermeester, die over een geliefd discipel spreekt, wanneer Van Mander op zijne voorlaatste bladzijde van Joannes

zegt: »Ick behoefde oock niet verswygen in Den Hage een seer »goed schilder en conterfeyter, Ravesteyn gheheeten, die een »schoone en goede handelinghe heeft." Dit werd geschreven in 1604.

Van meer gewigt is de omstandigheid, dat de drie meesters gerekend moeten worden onder de beste importeurs van italiaansche kunst in Noord Nederland. Ravesteyn en Frans Hals hebben de Italianen evenmin regtstreeks nagevolgd, als Rembrandt dit gedaan heeft. Veeleer begint met hen eene echt nationale, zelfstandig noordnederlandsche schilderwijze. Maar zij waren leerlingen van mannen, die zich in of naar Italie gevormd hadden. Geen kunst zonder stijl, geen stijl zonder school. Voeg daarbij, dat het oudste schutterstuk, hetwelk van kompositie getuigt, Kornelis van Haarlem tot maker heeft, en Kornelis van de artistieke meerderheid der Italianen zoo doordrongen was, dat men in zijn *Bethlehemschen Kindermoord* standen kan aanwijzen, die van taliaansche voorgangers regstreeks overgenomen zijn.

Van Frans Hals bevindt zich te Rijssel maar één doek: eene tooverkol, in de gedaante van een haarlemsch vischwijf, afschuwlijke tweelingzuster der Hille in de kollektie Suermondt, thans te Berlijn. Den haarlemschen meester naar dit éene stuk te beoordeelen, zou even onbillijk wezen, als het Da Vinci alleen naar zijne karikaturen te doen. Onbillijker schier, want Frans Hals kan in de andere schaal niet zoo vele idealen leggen. Maar een blik op één der zijden van zijn talent gunt die feeks onbetwistbaar; al is het maar op zijne penseelbehandeling. Er heerscht eene bewonderenswaardige harmonie tusschen de wijze van voorstellen en het voorgesteld karakter. Aan de beeldtenis van het onmensch is niet één streek méér verspild, dan het model verdiende. Maar ook komt niet één streek te kort. Acht een schilder (en waarom zou hij niet?) het met de waardigheid van zijn talent bestaanbaar, kleur en omtrek te leenen aan al hetgeen uit het oogpunt der schoonheid eene vrouw ontluisteren kan, hij is gehouden, het zóó te doen. Schiller laat sommige vrouwen hyëna's worden; Hals geeft er ons eene, die waardig zou geweest zijn, met Mefistofeles op den Blocksberg te dansen.

Eene soortgelijke opmerking als omtrent Ravesteyn's portretten, moest ik maken bij het zien van een familie-tafereel van

Thomas de Keyser, N°. 300 van den rijsselschen katalogus. De toepassing is zuiver hollandsch, het procédé echt italiaansch. Zoo heeft alleen een Amsterdammer kunnen teekenen, die bij een anderen Kornelis van Haarlem in de leer gegaan was. In een vroeger tijdperk trokken de Hollanders naar Vlaanderen, en vormden er zich in de school van Van Eyck. In dit latere blijven zij tehuis, en doen hun voordeel met de bezieling, uit Italie medegebragt door onderwijzers. Al minder gevoelen de vrije burgers der Vereenigde Provincien lust, zich naar het afhankelijk Zuiden te begeven. Al meer ontsluiten zich hunne oogen voor de dichterlijke stof, welke eigen land, eigen lucht, eigen gedachte, eigen maatschappelijke omgeving aanbieden. De discipelen groeijen de meesters boven het hoofd. De Nederlanders hebben de Italianen niet langer noodig. Zij kunnen voortaan op eigen wieken drijven. De methode van over de bergen is hun als de leer van een tongval geworden, dien zij zelven thans even vloeijend schrijven als spreken. Die methode is van nu af hun eigendom. De regels der grammatica herinneren zij zich niet meer, maar zij bedienen zich van het idioom als van eene tweede moedertaal.

Op die wijze verklaar ik mij de wording der vlaamsche en der hollandsche school van 1600. Stekken geweest, hebben zij zich tot stammen ontwikkeld. En zóó iets eigenaardigs is uit den noordelijken gegroeid, dat bij het binnentreden van het eerste klassiek muzeum het beste, een kind u zeggen kan, waar de oudhollandsche kunst begint. Geen ander volk van Europa heeft in die mate of op dien trant de poëzie van het huisgezin, van geheel het burgerlijk leven, overgebragt op het doek. Plaats in gedachten De Keyser's familietafereel (vader, moeder, en vijf kinderen, waarvan het jongste door een der ouderen wordt rondgereden in een bokkenwagen) naast het groote schutterstuk in het stadhuis van Amsterdam; hang uit het Mauritshuis er het kleine burgemeesterstuk nevens, en gij hebt *den* hollandschen schilder der 17de eeuw. Uit de kerk is de kunst verhuisd naar de raad-, naar de binnenkamer, doch zonder één oogenblik op te houden, kunst van de beste soort te zijn. Afkomstig uit een goed nest, is zij haren oorsprong trouw gebleven.

Nevens dit historisch genre is het stads-, het rivier- en het

4

zeegezigt, geloof ik, het oorspronkelijkste, wat in onderscheiding van de vlaamsche school der 17de eeuw, de hollandsche heeft voortgebragt. In het landschap wedijveren Rubens en de Breugels met Rembrandt, Ruysdael, en Hobbema. In het dierenstuk, Rubens en Snyders met Cuyp en Potter. In het bloemstuk, Daniel Seghers met Van Aalst. In het stilleven, Snyders en Fyt met De Heem en Weenix. In het genrestuk, Teniers en Jordaens met Ostade, Brouwer, Steen, Terburg, Metzu. In het binnenhuis en het kerkgebouw, Neefs met De Hooghe en De Witte. Reis echter de gezamenlijke muzeums van Belgie rond, en gij zult er zoomin als te Rijssel een tweeden Johannes Vermeer, een tweeden Van der Heyde, een tweeden Van Goyen, een tweeden Bakhuizen, een tweeden Van de Velde vinden. Te geener tijd heeft bij de Vlamingen die snaar getrild. Ook in dit opzigt zijn hunne muzeums een eerlijke spiegel hunner kunstgeschiedenis.

Claude Lorrain is naar Italie moeten tijgen, om de zee te leeren zien. Eerst in de 18de eeuw gingen Canaletto's oogen voor de stadsgezigten van Venetie open. Niet slechts komt der oudhollandsche school in dezen de eer der vinding toe; maar gelijk met hare familieportretten, hare regenten- en hare doelenstukken, staat zij ook op dit gebied onder de natien van Europa glansrijk alleen. Eenig is zij, wanneer zij voor het eerst het landschap om het landschap geeft, het als dekoratief aan de Italianen, de Franschen, en de Vlamingen latend. Eenig, wanneer zij voor het heroïsch dierenstuk eene platburgerlijke weide met vee heldhaftig in de plaats stelt. Eenig, wanneer zij het kleinsteedsch binnenhuis laat vonkelen van een licht, alsof die keukens en die zitkamers kerkportalen waren.

Nog onvervreemdbaarder regten bezit zij op het andere eigendom. Hare stads-, hare rivier-, hare zeegezigten trotseren iedere vergelijking. Vóór haar was nergens aan dit gedeelte der werkelijkheid eene plaats in de kunst ten deel gevallen. Op dit gebied (schilderachtig als de oude grachten van Amsterdam, tot mijmeren stemmend als bij avond de Maas voor Dordrecht, breed als de Noordzee voor Vlissingen of Texel) is zij volstrekt nieuw geweest.

Een bevallig specimen van hetgeen Oud-Holland in het binnen-

huis vermogt, is te Rijssel een klein doek van De Hooghe, voorstellend eene jonge zittende vrouw met een dienstmeisje tegenover haar, dat gereed staat inkoopen te gaan doen en bevelen aanhoort. Door een open venster, op den achtergrond, ziet men een vlak landschap: weiden, overlangs in tweeën gesneden door eene smalle vaart of rivier, waarover zich eene kleine brug welft. Kerkspitsen in het verschiet. Het stukje is maar zesdhalve palm breed, en maar zevendhalve hoog. Doch al bedekte men het met pas van de munt gekomen goudstukken, het zou zulk een gloed niet uitstralen, als het in zijn natuurstaat doet.

Eene stem fluistert u in, dat het vrouwtje op den ouderwetschen stoel de jonge echtgenoot van den schilder zelven is, en zij het middagmaal bestelt, dat na afloop van zijn werk hem zal worden voorgezet. Nog maar voor één schotel heeft zij met hare eigen lieve handen de groenten zitten pluizen in een bakje op haar schoot, en de dienstmeid zou dat koperen emmertje niet aan den arm dragen, zoo er van de markt niets dan gewone zaken moesten megebragt worden. Zoo gij vraagt, of een extraatje hem niet eerlijk toekomt? ja. Meer dan het dagelijksch brood verdiende hij aan haar. Een charmant huisje heeft hij voor haar gehuurd, aan een ruimen buitensingel, met een vrolijk, landelijk, schilderachtig uitzigt. Keurig heeft hij haar in hare meubeltjes gezet: eene hooge zitkamer, met een zonnig goudlederen behangsel, waartegen hare goudblonde haren en kersroode samaar bevallig aftoonen. Een gemakkelijke stoel. Een mooije tafel op gedraaide pooten, en die tegen een duwtje kan. Nette matten op den vloer. In het venster een glas met bloemen zoo frisch, dat zij om bij zijne thuiskomst hem te verrassen, twee rozen genomen en in hare haren bevestigd heeft. Onschuldige koketterie, de vrouw van een schilder waardig! Het geheele vertrek ontleent aan die rozen een rozerooden weerschijn. Vrijgezel, roept het u toe, bouw u een nestje! Zwerver, word een gezeten burger! Treed in den echten staat! Zoo gij eene goede vrouw verlangt, ziehier eene goede vrouw voor u! Een burgermeisje maar, doch dat met weinig tevreden, met weinig gul, met weinig mooi weet te zijn, en in uwe afwezigheid, omdat zij aan u denkt, u erkentelijk is, en u liefheeft, te uwer eer eene bloem in het kapsel der alledaagsheid steekt!

Er moet eene geheime reden bestaan, waarom deze kleine roman in olieverf, niet-alleen ons niet langwijlig toeschijnt, maar ons bekoort en boeit. Hoeden wij ons echter, het onverklaarbare te willen verklaren! Ware Rembrandt er niet geweest, misschien zou De Hooghe die licht-effekten en dien kleurengloed niet gevonden hebben. Doch ware hij zichzelf niet geweest, zelfs Rembrandt had geen schilder van hem kunnen maken. Altijd komt de geheele kunstfilosofie op één zelfde kwestie neder. Men is een kunstenaar, of men is het niet; en nog nooit heeft iemand weten te zeggen, wat kunst is.

Uit mijn zwijgen over Oud-Italie, Oud-Duitschland, en Oud-Spanje, heeft de lezer moeten besluiten dat het rijsselsch muzeum geen merkwaardige werken uit die scholen bezit. Met des te meer onderscheiding zou ik uit de nieuwere spaansche, drie Francesco Goya's behooren te vermelden: twee jonge meisjes, twee oude vrouwen, en een aan den worgpaal gebonden misdadiger, wiens ligchaam in een wijden witten mantel gewikkeld is, terwijl de afschuwlijke dood reeds aangevangen heeft, zijn gelaat zwart te verven. Goya zelf heeft in eene vermaarde ets deze fantastische voorstelling wereldkundig gemaakt. Doch ik mag niet vergeten, dat Rijssel slechts eene halt voor ons is, en bovenal Vlaanderen ons bezig behoort te houdeu. Oudvlaamsche stillevens zijn er in overvloed voorhanden, en tot afscheid wil ik op één daarvan de aandacht van belangstellenden rigten.

Wie verneemt, dat het paneel uit de voormalige, bij Rijssel gelegen abdij van Cysoing afkomstig en gewaarmerkt is door een kerkelijken staf, heengestoken door een mijter, zal aan iets deftigs denken. Het zijn echter slechts een dozijn opengemaakte oesters, aangeboden op een donkerkleurigen schotel, met een stuk citroen er nevens. Men ziet ook een paar roemers, een bord mispelen, een mandje druiven, een meloen; maar alleen om de oesters was het den schilder te doen.

Het moet omstreeks 1650 geweest zijn, dat Jacob van Es, Antwerpenaar, voor de cysoingsche abdij, wier bewoners wij onderstellen willen, allermeest *in effigie* gastronomen geweest te zijn, dezen smakelijken schotel aanrigtte. Met de hand op het hart moet ik v erklaren, den naam van dezen meester vroeger nooit

vermeld gevonden, en te Rijssel voor het eerst een werk van hem aanschouwd te hebben. Te Weenen, zegt men mij, bevinden zich twee kapitale vischstukkken van Van Es, met figuren van Jordaens. Tot het nagelaten kabinet van Rubens behoorden van hem twee stillevens, die men niet weet waar gebleven zijn. Het antwerpsch muzeum bezit een derde stilleven; dat van Nancy een vierde. Verder niets. In 1649 was Van Es in zijn kring een beroemd man, gelijk blijkt uit eene te Antwerpen in dat jaar verschenen galerij van gegraveerde portretten. Daar hij op het tijdstip zijner aanneming tot lid van het Sint-Lukasgilde in zijne vaderstad, reeds veertig jaren oud was, zoo gelooft men, dat hij langen tijd in Noord-Nederland heeft vertoefd. Afgaand op zijne wijze van schilderen, maakt men hem tot een leerling of volgeling van Heda.

Echter deel ik deze bijzonderheden enkel mede, ten einde den schijn te vermijden, alsof de persoon mij onverschillig was. Ook mij is het bovenal om den op nieuw verlevendigden indruk te doen, dat de nederigste onderwepen door de kunst veredeld kunnen worden, en in den loop des tijds, door kunstenaars van den echten stempel, werkelijk veredeld *zijn*. Ik wantrouw den man, die zich een vereerder van Rafael en Rembrandt noemt, maar er iets tegen heeft, dat men weekdieren schildere. Te dien aanzien schaar ik mij aan de zijde van het groote publiek, dat elk kunstwerk bewondert, mits het in zichzelf bewonderenswaardig zij. Er zijn oogenblikken in het leven, dat men meer voor een altaarstuk; andere oogenblikken, dat men meer voor een stilleven gevoelt. Dit is de eenige onderscheiding, welke de beminnaar van het schoone mag toelaten. Onze stemming kan verschillen, maar nooit verschilt de kunst. Hetgeen op haar gebied ons van eene hoogere en eene lagere orde, van kleine en van groote kunst doet spreken, is eene overeengekomen terminologie. Gelijk in de natuur, zoo is ook in de kunst *alles* groot, en alles *even* groot. In de waarheid stond Jordaens, die het niet beneden zich achtte, bij de visschen van Van Es menschen te schilderen. In de waarheid Rubens, die twee stukken van Van Es voor zijne verzameling aankocht. Eerlang zal te Gent onze bewondering en onze eerbied voor de *Aanbidding van het Lam*, te Brugge onze hulde voor

Memling en zijne H. Katharina, zijne H. Ursula, zijne Drie Koningen gevraagd worden. Zoo slechts Memling en de Van Eycken ons Van Es niet doen vergeten, en ons gemoed te aller uur, voor iedere openbaring van het schoone zonder uitzondering, geopend blijft!

ZESDE HOOFDSTUK.

Van Rijssel ben ik, Frankrijk uit, Belgie in, over Ingelmunster, Roulers, Lichtervelde, en Thourout, gespoord naar Ostende; rekenend, gelijk ook uitgekomen is, dat zoo ik van Ostende naar Spa het land dwars doorschreed, een goede genius mij achtervolgens en van zelf naar Brugge en Gent, naar Antwerpen en Brussel, naar Mechelen en Leuven, naar Luik en Namen voeren zou, en dit het zekerst middel was, niets van het voornaamste over te slaan.

Op franschen bodem vindt na Rijssel de toerist die uit Parijs komt, geen andere wonderen dan die der nijverheid te bezigtigen of te overwegen: hoe Tourcoing, in slechts twaalf jaren tijd, zijne bevolking van 23.000 zielen tot 46.000 zag aangroeijen, en Roubaix, hetwelk in 1806 nog niet ten volle 9000 inwoners telde, thans voor 76.000 te boek staat. Gepaste vermaning aan het adres van hen, wier liefde voor de kunst in fanatisme dreigt te ontaarden! Welvaart te scheppen, waar de welvaart kwijnde of niet bestond, ook dit is eene kunst; en, zal hun schoorsteen rookend blijven, dan moeten de kunstenaren wenschen, dat de fornuizen der katoenfabrieken nimmer uitgedoofd mogen worden. Het was in alle tijden en in alle landen de milde, winnende hand van kooplieden en industriëlen, die in wedstrijd met vorsten en prelaten, het schoone den weg effende.

Vóór de lokomotief u te Ingelmunster brengt, zijt gij het slagveld van Kortrijk doorgesnord: roemrijkste onder de oude herinneringen van een rassenhaat, die nog na zesdhalve eeuw geen hartelijke vriendschap is willen worden. Met iedere schrede verder op Vlaanderen's bodem zult gij erkennen, dat die haat de bolster was van eene kracht, welke ook op het gebied der kunst gedenkteekenen heeft nagelaten. Wanneer Jan van Beers beproeft, de poëzie van Maerlant tot een voorspel van den Sporenslag te verheffen, dan heeft hij de stukken tegen zich. Het litterarisch Vlaanderen der oudheid is eene ontkenning van den heldenzang. Doch eere aan Vlaanderen's stadhuizen, met het kortrijksche in de voorhoede! Aan Vlaanderen's burgerlijke bouwkunst, in wier schaduw zijne beeldhouw- en zijne schilderkunst zich ontwikkeld hebben! Van den Sporenslag dagteekenen die viktorien.

Bij Kortrijk hebt gij de fransch-vlaamsche kolenstreek verlaten, die, van Rijssel en Roubaix, zich regtsaf naar Mons buigt, in de rigting van Charleroi, Namen, en Luik. Links ziet het landschap niet langer zwart: wij zijn het blonde koningrijk der vlasteelt binnengereden. Geen bergen, weinig heuvelen. Alles meest vlak bouwland, gevat in lijsten van geboomte. Hoe noordelijker wij komen, des te meer effent zich het terrein. Evenwel ligt er eene verassing in het zout. Nog te Thourout bevinden wij ons in het hart van den akkerbouw. Ook nog te Wynendaele, Ichtegem, Eerneghem, Moere, Ghistelen, Snaeskerke, en hoe verder de stations heeten mogen, waar, in het land der spoorwegen bij uitnemendheid, de overal stoppende trein ons geduld op de proef stelt. Onmiddellijk daarna — de zee! Tusschen den laatsten akker en de eerste golf ligt bij Ostende te nauwernood een dijk van duinen.

Deze geheele belgische Noordzeekust is in de laatste jaren eene smalle kolonie van bad-inrigtingen geworden, met Heyst en Nieuwpoort-Bains als vleugelkorpsen, en Ostende als hoofdmagt. Tusschen het bad Heyst en het bad Ostende ligt het bad Blankenberghe; tusschen het bad Ostende en het bad Nieuwpoort, het bad Middelkerke. In de nieuwpoortsche duinen verschuilt zich daarenboven de zanderij La Panne. Overal eene kurzaal, overal hôtels; maar hôtels en kurzalen voor onderscheiden beurzen en onderscheiden zenuwgestellen. Wie te Ostende het te druk, of de druiven zuur

vindt, kan zich naar elders begeven, waar bij minder weelde meer kalmte heerscht.

Het zijn bovenal vreemdelingen, die in de zomermaanden van deze inrigtingen gebruik maken. Ostende gelijkt dan eene voorstad van Duitschland, waar de duitsche geld- en de duitsche geboorte-aristokratie elkander bescheiden. De kurzaal is geen speelbank van professie. Niettemin speelt men er druk en hoog. Voor de heeren, wier vrouwen en kinderen de baden komen gebruiken, is het spel Ostende's *great attraction.*

Eerst in 1865 zijn de vestingen gesloopt, eerst in 1874 werden de terreinen uitgegeven. Dus kort daarna, kan op dit oogenblik alles nog niet volgebouwd zijn. Nogtans begint aan deze zijde een Quartier Léopold zich reeds te vormen. En zoo snel vermenigvuldigen, boven op den dijk, zich de villa's, dat wie uit zee komt eerlang wanen zal, in Ostende eene nieuwe paleizenstad van het Noorden te begroeten.

Er heerscht in den stijl dezer moderne architektuur eene verscheidenheid, die de grilligheid nadert. Het moorsch reikt er de hand aan het gothisch, de renaissance aan het byzantijnsch. Het oog schemert van zoo vele bouwvormen, door en nevens elkander. Nergens eene lijn, die men rustig volgen, eene hoofdgedachte, waaraan men zich vasthouden kan. Eene reeks fantasie-kasteelen in het gelid, knie aan knie, elboog aan elboog, niet gescheiden door plantsoen, door lucht, door niets.

Eene dus gebouwde straat zou niet bekoren kunnen, in eene stad; al beseft men, dat er millioenen aan te pas gekomen zijn. Gedurende negen maanden van het jaar moet gij er den indruk ontvangen van iets onbeschrijflijk bars, guurs, en tochtigs: kostbare gevels, en daarachter geen comfort. Doch in den fraaijen zomertijd vertoont het geheel een aangenaam en lagchend voorkomen. In gedachte wenscht men Ostende geluk, zulk eene kracht van aantrekking uit te oefenen op den overvloed van het buitenland. Men gevoelt en erkent, dat zonder bijvoeging van zekere hoeveelheid wansmaak, het ideaal niet verwezenlijkt kon worden. Onwillekeurig ontbloot men het hoofd voor de zee en de zon, welke de eene in de andere te zien óndergaan zulk een verheven schouwspel aanbiedt, dat de mensch zich kostbare woningen sticht,

alleen om voor eene poos er het volle genot van te hebben.

Ostende's dijk, uitstekend onderhouden, zorgvuldig geplaveid, wordt meer en meer eene der groote internationale pantoffelparaden van het gedesœuvreerd Europa. Hij is de eenige voorname ader van Ostende's welvaart, of moest ik het eenig overgebleven bolwerk tegen Ostende's ondergang zeggen? Uit Engeland stappen hier ieder jaar 25.000 reizigers aan wal; maar ook ieder jaar schepen er zich naar Engeland 25.000 weder in. Fraaije stoombooten onderhouden de vaart op de overzijde; doch het zwaartepunt der beweging ligt niet te Ostende zelf, en de voordeelen gaan Ostende voorbij. De eenige blijvende middelen van bestaan, in Belgie's tweede zeehaven, zijn hare vischvangst, hare oesterplaten, en — haar dijk. Van de zomerpakjes der langs die wandeling heen en weder schrijdende heeren, van de japonnen der hen vergezellende dames, leven de mode-magazijnen. De verteringen dezer badgasten dekken de kosten der hôtels. Is er op aarde eene tweede stad van naauwlijks 18.000 inwoners, waar zoo ontelbaar vele logementen aangetroffen worden? En geen tarieven voor de poes! In het Hôtel de la Plage heeft men mij eene zitkamer van middelbaren omvang getoond, voor welke honderd franken daags betaald moest worden.

Ik moet de opmerking hehalen, dat zoomin de Vlamingen der 17de als die der 15de eeuw, voor hunne schilderkunst partij getrokken hebben van de zee. Laat mij er mogen bijvoegen, dat de vlaamsche letterkundigen van den tegenwoordigen tijd, te dien aanzien naar hunne vaderen aarden. De beminlijke kleine romans van Conscience, van de dames Loveling, spelen beurtelings in alle vlaamsche vlekjes en op alle vlaamsche plekjes, behalve aan het strand van Ostende. Of misken ik, door zoo te spreken, de verdiensten van *Bella Stock*? Rekent gij het mede, dat in *Leocadie Stevens* de heldin van het verhaal, met een verdeeld gemoed, naar het fosforesceren der zee gaat zien? De vlaamsche studenten in Vuylsteke's fraaije liederen, gaan overal stoeijen en drinken, maar schijnen niets zoo zeer te duchten, als zich aan zout water te buiten te gaan. Emanuel Hiel is een dichterlijk waarnemer van vlaamsche velden en vlaamsche stroomen; door de vlaamsche branding echter gevoelt hij zich niet aangetrokken. Hij geeft

boerenliederen, weideliederen, natuurgezigten, geeft den berg, het dal, den stroom, het woud; doch maar één duinwandeling, met garnalenvisschers gestoffeerd. Tot zijne en der anderen verontschuldiging diene, dat het eigenaardig vlaamsche te Ostende bijna geheel verdwijnt achter het algemeene en internationale. Vreemdelingen geven er in alles den toon.

Eén klein te Ostende gedrukt boekje is mij in handen gekomen, waarin door een fransch-schrijvend Ostendenaar met liefde over de plaats zijner inwoning gesproken wordt. Hoor hem echter uitweiden over het schoone vergezigt, aangeboden door het plat van den vuurtoren; en het zal u treffen, dat ook deze Vlaming, wanneer hij den roem zijner stad gaat verkondigen, Amfitrite den rug toekeert: »Je connais peu de spectacles qui inspirent autant de »calme, qui reposent autant, que celui dont on jouit du haut de »cet observatoire." Gij meent, dat er eene lofrede op den oceaan zal volgen, den majestueusen, den vaak beschamend rustigen en gelijkmatigen, het beeld der eeuwigheid? Toch niet: »Ici, pas d'ar»bres qui interrompent à chaque instant le regard et bornent »l'horizon rétréci; ici pas de rochers, pas de collines; ni les lignes »heurtées, ni les anfractuosités, ni les escarpements des pays de »montagnes. Rien qu'une immense plaine verte et blonde, qui »semble se confondre au loin avec le ciel." Ten overvloede wordt verzekerd, dat dit niet is »un paradoxe inspiré par l'amour du »pays natal," maar »une grande vérité pour tous ceux qui savent »regarder et sentir." Over de zee geen woord.

In de nieuwere geschiedenis is Ostende driemalen platgeschoten door verschillende belegeraars; in de middeneeuwen acht malen overstroomd door de golven. Het eerste verklaart in voldoende mate, dat de stad geen enkel dier oudvlaamsche gebouwen vertoont, aan welke Brugge en Gent zoo rijk zijn. Te naauwernood valt aan de Groote Markt, waar het raadhuis op de kortegaard nederziet, hier en ginds een overblijfsel van vroegeren bouwtrant te bekennen. Al het overige is modern, of gaat hoogstens terug tot de laatste jaren der 18de eeuw.

Den dijk kan men het niet aanzien, dat hij, ten einde nieuwe overstroomingen te weren, in den loop des tijds is aangevuld, opgehoogd, of versterkt. Hij schijnt gevormd door de duinen.

zelven. Echtér kunnen de sporen van vroegere herstellingen verdwenen zijn; even als te Damme met de overblijfselen van den anderen dijk het geval is, door Dante herdacht.

Van Ostende naar Damme te komen, is de eenvoudigste zaak der wereld. Het kanaal naar Brugge onderhoudt de gemeenschap. Niet zoo gemakkelijk valt het, zich te Damme te oriënteren. Het terrein heeft in den loop der eeuwen een geheel ander aanzien bekomen. De niet-deskundige tracht te vergeefs zich rekenschap te geven, wat in den ouden tijd de Bruggenaren kan bewogen hebben, te dezer plaatse een dam tegen den oceaan op te werpen. Van de zee is niets te bespeuren. Door het rijzen van den bodem aan zijnen voet, een gevolg van dempen en indijken, is de vermaarde *schermo* onzigtbaar geworden.

Van Damme heb ik den indruk ontvangen, dat men, tot kiezen genoodzaakt, toch eigenlijk liever te Ostende wonen zou. Er is in den aanblik van zulk eene dorpgeworden vlaamsche vesting- en havenstad, iets onbeschrijfelijk weemoedigs. Echter mag een regtgeaard Nederlander niet verzuimen, eene bedevaart te ondernemen naar het graf van den vader »der dietsche dichteren altegader.”

Een getrouw denkbeeld van het armoedig en kwijnend bestaan, hetwelk Damma voortsleept, gaf mij de bijzonderheid, dat het raadhuis er tevens dienst doet als estaminet, en de waardin er huishoudt in hetzelfde vertrek, waar, bij voorkomende gelegenheden, de ambtenaar van den burgerlijken stand zijne funktien komt verrigten. Laat mij in het voorbijgaan mogen opmerken, dat men in West- en Oost-Vlaanderen struikelt over de estaminetten, en er in sommige doode steden haast evenveel bierhuizen als woningen aangetroffen worden. Op het plein vóór het raadhuis prijkt sedert 1860 Maerlant's standbeeld, door een zoon van Brugge, den beeldhouwer Pickery.

Daar de kunstenaar de vrije hand had, heeft hij noch wat de de gelaatsuitdrukking betreft zich aan den vlaamschen type, noch wat het kostuum aangaat zich aan de nationale dragt gehouden. De oudste vlaamsche miniaturen althans doen niet vermoeden, dat Maerlant er dus zal hebben uitgezien. Zijn beeld te Damme is het beeld van een Florentijn uit de laatste jaren der 13de eeuw,

dantesk van pose, dantesk gedrapeerd, en met eene danteske plooi om den mond. 's Beeldhouwers streven is veeleer geweest, de overlevering van Maerlant's persoonlijke kennismaking met Dante, dan het algemeen karakter van Maerlant's eigen leer- en zededichten in herinnering te brengen.

Een belangwekkend overblijfsel van half-gothischen, half-renaissance stijl, burgerlijk toegepast, is, in weerwil van zijn verwaarloosden staat, het zooeven genoemd raadhuis. Een hoog en kostelijk bordesje versiert de voorzijde. Aan sommige zware balken in de zoldering der groote huishoudkamer, zijn fraai gesneden fantasiekoppen zigtbaar, één waarvan de waardin tot portret van Maerlant pleegt te verheffen. Aan de achterzijde van het gebouw, beneden, vond ik eene gewelfde zaal, door kolommen ondersteund, tijdelijk in gebruik als stal, helaas, doch van zulk eene schoone konstruktie en zoo fraai verlicht, dat het smarten moest, haar dus ontwijd te zien. Mogelijk wel is in den ouden tijd die stal eene menschelijke eetzaal geweest; al verbiedt de tijdrekening te onderstellen, dat Maerlant er zal hebben aangezeten als gast of medelid van Damme's gemeentebestuur. In Maerlant's dagen stond er een ander raadhuis, gebouwd na de voltooijing der kathedraal, die gedeeltelijk nog aanwezig is.

De lezer, die de beleefdheid had mij naar Damme te vergezellen, zal niet weigeren, dit ook naar Yperen te doen. Het behoort onder de niet te versmaden voordeelen van Ostende's ligging en populariteit, dat men, gebruik makend van de vervoermiddelen van nieuweren en ouderen tijd, naar links en naar regts er zich vrij bewegen kan.

Reeds sedert lang bestaat er geen dood van Yperen meer. De moerassen, wier ongezonde dampen weleer de stad vervulden en de bleeke burgers op schimmen deden gelijken, zijn vruchtbare velden geworden. Doch Yperen zelf is thans dood, slagtoffer eener zich gestadig verplaatsende welvaart, die, met de grilligheid der mode, heden geeft, morgen neemt. Beoefenaren der christelijke kerkgeschiedenis vinden in de naar Sint-Maarten genoemde kathedraal het graf van den bisschop, die tweehonderd jaren geleden zijn naam aan het jansenisme schonk. Beminnaren van oude architektuur gaan op de Groote Markt de in stadhuis herschapen

hal van het jaar 1300 bewonderen. Voor het overige is er te Yperen niets te zien, dan estaminetten.

Die hal, echter, is geheel alleen de moeite der reis meer dan waard. Met den belfrood van Gent opent zij de rij der oudvlaamsche gebouwen van deze soort, en heeft met den hal van Brugge gemeen, dat hal en belfrood bij beiden één geheel vormen: een kolossale toren, aan weerszijden geflankeerd door eene groote overdekte ruimte.

Nadat onze eeuw het spoorwegstation uitgevonden, en zij dezen bouwtrant weldra op nijverheidspaleizen toegepast had, is men in denzelfden stijl markten gaan aanleggen. Een fraai specimen, gevolgd naar de parijsche Halles Centrales vindt men te Brussel.

Een soortgelijken aanblik moet in den ouden tijd, aan de binnenzijde, ook eene hal als die van Yperen vertoond hebben. Waar thans in de onmetelijke ruimte eene doodsche stilte heerscht, werd toen wol- of garenmarkt gehouden. De hal was als het hart eener stad met 200,000 inwoners waar 4000 weefgetouwen dreunden. Groote zaken werden er aan die beurs gedaan; fortuinen gemaakt; maatschappelijke positien veroverd; de grondslagen gelegd van handelshuizen, bestemd te blijven voortbloeijen tot in het vierde en vijfde geslacht. De hal was te gelijk loopplaats en bergplaats, koopmanskantoor en bankierskantoor, warenmarkt en geldmarkt. Eene drukte, evenredig aan die veelvuldige bestemming. Getier, naar gelang van vertier. De nimmer afgaande koorts der bedrijvigheid. Aan de buitenzijde nogtans kan men zien, dat de plaats ook aan een ander en hooger doel beantwoordde.

Onze overdekte markten van ijzer en glas dienen alleen de nuttigheid. Het zijn stapelplaatsen van vleesch en visch, groenten en vruchten. Gecentraliseerde maaltijden, waarvan in eene groote stad elk huisgezin zijn deel bekomt. Wenschen wij in onzen tijd iets tot stand te brengen, waaruit de geest der burgerij spreekt, dan leggen wij eene openbare wandeling aan, of bouwen een schouwburg, eene hoogeschool, een muzeum.

De burgerij der vlaamsche midden-eeuwen bouwde in de eerste plaats eene kerk, en, was die voltooid, dan eene hal. Aan die van Yperen is honderd jaren gearbeid: van 1201 tot 1304. Een geheele maatschappelijke, een geheele staatkundige toestand heeft

er zijn stempel op gedrukt. Wanneer gij in deze of gene geschiedenis der europesche beschaving. gelijk onze leeftijd er met liefde voortbrengt, leest van middeneeuwsche handelsrepublieken, dan wil het begrip, door die woorden aangeduid, slechts langzaam voor uw geest eene gestalte aannemen. Te Yperen vindt gij het denkbeeld beligchaamd. Yperen, Leuven, Gent, Brugge, zijn feitelijk handelsrepublieken geweest; steden, waar ja een graaf van Vlaanderen of een hertog van Brabant souvereiniteitsregten uitoefende; waar, bij steenleggingen of andere openbare plegtigheden, de soeverein de eereplaats innam, maar het eigenlijk gezag bij de burgerij berustte en den handel tot steunpunt had. Van oudsher is dit een voorname karaktertrek der vlaamsche beschaving geweest, in onderscheiding der fransche. In Frankrijk ziet men in de midden-eeuwen de koninklijke alleenheerschappij meer en meer invloed bekomen en aan de openbare zaak diensten bewijzen. Den Vlaming is de autokratie een gruwel. Haar en de Franschen haat hij met één haat. Hij is zich bewust, met de duitsche en de italiaansche zustersteden, eene nieuwe magt in de europesche zamenleving te vertegenwoordigen. Hij vleit zich met de hoop, te allen tijde onafhankelijk te zullen blijven van het absoluut koningschap. Van die verwachting is zijn bouwtrant de uitdrukking. De vlaamsche hal heeft den vorm eener kerk. Op grond harer spitsboogvensters, ziet zij door de klassificerende kunstgeschiedenis zich tot de orde der gothiek brengen. Was echter die benaming niet algemeen aangenomen, niemand zou lust gevoelen, haar uit te vinden. De hal is een weerloos feodaal kasteel, zonder grachten, zonder ophaalbruggen, zonder schietgaten. Zij neemt het middenpunt van een marktplein in. Zij is een tempel des vredes. Hare vensters zijn even talrijk als in de koren van die, aan de godsdienst gewijd. Onder hare torenspitsen worden er gevonden, welke men bestemd zou wanen voor eene kapel. Maar er is één onderscheid. Uit het midden van het gebouw verheft zich eene zware massa, drie, vier vijf verdiepingen hoog, zoo hoog als de kathedraal, of nog hooger. Het is de belfrood, doorluchtige woning der alarmklok. Zichzelven kan de belfrood niet verdedigen. Het militair karakter is hem vreemd. Maar, torenwachter der burgerlijke vrijheid, kan hij, wanneer de vreemde overheersching nadert, of in eigen boezem de

autokratie het hoofd opsteekt, de bedreigden wakker en tot zijne en hunne verdediging te wapen roepen. Hij is het zinnebeeld eener maatschappij, welke zoo min van een dynastiek als van een soldaten-despotisme heil verwacht, maar alleen van gemeentelijke instellingen, alleen van den handel, van de nijverheid, van het burgerlijk leven, ontluikend in de schaduw der vreedzame kerk en aan deze haar vreedzamen bouwstijl ontleenend.

Ofschoon Belgie tal van kathedralen bezit en sommige daarvan door treffende schoonheid uitmunten, is het toch niet om harentwil, in de eerste plaats, dat men met welgevallen in sommige belgische steden vertoeft. Aan de hallen en stadhuizen komt onder de gedenkteekenen der belgische bouwkunst de eereplaats toe. Aantrekkelijk door hun karakter, zijn zij het ook door hun getal. In geen ander land van Europa treft men op dit gebied zulk eene rijke verscheidenheid aan. Kortrijk vervangt Atrecht; Oudenaarde en Yperen volgen. Dan Doornik, dan Brugge, dan Gent, dan Antwerpen, dan Brussel, dan Leuven. Primaïr gothisch, sekundair gothisch, tertiair gothisch, al wat men verlangen kan. Eene mogendheid van stadhuizen. Een woud van burgerlijke architektuur. Vlaanderen en Brabant hebben den gemeentestijl in het leven geroepen. Zoo Europa ooit één Commune wordt, dan zullen de communards der toekomst slechts naar Yperen behoeven op te gaan, om voor hunne bouwmeesters motieven te vinden.

Gelukkig van uitdrukking is Charles Potvin, van Brussel, wanneer hij in een dichtwerk van omvang, gewijd aan den lof van zijn vaderland, de voornaamste vlaamsche hallen en vlaamsche stadhuizen herdenkt:

Que j'aime, ô vivante harmonie
De l'art et de la liberté,
Cette œuvre que rien n'a ternie,
Où le peuple mit son génie
Et fit acte de puberté;

Merveilles architecturales,
Hôtels de ville, arches des droits,
Acropoles électorales,
Hautes comme les cathédrales,
Puissantes comme les beffrois;

Les beffrois, sylphes désinvoltes,
Ou colosses aux larges flancs,
Du scrutin sonnant les récoltes,
Ou mêlant au feu des révoltes
Le glas terrible des Roelants;

Bruxelle et sa flèche rapide,
A l'élan pur et gracieux,
Comme ses bourgeois intrépide,
Légère comme une sylphide
Qui monte, blanche, dans les cieux;

Louvain et son immense châsse,
Du prince gardant les serments,
Ciselée avec une grâce
Qu'aucun Cellini ne surpasse
Dans l'or chargé de diamants;

Ce palais aux hautes dentelles
Que Gand doit achever un jour;
Bruge avec ses triples tourelles;
Audenarde aux fortes aisselles,
Portant une charmante tour;

Ces halles riches coryphées
Du commerce du mónde entier,
Belles et bienfaisantes fées,
Portant à leur front des trophées,
Des trésors dans leur tablier;

Ces louvres que Bruge la belle,
Qu'Ypre ouvraient aux marchands de draps,
Où le beffroi fait sentinelle,
Vastes comme une citadelle,
Riches comme des Alhambras! . . . .

Ah! sois fière de ta peinture,
Flandre; elle porte loin ton nom.
Mais quel peuple à haute stature
N'envierait ton architecture,
Fût-il né près du Parthénon?

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Gij zijt niet meer,
Gelijk weleer,
De trotsche wereldstad, die koningen deed beven;
Gij zijt niet meer dat leeuwennest,
Dat wijd geducht gemeenebest...

Aldus Ledeganck, wanneer hij in 1846 zijne woonplaats Gent toespreekt, om straks ook aan Brugge en Antwerpen hulde te brengen: de *Drie Zustersteden.*

Hetgeen de dichter zegt, hoewel hij het anders bedoelt, is waar. Gent maakt heden ten dage in het geheel niet den indruk van een leeuwennest. Veeleer dien van een bloemtuin, waar, tusschen de azalea's en de orchideën, de nijverheid tiert, de letteren, de kunsten en de wetenschappen gekweekt worden, de heugenis van een strijdhaftigen voortijd alleen in de namen van openbare pleinen voortleeft, een elegant renaissance-stadhuis de eer der bouwkunst ophoudt, en niets zoo bewonderenswaardig is als de *Aanbidding van het Lam,* door de gebroeders Van Eyck.

De stad der Van Eycken! Om hunnentwil heb ik mij gespeend van het genoegen, eerst Brugge te bezoeken, de stad van Memling. Ook op het gebied der kunst wil de tijdrekening geërbiedigd

worden. Toen Memling kwam, waren de Van Eycken hem reeds voorgegaan. Doch wat bestond er vóór de Van Eycken? Onafhankelijk van Konstantinopel, onafhankelijk van Italie, zelfs van de miniatuur, en van den invloed dien Arabie daarop mag uitgeoefend hebben, zijn zij in waarheid voortrekkers geweest.

Met de schilderkunst in Europa is het evenzoo gegaan als met de boekdrukkunst. Het kan niet zijn, roepen wij uit, bij het doorbladeren van een echten Gutenberg, het kan niet zijn dat het eerste of tweede boek, hetwelk ooit op aarde gedrukt werd, reeds dadelijk al de eigenschappen der volmaaktheid bezeten hebbe: volmaaktheid van schoonheid, volmaaktheid van degelijkheid, volmaaktheid van bruikbaarheid! Toch is de verstgevorderde typograaf van den tegenwoordigen tijd, steunend op den onberispelijksten papierfabrikant, den uitnemendsten lettergieter, niet in staat, iets volkomeners af te leveren.

Ongeloofelijk! is ook de kreet, die bij het zien der *Aanbidding van het Lam* u ontsnapt. Verhevenheid van gedachte? Alleen Dante wist in de midden-eeuwen dus de wieken uit te slaan. Veelzijdigheid? het paneel en zijne deuren gelijken een heelal in het klein. Alles wat in de christenwereld gedurende veertienhonderd jaren doorleefd en gevoeld, gedacht en gedroomd is, vindt men er bijeen. Arbeid? zoo men u verhaalde, dat aan de zamenstelling tien menschenlevens besteed zijn, zoudt gij dit waarschijnlijker achten dan één of twee. Kleuren? vermenigvuldig het koloriet van Vlaanderen met dat van Holland, het koloriet van Spanje met dat van Italie, en gij zult bevinden, dat het koloriet der Van Eycken alles en allen dofschijnt.

Het oorspronkelijk van sommige deelen moet te Brussel, van andere te Berlijn gezocht worden. Om het even! Welk aandeel in den arbeid aan Huibert, welk aan Jan toekomt, niemand die het zeggen kan. Doch ook dit is onverschillig. De verscheidenheid wordt door de eenheid, het bijzondere door het algemeene, elk vraagteeken door het feit beheerscht dat eene volmaakte technische vaardigheid, op den drempel der kunst, de hoogste dichterlijke verbeelding ten dienst heeft gestaan, en de vorm, waarin deze fantasie hare natuurlijke uiting vond, eene voorstelling der hemelsche gelukzaligheid geweest is.

Omtrent de lotgevallen van Huibert is niet veel meer bekend, dan omtrent die zijner zuster Margaretha, van welke men alleen verneemt, waar zij geboren en waar zij gestorven is. Jan daarentegen staat ons bijna voor den geest als een historisch beeld. Met zekerheid weten wij, dat hij gedurende de eerste helft van zijn leven verbonden is geweest aan de hofhouding van een hollandschen hertog van Beijeren, na wiens overlijden hij in dienst van Filips van Bourgondie overging. Filips zond hem in 1428 naar Portugal, om het portret van prinses Elizabeth te schilderen. Eene reis door Spanje was daarvan het gevolg. Het tweede gedeelte van zijn leven bragt hij te Brugge door, waar hij huwde en in 1440 stierf, nalatend eene weduwe en een dochtertje, dat omstreeks 1450, ook hare moeder verlorende hebbende, zich terugtrok in het nonnenklooster van Maes-Eyck, de geboorteplaats van haar vader, haar oom, en haar tante.

Die maeseycksche, limburgsche afkomst verklaart genoegzaam, hoe Jan in kennis gekomen is met den toenmaligen bisschop van Luik. Eene halve eeuw daarna is Luik van de zijde van Karel den Stoute het voorwerp geweest eener dier barbaarsche strafoefeningen, waarbij in tijd van oorlog alles te gronde gaat, en zoomin kunstwerken als menschenlevens gespaard worden. Doch omstreeks 1400, toen Jan van Eyck een jonge man van twintig of vijfentwintig jaren mag geweest zijn, was het anders. Luik onderscheidde zich in die dagen door het bezit van werken uit de byzantijnsche school, welke men te Gent of te Brugge vergeefs gezocht zou hebben. Bij Luik vergeleken was Maas-Eyck een provinciestadje, waar het artistiek vernuft niet tieren kon. Jan's broeder en Jan's zuster, hoewel beiden ouder en bedaarder dan hij, moeten met hem in het verlangen gedeeld hebben, zich naar de bisschoppelijke hoofdstad te verplaatsen. Er leefde in dit geslacht iets van het voorgevoel, hetwelk op elk gebied den ontdekkingsreiziger maakt. Daarna zijn zij zich gaan nederzetten in het rijke Brugge, berekenend, dat zij er overvloediger dan overal elders de middelen vinden zouden, welke zij niet ontberen konden. De juistheid van dit inzigt bleek, toen de Gentenaar Jodocus Vydt er hen kwam opzoeken, en voor zijne familiekapel in Sint-Bavo het weldra beroemd geworden triptychon bestelde. Luik echter,

en de luiker Byzantijnen met hunne gouden achtergronden, waren de eerste trekpleister. Hoevele jaren Luik de Van Eycken geboeid heeft, dit meldt de geschiedenis niet; maar Jan's persoon en Jan's talent wekten er zoo de aandacht, dat weldra eene aanstelling als lijfschilder van den regerenden kerkhertog volgde.

Geen geschikter middel om bij onszelven de heugenis van den historischen achtergrond eener schilderij als de *Aanbidding van het Lam* te verlevendigen, dan een oogenblik bij de welbekende lotgevallen van dien luiker bisschop te verwijlen. Welke tijden! roepen wij uit. Welke woestheid en wreedheid, aan sluwheid en allerhande booze hartstogten gepaard! Geen wonder, voorwaar, dat in zulk eene eeuw de ontluikende kunst zich tot de Openbaring van Johannes gewend, en in hare visioenen van den hemel eene vergoeding gezocht heeft voor de geweldenarijen der aarde.

Jan van Beijeren is naauwlijks zestien jaren oud, wanneer in 1390 zijn vader Albrecht, graaf van Holland, hem door de Luikenaren tot hun bisschop weet te doen kiezen. Hij haat het priester-zijn; kan niet vergeten, dat hij heer van Voorne en van Den Briel is; zou over geheel Holland willen regeren, maar moet zich dit uit het hoofd zetten, zoolang zijn broeder Willem leeft. Eerst sterft zijn vader, en er breken bij Willem's aanvaarden der grafelijkheid bloedige opstanden uit, herleving van den hoekschen en kabeljauwschen burgeroorlog. Te Haarlem worden verscheiden voortreflijke mannen doodgeslagen. Te Amsterdam geeft het vermoorden van een priester aanleiding, dat de schout Jan Nottaard, en twee of drie voorname burgers, in de gevangenis onthalsd, en de lijken hunnen vrienden thuisgezonden worden. Bij eene opschudding te Delft geraken zesendertig deftige lieden jammerlijk aan hun einde. Het dordtsche raadslid Jan Schoonhout is zoo verbitterd op den schout Jan van Arkel, dat hij op reis naar Den Haag, Van Arkel te Overschie ontmoetend, hem overhoop steekt. In de straten van Dordrecht wordt eene barrikade opgeworpen, waar de eene helft der burgers de andere helft met pijlen bestookt en, genoodzaakt te wijken, zich in de belendende huizen verschanst, uit wier vensters de strijd met steenen voortgezet wordt. »Al hetwelke niet zonder veel bloedstortens toeging", zegt Wagenaar. Tot de naweeën behoort, dat een goed aantal aanzienlijke

Dordtenaren ten eeuwigen dage uit het land gebannen worden, en een hunner, Jacob van Kuuvre nog even van de gelegenheid gebruik maakt, den nieuwen schout Willem van Brakel, in de buurt van Rotterdam, verraderlijk van het leven te berooven.

Jan van Beijeren slaat dit alles uit de verte met aandacht gade, en denkt aan de toekomst. Wie weet, of hij in deze troebele wateren, te zijner tijd, niet eene goede vangst zal kunnen doen? Intusschen maakt hij zich bij broeder Willem aangenaam en nuttig, door als bemiddelaar op te treden tusschen de doodslagers en de nabestaanden der doodgeslagenen. Willem bewijst hem eene gewigtige wederdienst. Wanneer in 1408 de Luikenaren eindelijk genoeg beginnen te krijgen van een bisschop, die zich aan alles gelegen laat liggen, behalve aan het bestuur zijner diocese, dan helpt Willem de weerbarstige kanunniken en hunnen aanhang, op gevoelige wijze ten onder brengen. Het komt buiten de stad tot een treffen, waarin de konkurrerende bisschop en zijn vader sneuvelen, en de opstandelingen eene zware nederlaag lijden. Vreeselijk houdt Jan van Beijeren huis, wanneer hij zijne bedwongen hoofdstad weder binnengetrokken is. Van de kanunniken worden sommigen onthalsd, anderen gevierendeeld, nog anderen verdronken in de Maas: »eene doodstraf, die ten dien tijde zeer gemeen was in deze landen". Zoo gemeen zelfs, dat bisschop Jan haar ook op de ongezeglijk gebleken luiksche vrouwen toepast.

Sedert zijne troonsbestijging waren nu achttien jaren verloopen, zonder dat zijne kansen om tot graaf van Holland te worden verheven, eene noemenswaardige verbetering ondergaan hadden; en nog negen jaren zou het duren, eer het gunstig oogenblik aanbrak. Doch Jan van Beijeren was zijne carrière zoo jong begonnen, dat hij geruimen tijd wachten kon, en veilig de kat uit den boom zien. Te rekenen van 1417 beginnen de dingen hem mede te loopen. In April van dat jaar blijft zijne nicht Jakoba als zeventienjarige weduwe achter, en in Mei sterft haar vader, wier éénig kind zij is. Het geval staat nagenoeg gelijk met dat van gravin Ada, weleer; en Jan van Beijeren besluit, in navolging van graaf Willem, zijn nichtje van den troon te bonzen. Daartoe is noodig, vooreerst, dat de paus hem vergunne, uit den geestelijken stand te treden en een huwlijk te sluiten; ten anderen, dat de keizer

hem met het hollandsch graafschap beleene; eindelijk, dat hij in Holland zich eenen aanhang werve. Dit laatste ging te gemakkelijker, omdat hij als heer van Voorne en Den Briel goede relatien te Dordrecht bezat, en, daar zijn broeder Hoeksch geweest was, al dadelijk steun bij de Kabeljauwschen vond. Keizer Sigismund en paus Maarten V vertoefden op dat oogenblik beiden te Constanz, om het koncilie. Bisschop Jan treedt door tusschenpersonen met hen in onderhandeling, en verkrijgt van beiden zijnen wensch. Hij trouwt eene hertogin-weduwe van Brabant, en roept zichzelven tot graaf van Holland uit. In Jan van Brabant, Jakoba's tweeden echtgenoot, vindt hij een zwak mededinger, in Filips van Bourgondie een geheim bondgenoot. Zeven jaren lang doet hij Jakoba den oorlog aan, doorstaat zegevierend te Dordrecht een beleg, maakt zich meester van Rotterdam, verovert op slinksche wijze den titel van Ruwaard, geraakt in oorlog met Utrecht en Amersfoort, belegert Leiden, bedreigt de Leidenaren, wil Brabant veroveren, neemt alvast Geertruidenberg, tijgt naar Friesland, verneemt dat een derde gedeelte van Amsterdam is afgebrand, moet aanzien dat in den Elizabethsnacht tussohen Geertruidenberg en Dordrecht twee en zeventig dorpen verdrinken, zet den burgeroorlog niettemin voort, vat Jakoba's derde huwelijk als eene nieuwe reden tot doortasten op, ziet haar uit Gent vlugten en weder in Holland komen, wederstaat haar zoo lang hij kan te Schoonhoven, en wordt kort daarna in Den Haag vermoord. De dood van Albrecht Beiling was het laatste tragisch incident zijner loopbaan. Hij zelf werd vergiftigd, zegt men: volgens de eenen door Jakoba's moeder, volgens anderen door een boezemvriend, dien hij de omstanders met stervenden mond beval, in vier stukken te houwen. Het eerste verhaal is niet onwaarschijnlijker dan dat, hetwelk Isabeau van Frankrijk aanwijst als de vergiftigster van haar eigen zoon, Jakoba's eersten echtgenoot. De geloofwaardigheid van het andere vindt steun in de bijzaak, dat die boezemvriend gehuwd was met Jakoba's halve zuster, eene natuurlijke dochter van wijlen graaf Willem. Bij opening van het testament bleek, dat Jan van Beijeren, nog meêdogenloos aan gene zijde van het graf, Filips van Bourgondie tot erfgenaam zijner regten op het graafschap Holland aangesteld had.

Doch nemen wij ook de keerzijde van den penning in oogenschouw! Jan van Eyck lost de schuld van Jan van Beijeren gedeeltelijk in. Het komt den wreeden oud-prelaat, den valschen broeder, den trouweloozen oom ten goede, de patroon van zulk een kunstenaar geweest te zijn; vermoed te hebben, dat de Van Eycken wegbereiders, uitvinders, scheppende vernuften waren.

Te dien aanzien stellen wij hertog Jan hooger dan zijn broeder. Graaf Willem moedigde insgelijks op zijne wijze de kunsten aan; had een dichter tot vertrouweling en geheimschrijver. Maar bij de *Aanbidding van het Lam* vergeleken is *der Minnen Loep* eene doodgeboren vrucht. In Dirk Potter's rijmelarij blaast eene kunst den adem uit; in der Van Eycken werk breekt eene nieuwe kunst zich baan. Ook zal niemand ons ligt overreden, dat Jan van Beijeren een grooter booswicht geweest is, dan de meeste andere vorsten van zijn tijd, de vorstinnen niet uitgezonderd.

Ik voer dit aan, omdat de billijkheid het voorschrijft; niet, alsof wij het eene natuurlijke zaak te achten hadden, dat in zulk eene eeuw de vlaamsche schilderkunst ontstond. Barbaarschheid alleen roept geen idealen in het leven. Er moet zamenwerking zijn tusschen vanbuiten en vanbinnen. En die was er.

De schilderkunst der Van Eycken is onmiddellijk gevolgd op de groote mystieke beweging, die in Zuid-Nederland van Ruysbroeck uitging, in Noord-Nederland weerklank vond bij Geert Groote, en door de leerlingen van dezen werd overgeplant op Brugman en Thomas van Kempen.

Voor het uitwendige doen de groote werken uit de school der Van Eycken aan een middeneeuwsch en kerkelijk drama denken, welks verschillende bedrijven, zamengebragt op één paneel, met een oogopslag overzien kunnen worden. Op anachronismen in het kostuum of het bijwerk is geen acht geslagen. Men ziet de evangelische geschiedenis optreden in het gewaad, en te midden van de dagelijksche omgeving, der schilders zelven. Al de figuren gelijken portretten van tijdgenooten. Zoo wordt nog heden, op gezette tijden, te Oberammergau een middeneeuwsch passiespel vertoond, waaraan de bewoners der plaats handelend deelnemen.

De toon echter der oudvlaamsche kunst is niet die van het drama, maar van de mystiek. De voorgestelden dragen den stem-

pel van het »schouwend" leven, hetwelk in de scholen van Ruysbroeck en Groote stelselmatig gekweekt werd, en tevens de natuurlijke uiting van het gemoedsbestaan was, in een tijd zonder andere hoogere vormen van beschaving. De werken der Van Eycken zelven, van Rogier van der Weyden, van Memling, van Dirk Bouts, van Hugo van der Goes, van Metsys zelfs, hebben dien onveranderlijken trek met elkander gemeen. Christus en zijne apostelen gelijken op broederen des gemeenen levens, hunne dagen slijtend in devote oefeningen. Over het gelaat der Maagd Maria, en van de heilige vrouwen, ligt de glans eener kalme extase, vrucht van gestadige kerkgangen en aanhoudende gebeden. Niet anders de gelaatsuitdrukking der donateurs en donatrices, geknield aan den voet der in de heiligenwereld zich bewegende voorstelling. Niet anders de typen der engelen in den hemel, der ridders of schildknapen op aarde, Allen verkeeren in dezelfde stemming; de stemming, waarin men op zijn oudvlaamsch of zijn oudhollandsch tot zichzelven zegt: »De volkomen bekeering is gelegen in deze drieën, als 1° in ver»zaken ons zelfs, 2° in opbeuren des kruises, 3° in het heilig »leven ons lieves Heeren Jesu Christi na te volgen."

Eene voorname plaats beslaat de Maria-vereering: tevens het eenig punt, waar men in dit tijdvak de letteren de kunst ziet naderen en eene poos gelijken tred met haar houden. Sommige liederen ter eere der heilige Maagd, ontstaan in den kring der toenmalige mystieken, maken geheel denzelfden indruk als de toenmalige schilderijen:

Als eene schoone dageraad,
Die voor den lichten dag opgaat,
  Zijt gy, Maria reine!
Mijn onderstand en al mijn raad,
Mijn hoop, mijn troost, mijn toeverlaat
  Zijt gy, o Vrouw, alleyne.
Ik roep aan uw genadigheid,
Want gy hebt onze zaligheid
      Gevonden;
Den band van ons misdadigheid
Hebt gy door uw ootmoedigheid
      Ontbonden.

Ook in de leerredenen van vermaarde priesters uit dien tijd vindt men soms onverwachts de verbeelding en de gedachte der schilders terug. Een kerkredenaar neemt tot tekst de woorden van een bijbelschen psalm: »Gij hebt eene tafel bereid." Hij betoogt, dat de Heer Jezus twee maal drie tafelen heeft aangerigt voor de geloovigen: drie bij zijn leven, waaronder het paaschmaal, drie na zijn dood, waaronder de hemelsche zaligheid. Aan dit laatste punt gekomen, stelt de prediker zichzelven voor, wandelend langs de verblijven der gelukzaligen, allen gezeten aan den hemelschen disch. Zijn oog zoekt sommige vromen van den ouden en den nieuweren tijd. Hij vraagt naar de patriarchen, naar de apostelen, naar den H. Franciscus, den stichter zijner orde, naar godvruchtige monniken en vrouwen, die hij op aarde gekend heeft. Voor allen vindt hij de tafel gedekt. Zij vragen hem: Wie zijt gij? Hij antwoordt: Ik ben Brugman; zegt mij, hoe zijt gijlieden hier gekomen? Elke groep doet hem bescheid met een woord uit den aanhef der Bergrede: »Weet gij niet wat er geschreven staat: »Zalig zijn de armen van geest, zalig zijn die treuren, zalig de »vreedzamen, zalig de reinen van harte?" Afzonderlijk rigt hij het woord tot Maria Magdalena, de boetvaardige zondares, en tot de schare harer geredde zusters. »Mag men u hier uwe groote leelijke »zonden, die gij gedaan hebt, nog altoos voorhouden?" vraagt hij. »Neen," antwoordde zij, »dat is nu al vergeten!"

Men vergelijke hiermede het ideaal van Dirk Potter:

Zonde te doen is menschelijk,
Die te beteren is godlijk;
Moeter immer gezondigd zijn,
Zoo laat ons doen klein zondekijn, —

en het wordt duidelijk, dat de schilders meer opgewektheid gevoeld hebben, zich door kloostersermoenen te laten bezielen, dan door verzen van dit gehalte.

De *Aanbidding van het Lam* is juist zulk eene voorstelling van den Hemel, als men in Brugman's preek aantreft; hetzelfde zich vermeiden der fantasie in eene ideale toekomst aan gene zijde van het graf, te voorschijn geroepen door een geloof, dat voor het ongoddelijk bestaan eener in den booze liggende wereld terugdeinst. Gaarne neem ik aan, dat het *Laatste Oordeel* te Beaun',

het *Laatste Oordeel* te Dantzig. de *Zegepraal van het Nieuwe Verbond* te Madrid, insgelijks aan de gebroeders Van Eyck moeten toegeschreven worden. Maar de *Aanbidding van het Lam* vind ik karakteristieker. In haar zonnig en vreedzaam kontrast met de werken des gewelds, door de overheden en magten gepleegd; met de werken der duisternis, waaraan bedorven kloosterorden zich overgaven, vertoont zij de volmaakte uitdrukking van het edelste en fijnste, wat in die dagen gevoeld werd. Zelve een gewrocht der mystiek, is zij het van eene gezuiverde, innige, onhartstogtelijke; is zij het van die, welke Ruysbroeck's tucht op de ongebondenheid van Bloemardinne veroverde. Elk onheilig vuur is dit altaar vreemd. Er brandt voor den hemelschen Bruidegom geen andere dan een bovenaardsche gloed. Voor de hemelsche Maagd geen andere liefde dan aanbidding.

Sommige trekken in Karel van Mander's beschrijving zijn zoo juist, dat men ze met welgevallen overneemt: »De binnenste tafel »van dit werk is uit der Openbaringe Joannis, daar het Lam van »de Ouderlingen aan wordt gebeden. Omtrent het Maria-beeld, »boven de tafel, zijn engelkens, die muziek zingen, zoo kunstig »en wel gedaan, dat men aan hun aktien ligt merken kan, wie »den bovenzang, hoog-contre, tenor, en bas zingt. Plinius schrijft, »dat de schilders, makende een honderd of kleiner getal van »tronien, altijd of gemeenlijk maken eenige die gelijken, niet »kunnende achterhalen de Natuur, daar men van duizend naauw »twee en vindt, die geheel gelijk zijn. Maar in *dit* werk komen »omtrent drie honderd dertig tronien, daar niet één de ander »gelijk en is. In welke tronien men verscheiden affekten ziet, als »eenen goddelijken ernst, en liefde, of devotie; ook die van het »Maria-beeld, welks mond schijnt eenige woorden, die ze uit een »boek leest, te lossen en uit te spreken. In 't landschap zijn vele »uitlandsche vreemde boomen. De kruidekens, die men onderkennen »kan, en graskens in de gronden, zijn uitnemend aardig en net. »Ook de haarkens in de beelden, in de paardenstaarten en manen, »zou men schier mogen tellen, en zoo dun en aardig gedaan, dat »het alle kunstenaren verwondert. Ja, het gansche werk maakt »ze verbaasd en versuft in het aanzien. Het is van teekenkunst, »attituden, geestigheid, van inventie, zuiverheid en nettigheid

»uitnemende. De couleuren, blauwe, roode, en purpere, die zijn »onsterfelijk, en alle zoo schoon, dat ze nog versch gedaan schijnen, »en alle ander schilderije overtreffen". Weldra drie honderd jaren geleden zag Van Mander voor het laatst de *Aanbidding van het Lam*, maar zijn getuigenis kon van gisteren zijn.

In mijn Bädeker vind ik eene plaats uit Hotho's geschiedenis der christelijke schilderkunst, 1872. Natuurlijk drukt de schrijver onzer dagen, aan gene zijde van den Rijn, zich geheel anders uit dan Van Mander, puttend uit aanteekeningen en herinneringen van 1580. Het vak heeft tusschentijds groote vorderingen gemaakt, ook in Duitschland. Het was eene duitsche dame, de moeder van Arthur Schopenhauer, die, in een tijd toen de algemeene belangstelling op dit gebied nog bijna overal sluimerde, voor het eerst op populairen trant en met geestdrift, weder over de Van Eycken sprak. »Auf kleiner Erhöhung", beschrijft Hotho de *Aanbidding van het Lam*, »auf kleiner Erhöhung des Wiesenplans erhebt sich »im Mittelgrund der Altartisch mit dem Lamm, dessen Blut in »den Goldbecher fliesst. Umher, als nächste Umgebung, deren kein »Sterblicher würdig, ein Engelkreis, Chorknaben ähnlich das »Rauchfass schwingend, versenkt im Gebet, die Zeichen der Leidens»geschichte im Arme. Dahinter welligte Rasenhügel mit Orangen, »Reben, Feigen und Rosen, aus deren Gebüsche, als käme sie von »der Stadt her, rechts die gedrängte Schaar der Märtyrer vortritt, »zu kirchlicher Feier in reichem Ornat, links aus dem Rosenge»zweige und Rosen im Haar der noch längere Zug der h. Frauen, »Palmen in den Händen, lieblich doch demuthvoll. In letzter Ferne »zu beiden Seiten das kirchenreiche Jerusalem, dazwischen ein Blick »auf bläuliche Berge, hoch in den Lüften die Taube, segnende »Lichtstrahlen rings verbreitend. Im Vordergrund, um den Brunnen »des Lebens im Halbkreise niedergesunken, hier die Propheten, »der Weissagung froh, die so ganz erfüllt ist, dort die Apostel; »im Anschluss an jene unzählbar die Laien fast jeden Volksstam»mes und aller Zeiten, heidnische Priester, uralte Barden, aus »Klüften und Wäldern herbeigewallt, Könige, Edle, Bürger, die »meisten bekehrt und zur Andacht erweckt, andere mit trotziger »Frage oder in schwerem Kampf gewichtiger Zweifel, alle, die »Ersten besonders in weiten Talaren, von markiger breiter Gestalt.

»Als Gegenseite Bisschöfe, Päpste und Priester, Kopf an Kopf,
»der Erlösung kaum näher, nur stiller in häufig geübter Andacht."

Wie het stuk alleen van hooren zeggen kent, zal dezen stijl gezocht of overladen noemen. Ik kan verzekeren, dat Hotho's keus van woorden, — digt opeengedrongen als de driehonderd dertig kleine tronien, — den algemeenen indruk met benijdenswaardige juistheid teruggeeft.

Te vergeefs vraagt men zich af, op welke wijze Jan van Eyck het aangelegd mag hebben, om in de dienst van den onrustigen hertog van Beijeren, zijne studien voort te zetten. Het schijnt slechts natuurlijk, dat hij zijn beschermer naar Holland gevolgd zal zijn. Doch hoe kan, tusschen een hoekschen moord, een kabeljauwschen oploop, een platgebrand kasteel, eene belegerde stad, een veldslag, eene strafoefening door onderdompeling in de Maas, gelegenheid of tijd gevonden zijn voor eene verbetering van het verf-procédé? Men weet alleen, dat omstreeks 1420 Huibert en hij met hunne uitvinding gereed waren. Beiden woonden toen te Brugge, en verplaatsten zich slechts tijdelijk, op verzoek van Jodocus Vydt. naar Gendt, waar Huibert in 1426 overleed, en Margaretha kort na hem.

Die uitvinding, welke voor een deel de vrucht van wetenschappelijke onderzoekingen geweest moet zijn, is de eeretitel der Van Eycken in het technische. Zij was het kunstje hunner kunst. De kleuren doen bij hen dezelfde uitwerking, als in een geschilderd kerkraam uit den gothischen bloeitijd. Men ziet er het donkerblaauw, het donkerrood, het donkerpurper, nevens elkander liggen; niet alleen zonder te schreeuwen, maar zoo, dat door de tegenstellingen, in weerwil van het ontbreken der overgangen, de harmonie verhoogd wordt. »J'aime passionnément le bleu", luidde twintig jaren geleden de geloofsbelijdenis van een fransch schilder. Een soortgelijke hartstogt heeft de Van Eycken voortgedreven. Als eene arabische vertelling spookten de kleuren der perzische en syrische tapijten hun door het brein, de modellen der oudste glasschilders. Hun ideaal van mengeling was het oostersche, en zij zijn er in geslaagd (hoe? dit geheim hebben zij zoo lang mogelijk voor zichzelven gehouden) dien schoonen droom op het paneel te hechten.

Het vinden eener nieuwe verfbereiding maakt in zichzelf evenmin den grooten kunstenaar, als het aanwenden van een nieuwen periodenbouw of een nieuw rhythme, den grooten dichter of den grooten prozaschrijver. Bij de Van Eycken heeft het gisten van het koloristenbloed tot gevolg gehad, dat hunne oogen zijn opengegaan voor de hen omringende natuur, en zij voor de levenlooze gouden achtergronden der Byzantijnen, het landschap in de plaats gesteld hebben. Dit onderscheidt hen van Gutenberg, en doet hen Columbus naderen. Ons schijnt het toe, de eenvoudigste zaak der wereld te zijn, dat het altaar, hetwelk het mystiek Lam tot voetstuk dient, staat opgerigt in eene met bloemen en vruchtboomen getooide grasvlakte, van achter wier glooijing de torens van het hemelsch Jeruzalem zich verheffen, gevolgd naar de kerkspitsen van Maastricht of Luik. Juist echter dit van zelf sprekende bewijst, dat, zoo er verovering van kunstgebied heeft plaats gehad, de annexatie tevens de ontplooijing van een natuurlijken aanleg geweest is. De Van Eycken hebben iets gezien, wat vóór hen niemand gezien had. Eene grens van het menschelijk genie is door hen bereikt. Na hen is het landschap een natuurlijk onderdeel van het vaderland der kunst gaan uitmaken. Heden ten dage is er van de zijde van ons denkvermogen eene daad van inspanning noodig, zullen wij ons den tijd voorstellen, toen het anders was.

Eene andere blijvende verovering van deze Vlamingen is het portret geweest. Giotto's beeld van Dante, in het Bargello te Florence, vertegenwoordigt, willen wij aannemen, het oudste door eene meesterhand geschilderd menschelijk konterfeitsel, hetwelk in Europa aangetroffen wordt. Wanneer wij de vervaardiging op 1300 stellen, dan zijn wij bijna zeker, ons niet te vergissen. Tusschen 1300 en 1434 (dagteekening van het portret van den kanunnik Van der Paele door Jan van Eyck, in de kunst-akademie te Brugge) heeft het vak overvloedig gelegenheid gevonden, zich te ontwikkelen. Doch het is blijven stilstaan. Het kon niet vooruit. Of wel, de ideale rigting, door de Italianen gevolgd, was een natuurlijke hinderpaal. Giotto's eigen bedoeling schijnt niet geweest te zijn, te leveren hetgeen wij een portret noemen. Zijn jonge Dante, met drie streken op den muur gebragt, is meer een type, dan een persoon; vertoont minder de houding of de

gelaatstrekken van een individu, dan de verheven gedachten, welke reeds op dien leeftijd in 's dichters brein woelden. De kanunnik Van der Paele daarentegen is zelf de grijsaard, dien hij, met het gebedenboek in de eene, den bril in de andere hand, het voorhoofd vol rimpels, bestemd is te verbeelden. Ook hier staat men tegenover een volstrekt nieuw begin, eene zuiver vlaamsche schepping. De radikaalste vorm van het realisme breekt eensklaps zichzelven een weg, en snelt tegelijk zichzelven terstond voorbij. Dit realisme is maar eene halt geweest; is dadelijk weder kunst geworden. Het opvangen van het nieuwe lichtbeeld heeft maar één oogenblik geduurd. Te vergeefs duidt gij het den kanunnik ten kwade, dat hij in het geheel niet op een genie, een dichter, dat hij tot in het jammerlijke op een bibliothekaris gelijkt. De man kan het niet helpen. Hij is niet ouder of korpulenter, dan de natuur hem gemaakt heeft. De eerbiedige houding, waarin hij naast de H. Maagd en het kind Jezus geknield ligt, is met hem zamengegroeid. Ook zoudt gij niet verlangen, dat het anders ware. Uw protest is eene onwillekeurige hulde. Gij zijt ten volle bevredigd. De kanunnik bleef een kamergeleerde en bejaard vrijgezel; zijn konterfeitsel werd een gedicht.

De *Aanbidding van het Lam* heeft dit belangwekkende, dat de gezamenlijke bladen, aangevuld met die, welke zich te Berlijn en te Brussel bevinden, in één groot werk de geheele kunst der Van Eycken vertegenwoordigen: kleuren, landschap, en portret, het laatste optredend in de beeldtenissen van het gentsch echtpaar, aan welks vroomheid en mildheid men het volbrengen der onderneming te danken heeft. Gelegenheid om sommige schoone détails te bestuderen, en tegelijk zich van de poëzie des geheels te doordringen, biedt het antwerpsch muzeum aan. Er bevinden zich daar een levensgroote maagd Maria- en een levensgroote Christuskop, door de zamenstellers van den katalogus aan Quinten Metsys toegeschreven, doch geheel en al den geest der Van Eycken ademend. Inzonderheid de Christuskop toont eene treffende overeenkomst met den Hemelvader van het drieblad te Gent. De uitdrukking van het goddelijke, in zijne majesteit, bereikt in die gelaatstrekken, die kristalheldere en doordringende oogen, die zegenend opgeheven vingers der regterhand, den hoogsten trap. Het Mariabeeld is de

zuiverste afdruk van hetgeen bij den aanblik van het oneindige, omgaat in de menschelijke ziel en tot aanbidden stemt. Men gevoelt, te doen te hebben met kunst van de hoogste orde, tevens onnavolgbaar en algemeen verstaanbaar; handtastelijk gemerkt met den stempel eener eeuw, eener nationaliteit, eener school, doch tegelijk wortelend in den breeden bodem van een vele tijden, vele landen, vele geslachten omvademend menschelijk ras. Om iets te vinden wat met deze vlaamsche schilderkunst gelijkstaat, moet regtstreeks teruggegaan worden tot den bloeitijd der grieksche skulptuur.

Wanneer ik de gouden kroon aanzie, die het hoofd van Maria dekt, of het juweelen slot en het gouden kruis, bestemd de koninklijke waardigheid van Christus aan te duiden, dan word ik aan den rijkdom van het oude Brugge en aan Brugge's betrekkingen met den Levant herinnerd. Het handeldrijvend Brugge heeft aan de Van Eycken dezelfde diensten bewezen, als twee eeuwen later het handeldrijvend Amsterdam aan Rembrandt. Huibert had niet noodig, Jan naar Portugal of Spanje te vergezellen, om kennis te maken met het kostuum van Zuid of Oost. Hij vond het wandelen langs Brugge's kaden, geplooid om de leden van kooplieden en scheepsvolk. Bragt Jan van zijne reis de herinnering der oranjeboomen en der laurieren mede, die den hof der *Aanbidding van het Lam* versieren, Huibert ontmoette te Brugge zelf het personeel, uit alle natien en tongen, waarmede hij de schaar der geloovigen te stofferen had. Op de overeenstemming zijner kleuren met die der levantijnsche tapijten, doelde ik reeds. Maar ook die gouden sieraden verraden een levantijnschen oorsprong. Het juweliers- en goudsmidswerk had destijds in noordelijk Europa die volkomenheid nog niet bereikt. Der Van Eycken hartstogt voor kleur en glans was noodig, om uit hetgeen de vreemdelingen aanbragten, zulk eene keus te doen.

In elke rigting en op elk gebied, naar men bemerkt, hebben deze mannen aan hunne kunstenaarsnatuur den vrijen loop gelaten, zich alles toeëigenend wat zij als hunne gading beschouwden. Zelfs het naakt hebben zij aangedurfd, en ter weerszijde der *Aanbidding van het Lam*, ten voeten uit, een bijbelschen Adam en eene bijbelsche Eva geschilderd. Keizer Jozef de Tweede, geloof

ik, ergerde zich aan die bijvoegselen, keurde ze onstichtelijk, en liet bij een bezoek aan de Zuidelijke Nederlanden ze wegnemen. Ten onregte, want elke onkieschheid is aan de voorstelling vreemd. Zoo zij verrast, het is niet omdat zij het godsdienstig, maar omdat zij het schoonheidsgevoel beleedigt. Waar het naakt begon, daar eindigde de kunst der Van Eycken. Hun Adam en hunne Eva is het aan te zien, dat zij dagteekenen uit een tijd, toen de Vlamingen den weg naar Rome en naar de antieken nog moesten leeren vinden. De Van Eycken zijn onnavolgbaar, wanneer het geldt uitdrukking te leggen in een gelaat, in twee gevouwen handen; een mantel te plooijen om eene vorstelijke of eene tedere gestalte; den Heer van hemel en van aarde met de pauselijke tiara te kroonen. Aan studie van het menschelijk ligchaam is door hen niet gedaan. Nog minder aan die hoogere behandeling, welke het naakt zich laat oplossen in de voorstelling der onstoffelijke natuurbegrippen van bevalligheid, kracht, schaamte, pijn of welbehagen.

Van Mander geeft den tekst van een vlaamsch gedicht, dat weleer op Huibert's grafsteen te lezen stond, gegrift in eene koperen plaat. Het is armzalige rederijkerspoëzie, doch heeft waarde als bijdrage tot de kennis van 's kunstenaars maatschappelijke positie. Woorden als deze kunnen alleen een man in den mond gelegd zijn, die te midden van een bescheiden overvloed leefde, bij zijne tijdgenooten in hoog aanzien stond, en door allen als een meester erkend werd. Tevens getuigen zij, dat Huibert door nederigheid uitmuntte en een levendig besef der vergankelijkheid van al het ondermaansche met zich omdroeg:

Spieghelt u an my, die op my treden;
Ick was als ghy, nu ben beneden
Begraven doodt, als is an schyne.
My ne halp raedt, const, noch medicyne.
Const, eer, wijsheyt, macht, rijckheyt groot
Is ongespaert, als comt de Doot..
Hubrecht van Eyck was ick ghenant,
Nu spijse der wormen, voormaels bekant,
In Schilderije seer hooghe ghe-eert:
Cort nae was yet in niete verkeert.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Gent is het middenpunt der bloementeelt, die, in Belgie van oudsher bemind, echter eerst na 1830 eene europesche beteekenis heeft gekregen. Niet genoeg kan men de geestkracht, de volharding, den met ondernemingsgeest gepaarden wetenschaplijken zin der voorname belgische tuiniers onzer dagen prijzen, wien geen ontdekkingsreizen te ver, te vermoeijend, of te kostbaar geweest zijn, om heel uit Brazilie, van Cuba, uit Columbia, de schoone bloemen en planten te gaan halen, welke meest van al door *hunne* kunst en *hunne* kennis, gedurende de laatste dertig jaren, in alle landen van Europa populair geworden zijn.

Linden, Van Houtte, Funck, Ghiesbreght, Schlim, Galeotti, De Jonghe, Devos, het is alsof deze Belgen van den nieuweren tijd eene schade van drie eeuwen geleden hebben willen inhalen. Toen doofde te hunnent het spaansche schrikbewind den lust tot reizen uit. Toen gingen hunne Moucherons, hunne Usselincxen, hunne Lemaires, óf zich in Holland en Zeeland nederzetten, óf vreemde mogendheden hunne diensten aanbieden. Ditmaal keerden de zwervers, met een niet minder rijken buit beladen, naar eigen haardstede. De belgische bloemenhandel loopt over eene achtbare hoeveelheid millioenen.

Julius Linden, vroeger te Brussel, is te Gent aan het hoofd der firma Verschaffelt gekomen, en zwaait er met de firma Louis

van Houtte den staf. Aan hem vooral dankt Belgie zijne opkomst en zijn rang in de nieuwe teelt. Julius Linden heeft de orchidee ontdekt. Hij bezit honderd zestig klassen van orchideeën, verdeeld in twaalfhonderd soorten, en verkrijgbaar in vijftienduizend exemplaren.

Eene goede voorstelling van de hoogte, waartoe het vak in Belgie gestegen is, geeft de wintertuin van graaf Van Kerckhove, Gent's burgemeester. In geen land of hoofdstad van Europa wordt in dit genre iets zoo fraais aangetroffen, tegelijk zoo grootsch van inrigting. Het ijzer en het glas van den nieuweren tijd schijnen in deze elegante konstruktie voor het eerst eene natuurlijke bestemming te vervullen. Deze tuin van weelde zou niet kunnen bestaan, zoo de wetenschap, de handel, en de nijverheid, niet vooraf den weg gebaand hadden. In de zuiverste exemplaren wuiven hier, en ademen in de kunstig verwarmde lucht, de schoonste palmsoorten. Zoo bar kan het jaargetijde niet zijn, of de witte seringen en de gele rozen mengelen er hare kleuren. Orchideeën en nogmaals orchideeën. Kleine wouden van azalea's. Een amfitheater, van welks hoogte de camelia's nederzien op de begonia's aan haren voet.

Behalve eene bloemen- is Gent ook eene akademiestad: eene kunst-akademie, gekoppeld aan eene universiteit. Uit het verslag van kommissarissen der rijks-akademie van beeldende kunsten te Amsterdam over 1878 zie ik, dat de lessen er in dat jaar door niet meer dan vijftig leerlingen gevolgd zijn. Te Gent verschijnen er ieder jaar zevenhonderd op het appèl. De kloof tusschen het kunst- en het fakulteits-onderwijs gaapt in Belgie niet wijd, en men ziet er den maatschappelijken stand van geleerde vrij wel ineenvloeijen met dien van kunstenaar. De gentsche student in de regten of de medicijnen, doet aan een jongen schilder denken. In Vuylsteke's studentenliederen, die den naam hebben het gentsch akademieleven getrouw te weerspiegelen, wordt niet één der snorkerijtjes gemist, vaderlandlievende of anti-klerikale, welke men verwachten moest, er te zullen aantreffen. Doch op ver na niet alles in die verzen is konventioneel. Artistiek laat de dichter, wanneer het pas geeft, eenige dozijnen bordeaux en bourgonje aanrukken, en zingt dan voort:

De volle flesschen zijn 't Fransche heer,
en wij de Vlaamsche leeuwen.
Schild en vriend! slaat dood! Terwijl we als weleer
„wat walsch is valsch is" schreeuwen.
Wij voelen in ons lijven waarlijk weêr
zoo iets van 't bloed der heldeneeuwen!

In het gedicht *Wandeling* vindt men dezelfde beminlijke soort van balddadigheid:

De harten omhoog, o vrienden! vol zachte poëzij!
Hoe heerlijk toch is de vlakte! hoe schoon de heuvlenrij!
En ach, hoe jammer dat er, te midden van al die pracht,
Ook vlaamsche boeren wassen, dat treurig kroost der nacht!

Ik vraag verlof, ook *Mijn Meisje* te mogen aanhalen. Het vrijpostige, het aan de oudvlaamsche schildersbent herinnerende, in het leven van den gentschen muzenzoon, kan bezwaarlijk op ongezochter wijze aangeduid worden:

Mijn meisje is schoon, mijn meisje is goed;
wat zou ik meer verlangen?
Steeds pinkt een lachje in 't ooglijn zoet,
en o! haar donzige wangen!
En o! de tintlende blanke hals!
en o! de gloed van haar mondje!
En vroolijk als een vogellijn,
en trouw gelijk een hondje!

Als zij mij 's avonds binnenlaat,
al bevend lijk een rietje,
Schijnt mij 't vuil grepje voor haar deur
een kristallijnen vlietje.
O minder wenscht de bie naar de bloem
dan ik dorst na haar kussen, —
En 't beste is: nooit wensch ik vergeefs
dat zij mijn dorst zal blusschen.

Mijn meisje is dom en ongeleerd,
doch dat is mij onverschillig;
Ze is toch zoo schoon, zoo goed, zoo zoet,
zoo mollig en zoo gewillig.
En zie, zij vraagt maar iets van mij,
die beste en schoonste der meiden:
Dat is dat ik haar op Carnaval
naar 't bal der komedie zal leiden.

O meisje schoon, o meisje goed,
ge ontlokt mij jubelzangen.
Uw schoonheid en uw goedheid heeft
mij als een slaaf gevangen.
Ook blijf ik u trouw, dat zweer ik luid,
ja, 'k zal u beminnen en streelen,
U kussen, en kozen, mijn hartelust! . . . .
totdat het mij zal verveelen.

Mogelijk maakt men, door het uitschrijven van zulke verzen, de hedendaagsche vlaamsche jeugd en hare deugd geen kompliment; en de vraag is, hoe Huibert en Jan van Eyck over dit alles gedacht zouden hebben. Doch de Noordnederlander onzer dagen kan zich niet te Gent bevinden, zonder van het feit aanteekening te houden. Het gebeurt zoo zelden, dat wij buiten de grenzen van het vaderland, de gemeenzame klanken onzer moedertaal vernemen! Voor wie zuiver gevoelt, is dit de geringste bekoring van het reizen in Belgie niet. Geloof ook vrij, dat er onder de vlaamsche dichters van na 1830 gevonden worden, wien de poëzie werkelijk kunst is, en dat sommigen onzer bij die heeren les kunnen nemen. In Vuylsteke's metrischen *Toast* komen regels voor waarbij, men de lucht ingaat:

...Wat is student-zijn nóg? Hoort! De student,
dat is de gekke zorgelooze blijdschap,
de steeds vernieuwde, steeds luidruchtige vreugde.
Student-zijn, dat is 't lied, het vroolijk lied,
't lied dat niet min een lofzang is des Scheppers
dan de ernstige psalmen of het stil gebed.
Student-zijn, zegt gij licht, dat is ook leeren,
en waarlijk 'k zal dat niet betwisten; maar
wie in de kennis slechts zijn broodgewin ziet,
studeert misschien, maar is toch geen student; —
student-zijn is beminnen: — zeker; maar
wie in de liefde op eenen bruidschat loert,
kan jonkman zijn, maar is geen jonge man; — —
en neen, geen broêr is hij, die in den wijn
een lekkerbeksgenot, een lichaamswellust,
een streeling van het mondverhemelte,
in plaats van de eedle grootsche zielsbedwelming
der goddelijke dronkenschap kan zoeken!

Leeft er dan te Gent (doen deze opwellingen eener moderne

natuur vergoding vragen) geen enkele heugenis van het middeneeuwsch mysticisme meer, daar en alom in Vlaanderen weleer een nationale karaktertrek? Twee begijnhoven geven het antwoord, en dat antwoord is welsprekend. Het oudere hof ken ik alleen van de buitenzijde, als winkel die geen winkel wil zijn. Koetsiers, wier belang dit medebrengt, rijden er u heen en zetten u af voor een gesloten huis, waar, achter een trapgeveltje, eenige bouwvallige treden naar eene kleine verzameling oude schilderijen voeren, welke dienst deet als dekmantel voor een depôt van kantwerken, vervaardigd door begijnen. Ik heb den indruk ontvangen, dat deze begijnen gewone kantwerksters zijn, terend op den reuk van heiligheid, waarin tot niet lang geleden, toen de Staat begonnen is, zich in het begijnwezen te doen gelden, de oude stichting zich verheugde.

Een werkelijk begijnhof, konventueel godsdienstig, is thans alleen het nieuwe, in de rigting van Sint Amandsberg. Dit nieuwe intusschen, waarvoor de fondsen door de hertogelijke familie Arenberg geschoten zijn, is naar middeneeuwche modellen zoo ouderwetsch gebouwd, dat men bij het binnentreden zich verplaatst waant in een uit de dooden verrezen dorp uit Maerlant's dagen. Zeker aantal kloosters en eene menigte kleine huizen, door honderdtallen geestelijke zusters bewoond, hebben eene kerk tot middenpunt, en worden door pleinen gescheiden of door straten verbonden. Er heerscht hier eene rust zonder dwang, gelijk zonder zorg; de stilte der begeerde afzondering, door niemand opgelegd, bepaald door eigen voorkeur, uit eigen middelen gehandhaafd. Deze kleine kolonie doorwandelend, kan men bijna niet gelooven, in de eeuw der vrouwelijke emancipatie te leven. Tenzij men zich nederlegge bij het denkbeeld, dat dit begijnhof met de eeuw konkurreert en zelf eene proeve van emancipatie is.

De vriendelijke dame althans, die in de regentessenkamer u ontvangt en te woord staat, ziet er in het geheel niet uit als eene geknevelde ziel. Het gemak, waarmede zij hare boeijen draagt, onderstelt een gevoel van blijmoedigen vrede. De meeste belgische ooms, dunkt mij, wanneer zij denken aan hunne ongehuwde nichtjes zonder fortuin, moeten de voorstelling liefhebben, dat, zoo de meisjes niet tijdig gevraagd worden door den man harer keus,

zij rekenen kunnen in de stichting van Sint Amandsberg een toevlugtsoord te zullen vinden voor hare fierheid, hare bedrijvigheid, en hare zucht tot weldoen.

De eigenaardige stemming, waarin de aanblik van het hof den vlugtigen bezoeker brengt, stel ik grootendeels op rekening der architektuur. Sedert eenige jaren wordt in Belgie veel en met zorg gebouwd. Allerlei stijlen vinden navolging. Te Gent bloeit eene modern-katholieke school, die niet schroomt, daarbij terug te gaan tot de 13de eeuw, en voor welke het bouwen een *her*bouwen is in één rigting en naar één gedachte. De ontwerper van het hof van Sint Amandsberg is een architekt van naam, Arthur Verhaegen. Andere belgische bouwmeesters van den nieuweren tijd zoeken hunne kracht in het bijeenvoegen van motieven, aan verschillende stijlen ontleend. Zij zijn de eclectici van het vak, en bereiken somtijds verrassende resultaten. De roomsche school te Gent daarentegen legt zich bovenal op zuiverheid toe. Verhaegen's schepping is eene daad van gothische regtzinnigheid. Zoo de bedoeling geweest is, dat het begijnhof een christelijk Pompeji gelijken zou, dan loont het werk zijn meester.

Er bestaat geen enkel punt van vergelijking tusschen dit middeneeuwsch herbouwen uit den jongsten tijd, en de denkbeelden uit de met 1848 sluitende periode, welke men te Gent in de Universiteit, het Theater, en het Paleis van Justitie uitgedrukt vindt. Schoone gebouwen, inderdaad, maar volstrekt onvlaamsch; vooral het eerste en het laatste. Zij dagteekenen van het einde der regering van koning Willem I, toen uit de dagen der eerste fransche Republiek en van het fransche Keizerrijk, de schilderkunst van David nog in de bouwkunst naleefde. Het zijn min of meer grieksche, min of meer romeinsche tempels, pasklaar gemaakt voor niet-godsdienstige, hedendaagsche doeleinden, maar verstoken van de schoone evenredigheden, welke te Athene en te Rome, na zoo vele eeuwen nog, de bouwvallen hunner modellen doen bewonderen. Ik geloof niet, dat bij den aanblik van deze kunstmatige heiligdommen, alleen modezucht ons de romantiek doet zegenen, welke nationaler typen voor hen in de plaats stelde. Het materiaal is kostbaar genoeg; daar niet van. Maar zij zijn koel, en laten koel. Uit berekening geboren, niet uit bezieling, smelten zij noch zamen

met de omringende natuur, noch met de volksgeschiedenis; stemmen niet één oogenblik tot het den dichters dierbaar mijmeren. Van eene gothische kathedraal kan men gelooven, dat zij aan het bosch, of het bosch aan háár denkt. Zulk een Paleis van Justitie daarentegen denkt blijkbaar aan niets.

Wie van nationaal karakter houdt, moet te Gent zich naar de Vrijdagsmarkt begeven, waar de oudvlaamsche gevels om het standbeeld van Jacob van Artevelde een wijden kring beschrijven, en op den achtergrond de breede schouders van den belfrood zigtbaar worden. Artevelde is de plaats komen innemen, opengelaten door Karel V, en men kan die vervanging slechts toejuichen. Artevelde en de belfrood behooren bijeen, de ruwaard in de schaduw van den toren. De toren, wiens bouw Artevelde zag staken, bleef onvoltooid, en van het sneuvelen van Artevelde's zoon dagteekent het begin van Vlaanderen's onderwerping. Wat Karel V betreft, zijne regering en die zijner bourgondische voorgangers, is nooit anders dan een verguld juk geweest.

Er is iets weemoedigs in de geschiedenis van den strijd der Vlamingen voor hunne gemeentelijke zelfstandigheid, met Gent aan de spits. Voortreffelijke eigenschappen zijn door hen ten toon gespreid; maar hunne denkbeelden waren denkbeelden zonder toekomst. Men ziet Artevelde uitblinken als wetgever, als diplomaat, als legerhoofd, als volksredenaar: een man, gelijk onder de begaafdste natien de eeuwen er maar enkelen, en bij lange tusschenpoozen, voortbrengen. Toch slaagt hij niet. Niets dan een naam is van hem overgebleven. Niets dan een thema, waarop het nageslacht oratorische en poëtische variatien uitvoert, wegstervend met de fanfares van modern-politische feestmaaltijden. Niets dan een echo. Heeft de demagoog den diplomaat verschalkt? Heeft Artevelde te kwader uur, ten einde den tegenstand van aristokratische mededingers te breken, volkshartstogten ontketend, die ten slotte hem zelven met een bijl de hersens kloven zouden? Men weet alleen, dat noch de schitterende overwinning bij Kortrijk, noch Artevelde's diktatorschap, een onafhankelijken vlaamschen Staat hebben kunnen grondvesten. Mogelijk wel lag de oorzaak in den naijver der vlaamsche steden onderling. Gent, Brugge, en Yperen, spelen in Artevelde's republiek (feitelijk althans heeft hij er eene willen

stichten) de rol van drie jaloersche konsuls, waarvan de een den ander het licht in de oogen schier niet gunt. Tot overmaat van ramp gaat Artevelde, in den boezem der gentsche burgerij zelve, de verschillende ambachten met politiek gezag bekleeden. Nieuwe bron van inwendige verdeeldheid. Van burgeroorlog en broedermoord, mag men zeggen; want het »Sla dood! Sla dood!" lag in den mond der middeneeuwsche Vlamingen bestorven, en zij plagten met niet minder blinde woede in eigen ingewand, dan in dat van den Franschman te graven. Eene natie van slagters, op mijn woord, behagen scheppend in het aanrigten van slagtingen. Hoe dit zij, Vlaanderen's volksbestaan heeft, evenals de belfrood van Gent, het nooit verder dan tot twee derden der aanvankelijk bedoelde hoogte kunnen brengen. Op de fransche overheersching is de bourgondische, op de bourgondische de spaansche, op de spaansche de oostenrijksche gevolgd. Nationale ondeugden bedierven de nationale deugden. Artevelde's beeld op de Vrijdagsmarkt symboliseert eene magteloosheid, die honderd malen op het punt geweest is, eene kracht te worden, maar daarin niet slagen mogt.

Het schoonste gebouw te Gent is dat gedeelte van het Stadhuis, hetwelk naar de Rue Hautport gekeerd staat. De schoonste gevel, zoo men wil. Die belgische stadhuizen toch zijn geen bewoonbare paleizen. Er wentelen zich daarin geen fraaije trappen naar boven; er ontsluiten zich geen feestzalen, in breede vensterrijen uitzigt gevend op vorstelijke binnenhoven. Alleen aan de buitenwanden is kunst besteed; maar in zulk een overvloed, dat de toeschouwer zich om het ontbrekende niet bekommert.

Te Gent is de uitwerking deze, dat men van het begijnhof komend, of van den nabijgelegen belfrood, bij den aanblik van het stadhuis niet slechts den hoek eener straat omslaat, maar geheele hoofdstukken van een boek meent over te springen, welks aanhef uit eene rijmkronijk van Melis Stoke bestaat, om te eindigen met een bundel zwierige sonnetten van Hooft.

Niets boeit zoozeer, bij het bezoeken eener oude stad, als die verscheidenheid van afdruksels, nagelaten door één tot het verleden gerekende beschaving; en welligt worden in geen land van Europa steden gevonden, te dien aanzien zoo bevoorregt als de oude brabantsche en de oude vlaamsche. In het dagelijksch leven zijn

wij te zeer gewoon, het verledene als eene achter ons liggende ondeelbare massa te beschouwen, zonder graden of schakeringen. De kunstgeschiedenis zelve helpt haars ondanks onzen blik benevelen. Zij is gehouden te leeren, dat van het einde der 12de tot de laatste jaren der 16de eeuw, in deze landen de spitsboogstijl geheerscht heeft. Eén blik op een stadhuis als het gentsche echter, doet u aanstonds het graauwe dier theorie beseffen. Tusschen de spitsbogen van den belfrood en de spitsbogen van het stadhuis ligt eene omwenteling in de wereld van het denken en gevoelen. De eenen kunnen niet uit de anderen voortgekomen zijn, zonder dat nieuwe elementen onderweg zich gemengd hebben in den stroom. Soberheid en deftigheid zijn de kenmerken van den eenen bouwtrant, sierlijkheid en kwistige overvloed van den anderen. Hier onrust, ginds kalmte. Hier de gejaagdheid der inwendige gisting, ginds eene effen, nog door geen stormen beroerde oppervlakte.

Wijsgeeren hebben in het menschelijk denken drie perioden onderscheiden, en de verzoening van het weten laten voortkomen uit den strijd van den twijfel, gevolgd op de onschuld des geloofs. Het is mij niet bekend, dat in Belgie de burgerlijke architektuur het tijdperk eener uit wetenschap geboren verzoening ooit is ingetreden. Des te vaster staat het, dat zij van 1200 op 1600 de twee andere stadiums heeft doorloopen. Hare oudste gedenkteekenen ademen de volheid van een door niets geschokt vertrouwen; ademen een kinderlijk geloof in de overeenstemming van werkelijkheid en ideaal. De poëzie der jongste is de poëzie der onvoldaanheid, der worsteling met eene sfinx, welke men haar geheim ontwringen wil. Het gelijkt een sprookje van Moeder de Gans. Er was eens een koningrijk der hemelen, waarmede de vaderen zeer tevreden waren, omdat zij in hunne eenvoudigheid zich niets beters wisten voor te stellen. Maar de zonen vonden, dat het te zeer aan een klooster herinnerde, en men binnen noch buiten er de sieraden aantrof, welke de natuur zoo bevallig doen schijnen. Alzoo beproefden zij, een nieuw hemelrijk te stichten, waar het aangename zich aan het nuttige paren zou.

Ik behoef niet te herinneren, dat al zulke worstelingen, wat het resultaat betreft, denkbeldig zijn. Door italiaansche en spaan-

sche invloeden heeft de vlaamsche stadhuizen-architektuur allengs eene gedaantewisseling ondergaan, die het bijna onmogelijk maakt, hare vroegere gelaatstrekken in die van een volgend tijdvak terug te vinden. Het jongere geslacht verkeerde in den waan, een nieuw begin te vertegenwoordigen: de uitkomst heeft geleerd, dat deze wegbereiders heksluiters waren. Hun roem bij het nageslacht is, het achtbaar gebouw der gothiek versierd te hebben met eene schitterende kroon: onovertroffen uitvaart, zulk eene loopbaan waardig. Ook te dien aanzien heerscht er overeenkomst tusschen de geschiedenis der kunst en de geschiedenis van het denken. Door de kracht eener gelukkige zelfverblinding beschouwt elke eeuw zich als den dageraad der oplossing van het wereldraadsel. Telkens weder kookt en spookt het in de breinen. Met inspanning van alle krachten worden van het eene geslacht op het andere wijsgeerige expeditien uitgerust, tot verovering van het Gulden Vlies. Tot heden echter kwam de mensch de volstrekte waarheid niet nader; en de eer van den nieuweren tijd is niet, al zijne voorgangers beschaamd, maar den Argonautentogt op loffelijke wijze herhaald en medegemaakt te hebben.

NEGENDE HOOFDSTUK.

Te Brugge is de verhouding tusschen belfrood en stadhuis geheel dezelfde als te Gent. Mogelijk zelfs komt de tegenstelling er nog scherper uit, door het verschil der materialen: gehouwen steen en baksteen. Als klokketoren heeft de belfrood van Brugge zijne wedergade niet, zoo slank en fier rijst hij uit de hal aan zijn voet, wier dak te nauwernood aan zijn eersten omgang reikt. Het stadhuis heeft het eigenaardige, dat men bij het naderen het tusschen twee rijen zware boomen gevat ziet, zoodat het denken doet aan eene vorstelijke buitenplaats uit den renaissancetijd, aan het einde eener oprijlaan. De aangrenzende kapel van het Heilige Bloed werd na 1830, evenals het stadhuis zelf, keurig gerestaureerd. Over het algemeen hebben deze en dergelijke herstellingen, te Gent, te Yperen, te Leuven, te Brussel, op den bloei der kunst in Belgie zeer gunstig gewerkt; ook al erkent men, dat in den aanvang de wetenschap en de smaak somtijds te wenschen overlieten. Aan de andere zijde van het stadhuis, in het onaanzienlijk Paleis van Justitie, bevindt zich het door de achttiende-eeuwsche herbouwers gespaarde en thans insgelijks gerestaureerde Tribunaal, met de vermaarde in eikenhout gesneden Schouw. Geheel dit hoekje van Brugge is een kostelijk en bevallig overblijfsel van oudvlaamsche skulptuur en architektuur.

Wie den schoorsteen van Het Vrije, gelijk hij in de wandeling

genoemd wordt, alleen uit gipsafgietsels kent, mist veel. Het gips geeft wel de omtrekken en het relief in al zijn rijkdom naauwkeurig terug, maar vergoedt het ontbreken der warme houtkleur niet. De koorstoelen in de kathedraal van Antwerpen, de kansel in die van Luik, — werken der moderne beeldhouwers Geefs en Geerts, — bewijzen, hoe krachtig deze vorm der beeldhouw kunst op nieuw in Belgie is gaan bloeijen, en dat er het geslacht der Blondeels en der Baugrants, die in het begin der 16de eeuw den schoorsteen beitelden, niet uitgestorven is. De Belgen onzer dagen staan als houtsnijders in Europa bovenaan.

Het volksgeloof laat de schouw het werk van een ter dood veroordeelde zijn, die er zichzelven door gered zou hebben van de galg. Zij kent 's mans doopnaam, zijn geslachtsnaam, en geeft hem in de gevangenis eene kunstvaardige dochter tot mede-arbeidster. Vermoedelijk heeft men hier met eene oudere legende te doen, later toegepast op een verkeerd voorwerp. De schoorsteen is een historisch gedenkteeken, welks wording zich in het minst niet tusschen de nevelen van een tijdperk verliest, toen fabelachtige artisten op die fantastische wijze kwijtschelding van eene bloedschuld erlangen konden. Hij is besteld door den magistraat van Brugge, tot eene gedachtenis aan de overwinning, in 1524 door keizer Karel V in den slag bij Pavia op Frans I behaald. Evenals de andere vlaamsche en brabantsche hoofdsteden, had ook Brugge den keizer bijgestaan met manschappen, geld, en eenige vaartuigen; en de Bruggenaren vonden het gevangennemen van den franschen koning door hun souverein zulk eene heuchelijke zaak, dat zij aan twee bekende kunstenaars opdroegen, haar aandenken te vereeuwigen door een schoon werk in de geregtszaal van Het Vrije.

De geheele uitvoering is daarmede in overeenstemming. Regts en links van de schouw, boven de met tapijtwerk bekleede lambrisering, prijken in hoog relief, levensgroot, aan de eene zijde de beelden van 's keizers overgrootouders, Karel de Stoute en Margaretha van Engeland, aan de andere die zijner grootouders, Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondie. Een medaljon vertoont het profiel van 's keizers vader, Filips den Schoone; een ander medaljon dat zijner moeder, Johanna de Krankzinnige. Beide medaljons zijn gevat in het opstaand ruggestuk van een

rijkversierden troonhemel, waar, in het midden van den uitspringenden schoorsteenmantel, boven den haard, zoodat de geheele voorstelling er door beheerscht wordt, boven eene strook witmarmeren basreliefs, met de kroon op het hoofd, het hermelijn om de schouders, den rijksappel in de rustende linker-, het ontbloote zwaard in de opgeheven regterhand, het zegevierend beeld van den keizer zelf, als uit eene nis naar voren komt. Festoenen van wapenschilden, geflankeerd door eene aaneenschakeling van pilasters en consoles, verbinden het middenstuk met de vleugels, en koppelen den hoofdpersoon aan zijne voorvaderen. Als model heeft de promotiezaal in het akademiegebouw te Alcala-de-Henarès gediend: eene beleefdheid van den vlaamschen magistraat en de vlaamsche beeldhouwers, voor den ook over Spanje heerschenden monarch. Overigens een zuiver vlaamsch werk, eenig in zijne soort; een toonbeeld van hetgeen in het versieren de weelde vermag, zonder dat door den overvloed der bijzonderheden de gedachte verduisterd of opgeofferd wordt. Op een klein blind schild staat het jaartal 1529 te lezen; op den band eener ridderorde de aanhef der duitsche spreuk: *Halt mas in alle dingen*, aangenomen door keizer Maximiliaan bij gelegenheid zijner investituur als lid der spaansche Matigheids-orde.

Het vertrek, waarvan deze schouw een onderdeel uitmaakt, is in denzelfden stijl nieuw gedekoreerd en gemeubeld. Eene eikenhouten zoldering, naar oude teekeningen gevolgd. Behangsels van tapijtwerk, door de hedendaagsche vlaamsche nijverheid die van een vroeger tijdperk afgezien. Niets is verzuimd wat dienen kan, den toeschouwer in zijne verbeelding naar de dagen van keizer Karel terug te voeren.

In de geschiedenis van Vlaanderen beslaat dit kunstwerk eene eigen plaats. Niet zoo zeer de stof, waaruit het vervaardigd is, als de overweldigende rijkdom der détails, noodigt tot meten en vergelijken. Welk een afstand scheidt den ongekunstelden klokketoren en zijne ongekunstelde baksteenen, van dit doorwrocht en, in zijne rust, van rusteloosheid getuigend snijwerk! Welk zelfgevoel moet een gemeentebestuur als dat van Brugge met zich omgedragen hebben, dat het de weelde van zulk een schoorsteen als eene natuurlijke versiering zijner geregtszaal beschouwde!

Werkelijk ligt tusschen het eene en het andere tijdvak de opkomst van Vlaanderen's welvaart. Wij zien met onze oogen, dat hetgeen historieschrijvers der 14de en 15de eeuw omtrent den rijkdom der oude Gentenaren en oude Bruggenaren verhalen, geen fabelen zijn. De kunstwerken staven de waarheidsliefde der kronijken. Somtijds betrappen wij onszelven op een glimlach, wanneer wij de groote worsteling der middeneeuwsche Vlamingen, waarbij alleen de zucht naar onafhankelijkheid op den voorgrond schijnt te staan, gelijfstaffierd door de bloem der burgerdeugden, bij nader onderzoek zien nederkomen op eene wolkwestie. Alsof het heil der volken niet altijd en overal aan zulke kwesties hing! Alsof niet zij bedriegelijke voorgangers waren, die de aandacht des volks van zulke belangen zoeken af te leiden, om haar op begrippen te vestigen! De oude Vlamingen waren wevers; om te kunnen weven behoefden zij wol; die wol kwam uit Engeland; verbood Frankrijk den invoer, dan leden de Vlamingen gebrek; derhalve verbonden zij zich met Engeland tegen Frankrijk. De poëzie van dit proza is geweest, dat tegelijk met de bron van den rijkdom, die der beschaving zich ontsloten heeft. Het leven werd schooner, omdat het aantal dergenen, die welvaart genoten, aanhoudend toenam. Verbood de volksaard, dat de zeden zachter werden, voor het minst deed zich de behoefte gevoelen, hare ruwheid te bedekken. De mensch bekomt een geheel anderen blik op zijn eigen zijn, naarmate de zorg voor het dagelijksch brood al dan niet voortgaat, zijne hoofdbezigheid uit te maken. Het zijn gemeene vragen, die welke over eten en drinken, over huisvesting en kleederen loopen. Eerst wanneer in deze nooden voorzien is, vangt het hooger maatschappelijk leven aan. De oude Vlamingen hebben dit ondervonden en, bewust of onbewust, er naar gehandeld. Er is een tijd gekomen, dat het hen is gaan tegenstaan, voortdurend de tanden te laten zien; ieder oogenblik de alarmklok te luiden en te wapen te loopen; van niets anders te hooren, en over niets anders te spreken, dan Klauwaarts en Leliaarts. De mensch, gevoelden zij, heeft zijne bestemming niet vervuld, is een barbaar gebleven, zoolang in zijne taal een goedendag het moordtuig beteekent, waarmede hij zijn medemensch bij voorkeur de hersenen inslaat. Van dat oogenblik af zijn zij behagen

gaan vinden in bevalliger kunstwerken, dan die het voorgeslacht bevredigd hadden. In plaats van het ongenaakbare is het toeschietelijke hun ideaal geworden ; en daar hunne middelen hen veroorloofden, hun levensweg met deze nieuwe bloemen te bestrooijen, zijn zoo vrij geweest, zichzelven daarin te wille te zijn.

Tegen deze feiten kan men aanvoeren, dat Vlaanderen meer kans zou gehad hebben, een onafhankelijke Staat te worden, zoo de rijke burgers hun overvloed op eene andere wijze hadden besteed, en het eene zonderlinge vertooning maakt, de vrijheidshelden van 1300 in 1500 een schoorsteen te zien verordenen, bestemd tot verheerlijking van hun tiran, naneef en vader van andere tirannen in het verleden en de toekomst. Verlies echter niet uit het oog, dat zich te onderscheiden door kunstzin, een volk niet minder tot eer verstrekt, dan uit te munten door staatsinstellingen! De Vlamingen hebben hunne onafhankelijkheid niet moedwillig of laaghartig verspeeld. Zoolang het eene misdaad geweest ware, haar los te laten, hebben zij haar kloekmoedig gehandhaafd. Eerst toen de hertogen van Bourgondie hen in eene staatkunde zijn komen wikkelen, van wier draden deze burgers het einde niet zagen, zijn zij voor de verleiding bezweken. De politiek was hunne zwakke, de kunst hunne sterke zijde. Hun natuurlijke aanleg bragt niet mede, aan de zaak der europesche beschaving diensten te bewijzen op positief gebied. Zij waren noch een militair, noch een koloniserend, noch een organiserend volk. Handel en nijverheid hebben bij hen slechts zoo lang gebloeid, als de omstandigheden medewerkten. Zoodra de markten zich verplaatsten, was het met hun koopmansgenie gedaan. In niets van dit alles bragten zij de aangeboren meesterschap met zich ter wereld, welke de gelegenheid, die zich verschuilt, doet opsporen, naar het getij, dat verloopt, de bakens verzetten, of voor de uitgedroogde bron van welvaart, omzien naar eene nieuwe, nog vloeijende. Groot zijn zij alleen geweest in het rijk der Muzen, de letteren uitgezonderd; en het bewijs moet nog geleverd worden, dat eene natie, welke in de beeldende kunsten de hoogte der oude Vlamingen bereikt, hare bestemming mist. Overwinningen op het slagveld, verbeterde staatsinstellingen, maatschappelijke hervormingen, alles gaat voorbij. De kunst blijft. Die magtige

magtige hertogen van Bourgondie zelven, die koningen van Spanje en keizers van Duitschland, welke Vlaanderen als een wingewest uitgezogen hebben, zijn zij niet spoorloos wedergekeerd tot het stof, waaruit zij genomen waren? Hadden zij niet tot hun geluk de kunsten liefgehad en bevorderd, de klank hunner namen zou heden slechts onverschilligheid wekken. Zoo er aan Karel den Vijfde, in wiens Staten de zon niet onderging, op dit oogenblik nog iets is, dan heeft hij het onder meer aan de schouw der Bruggenaren te danken.

Het uitgestorven Brugge doet in het groot aan het uitgestorven Leiden denken. Eene stad met veertigduizend inwoners, waar plaats is voor vierhonderdduizend. Een mantel, gemaakt voor een welvarend en breedgeschouderd man, thans flodderend om de ledematen van een bedelaar, door de jaren kromgebogen, door den honger vermagerd: het tegenovergestelde van den gragen knaap, die onder en boven uit zijn pantalon groeit. Eindelooze grachten met ledige huizen. Torenspitsen, zich spiegelend in stilstaande wateren tusschen twee eilandjes van kroos. Kanalen, die zich naar zee heeten te spoeden, doch wier duttende sluiswachters aan al wat spoed heet den oorlog hebben verklaard. Eene voormalige wereldstad, veranderd in een onvrijwillig begijnhof.

Devoot Nelleken is de titel van een der goede kleinere gedichten van Emanuel Hiel. Wanneer ik aan Brugge denk en mij vraag, onder welke trekken best van al de hedendaagsche hoofdstad van Westvlaanderen afgebeeld wordt, dan schieten mij soms die strofen te binnen:

Wel, Heere God! daar zit het devoot Nelleken,
Het kwezelken! in hare kamer als in een kapelleken.
Onder hare voetjes staat de lollepot met vuur,
Want 't is winter, ze blaast, het weer is kil en guur.

Ze leest den paternoster; biecht zich alle weken.
Ze doet wel niets boozes, maar de wereld is vol gebreken...
't Is dus recht, dat er iemand rekening geeft,
Hoe het menschdom zondigt en Godvergeten leeft.

Met de mans, Heere God! zal ze nimmer kouten,
Maar door haar voorbeeld doet ze uitschijnen der vrouwen fouten;
Ze is zuinig, vinnig, proper en toch niemendal koket,
En zoowel des zomers als des winters vroegtijdig te bed.

Dit braaf menschken beminde eens vurig 'nen koster,
Die verliet haar. Sinds dien koos zij den paternoster
Tot confident... Daarmede en haar mopsje, wat naief lot!
Wandelt zij 's zomers, en zit ze 's winters op den lollepot.

Ziedaar eene onvriendelijke Stedemaagd, zal men zeggen! De vrouwen van Brugge hadden van oudsher den naam, door schoonheid uit te munten, en Brugge zelf is eene zóó belangwekkende stad, dat men zonder moeite de voorkeur van den vermogenden Engelschman begrijpt, die, bekoord door den aanblik van een groot woonhuis uit de 15de eeuw, dit gekocht heeft en er met welgevallen zijne dagen slijt. Doch men houde den toerist eene kregele opwelling ten goede, en stelle den vaderlandlievenden dichter niet aansprakelijk voor eene onheusche toepassing! Het is niet aangenaam, het gras te zien groeijen tusschen de steenen eener plaats, die men weet, vijfhonderd jaren geleden een middenpunt van den wereldhandel geweest te zijn, waar twintig diplomatieke agenten van het buitenland gevestigd waren, en kooplieden uit zeventien verschillende landen hunne eigen faktorijen hadden. Iets in u komt tegen den aanblik van zulk een verval in opstand, en gij zijt onedelmoedig genoeg u daarover te wreken op personen, die er even onschuldig aan zijn als gij zelf.

In 1468 is te Brugge het huwlijk van Karel den Stoute met Margaretha van Engeland gevierd. Wie zich eene voorstelling der stad wil vormen, gedurende het tijdperk van haar hoogsten bloei, houde zich aan die dagteekening, welke er tevens eene in de geschiedenis der schilderkunst is. Gelijk de namen der gebroeders Van Eyck naar de langere regering van Karel's vader terugvoeren, is de naam van Hans Memling onafscheidelijk met de kortere van Karel zelf verbonden; en het is om Memling dat men te Brugge komt.

Karel de Stoute had in 1468 eerst sedert één jaar de regering aanvaard, en zijn degen droop nog van het bloed der Luikenaren. De bruiloft echter was daarom niet minder schitterend. De kunst van honderd acht en dertig schilders en dekorateurs werd te hulp geroepen, om de zalen en tafels van het hertogelijk paleis te dekoreren.

Memling komt op de lange lijst dier artisten niet voor, en zelfs is maar van één hunner (Hugo van der Goes) de herinnering bewaard gebleven. Boden van den hertog lokten of dreven hen van alle zijden naar Brugge. Er waren er uit Doornik, uit Kamerrijk, uit Atrecht, uit Douai, uit Valenciennes, uit Yperen, ongerekend die van Brugge zelf. Dat Hugo van der Goes mededeed is een bewijs, dat onder hen voorname sujetten gevonden werden. Memling's onthouding wettigt het vermoeden, dat niet allen tot den eersten rang behoorden. Hun buitengewoon groot aantal wijst op een krachtig kunstleven; de aard van hun werk op eene kunst, welke nog half aan de nijverheid grenst.

De bruiloft duurde zeven dagen, en bestond uit eene aaneenschakeling van gastmalen, opgeluisterd door eene zeldzame verscheidenheid van tafel-ornamenten. Den eersten dag werden de vleezen opgedragen in dertig tweemasters, van zeven voet lang en hoog naar evenredigheid. Zijden zeilen, touwwerk van goud- en zilverdraad, vlaggen en wimpels, niets ontbrak. De boorden zwart, met gouden knoppen. De voor- en achterstevens fraai gekleurd en verguld. Om en om met de dertig schepen, verschenen dertig rijven of tabernakels, die de pasteijen besloten, en waarvan de eenen een feodaal kasteel, de anderen eene kathedraal, nog anderen een belfrood voorstelden. Den tweeden dag maakten de rijven en de galjoenen voor koepels en legertenten plaats, de eenen tot beschutting der pasteijen, de anderen van het gebraden vleesch. Tenten en koepels waren van veelkleurige zijde vervaardigd, getooid met de banderollen en wapenschilden van Bourgondie en zijne vazallen. Dit ging zoo voort, iederen dag der week iets nieuws. Tusschen het voor- en het nageregt werden divertissementen vertoond. Den eersten dag een groote vergulde leeuw met uurwerk, dragend een jong meisje met in de eene hand eene geborduurde banier, hulde aan den hertog, in de andere een ruiker madelieven, hulde aan de hertogin. Den tweeden dag een dromedaris van negen voet hoog, met een Nubier er op. Ter weerszijde van den kostelijk uitgedosten ruiter hingen twee korven vol levende vogels, die hij de dames aanbood. Den derden dag stond in het midden der zaal een bijna vijftig voet hooge toren opgerigt, dik naar proportie. Hij was van boven tot beneden met geschilderd

en verzilverd linnen beplakt. Kozijnen en schietgaten van goud. Aan den voet een omloop, waarop de benedenvensters uitkwamen en die tot estrade diende aan dansers en danseressen in feestgegewaad, welke in en uit de vertrekken beurtelings te voorschijn kwamen en verdwenen. Den vierden dag zag men vier gewapende reuzen binnentreden, geleiders van een zestig voet langen walvisch, in welks buik door als sirenen en zeeridders verkleede muzikanten een koncert werd uitgevoerd. Op welke wijze men dit gevaarte de tafel heeft rondgevoerd, zonder de gasten omver te werpen, wie zal het zeggen? Doch al deze bijzonderheden zijn geput uit eene onwraakbare rentmeestersrekening. Voeg er bij, dat terwijl het kunst- en vliegwerk werd op- of omgedragen, de tafel beladen bleef met het uit hertog Filips' nalatenschap afkomstig zilver: zilveren gereedschap, zilveren schotels, zilveren vaatwerk, zilveren olifanten en herten met zilveren bennen of torens op den rug, dienstdoend als fruitschalen.

Ware de bruiloft zoowel in den zomer gevierd, als in het barst van den winter, de gasten zouden, na het dessert, tot eene wandeling in de tuinen van het paleis genoodigd zijn, waar zij de geïmproviseerde navolging hadden aangetroffen van de verrassingen, door wijlen hertog Filips den zijnen op de geliefde buitenplaats Hesdin bereid. Daar stonden in den voorhof drie gekleede poppen, die, als de heeren nog bezig waren hunne buigingen af te steken, hen met water besprenkelden. Uit kleine gaten in den bodem der lanen spoot het onder de rokken der dames; en wanneer dezen zich trousseerden en ter zijde traden, dan weerkaatsten onbescheiden spiegels, gevat tusschen de groene heggen, hare natheid en hare naaktheid. Vlugtte men in een paviljoen, de wanden schenen er armen te bekomen, gewapend met knuppels, die nederkwamen op uwe schouders en uw hoofd. Een kluizenaar met uurwerk gaf een teeken: en het plafond vertoonde eene zwarte lucht met bulderende donderwolken, van bliksemstralen doorkliefd, en waaruit, tenzij zij zich in eene sneeuwjagt of eene hagelbui ontlastten, de regen bij bakken nederstroomde. Nieuwe vlugt, even vruchteloos als de eerste. In het aangrenzend vertrek openden zich onder uwe voeten de beweegbare vloeren, en door een valluik kwaamt gij op een hoop

vederen teregt, wier pluizen zich aan uwe haren en uwe kleederen hechtten. Weder naar buiten, en de wijk genomen over gindsche brug! Helaas, de brug is zelve een valluik, en eer gij tot bezinning komt, staat gij halverlijve in een vlietenden stroom. Dan in 's hemelsnaam weder naar binnen! Bij eene glazen deur schijnt een lakei op wacht te staan; doch als gij de hand aan de kruk brengt, brengt de gewaande dienaar eene spuit in beweging, en u om uw laatsten droogen draad. Daar ontsluit zich eene zaal, die eene rustige koncert-zaal gelijkt. Op lezenaars liggen muziekboeken opengeslagen: verzamelingen balladen en romancen, fraai op perkament geschreven en versierd met toepasselijke miniaturen. Wee u, evenwel, zoo gij er een blik in werpt! Bij het nadertreden krijgt gij een stortbad van roet, bij het terugtreden een tweede van meel. Waant gij eindelijk, met de andere gasten, in de balzaal eene wijkplaats gevonden te hebben: daar verschijnt in de deur eene houten pop, verkleed als wapenheraut. De pop brengt eene trompet aan den mond, en stoot eenige toonen uit. Daarna verheft zij de stem, en kraakt: »Een iegelijk ontruime de balzaal, op last van zijne Hoogheid den hertog!" Dames en heeren beijveren zich, aan dit bevel te voldoen. Maar zoo kunnen zij zich niet reppen, of eenige als hansworsten getooide automaten vinden gelegenheid, hen met hunne zotskolven de ooren te teisteren, of hunne rinkelende narrenkappen hen achterna te werpen.

Daar ik in een vorig hoofdstuk de ruwheid des tijds van hare bloedige zijde teekende, behooren wij indachtig te zijn, dat zij ook hare levenslustige gehad heeft. Men bemerkt tevens, dat de krachtige bescherming, waarin van den kant der hertogen Filips en Karel de vlaamsche kunsten zich verheugen mogten, niet altijd van de edelste soort was. Met den ondernemingsgeest, die de vlaamsche tapijtfabrieken schiep; de wetenschappelijke belangstelling, aan welke de Bibliotheek van Bourgondie nog heden hare drie en twintigduizend handschriften dankt; den zin voor het hoogere, die liberaal genoeg was beurtelings de Van Eycken en Memling aan de mystiek te laten offeren, — er ging met dit alles een zich vermeiden in grove scherts gepaard, dat menig kunstenaarsgemoed, door vorstelijke pensioenen voor de keus

tusschen geweten en brood geplaatst, tegen is moeten zijn.

Het beeld van den ramspoedigen schilder dier dagen wordt ons door Hugo van der Goes vertoond. In Belgie zelf zag ik geen enkel werk van hem; te Parijs eene heilige Katharina, geheel in den stijl der Van Eycken. Zijn beroemdste arbeid bevindt zich te Florence: een drieblad, voorstellend de aanbidding der Herders. Dit stuk werd uit Vlaanderen medegenomen door den florentijnschen gezant Portinari, een afstammeling uit het geslacht van Dante's Beatrijs. In het geheel zijn van dezen kunstenaar te naauwernood een twaalftal schilderijen door den tijd gespaard. Hij volgt op Rogier van der Weyden en is de volle tijdgenoot van Dirk Bouts en Gerard David. Over zijn leven als over de lotgevallen zijner werken hangt een floers. In den hervormingstijd lieten de kalvinisten te Brugge een paneel van zijne hand zwart, en daarop met vergulde letters de Tien Geboden schilderen. Van Mander verhaalt van hem op schertsenden toon eene anekdote, die zich aan Hugo's jongelingsjaren vastknoopt. Hij woonde toen nog te Gent, zijne geboorteplaats. »Daar is van Hugo een bijzon- »der goed stuk," zegt van Mander, »dat nog van alle kunstenaars »en kunstverstandigen zeer geprezen is. Dit is te Gent in een »huis, dat omwaterd is, bij het Muidebrugsken, te weten, het »huis van Jakob Weytens, en is gedaan voor een schouwe of »schoorsteen op den muur, van olieverwe, wezende de historie »van David en Abigaïl, daar zij hem te gemoet komt. Hier is »bijzonder te verwonderen, wat een groote zedigheid als in deze »vrouwkens te zien is, en wat een eerbaar zoet wezen; welker »zedigheid zoo manierlijk is aan te zien, dat de schilders van »dezen tijd [Van Mander's tijd] wel haar vrouwkens daar mogten »ter schole zenden, opdat zij ze hen mogten afleeren. Voort, den »David zit ook zeer statelijk te peerde: kortom, 't werk is van »teekening, inventie, aktien en affekten, alles uitnemende: want »hier ook het affekt van Liefde (zoo men zegt) mede in gewrocht, »en Cupido de penseelen heeft helpen stieren, in gezelschap van »zijn Moeder en de Gratien. Want Hugo, nog vrijgezel wezende, »daar ten huize vrijde de dochter, daar hij zeer op verliefd was, »dewelke hij in 't stuk ook heeft naar 't leven gedaan. En dit »kunstig stuk ter eere, heeft Lucas de Heere [Van Mander's

»meester, schilder en kunsthistoricus gelijk hij zelf] een lofdicht »op deze wijze gemaakt, daar een van de geschilderde vrouwkens »sprekende zegt:

„Wij zijn geschilderd hier, als schenen wij te leven,
„Bij Hughes van der Goes, doorluchtig konstenaar,
„Door jonst die hij toedroeg *één onder ons* eerbaar,
„In wier zoet wezen blijkt, wat liefd' hem heeft gedreven.
„Gelijk als Phryne's beeld te kennen konde geven,
„Hoe Praxiteles ook droeg liefde groot tot haar:
„Want '*s Meesters Vrijster* hier ons overtreft algaer
„In schoonheid welgemaakt, als meest bij hem verheven.
„Doch is elk man en vrouw vol konsten ongelaakt,
„Ook peerd en ezel mede. En verwen welgeraakt,
„Onsterflijk, schoon, en reingewrocht, zijn hier t'aanschouwen.
„In summa, 't gantsche werk is net en welgemaakt,
„En ons en faalt niet el, dan wij zijn onbespraakt:
„Een foute, die doch is zeer ongemeen in Vrouwen."

De geschiedenis van Hugo's liefde evenwel is niet zoo onromantich geweest, als Van Mander het doet voorkomen. De oude heer Weytens berustte er in, dat de jonge schilder Abigaïl de trekken zijner bekoorlijke dochter Elizabeth leende; en hij kon niet verhinderen, dat Nabal's echtgenoot op die wijze een buitengewoon »zoet wezen" bekwam. Maar hij was een man van aanzien en vermogen, wonend in een »omwaterd" huis; en het strookte niet met zijne plannen, dat het welgeboren meisje de vrouw van een artist zou worden. De gelieven moesten scheiden. Elizabeth ging in een klooster, te Brussel, waar zij afleiding zocht in miniaturen te teekenen voor handschriften. Hugo trok de wijde wereld in, en werd een kunstenaar van naam. Maar ook hij bleef ongehuwd, en bragt zijne laatste jaren insgelijks in een klooster door, niet ver van het brusselsche, waar hij tot de orde van Augustinus toetrad. Omstreeks 1480 deed hij met zijn broeder en nog eenige vrienden een uitstapje naar Keulen, toen hij op de terugreis, in den nacht, digt bij huis, plotseling krankzinnig werd. Hij beeldde zich in, verdoemd te zijn, en wilde zich van kant maken. Langzaam slechts en onvolkomen herstelde de lijder. Kort nadat hij als genezen kon beschouwd worden, begaven hem de krachten en stierf hij.

De loopbaan van Hans Memling was niet zoo moeijelijk als die van den ietwat ouderen Hugo van der Goes. Maakt ook hij, bij zijn eerste optreden in de geschiedenis, een beklagelijken indruk, dit was meer een gevolg van uitwendige omstandigheden. De geheele eerste en grootste helft van zijn leven ligt in het duister. Het eenige wat schier geen twijfel lijdt is, dat hij in zijne jeugd eene eereplaats onder de aan het hof van hertog Filips verbonden schilders bekleedde. In 1450 portretteerde hij de hertogin Isabella: dezelfde, wier konterfeitsel Jan van Eyck, twee en twintig jaren te voren, in Portugal was gaan vervaardigen. Na Filips' dood moet hij zijn overgegaan in de dienst van hertog Karel, en deze, die op zijne veldtogten eene geheele hofhouding medevoerde, zal zich door hem ook op den noodlottigen lotharingschen hebben doen vergezellen, waarbij Karel in 1477 den dood op het slagveld van Nancy vond. De overlevering laat Hans Memling in dat jaar, ziek, uitgeplunderd, zich van Damme naar Brugge voortslepen en aan de poort van het Sint Janshospitaal komen kloppen, waar de vlugteling van Nancy liefderijk ontvangen wordt. Hij maakt zich bekend; men is blijde, den vermaarden schilder Hans te herbergen; en wanneer Hans weder op zijne krachten gekomen is, schildert hij voor het hospitaal de twee of drie meesterwerken, die nog heden vreemdeling en landgenoot naar Brugge lokken.

Er zijn geen termen, geloof ik, aan de juistheid dezer voorstelling sterk te twijfelen. Het kapiteel van eene der kolommen, achter den troon der H. Maagd op de schilderij der H. Katharina, vertoont een man, die uitgeput nederzinkt op de straat. Hem wordt te drinken gegeven, en men draagt hem op eene berrie naar een gasthuis. Dit kleine tafereel is als eene handteekening onder de legende, en stempelt deze ongeveer tot geschiedenis. In geen geval is de toespeling onvereenigbaar met het feit, dat de kunstenaar, op het tijdstip van zijn dood, eigenaar van één of meer huizen binnen Brugge was. Toen Memling in 1477 arm te Brugge terugkwam, moet hij een man van in de vijftig jaren geweest zijn. Hij stierf er in 1495. Tusschen die twee jaartallen ligt de geschiedenis van zijn huwlijk (dat op het laatst van zijn leven een welgesteld burger van hem maakte) en van zijne voornaamste schilderijen.

Evenals de groote kompositien der Van Eycken en van Rogier van der Weyden, behooren ook die van Memling tot de orde der mystiek. Maar hij doet niet, zooals zij, grepen in het hart van het christelijk dogme. De *Aanbidding van het Lam* symboliseert de geheele leer der Laatste Dingen, en symboliseert haar in een tijd, toen die leer regtstreeks het leven raakte, en het geheele bestaan der menschen, in het christelijk Europa, bepaald werd door hunne voorstellingen omtrent de toekomst aan gene zijde van het graf. Rogier's *Zeven Sakramenten* zijn eene volledige populaire theologie van het katholicisme.

Aan de werken van Memling is dit alomvattende, vreemd. Zijne keus vestigt zich op episoden: het mystiek huwlijk der H. Katarina, de aanbidding der Wijzen, de legende der H. Ursula en van hare medemartelaressen. Te dien aanzien stel ik hem beneden de Van Eycken en boven Van der Weyden. Wanneer kunstenaars van den eersten rang stoffen van zekere orde meesterlijk behandeld hebben, dan moet men niet beproeven, daarna op hetzelfde gebied met hen te wedijveren. Er zijn onderwerpen, die, wanneer de meester komt en ze aangrijpt, door hem uitgeput worden. Geen hollandsch dichter is het gelukt, na Vondel, een leesbaar vers op de huwlijkstrouw te schrijven. Van der Weyden heeft zijne oorspronkelijkheid, zelfs wanneer men hem met de Van Eycken vergelijkt; maar het is er eene, welke zich tot het bijwerk bepaalt. In de hoofdzaak, afgescheiden van het bewonderenswaardig architektonisch raam, waarin de *Zeven Sakramenten* gevat zijn, staat hij beneden zijne leermeesters: zijne diepzinnigheid komt volheid van leven te kort. Memling daarentegen heeft instinktmatig gevoeld, dat men de Van Eycken nabij kon komen, zoo men dezelfde soort en dezelfde hoeveelheid poëzie aanbood in een kleiner bestek. Zoo is de beeldenaar van het halve of het kwart goudstuk, even fraai als die van het geheele. Zoo kan men, ondanks Vondel, en zonder voor hem te moeten wijken, trekken van het huwlijksleven onsterfelijk in dicht brengen.

Toen in Memling de roeping ontwaakte, schilder te worden, behoefde hij naar het procédé der Van Eycken de hand slechts uit te strekken. Hunne kleuren werden de zijne, en nog na vierhonderd jaren ontlokken zij den onverschilligsten toeschouwer een

uitroep van bewondering. Doch er waren punten, waarin hij zijne voorgangers overtreffen kon. Het landschap, dat zijn heiligen Christoffel, in het muzeum te Brugge, tot achtergrond dient, doet in niets voor dat van het hemelsch Jeruzalem onder; en tegelijk mag men vragen, of de Van Eycken ooit zulk een fraai menschelijk ligchaam geboetseerd hebben. In het portret handhaaft hij zich op dezelfde hoogte, is even doorwrocht, en tevens breeder. Zijn bejaarde kanunnik, in het muzeum te Antwerpen, is een wonder van kloekheid, met fijnheid gepaard. Aan de regterzijde zijner Drie Koningen, in het Sint Janshospitaal, opent zich een venster, gunt een blik in de vrije natuur, en geeft meteen een toeschouwer in midden-eeuwsche kleederdragt gelegenheid, naar binnen te zien en van het nieuw-testamentisch tafereel getuige te zijn. Alleen aan zijn eigen genie heeft Memling de vinding van dat geestig venster te danken gehad. Zijne heilige vrouwen zijn even bovenaardsch van uitdrukking, als die van Van der Weyden of van de Van Eycken; maar zij winnen het in bevalligheid. Meer dan op de hunne past op de zijne Van Mander's zeggen, dat de oude Vlamingen in het »bijvoegen eener statelijke devotigheid aan de geestelijke wezens", zich onderscheiden hebben door »eene bijzondere gratie". Hoe gratieus! is het eerste woord, dat bij den aanblik van Memling's heilige Katharina u op de lippen komt.

Of is de maagd Maria, terzijde van Sint Ursula's relikiekast, een nog aanvalliger beeld? Reeds de vraag staat met een kompliment gelijk. De vermaarde rijve geeft bovendien, in één hoofdwerk, een kort begrip van Memling's talent. Hij reist opzettelijk naar Keulen, ten einde voor sommige achtergronden, op de plaats zelve, naauwkeurige schetsen te vervaardigen. Hadden zijne middelen het gedoogd, hij zou met hetzelfde doel ook naar Bazel en naar Rome gereisd zijn. Hij is een godsdienstig dichter, die zijn uitgangspunt neemt in de werkelijkheid. Voorts bekoort hem het kleine. De paneeltjes der rijve zijn weinig meer dan een palm hoog. Binnen die enge grenzen is eene geheele legende zaamgedrongen, aanvangend met eene zeereis, gevolgd door eene stroomreis, en met eene voetreis besloten. Ontvangst te Keulen door eene koningin, ontvangst te Rome door een paus. Noodlottig uiteinde bij de terugkomst in de Rijnstad. Elk der zes kleine tafereelen is over-

vloedig gestoffeerd met vaartuigen, kerkgebouwen, en kleine beelden. Het naief karakter der legende ziet men gehandhaafd in de wreedheid zelve der ongeloovige Hunnen. De wapenknechten van Attila mikken op Ursula en hare tedere gezellinnen, met de kalmte van veldarbeiders, bezig een stuk bouwland om te spitten. De kunstenaar schijnt gemeenzaam met het denkbeeld, dat moord en doodslag handwerken zijn. Of wel, zijn toeleg is geweest, het voorstellen van booze hartstogten te vermijden. De klemtoon moest op het vroom bedrijf der weerlooze jonge vrouwen vallen; en dat doel is bereikt. Bewustof onbewust, Memling heeft van zijne relikiekast eene hulde aan de jufferschap gemaakt. Wat onze fransche galanterie het schoone geslacht noemt, bestaat voor hem niet. Zijn vrouwelijk ideaal staat hooger. Maar hij ruimt daarom de vrouwen geen minder breede plaats in. Zijne vereering voor haar vloeit ineen met zijne godsdienstige begrippen. Haar beeld is hem eene openbaring van het hemelsche. Blijmoedig in den dood te gaan voor een geloof, daarin koncentreren zich voor hem de edelste menschelijke eigenschappen. Zie slechts het deksel der rijve. De Vader, de Zoon, de heilige Geest, ontsluiten er voor Ursula en de Ursulinnen de eeuwige zaligheid. Engelen onthalen haar op onvergankelijke akkoorden.

Men is niet gehouden, met deze voorstelling te dweepen. Men kan Rafael de voorkeur geven, wanneer hij, vijfentwintig jaren later, Psyche naar den Olympus voert als de bruid van Amor. Maar de gedachte is verheven, en heeft hare eigen poëzie. Memling wedijvert met Fra Angelico op één gebied: de Florentijn, woekerend met bleek purper, met bleeke rozetinten, met goud en licht-azuur, de Bruggenaar met al de helderste verwen van den regenboog. Bij beiden ziet men de menschelijke grootheid haar toppunt in het weerlooze bereiken, en het weerlooze zijne hoogste uitdrukking vinden in het aan onnoozelheid grenzend vrouwelijke.

Het is niet onnatuurlijk, dat Memling menigmaal voor den maker van sommige schoone miniaturen in handschriften der 15de eeuw gehouden is. Wat de afmetingen betreft, staan de beeldjes der rijve met miniatuurwerk gelijk. Ten onregte evenwel ziet men in hem een voornaam medewerker aan het getijboek van kardinaal Grimani, dat te Venetie bewaard wordt. Vlaanderen

zelf bezit, voor zoo ver ik weet, geen enkel miniatuur van Memling's hand.

Wil men Memling's kunst op vruchtbare wijze met eene andere vergelijken, men late die miniaturen rusten, te Venetie en elders, en ga in de Onze Vrouwekerk te Brugge zelf, de Madonna met het Kind van Michelangelo zien. Niets wat ons zoo duidelijk doet gevoelen, als dit marmerwerk, in welk opzigt Memling en de zijnen uitgeblonken hebben, in welk ander zij te kort geschoten zijn. Tusschen de oude Vlamingen en ons, verbreedt zich eene kloof. Onze eeuw en de hunne staan schier als vreemdelingen tegenover elkander. Alleen door eene daad van inspanning slagen wij er in, onder het konventionele in hunne vormen den levenden pols te ontdekken. Toen Michelangelo die groep ontwierp, was Memling naauwlijks sedert een-half dozijn jaren overleden; doch zoo wij vernamen, dat de groep gisteren gebeiteld werd, door een nog onbekend meester, het zou ons niet verwonderen. Al hetgeen wij konventioneel noemen, is bij Michelangelo verdwenen. Het gelaat der H. Maagd heeft opgehouden, door de mystiek van Johannes Ruysbroeck bezield te worden. Uit Maria, de moeder van Jezus, is eene antieke Sibylle gegroeid. Het Christuskind tusschen hare knieën is een volmaakt schoon knaapje; een kleine Bacchus, een kleine Jupiter, spelend aan den schoot eener andere Amalthea. Onze bewondering gevoelt zich terstond op haar gemak. Wij ontvangen den indruk, dat de gedachte hare normale uitdrukking gevonden heeft

Worden echter oorspronkelijkheid en karakter door u op prijs gesteld, offer dan Memling vooral niet aan uw eerbied voor Michelangelo! Heeft alleen de Italiaan, zoo lang geleden, die moeder en dat kind kunnen beitelen, gij zult buiten Italie, buiten het San Marco-klooster te Florence, met de fresco's van Fra Angelico, te vergeefs de wereld rondreizen, om de wedergade van den Vlaming te vinden. De oudvlaamsche madonna's en heilige vrouwen voeren een eenigen, onbedriegelijken, onmiddellijk herkenbaren stempel. Geen litteratuur was ooit oorspronkelijker dan dit schilderwerk. Nooit drukte schilderwerk het begrip van vroomheid naauwkeuriger of vollediger uit.

Théophile Gautier heeft aan de duitsche school eene hulde ge-

bragt, die regtstreeks ook de oudere vlaamsche omvat. Wat hij van Dürer en Holbein zegt, geldt evenzeer van de Van Eycken en van Memling. Men kan noch die verzen lezen, zonder de school van Brugge als uit de dooden te zien opstaan; noch het Sint Janshospitaal bezoeken, zonder aan die verzen herinnerd te worden:

J'aime les vieux tableaux de l'école allemande;
Les vierges sur fond d'or aux doux yeux en amande,
Pâles comme le lis, blondes comme le miel,
Les genoux sur la terre et le regard au ciel,
Sainte Agnès, Sainte Ursule et Sainte Catherine,
Croisant leurs blanches mains sur leur blanche poitrine....
Oui, le dessin est sec et la couleur mauvaise,
Et ce n'est pas ainsi que peint Paul Véronèse:
Oui, le Sanzio pourrait plus gracieusement
Arrondir cette forme et ce linéament;
Mais il ne mettrait pas dans un si chaste ovale
Tant de simplicité pieuse et virginale;
Mais il ne prendrait pas, pour peindre ces beaux yeux,
Plus d'amour dans son cœur et plus d'azur aux cieux;
Mais il ne ferait pas sur ces tempes en ondes
Couler plus doucement l'or de ces tresses blondes.
Gothique Albert Dürer, oh! que profondément
Tu comprenais cela dans ton cœur d'Allemand!

TIENDE HOOFDSTUK.

In een aanhangsel tot zijne vlaamsche kunstgeschiedenis, aan welke ik menige aangename verpligting heb, oppert en verdedigt Alfred Michiels de gissing, dat vijftien groote tapijten, acht en twintig komposities vormend en voorstellend het leven van Jezus en zijne moeder, — van Maria's geboorte tot het laatste oordeel, — alles te vinden in het koor der kathedraal en in eene gaanderij van het aartsbisschoppelijk paleis te Aix in Provence, het werk zijn van Quinten Metsys, van Antwerpen.

Daar tijdsorde en reisgelegenheid ons naar Antwerpen en den grooten antwerpschen meester voeren, kunnen wij niet beter doen, dan uit de verte een blik op die tapijten in Zuid-Frankrijk werpen. Zij zijn het laatste nieuws, dat omtrent Metsys tot mij kwam. Zij dragen het jaartal 1511. Al de beelden vertoonen den vlaamschen type. Vlaamsche steden hebben als modellen gediend voor de bijbelsche, welke de achtergronden vullen.

De verzameling bevond zich in 1656 te Parijs, bij gelegenheid dat een kanunnik der kathedraal van Aix een bezoek aan de hoofdstad bragt. Hij kocht haar voor eene betrekkelijk geringe som en voerde haar naar het Zuiden, waar zij tot heden slechts bij tusschenpoozen de aandacht van kenners trok. Men wist van het begin af, dat zij uit Londen kwam en afkomstig was uit de voormalige roomsche Pauluskerk. Tot 1648 versierde zij daar de wanden.

Puriteinsche afkeer bragt haar in diskrediet en bande haar naar het vasteland. Wapenborden, in de randen der tapijten geweven, wijzen nog heden de engelsche edellieden en engelsche prelaten aan, die het werk bestelden en bekostigden. Allen leefden in het tijdperk van Hendrik VII op Hendrik VIII. Het portret van Katharina van Arragon, die in 1502 aan den oudsten zoon van Hendrik VII, in 1509 aan Hendrik VIII verloofd werd, komt onder de bijbelsche vrouwen, welke Jezus omringen, tweemalen voor.

Welligt is de vraag, of men hier met een onwraakbaren arbeid van Metsys te doen heeft, van ondergeschikt belang. De dagteekening en het vlaamsch karakter spreken zoo duidelijk, dat reeds in 1812 een onderzoeker niet geaarzeld heeft, in één adem Metsys, Hieronymus Bosch, en Jan Gossaert, als vermoedelijke makers te noemen. Het voornaamste is, dat de tapijten den toeschouwer altegader in het hart van Metsys' tijd, Metsys' land, en Metsys' kunst verplaatsen. In de kompositie, welke de geboorte te Bethlehem voorstelt, ziet men den ouden pleegvader Jozef den zuigeling staan bezien, met eene kaars in de hand. De schoeisels, de mutsen der mannen, de kapsels der vrouwen, zijn de antwerpsche uit de eerste jaren der 16de eeuw. De predikende Jezus rigt het woord tot de schare uit eene soort van houten kooi, die te midden van het landschap schijnt overgebragt. De boosaardige romeinsche soldaten of hunne handlangers, welke Jezus geeselen, onderscheiden zich door gemeenzaam bekende schelmen-tronien. Wanneer Jezus nederdaalt in het doodenrijk, ten einde de zielen »die in de gevangenis zijn" te gaan verlossen, wordt hij bespot door een duivel, die de tong tegen hem uitsteekt. Overal, waar een jeruzalemsch stadsgezigt voorkomt, herkent men de oudvlaamsche trapgevels, de spitsen van gothische kerkgebouwen, de schietgaten van middeneeuwsche wallen. Bij de huwlijksplegtigheid der maagd Maria, ziet men Jozef eerbiedig nederknielen voor zijne bruid, terwijl een engel en twee notarissen dienst doen als Jozef's getuigen. Het beurtelings naieve en komische van al deze bijzonderheden wijst op Metsys, in onderscheiding der Van Eycken en van Memling. Aan het onderschrift ontbreekt alleen een eigen naam, om iederen twijfel weg te nemen: .... *me fecit anno domini millesimo quingentesimo undecimo.*

Metsys behoort tot de periode die de woelingen van den hervormingstijd in de zuidelijke Nederlanden, onmiddellijk voorafgegaan is. Hij staat nog met beide voeten op onbetwist roomsch-katholieken bodem. Het loont de moeite, zich van dat tijdsgewricht rekenschap te geven. Metsys zal naauwlijks ten grave gedaald zijn, wanneer in Belgie de geloofsvervolging aanvangt. De leuvensche tak zijner eigen familie deed er de droevige ervaring van op. Katharina Metsys, die zijne nicht kon zijn stierf daar in 1543 den marteldood. Zij was gehuwd met Jan Beyaerts, houtsnijder. Van ketterij beschuldigd, moesten beiden op de pijnbank. De smart ontlokte Katharina en hem de bekentenis, dat zij noch aan de transsubstantiatie geloofden, noch aan het vagevuur, noch aan de onfeilbaarheid van den paus. Beyaerts werd op de groote markt te Leuven, onder de oogen zijner vrouw en van nog eene andere veroordeelde, onthalsd; de twee vrouwen daarna levend begraven. Katharina's lotgenoot, Antonia Roesmals, eene burgeres van aanzien (de Beyaertsen waren geringe, of althans onbemiddelde lieden), had eene schoone volwassen dochter, die zich sterk genoeg waande, uit een naburig huis, de teregtstelling harer moeder te kunnen bijwonen. Doch toen zij de beulen den kuil zag digtwerpen, begaven haar de krachten. Met losgereten haren en opgekrabd gelaat vloog zij de stad door, luid snikkend en in woeste taal den Hemel tot getuige van den gepleegden gruwel nemend. De in den grond gedolven moeder was eene vrouw van acht en vijftig jaren; Katharina Metsys drie of vier jaren jonger. Meedogenloos wreed ging in die dagen te Leuven het kettergerigt te werk. Een tijdgenoot en ooggetuige zegt in het latijn: »De kreten der ongeluk»kigen, die in de gevangenissen gepijnigd werden, weerklonken in »alle buurten; zoodat de barbaarschheid en de onmenschelijkheid »zelven deernis moesten gevoelen." Weinig dachten de Bruggenaren, toen zij tot verheerlijking van keizer Karel in 1524 de schouw van Het Vrije bestelden, dat zoo kort daarna zulke bloedige plakaten zouden afgekondigd worden.

Metsys, die in 1530 stierf, beleefde die sombere dagen niet meer. Hem stond geen andere keizer Karel voor den geest, dan de jeugdige van 1520, te Antwerpen intogt houdend. Den toenmaligen vreedzamen aanblik der stad vindt men nergens beter ge-

schilderd dan in het dagboek van Albrecht Dürer, die haar in datzelfde jaar bezocht. Ik moet die bladzijde uitschrijven. Dürer, weten wij, was een goed lutheraan en antipapist, maar niet onverdraagzaam. Voor het bonte leven van het rijke roomsche Antwerpen had hij oog. Zonder nijd verhaalt hij, — hij, die van iederen uitgegeven stuiver aanteekening hield, — dat de triomfboog, bestemd voor 's keizers intogt, aan schilderen en schrijnwerken vierduizend gulden gekost heeft. Ook zonder afgunst niet alleen, maar met liefde, volgt zijn kunstenaarsblik de groote antwerpsche processie:

»Op zondag na onze Lievevrouwen Hemelvaartsdag heb ik den »grooten omgang van onze Lievevrouwekerk te Antwerpen gezien, »toen de geheele stad vergaderd was van alle handwerkers en »standen, een iegelijk naar zijnen staat op het kostelijkst gekleed. »Ook had ieder stand en gild zijn bijzonder teeken, waaraan men »ze kennen kon. Daar waren ook onder de bijzondere dingen, die »rondgedragen werden, groote kostelijke waskaaren, en hunne »ouderwetsche lange zilveren bazuinen. Daar waren ook vele »pijpers en tamboers, op zijn Duitsch uitgedost, die met hunne »muziektuigen een sterk geluid en geweldig geraas maakten. »Alzoo zag ik ze duidelijk onderscheiden, wijd van elkander, door »de straten gaan, zoodat er eene groote breedte tusschen beiden »was, en in deze orde op elkander volgen: de goudsmids, schilders, »steenhouwers, zijdeborduurders, beeldhouwers, schrijnwerkers, »timmerlieden, schippers, visschers, vleeschhouwers, leerbereiders, »lakenwevers, bakkers, kleermakers, schoenmakers, en allerlei »ambachten; ook vele handwerkslieden en handelaars, tot 's men»schen onderhoud dienstig. Desgelijks waren er de winkeliers, »kooplieden, en allerhande soort hunner bedienden. Daarna kwamen »de schutters met bussen, bogen, en armborsten, gelijk ook de »ruiters en voetgangers. Vervolgens kwamen de schutters der »heeren ambtlieden. Op deze volgde een geheel rot zeer dappere »lieden, heerlijk en prachtig gekleed; maar vóór hen gingen alle »de orden en sommige stiften, allen in hunne onderscheiden ge»waden, zeer aandachtig. In dezen omgang was ook een zeer »groote schaar weduwen, die zich met hare handen generen »en een bijzonderen regel onderhouden: allen met lange witte

»lijwaten sluijers, bijzonder daartoe gemaakt, van het hoofd tot op »den grond toe bedekt, zeer begeerlijk om te zien. De domheeren »van onze Lievevrouwekerk, met de geheele priesterschaar, scho»lieren en kostbaarheid, volgden ten laatste. Toen droegen twintig »personen de maagd Maria met den heere Jezus op het prachtigst »versierd, ter eere van God den Heere. In dezen omgang waren »zeer vele vrolijke dingen gemaakt, en met groote kosten toebe»reid. Want men ziet er vele wagens, spellen op schepen, en »ander kluchtwerk. Daaronder was de orde en schaar der profeten; »vervolgens het nieuwe Testament, als de groetenis des Engels, »de heilige drie Koningen, op groote kemels en op andere zeld»zame wonderdieren rijdende, en zeer aardig uitgerust; ook de »vlugt onzer Lievevrouwe naar Egypte, zeer eerbiedig. Eindelijk »kwam er een groote draak, door S. Margaretha, met hare maagden, »aan een snoer geleid. Deze was vóór, zeer hupsch; en haar »volgde Sint Joris, met zijne knechten, een zeer braaf kurassier. »Ook reden in deze schare, zeer sierlijk en op het kostbaarste »gekleed, jongelingen en jonge maagden, op velerhande wijze, in »plaats van velerhande heiligen, zeer aardig uitgedost. Deze »omgang duurde, eer hij voorbij ons huis gegaan was, van zijn »begin tot het einde, meer dan twee uren. Des waren de bij»zonderheden te veel, dan dat ik ze allen in een boek op kon »schrijven, waarom ik het overige wegliet."

Nederlanders, die vroeger te Weenen, of in 1878 op de internationale tentoonstelling te Parijs, het groote doek van Hans Makart bewonderden, zullen met deze beschrijving van Albert Dürer vóór zich, gemakkelijk kunnen beoordeelen, in hoever Makart óf overdreef, óf tot op welke hoogte rekening gehouden moet worden met het verschil tusschen den intogt van een vorst en een omgang van geestelijken en gilden. In elk geval, ziedaar de historische omgeving, te midden waarvan Quinten Metsys zich bewogen heeft.

Wat den roman van zijn leven betreft, dezen vindt men bij Van Mander: hoe Quintyn de Smid, twintig jaren oud zijnde en geen ander handwerk verstaande, door eene zware ziekte overvallen werd, die hem onbekwaam maakte het dagelijksch brood voor zijne oude en behoeftige moeder te verdienen; tot een be-

zoeker hem den raad gaf, den tijd zijner konvalescentie te gebruiken om voor de ziekluiden of Lazarussen in de stad, prentjes in hout te snijden en te kleuren. Dit zou dan aanleiding geweest zijn, dat Metsys aan zichzelf geopenbaard werd als geboren schilder. Volgens eene andere overlevering maakte hij het hof aan een meisje dat hem genegen was, maar haar woord reeds aan een schilder gegeven had en niet trouwen wilde met een smid; hetgeen Metsys op het denkbeeld bragt, het aanbeeld te verwisselen met het palet.

Van Mander stelt voor, beide lezingen te vereenigen; en ofschoon wij leven in een tijd die van zulke harmonistiek een afkeer heeft, zie ik daartegen ditmaal geen bezwaar. Slechts valt het moeijelijk te gelooven, dat Metsys' smederij eene grofsmederij geweest zal zijn. Onwillekeurig brengt men hem tot het geslacht dier smeden, waartoe ook Nikolaas Sluter en Benvenuto Cellini behoord hebben. De legenden, omtrent hem in omloop, zijn welligt oorspronkelijk niets anders geweest dan eene herinnering zijner veelzijdigheid. Al houdt men hem niet voor den maker van het bevallig smeedwerk, waarmede te Antwerpen de waterput nevens den hoofdingang der kathedraal versierd is, het ontbreekt niet aan bewijzen dat hij nog andere kunstenaarswerktuigen wist te hanteren, dan het penseel alleen. Erasmus prijst een kleinen buste van hem zelven, door Metsys in brons gegoten. Uit een latijnsch gedichtje van Thomas Morus blijkt, dat Metsys de profielen van Erasmus en van den antwerpschen gemeentegriffier Ægidius, op één medaljon in hout gesneden heeft. Morus spreekt Metsys toe op eene wijze, die van hooge ingenomenheid met zijn persoon en zijne kunst getuigt. De gemeenzame omgang met Ægidius en Erasmus persoonlijk, met den kanselier Morus door brieven, dwingt aan te nemen dat Metsys, zoo niet een geletterd, dan toch een buitengewoon ontwikkeld man was. Het kan ook zijn dat Metsys en Morus elkander al vroeger in Engeland ontmoet hebben, en dit verblijf van den schilder aan gene zijde van het Kanaal, in verband heeft gestaan met het ontwerpen der tapijten, thans te Aix. Toen Albrecht Dürer in 1520 te Antwerpen kwam en Metsys bezocht, was »meester Quinten" een persoon van europesche vermaardheid. Niet dat de grofsmederij om al die

redenen naar het rijk der fabelen moet; maar de waarschijnlijkheid pleit voor de onderstelling, dat zij, die Metsys van nabij kenden, van jongs af een zeldzamen aanleg bij hem zullen opgemerkt hebben.

Quinten's roem als schilder, ongerekend zijne leuvensche *Legende van Sint Anna,* rust voor de eene helft op den *Nood Gods,* thans te Antwerpen in het muzeum; voor de andere, op sommige studiekoppen, antwerpsche kooplieden of wisselaars voorstellend. Wereldsche kunst, derhalve, en christelijke kunst. Dat hij in *twee* genres heeft uitgemunt, dit wijst hem reeds dadelijk eene eigen plaats onder de oude Vlamingen aan. De mystiek is bij Metsys aan het verdwijnen, en gedeeltelijk reeds verdwenen. Bij zijne voorgangers was de mystiek alles. De stemming der afgebeelde personen drong de personen zelven op den achtergrond: bij Metsys is dit niet het geval. Niet alleen zijn de menschelijke beelden, die hij schildert, veel grooter dan die van Memling of de Van Eycken, maar zij bestaan ook in ruimere mate door zichzelven en om zichzelven; worden niet overschaduwd door een landschap of een gebouw; worden niet opgeofferd aan eene theologische diepzinnigheid. Eindelijk: in het bijwerk zelf zijner christelijke kunst vindt Metsys den overgang, om op de wereldsche te komen. De zijbladen der antwerpsche kruisafneming vertoonen fysionomien, welke van zeer nabij aan de zooeven genoemde studiekoppen grenzen.

Op het eene blad ziet men Salome, die hare moeder en koning Herodes het hoofd van Johannes den Dooper komt brengen. Die Salome is eene vrouw van de wereld; Herodias nog meer dan zij. Met een tafelmes prikt Herodias in den eerwaardigen, afgehouwen kop Zij doet dit met onvertrokken gelaat; met zekere kieschheid; met eene verfijnde boosaardigheid, gelijk alleen in hoofsche kringen kan aangetroffen worden; anders dan eene keukenmeid doen zou, ofschoon het manuaal niet verschilt.

Op het andere blad staat de evangelist Johannes overeind in den ketel met ziedende olie. Hier wordt de vorstelijk gedekte disch door eene strafoefening in de open lucht vervangen. In de takken van een boom zit een jonge toeschouwer. Ruiters komen aangereden. Op den voorgrond wordt de ketel gestookt. Eene ge-

heele toonladder van uitdrukkingen, gaande van de ligtzinnige nieuwsgierigheid der jeugd, tot het zelfbehagen der gemeenheid bij ouderen van dagen. In den persoon der twee stokers is de mensch bijna duivel geworden.

Men ziet dat Metsys er zich op toegelegd heeft, het aandoenlijk tafereel der afneming van den onschuldigen Kruislijder in het midden, als tusschen twee in beeld gebragte uitingen van boozen menschelijken hartstogt te vatten: woeste wreedheid regts, koelbloedige links. Dit is een nieuw effekt. Op die wijze blijft uit de lijdensgeschiedenis van Jezus-zelven de misdaad geweerd, en alleen het treurspel over. De zijbladen ontlasten het hoofdblad. Al het licht valt op de Mater Dolorosa, wier gelaatsuitdrukking tevens als de triomf van Metsys' kunst wordt aangemerkt.

Het achtbare in sommige koppen op dit altaarstuk, het aan de karikatuur grenzende in sommige andere, vindt men in de antwerpsche typen terug, welke Metsys populair gemaakt hebben, en nog heden ten dage, wanneer wij eene verzameling oude kunst binnentreden, terstond de aandacht trekken. Zijn rentmeester, zijn goudteller, de kapsels dier lieden, hun nationaal oudvlaamsch kostuum, de ernst en de aandacht in de trekken der eenen, de sluwheid in die der anderen, verraden eene buitengewone kennis van den menschelijken aard, en eene niet minder ongemeene vaardigheid in het opmerken der pittoreske zijde van het alledaagsche. Het handeldrijvend en schaggerend Antwerpen uit de eerste jaren der 16de eeuw, herleeft in die beelden. Men moet gelooven dat zij als satiren bedoeld zijn; maar het gelijken even zoovele portretten van tijdgenooten en medeburgers.

Met dat al opent Metsys geen nieuw tijdvak. Toen hij stierf, was het honderd jaren geleden, dat de Van Eycken als uitvinders optraden; en bijna honderd jaren zou het duren, eer Rubens voor de tweede maal eene vlaamsche school stichtte. Metsys' beteekenis ligt in de zelfbewuste kracht, waarmede hij alles uit de Ouden haalde, wat er nog uit hen te halen viel. Niet het geringste spoor van buitenlandschen invloed ontdekt men bij hem. Hij is de laatste der oudere vlaamsche meesters, welke niets aan Italie te danken hadden. Door en door nationaal, rijst hij voor ons oog als de schitterende vertegenwoordiger van een *ancien régime*.

Onder de gevels van oude woonhuizen in de straten van Antwerpen zijn er, die door buitengewone schoonheid bekoren. Zes, zeven verdiepingen hoog, zonder dat de harmonie van het geheel één oogenblik verstoord wordt, schijnen zij minachtend neder te zien op de kale pakhuizen regts en links, welke later eeuw met denzelfden naam durft bestempelen. Hoe artistiek echter van aanzien, het zijn woningen uit een tijd die ons begeven heeft, zonder punten van aanknooping na te laten; woningen uit de dagen van Quinten Metsys, en zinnebeelden van den rang, dien Metsys in de geschiedenis der vlaamsche kunst bekleedt. De deur der middeneeuwen is achter beiden digtgevallen. Ook hij doet aan eene eenzame grootheid denken.

De reden dat het vlaamsch kunstgenie daarna zulk een veeljarigen tweeden leertijd heeft moeten doorloopen, ligt vooreerst in de politieke omstandigheden. »De kneuzende oorlogsvracht beploegde Vlaandrens beemden:" deze versregel van Tollens schildert het geheele tijdvak, waardoor Metsys van Rubens gescheiden wordt. Niet slechts de strijd zelf is van invloed geweest; ook de aard van den strijd. Een strijd op slagvelden en stedelijke wallen, die zijn oorsprong nam in de binnenkamer; dieper nog, in de gewetens. Een strijd om burgerlijke vrijheid, als plechtanker van geloofsvrijheid. De meedogenlooze ruwheid waarmede Karel V en Filips II in Vlaanderen de opkomst der revolutionair geachte denkbeelden zochten te verhinderen, kon den bloei der nationale kunst niet bevorderlijk zijn. Het oude geloof had een zwaren schok bekomen; het nieuwe wilde geen wortel schieten. Het vroeger vertrouwen bestond niet meer. Met het prestige der mystiek was het gedaan. Wel kwijnde zoo min het landschap, als het portret of het genre, maar de springveer der groote kunst was verlamd. Alleen het roomsch fanatisme had kunnen voortgaan te bezielen. Hebben echter ooit de Muzen de hand gereikt aan de dweepzucht?

Daarbij kwam de aangeboren betrekkelijke onvruchtbaarheid der kunst zelve, door de Van Eycken in het leven geroepen Die kunst paste alleen voor eene geloovige eeuw, met geloovige schilders. Voor de lateren was zij eene doodloopende straat. Metsys had deze mijn uitgeput. Waarheen anders dan naar Italie konden in die omstandigheden de Vlamingen hunne oogen wenden? Italie

was het eenige land van Europa, hetwelk de kunst nieuwe wegen ontsloot. Daar kleedde men het christelijke in de vormen van het antieke. Daar schilderde men voor de kerk, zonder de kerkleer te belijden of te beleven. Daar krielde het van Mæcenassen, onder de hertogen en prinsen zoowel, als onder de prelaten.

Deze overwegingen hebben tot het italiaansch leerjarenstelsel der Vlamingen geleid, na Metsys hun tot eene tweede natuur geworden. Lange leerjaren zijn het geweest, maar van groote beteekenis voor de toekomst. Na eene andere zeventigjarige ballingschap keerde de vlaamsche kunst, in den persoon van Rubens, met de palm der overwinning uit Italie huiswaarts. Die prijs loonde de moeite. In Rubens herleefden al de groote eigenschappen der oude nationale school, vermeerderd met de kennis en de veelzijdigheid der ultramontaansche meesters.

Herhaaldelijk putte ik in deze bladzijden uit het *Schilderboek* van Karel van Mander. Het oogenblik is gekomen, iets over Van Mander zelf te zeggen. Geboren in 1548, gestorven in 1606, Vlaming van ouder tot ouder, heeft hij de *Sturm- und Drangperiode* der italiaansche leerjaren voor de eene helft onmiddellijk achter zich zien liggen, voor de andere haar in persoon doorleefd en er aan medegedaan. De waarde van zijn getuigenis omtrent de nederlandsche kunstbeweging der 16de eeuw, kan niet gemakkelijk overschat worden. Laat hij ons in den steek, waar Rubens gaat aanvangen; heeft hij omtrent de ouderen, tot op Metsys, slechts legenden kunnen boeken: van *die* beweging is hij tijdgenoot en ooggetuige geweest. Van zijne schilderijen is maar weinig overgebleven Als dichter heeft hij zich niet boven de rederijkerij weten te verheffen. Maar de twintig jaren, die hij te Haarlem aan het zamenstellen van zijn beste geschrift besteedde, hebben eene blijvende vrucht gedragen. Zijne ingenomenheid met de Italianen, het ongeschokt vertrouwen in het heilzame en onmisbare van hun invloed, maken hem tot een geloofwaardig zegsman. Lofredenaar van de schilderkunst in het algemeen en van die zijner dagen in het bijzonder, bewijst hij ons grooter diensten, dan hij als beoordeelaar had kunnen doen. Zijne kritiek zou de onze slechts van het spoor gebragt hebben: door zijne onbegrensde

hulde aan de uitkomst te toetsen, bekomen wij een zuiveren, onafhankelijken maatstaf.

Eene kluchtige anekdote uit Van Mander's kinderjaren, door zijn levensbeschrijver geboekt, voert ons naar het vlaamsche dorp Meulenbeecke, Van Mander's geboorteplaats, op gelijken afstand van Gent, Brugge, en Kortrijk. De vader was een welgesteld grondbezitter, min of meer landedelman, die zich met de zijnen dapper kweet in de beroerten. Hij hield de spaansche zijde, naar het schijnt, en bleef katholiek; wat niet verhinderde, dat hij ten laatste alles verloor. In die landelijke omgeving groeide de kleine Karel op, en liet reeds als knaap, op oubollige wijze, — gelijk Vlaanderen in die dagen het humoristische noemde, — van zijnen aanleg voor de schilderkunst blijken: »'t Geschiedde dat de buur-»kinderen, die om zijn oubolligheden gaarn met hem speelden, »bij den anderen waren, en er een onder den hoop was, wiens »moeder was een weduwvrouwe, die dezen haren zoon een nieu-»wen witten langen karsaaijen rok had laten maken en hem dien-»zelfden dag eerst aangedaan had: daar hij dus jent en mooi »zijnde, zich zelven liet aan Kareltje zien, die den rok zeer prees. »En alzoo het toen in den kersen- en kriekentijd was, begon hij »den jongen wijs te maken, dat de snijder den rok had vergeten »te boorden: dan, zoo hij wilde stalhouden en stille staan, *hij* »zoude dat zelve wel doen. 't Welk de sul toeliet. Karel trekt te »werk, drukt het sap uit de krieken, en maakte rondsomme twee »boorden, de mouwen niet verzuimende. De jongen, dus verguld »en toegemaakt zijnde, liet zich dunken, dat hij nu wel te degen »kostelijk uitgestreken was; welke verwaandheid hem kwalijk »zoude bekomen hebben, ten ware dat onze schilders' voorzigtig-»heid dat met een aardigheid voorgekomen hadde: te weten, dat »zoo haast als de moeder dit boordsel zoude zien, de jongen wat »zou gekregen hebben, te meer om dies wille, dat de jongens »toen lang zonder broek liepen. Zoo beloofde hij, Joosje een deel »krieken te geven, zoo hij hem wat op zijn achterste wilde laten »schilderen. Eindeling, na veel weigeren en beloven, was hij tevre-»den. Kareltje nam wederom het sap van krieken, en stelde den »jongen met de bloote billen naar de zon, opdat zijn schilderij te »eerder zou droogen. Hij gaat toe, en maakt daarop een leelijk

»grijnzend duivelsbakhuis. Dat droog zijnde, gaf Karel Joosje de »beloofde krieken, en hij is wel verblijd thuiswaarts bij zijne »moeder gegaan, haar toonende, hoe heerlijk dat hij versierd was. »Het vrouwtje, dit ziende, verstoort haar; neemt voort een roede, »om Joosje te geesselen, en ligt óp de slippen. Dit leelijk dui-»velsbakhuis ziende, liet zij de roe uit haar hand en haar zelve »in onmagt nedervallen, roepende: *Och Sinte Maarten, patroon »van Meulenbeecke, sta mij bij!* Ondertusschen door het gerucht »is er de een en de ander bijgekomen, waardoor Joosje vrij-»raakte."

Wanneer Karel te Thielt en te Gent eene latijnsche en eene fransche school bezocht heeft, en zoo te Gent als te Kortrijk bij twee schilders in de leer geweest is, komt hij naar Meulenbeecke terug en wordt er eene dorpsgrootheid in de poëzie, bijbelsche drama's schrijvend, door hem gemonteerd en door rederijkers vertoond. Op zijn zevenentwintigste jaar vertrekt hij, daar zijn vader toen nog in goeden doen was, naar Rome. Een oom te Gent, die vroeger in Italie gereisd had en tot de adellijke lijfwacht van den koning van Spanje behoorde, voorziet hem van een reiswijzer. Karel komt te Rome in het jaar zelf van Vasari's dood, 1574. Zich nog niet bewust dat er eigenlijk geen kunstenaar, maar een kunstwijsgeer en kunsthistoricus in hem steekt, gaat hij ijverig aan het teekenen en schilderen. Intusschen leert hij Vasari's schilderboek kennen, waarvoor een ander Nederlander, Jan van Calcar, sommige portretten gesneden had.

In 1577 bevindt Van Mander zich weder in zijne geboorteplaats, en nu vangt de elende aan. Terwijl hij zich in de ouderlijke woning met lezen, schrijven en schilderen bezighoudt, begint de omtrek geteisterd te worden door een regiment aan het muiten geslagen infanterie. Van alle zijden, ten getale van wel vijfduizend, loopen de boeren te wapen. Het wordt een kleine burgeroorlog. Rooven is het wachtwoord. Van Mander's vader en moeder brengen in allerijl eenige kostbaarheden in veiligheid, en zien hunne woning en goederen te Meulenbeecke de woestelingen ten prooi. Hij zelf, kort te voren getrouwd met een achttienjarig boerinnetje, is zich met haar te Kortrijk gaan nederzetten. Als hij zijne ouders komt bezoeken, in de hoop nog het een en ander

te kunnen redden, vindt hij het dorp overstroomd door militairen, Walen en Duitschers. Het plunderen is in vollen gang. De mannen worden geslagen en gewond, de vrouwen en meisjes beleedigd. Karel's vader, sedert lang ziek, rukt men de dekens en de lakens af, en het bed onder het lijf vandaan. Eene jongere zuster, Janneke, is veiligheidshalve verstopt in eene drooge sloot Een jongere broeder, Adam, heeft eene krijgslist te baat genomen. Daar hij waalsch spreekt, heeft hij met een bijltje en een ontblooten degen in de hand, zich onder de plunderaars geworpen. Hij gaat voor in het stukslaan van kasten, buffetten, en trezoren; rooft wat hij kan, en woedt kwanswijs tegen zijne eigen moeder, die hem al haar geld overhandigen moet.

Wanneer Karel het huis wil binnendringen, wordt hij weggesleurd door eenige Walen, die hem tot op het hemd ontkleeden, een koord om zijn hals slaan, en dreigen hem te zullen ophangen, zoo hij geen losgeld betaalt. Gelukkig komt er een officier aangereden, Italiaan van geboorte, die Karel te Rome gekend heeft, en hem het leven redt. Bij zijne ouders gekomen, stelt Karel voor, gezamenlijk de wijk te nemen naar Kortrijk Van het door Adam's handigheid behouden gebleven geld, worden wat kleederen gekocht voor de moeder en voor Janneke. De zonen nemen den zieken vader op hunne schouders. Te Kortrijk bezorgen zij den ouden man een onderkomen in het klooster der Grauwe Minderbroeders, wien hij in de dagen zijner welvaart kleine diensten bewezen had. Hoe lang de familie in die stad gewoond heeft, weet men niet. In 1581 schilderde Karel er een altaarstuk. In 1582 werd er hem zijn tweede kind geboren Toen begon het getob van voren af. De pest brak uit, en Karel zou met vrouw en kroost naar Brugge vlugten. Doch onderweg zagen zij zich op nieuw door muitende soldaten aangerand Van alles werden zij beroofd. Eene oude versleten deken was het eenige wat men den schilder liet, om zijne naaktheid te bedekken. De doeken zelven, waarin het kleine kind gewikkeld was, moesten afgestaan worden. De jonge vrouw behield niets dan een schamel onderrokje. Hoe verheugd was zij, toen de muitelingen afgetrokken waren, haar man te kunnen verhalen, dat zij in den zoom van dat rokje een goudstuk genaaid had! Voor dien teerpenning kwamen zij te Brugge, en

Van Mander vond er aanstonds werk. Daar het echter te Brugge met het krijgsvolk evenmin pluis was, en ook daar de pest zich dapper begon te verheffen, zoo werd besloten, de wijk naar Holland te nemen.

Het strekt de Vlamingen tot eer, onder zulke omstandigheden de kunst getrouw te zijn gebleven. De liefde voor Italie hield hen boven water. Eene chronologische uitgaaf der door Van Mander beschreven levens zou aan het licht brengen, dat de 16de eeuw eene onafgebroken reeks kunstenaars heeft voortgebragt, de eenen geboren Vlamingen, de anderen door Vlaanderen bezield, die allen naar Italie zijn gereisd en allen uit Italie eene vonk van het heilig vuur hebben medegebragt.

Had ik uit de Noordnederlanders eene keus te doen, ik wees op Hendrik Goltzius, op Kornelis van Haarlem. Nu ik mij tot de Vlamingen zelven bepalen moet, kies ik Frans Floris. Geen ander kunstenaarsbeeld uit dien tijd is zoo merkwaardig als het zijne, of vormt in het maatschappelijke zulk een scherp kontrast met de ingetogenheid van Metsys aan den eenen, met de elegante weelde van Rubens aan den anderen kant.

Van Mander schetst ons Frans Floris als een meester van europesche vermaardheid, die, aanvankelijk voor beeldhouwer opgeleid, te Rome aan zichzelven geopenbaard is door de groote werken van Michelangelo. Hij ziet in Frans een kunstenaar van hoogen rang; en wij mogen zijne bewondering voor een getrouwen echo van het oordeel der tijdgenooten houden. Lukas de Heere, de eerste meester van Van Mander te Gent, stelde er eene eer in, te Antwerpen onder de geliefdste leerlingen van den nieuwen wegbereider behoord te hebben. De biograaf is dus opgegroeid in eene atmosfeer, die met den roem van meester Frans als verzadigd was. Toen deze in 1570 nog in de kracht zijns levens stierf, was Van Mander reeds jongeling van twee en twintig jaren.

Had hij de overlevering van 's meesters uitstekende eigenschappen uit de eerste hand, evenzoo die van zijne zwakheden. Van de zich aanbiedende gelegenheid maakt hij gebruik, om ook op de schaduwzijden van het verbijf in Italie te wijzen. Dit was een van Van Mander's stokpaarden. In zijne berijmde Exhortatie

of Vermaning aan de aankomende schildersjeugd, somt hij allerlei huismiddelen op, tot bescherming van beurs, gezondheid, deugd, en gemoedsrust. De jonge schilders moeten niet naar Italie gaan, zegt hij, tenzij hunne ouders het goedvinden, en zij zelven eene buitengewone opgewektheid gevoelen. Zij moeten onderweg hun intrek niet nemen in logementen van minderen rang, waar vaak slecht gezelschap bijeenkomt. Zij moeten noch aan den waard of zijne gasten verklappen, welke plaats het einddoel hunner reis is, noch laten blijken dat zij van ruime middelen voorzien zijn. Zij moeten een ieder geven wat hem toekomt, alle menschen met voorkomendheid bejegenen, zorg dragen zelven nooit platzak te geraken, doch geen geld leenen aan berooide landgenooten. Ook moeten zij de beddelakens inspekteren, en den omgang met vrouwen van verdachte zeden mijden:

Leert overal kennen des volks manieren,
Het goede navolgen en vlieden 't kwade.
Reizet vroeg uit, en wilt ook vroeg logieren;
En om mijden plagen of vuile dieren,
De bedden en lakens slaat neerstig gade.
Maar zonderlinge: onthoudt u gestade
Van ligte vrouwen. Want, boven de zonden,
Moogt gij zijn uw leven daarvan geschonden.

Frans Floris is uit Italie teruggekeerd met eene groote liefde voor zijne kunst, eene aan het wonderdadige grenzende gemakkelijkheid in het voortbrengen, en geen enkele in het oog loopende ondeugd. Maar hij had te Rome de weelderige levenswijs van populaire italiaansche schilders leeren kennen. Te Antwerpen gevestigd, maakte hij snel naam, en verdiende veel geld. Het regende bestellingen. De prins van Oranje, de graven van Egmont en Hoorne en hunne dames, kwamen zijn atelier bezoeken. Meester Frans bouwde zich een eigen huis, en, toen dit voltooid was, een ander en grooter huis. Voor meerderen en voor minderen, voor leerlingen en voor beschermers, hield hij open tafel. De wijn stroomde te zijnent, alsof de vaten onuitputtelijk waren. Hem ontbrak het bewonderenswaardig evenwigt van eigenschappen, dat eenmaal Rubens kenmerken zou. Ook miste hij de hooghartigheid

van Van Dyck. Eene onverstandige vrouw, die hem niet wist te leiden, bedierf door hare bitsheid het spel nog meer. Kortom, Frans Floris werd de prooi van tafelschuimers, en hij zelf de stoutste drinker van geheel Brabant. Aan een maaltijd van hoofdmannen en gilde der lakenbereiders, dertig personen sterk, ledigde hij zestigmalen de bokaal. »Dingen, die ongelooflijk schijnen," zegt Van Mander, »dan, hij heeft het zelf verteld in tegenwoordigheid »van zijn discipelen, 's avonds te bed gaande in zijn slaapkamer, »die al met goudleder was behangen; daar zijn discipelen ge»wend waren, bij zijn ontkleeding te wezen en hem goeden nacht »te zeggen, helpende de twee lestblijvenden hem altijd ontklee»den, kousen en schoenen uittrekkende."

Eenig in hare soort is de volgende anekdote, gegrepen uit het hart der woeste levenswijze, die onder de kunstenaars in Vlaanderen op het geslacht der Van Eycken gevolgd is, halve heiligen. De grove genietingen der hertogen van Bourgondie hebben den naijver der burgerlijke schilderswereld opgewekt. Rabelais had dit tooneel kunnen beschrijven, maar zou er niet in geslaagd zijn, den laatsten trek te verbeteren:

»Dewijl dan de zoo weltegenmogende kracht van Frans ver»maard was, waren eenige groote zuipeniers of biberons afgun»stig van den roep, die hem naging. Onder ander kwamen op »een tijd zes dapper ruime zwelgkelen, basconters van Brussel, »te Antwerpen, alleen om dadelijk te beproeven de weltegenmo»gende kunst, die zij hoorden bij Floris te wezen, en daarin tegen »hem in wedspel of strijd te treden. Floris kweet hem daarin »zóó wel, dat hij er ter halver maaltijd drie vlak neder had ge»veld. De andere drie hielden langen tijd tegen; dan, door het »lang duren des strijds, begonnen twee te lisptongen: waardoor »Frans de moed is gewassen, die ze met een grooten handhouwer »of veelhoudenden Frankfoorder, deed vallen onder de tafel. De »laatste, die lang tegenhield, moest eindelijk Frans voor zijn »meester bekennen; want in 't scheiden uit de herberg, alzoo hij »Frans geleidde buiten op de plaats, daar zijn paard gereed stond »en vijf of zes discipelen met bloote hoofden, liet Floris nog tap»pen een kan rijnschen baai, welke in zijn hand nemende, wilde »nog toonen zijn groote teugsche kunst. Want op één been staande,

»bragt hij zijnen verwonnen kampioen de geheele kanne wijns, »met één teug gansch uit. 't Welk gedaan hebbende, schreed op »zijn wit paard en reed in den nacht, verwinnig triomferende, »naar huis."

Die zes discipelen, met de muts in de hand wachthoudend bij het witte paard van hun drinkenden meester, doen geen mindere uitwerking dan de meester zelf, met den voet in den stijgbeugel en de kan aan den mond. Frans Floris is te allen tijde de afgod zijner leerlingen geweest. Hem plaagde de dorst, maar niet de nijd; niet de kleingeestige naijver. Er ging eene vormende kracht ten goede van hem uit. Uit zijne school, beweert Van Mander, zijn honderd twintig jonge schilders voortgekomen. Het drinken bedierf noch zijn humeur, noch zijne werkkracht. Zijne eigen zwakheid verwenschend, bleef hij als kunstenaar zijn ideaal steeds getrouw.

De kerkbreking van 1566, door die van 1581 gevolgd, heeft onder de schilderijen van Frans Floris groote verwoesting aangerigt. Door eene ets van Unger is zijn *Valkenier*, thans te Brunswijk, in de laatste jaren weder zeer populair geworden. Dit is een bewonderenswaardig beeld of portret. De ware maatstaf echter van zijn talent bevindt zich in het muzeum te Antwerpen: *De val van Lucifer en zijne engelen.* De fletse kleur dezer voortreffelijke kompositie doet aan Ary Scheffer's bleeke periode denken. De reaktie tegen het koloriet der oude school is er in vollen gang. Het gelijkt eene in de maan gebakken schilderij. Doch tevens ziet men, uit een stuk als dit, hoe snel en krachtig de kennismaking met Italie de Vlamingen vooruit gebragt heeft. Toen Metsys overleed, was Frans Floris een knaap van vijftien jaren. In ongelooflijk korten tijd is de nieuwere school de midden-eeuwen afgestorven. Het was eene onwederstaanbare, door den drang der omstandigheden geregtvaardigde emancipatie. Eene schilderschool brengt niet in een oogwenk zulk eene omwenteling tot stand, tenzij zij zich gedragen voelt door sterke vleugelen.

Wil dit zeggen, dat Frans Floris voortreffelijker werk geleverd heeft dan Metsys? Integendeel, de *Val van Lucifer* haalt niet bij den *Nood Gods.* Nooit heeft Frans Floris beelden geschilderd,

of kunnen schilderen, als dien éénen Jozef van Arimathea. Maar ik zeide reeds, dat de oudvlaamsche kunst door Metsys werd uitgeput. In zijne rigting was geen ontwikkeling mogelijk. Het middeneeuwsch geloof ontbrak. Men moet zich verwonderen dat Metsys, vriend van Erasmus en van Morus, zelf nog zoo middeneeuwsch wist te gevoelen. Het wordt alleen verklaarbaar door aan te nemen, dat zijn humor hem gered heeft. Het jongere geslacht had geen keus. Het moest pompen of vergaan. Heeft het in den waan verkeerd, door één daad van inspanning het doel te kunnen bereiken, dan heeft het zich vergist. De uitkomst zou leeren, dat niemand minder dan Rubens noodig was, om de nieuwe kunst tot de hoogte te voeren, waar de laatste der ouden het penseel had nedergelegd. Maar het streven van Floris en de zijnen wekt sympathie. De moderne belgische kunst zal nog eene voorname leemte moeten aanvullen, eer zij zich met meester Frans meten kan. Leys heeft getoond, hoe dankbaar de studie der oudste Vlamingen tot op Metsys is; Wiertz, in zijne heldere oogenblikken, begreep Rubens. Doch ook Frans Floris verdient te herleven. Zonder hem blijft aan de keten der weder tot eer gebragte vaderlandsche overlevering een schakel ontbreken.

De *Val van Lucifer* heeft geen ander gebrek, dan blijk te dragen van een buitengewoon talent, waar de eisch was, zich een genie te toonen. De behandeling, en de keus van het onderwerp, getuigen van eene eerzucht die in één werk Michelangelo en Rafael op zijde wilde komen, maar zoomin dantesk wist te zijn gelijk de een, als aanminnig gelijk de ander. Voor het overige verdient de konceptie ten volle den lof, dien van Mander er aan toezwaait, wanneer hij Floris de eer der kunst in de Nederlanden noemt en hem wreekt van den laster, schraal of dor geweest te zijn. Het was eene dichterlijke gedachte, de in opstand gekomen engelen, onder het naar beneden tuimelen, monsters te laten worden, ten einde voor de getrouwen, die hen uit den hemel bonzen, het voorregt der ideale menschelijke schoonheid te kunnen inroepen. Een schilder, die zoo iets gevoelt en weet uit te drukken, is in zijne soort een zondagskind.

Wie den *Val van Lucifer* met den *Adam en Eva* der Van Eycken vergelijkt, begrijpt aanstonds in welk opzigt de Vlamingen

der 16de eeuw gemeend hebben naar Rome te moeten gaan om *peau neuve* te maken. Deze katholieke Vlamingen der 16de eeuw waren geen gereformeerde Hollanders. Zij konden de kerkelijke kunst noch laten varen, noch haar sekulariseren. Evenals de Italianen, moesten zij in de navolging der antieken een middel zoeken, om haar uit den gothischen sleutel over te zetten in een anderen, die hun geloof in het midden liet en hun smaak voldeed. Studie van den menschelijken ligchaamsbouw was daartoe een onmisbaar vereischte, en niemand evenaarde de groote Italianen in het toepassen dier kennis op gewijde onderwerpen. Van dat streven is het stoute doek van Frans Floris eene treffende proeve. Het teruggeven van het naakt, op zulke wijze dat naar het voorbeeld der Grieken het schoone menschelijk dier, met terzijdestelling van het toevallige en triviale, van alle zijden aan het licht komt, vindt er voor het eerst zijne uitdrukking in eene onberispelijk geteekende, fraai aaneengeschakelde, tot een organisch geheel zaamgesmolten groep. De hollandsche kunst en de vlaamsche, die tot op dat tijdstip één lijn getrokken hadden, moesten van toen af uiteengaan. Er zou eene school van Rembrandt, er zou eene school van Rubens ontstaan. Maar de Vlamingen hadden het nagejaagd doel bereikt.

Dit is eene getrouwe voorstelling, geloof ik, van de kunstbeweging der 16de eeuw in de zuidelijke Nederlanden. Men vindt haar bij Van Mander; wel is waar vermengd met bijzonderheden van tijd en plaats, maar gemakkelijk herkenbaar. Van Mander had zich niet moeten aantrekken wat de Italianen zeiden, dat de Vlamingen alleen voortreffelijk waren in het landschap. Van de Van Eycken tot op Quinten Metsys was het bestaan geboekstaafd eener onafhankelijke, nationale, van oorspronkelijkheid tintelende, vlaamsche kunst, die vrij wat meer omvatte dan het landschap alleen. Doch hierin hadden de Italianen gelijk, dat de Vlamingen bij hen achterstonden in het overbrengen van het antieke op kerkelijk terrein. Eene loffelijke eerzucht dreef de zonen van het Noorden zuidwaarts; en wij zijn Van Mander dank schuldig, in zijne rederijkersrijmen de heugenis dier worsteling voor ons bewaard te hebben, gelijk hij in zijne biografien de namen en de wapenfeiten der worstelaars voor vergetelheid behoedde. Ik bedoel

de plaats in den *Grond der edele vrijschilderkunst*, waar hij van Italie en de Italianen zegt:

Aangaande daar 't werk, dat's op natten kalke
Te maken landschappen bij de grotissen;
Want de Italianen ons altijd gissen
Daar fraai in te zijn, ende zij in beelden.
Dan, ik hoop of wij hun deel óók ontsteelden;
Ja, hoop hierin te zijn geen ijdel hoper.
Zij zien zelf alree genoeg de apparentie
In doeken, steenen, en platen van koper.
Ook gij, jongens, ziet toe! Grijpt moed! Al droop er
Al veel door de mande, doet diligentie,
Opdat wij geraken te onzer intentie!
Dat zij niet meer zeggen op hun spraken:
„Vlamingen kunnen geen figuren maken."

ELFDE HOOFDSTUK.

Antwerpen is in de laatste jaren, door het slechten der voormalige wallen en citadel, eene stad van ongewonen omvang geworden. Men verdwaalt er in de nieuwe buitenwijken, en ontmoet niet altijd (want vooralsnog houdt het toenemen der bevolking geen gelijken tred met de vermenigvuldiging der bouvelards) een welwillend ingezetene, die u weder op den weg helpt. Te voelbaar zit bij dit scheppen van licht en lucht een stelsel voor. Er is meer gedacht aan het voldoen der hygiène, dan der esthetiek; en heel wat vruchtbare geslachten van vruchtbare burgers en burgeressen zullen noodig zijn, om al deze nieuwe huizen van bewoners te voorzien, deze breede rij- en wandelwegen naar behooren te stofferen.

Intusschen vormen zich reeds bevallige plekjes. Het nieuwe park is fraai van aanleg. Waar de Boulevard Léopold begint of eindigt, verheft zich te midden van een plein een statig beeldhouwwerk, voorstellend Boduognatus, aanvoerder der oude Belgen in den strijd tegen Julius Cæsar. Een gedenkteeken ter eere van burgemeester Loos is beneden versierd met schoone allegorische mansbeelden in Michelangelo-stijl. Aan standbeelden ontbreekt het te Antwerpen niet: koning Leopold I te paard, Rubens te voet, Van

Dyck en Teniers, Leys en Van Ryswyck, de vroegere en de tegenwoordige tijd.

Verschillende belangwekkende gebouwen zijn in de laatste jaren verrezen, die, allen verschillend van stijl, getuigenis afleggen van herlevende studie en herlevende kunst. Kolossaal is het nieuwe Paleis van Justitie, waarvan de te vroeg gestorven Louis Baeckelmans het plan ontwierp. Zijne statigroode baksteenen massa, afgezet met blaauw arduin, nadert het digtst den middeneeuwschen belfroodtrant. Het gebouw heeft karakter, en zijn karakter is in den toon zijner ernstige bestemming: vonnissen naar één wet, zonder aanzien des persoons, *omnibus idem*. De eenzame ligging verhoogt dien indruk nog.

Vrolijk kontrasteert met het Paleis van Justitie de nieuwe Vlaamsche Schouwburg, naar teekeningen van Dens. Het gelijkt een griekschen tempel met eene benedenverdieping; grieksch, in den zin der italiaansche renaissance Charles Garnier's parijsche opera heeft invloed uitgeoefend op de konceptie, evenals op die der Nieuwe Beurs te Brussel. Ik dedoel hiermede een kompliment. De Antwerpenaren hebben gelijk, wanneer zij op hun nationalen schouwburg roem dragen. Zulk een gebouw wordt niet door het toeval in het leven geroepen. Er staat een talent in afgedrukt, hetwelk zich van zijn doel bewust geweest is. Evenals fraaije boeken de beschaving verhinderen, beneden zeker peil te dalen, helpen dichterlijke architekten den schoonheidszin hunner medeburgers voor insluimeren behoeden.

Uit dit oogpunt verdient ook de nieuwe Nationale Bank zeer de aandacht. Voor de italiaansche renaissance komt hier de vlaamsche in de plaats: eene herschepping van den architekt Beyaert. Deze bank heeft het voorkomen van een prinselijk hôtel, gelijk halverwege de 16de eeuw een graaf van Egmont in staat geweest zou zijn, zich te doen bouwen. De vinding is buitengewoon gelukkig, de uitvoering voortreffelijk. Zulk een hoogadellijk woonhuis, met den omvang van een paleis, leent waardigheid aan het denkbeeld van een modern geld-instituut. Geen alledaagsch vernuft is in staat, eene gedachte van dien aard aanschouwelijk voor te stellen, enkel met de hulpmiddelen der architektuur. Aan

het begrip geld-aristokratie wordt op die wijze elke hatelijke beteekenis ontnomen. De kunst volbrengt hare verzoenende roeping. Ziehier eene pittoreske bank! Voor de nationale instelling is een nationale vorm gevonden, herinnerend aan een geliefd en eervol tijdperk der nationale geschiedenis.

Minder eenheid vertoont de Nieuwe Beurs, wier glazen dakbedekking, door ijzeren consoles gedragen, het model van 1531 ontrouw geworden schijnt. Voor het overige, welk een triomf voor den architekt Schadde! Aan de buitenzijde van het gebouw, ingesloten tusschen digt opeenstaande woonhuizen, is niets te zien. Het vormt eene hal, zonder voorfront, zonder achterfront, zonder zijgevels. Een des te bevalliger aanblik vertoont de binnenzijde. Het op te lossen vraagstuk was: ruimte en hoogte te winnen, en tegelijk de vermaarde oude beurs weder uit hare asch te doen rijzen. Weinig architektonische illusien van den nieuweren tijd zijn zoo volkomen. De stijl is de gothische, gelijk in Spanje arabische invloeden dien wijzigden en verrijkten; in het Antwerpen van keizer Karel V de burgerlijke bouwtrant zich dien toeëigende. Met moorschen overvloed vermenigvuldigen zich, in twee verdiepingen, de geciseleerde zuilen, de doorzigtige balustraden, de met arabesken versierde plinten der bogen in klaverbladvorm. In de verscheidenheid der kleuren herleeft de bonte handelswereld. De zoldering is als bezaaid met wapenborden van steden en provincien. Als in eene ridderzaal telt het oog de schilden der voornaamste zeevarende natien. Het smeedwerk zet de overlevering der stad van Quinten Metsys voort.

Wanneer men de kerken uitzondert, bezit Antwerpen niet veel openbare gebouwen van hoogen ouderdom. Het is er de architektuur aan te zien, dat Antwerpen eerst is gaan bloeijen, toen Brugge, Gent, Yperen, reeds uitgebloeid waren. De algemeene fysionomie van de oudere gedeelten der stad draagt geen sterk sprekend middeneeuwsch karakter. Men bevindt er zich in het voormalig handelscentrum der spaansche, in onderscheiding van de bourgondische Nederlanden.

Een overblijfsel zonder wedergade uit het laatste vierdedeel der 16de eeuw, in de eerste helft der 17de aangevuld en voltooid, vormen de gebouwen, welke thans den naam van Muzeum Plan-

tyn-Moretus dragen. Het is alsof de wereldgeschiedenis, begonnen omstreeks 1575, hier omstreeks 1650 is blijven stilstaan. De naar de straat gekeerde buitenmuur doet nog aan sommige dingen denken, welke het nu levend geslacht niet geheel en al afgestorven is. Van binnen is het kerkhof kompleet. Niet roerloozer zijn in de straten van Pompeji de brooden in de ovens der bakkers blijven liggen, dan in deze uitgestorven boekdrukkerij de vormen op de persen, de letters in de kasten, de proefbladen op de tafels. Zoo is dan dit zwijgend klooster de vermaarde Officina Plantiniana, waaruit zoo vele folianten en kwartijnen weleer de wereld zijn ingegaan, met fraaije letters gedrukt op onvergankelijk papier, en versierd met houtsneden of koperplaten? Gedeeltelijk *schijnt* het maar zoo. De drukkerij is gedurende de geheele 18de eeuw in werking gebleven, en zelfs halverwege de 19de had zij den arbeid nog niet voor goed gestaakt. Alleen door de zorg der heeren Rosseels en Rooses, bestuurders van het muzeum, zijn de werkplaatsen weder in den ouden staat gebragt, met verwijdering van al het wanstaltige of karakterlooze, afkomstig uit een later tijdperk. Doch de herstelling is zoo goed geslaagd, dat men er dupe van is. Er heerscht in deze nekropolis eene aangename stilte, plegtig en weldadig. Men geraakt er in de stemming, in welke Hans Memling moet verkeerd hebben, tijdens zijn verblijf in het Sint Janshospitaal te Brugge. Plantyn en de Moretussen zijn altijd goede roomschen geweest, en het is alsof men in hunne drukkerij iets van het katholicisme der oude vlaamsche schilders terugvindt. Balthasar Moretus was een huisvriend van Rubens. Gewis staat die godsdienstige indruk niet met dogmen of kerkgebruiken in verband. Er is in deze lokalen hard gewerkt en braaf geld verdiend, gelijk bij eene bloeijende industriële onderneming natuurlijk is. Doch men gevoelt, dat eerbied voor het bedrijf bij den arbeid heeft voorgezeten, en de zucht naar verbetering van maatschappelijke positie, gepaard is gegaan met piëteit. De tijd heeft het overige gedaan. Over driehonderd jaren zullen onze moderne drukkerijen er mogelijk even poëtisch uitzien als deze antieke.

Het eigenlijk muzeum met zijne familie-relieken, zijne bibliotheek, zijn archief, zijne verzameling hout- en koperplaten, behelst

een overvloed van merkwaardige dingen. Doch nergens gaat het oog zoo te gast, als waar de oude korrektoren-kamer uitzigt geeft op het uitmuntend gekonserveerd binnenplein, met den eeuwenheugenden wingert. »Cette chambre, avec son antique mobilier et »son plafond en bois de chêne, avec ses petits carreaux enchâssés »dans le plomb, avec ses fenêtres que la verdure de la vigne »encadre et à travers lesquelles on aperçoit la pittoresque façade »de la cour," zegt Max Rooses zeer juist in zijne korte beschrijving, »est un lieu de recueillement et de calme, bien propre au »travail qui y fut accompli pendant des siècles." In nog hooger mate geldt dit van het binnenplein zelf. Men heeft moeite te gelooven dat in een land, waar geen wijn gebouwd wordt, een wingert dus tieren kan. Hij helpt de wijding der reeds zoo dichterlijke architektonische omgeving voltooijen. De drooge Kiliaan zelf schijnt in een oudvlaamsch artist te verkeeren, wanneer men (of verbiedt de chronologie het?) zich hem voorstelt, twee en veertig jaren lang, iederen dag der week, van den ochtend tot den avond, zonder spreken, uit zijne drukproef op-, en door dat venster uitziend naar dien binnenhof.

Nog een halve menschenleeftijd ouder dan de drukkerij van Plantyn, is het antwerpsch Stadhuis. Kornelis Floris, een broeder van den schilder, ontwierp in 1561 het plan en voltooide den bouw in vier jaren tijd. Het gothisch karakter, gehandhaafd in de meeste andere vlaamsche of brabantsche raadhuizen, is hier geheel afwezig. Antwerpen heeft in de burgerlijke architektuur het eerst gebroken met den spitsboog. Het stadhuis van Kornelis Floris kon gebouwd zijn voor Katharina Medici. De open gaanderij der derde verdieping is eene italiaansche loggia-herinnering, welke men te Blois terugvindt, in den François Premier-vleugel van het koninklijk paleis. Het Mariabeeld in de nis van het hooge middenstuk, tusschen de twee obelisken, verplaatst regtstreeks in den tijd der italiaansche renaissance. Zelfs de nieuwste gedeelten van het stadhuis van Gent zijn minder *franchement* italiaansch. Het bisschoppelijk paleis te Luik, voltooid in 1540, gelijkt er ouderwetsch bij. Hief broeder Frans in de schilderkunst het italiaansch vaandel omhoog, broeder Kornelis deed het in de bouwkunst.

Zoo men om *die* reden, in de laatste jaren, de Groote Zaal van

het stadhuis door Leys heeft laten dekoreren, dan hebben de Antwerpenaren er eer van. Wat het gebouw van buiten aan oud-vlaamsch karakter te kort komt, vindt men aan de binnenzijde meer dan vergoed. Men krijgt bij het betreden die zaal terstond lief, al ware het alleen om haar uitzigt op de bekoorlijke torenspits der kathedraal: de meest ladylike misschien van alle gothische kerktorens, in gelukkige overeenstemming met de eeredienst van Onze Lieve Vrouw. De spits was pas voltooid, toen Albrecht Dürer, uit de kerk, dien eindeloozen »omgang" te voorschijn komen zag. Het verwondert niet, dat de aanblik van het schoone gebouw hem met eerbied voor de H. Maagd vervuld heeft.

In denzelfden tijd ongeveer, een dertig of veertig jaren later, verplaatsen ons de vier groote schilderijen van Leys: misschien het merkwaardigst werk der hedendaagsche belgische kunst op dit gebied. Met hare omgeving van gesneden eikenhout, vormen die doeken een volledigen historischen roman, te vergelijken bij Scheffel's *Ekkehard*, of, in een strengeren stijl, bij de merovingische verhalen van Thierry. Het is de oudvlaamsche trant van Quinten Metsys, toegepast op het onmiddellijk na Metsys aangevangen tijdvak. De Genuees Palavicini wordt er opgenomen onder de burgers van Antwerpen. Burgemeester Van Urselen draagt de verdediging der stad den schepen Van Spangen op, bevelhebber der antwerpsche burgerwacht. Keizer Karel V zweert, Antwerpens vrijheden te zullen eerbiedigen. Bij het woeden van den beeldstorm, stelt Margaretha van Parma de sleutels van Antwerpen in handen van het stedelijk bewind.

Romantisch zijn deze voorstellingen, in zoover de toon middeneeuwsch is; historisch, in zoover tijd en kostuum met eene te voren niet bereikte naauwkeurigheid weergegeven zijn. Littré vertaalde onlangs in oudfransche verzen een gedeelte van Dante's heldendicht. Zulk eene overzetting zijn ook de schilderijen van Leys. Ten einde den toeschouwer als te overstelpen met den indruk: ziehier beelden uit een verleden, dat meer dan driehonderd jaren achter u ligt, is een zamenstel van archaïsmen te baat genomen, en, naar de regelen eener wetenschappelijke kunst, uit de wereld der taal overgebragt in die van het pittoreske. Een heer-

schende karaktertrek dezer historische romantiek is de afwezigheid van elke koketterie. Zonder dat de bevalligheid verloochend wordt, drijft de ernst boven.

Voor het overige is Antwerpen één Rubens, en wordt ook onder de gebouwen de Rubens-type niet gemist. Elke wandeling door de stad, elk uitstapje in den omtrek, elk bezoek aan de kerken, elke gang naar het muzeum, verlevendigt de herinnering van den meester, in wiens persoon de menschelijke natuur een harer schoonste werken voortgebragt, en de vlaamsche kunst hare veelzijdigste uitdrukking gevonden heeft.

In het modern woonhuis der Place de Meir herkent men slechts met moeite, wat den naar het plein gekeerden gevel betreft, hetzij den bouwtrant van Rubens zelven, hetzij het restauratie-talent der hedendaagsche belgische architekten. Zoo kan oudtijds het hôtel er niet uitgezien hebben, hetwelk in 1611 of 1612 de meester voor zijn eigen gebruik, naar zijne eigen teekeningen liet optrekken en inrigten. Bij den aanblik wekt alleen de gedachte een gevoel van welbehagen, dat hij pas sedert twee jaren uit Italie teruggekeerd was, toen zijne middelen hem reeds veroorloofden, zulk een staat te voeren. Met ingenomenheid begroeten wij in hem den voorspoed van het genie. Onmiddellijk na zijne terugkomst stelt hij Frans Floris in de schaduw. Als een jonge god Apollo, komt hij van den Tiber en den Arno naar de Schelde. Naauwlijks opgegaan, bereikte zijne zon terstond hare volle hoogte.

Een tweede ingang, aangebragt in eene dwarsstraat, om den hoek, schenkt meer voldoening dan de hoofdgevel. Over eene plaats geeft de deur er uitzigt in een tuin, maar niet regtstreeks. De tuin is van de plaats gescheiden door de overblijfselen van een portico, in italiaanschen stijl. Deze zuilen en hunne verbindingen zijn van Rubens zelf. Zij moeten weleer toegang verleend hebben, hetzij tot de voortreffelijk ingerigte schilderswerkplaats, getuige van den onverdroten arbeid van meester en discipelen, hetzij tot den koepel met hoog licht, waar de uit Italie medegebragte kunstverzameling zich bevond. Er is eene hoofdpoort. Boven de twee zijpoorten staan latijnsche spreuken te lezen: een half dozijn hexameters van Juvenalis, wier keus bewijst, dat

Rubens naar Antwerpen teruggekeerd is met een gevormd karakter en een rijpen geest:

Laat gij den Goden de zorg, uw wel en uw wee te bestellen!
Wat voor ons voegt, wat niet, zij weten het beter dan iemand.
Diërder nog dan onszelf, zijn wij den Hemelschen Magten.

Bid, dat gezond zij uw ziel in een welvarend omhulsel!
Vraag om een moedigen geest: een, die niet schroome te sterven;
Een, dien geen toorn overwint; die niet weet van begeeren.

Hoe vrij, hoe onbelemmerd hij zich in dien kring van menschkundige gedachten bewoog, dit leert ons de gevel der Jezuietenkerk: de voornaamste proeve van zijn talent als architekt. Een brand heeft het inwendige dier kerk in 1718 grootendeels verwoest; en van de dertig of veertig doeken, waarmede hij haar versierde, werd maar een viertal gered. Doch de vlammen spaarden nagenoeg den gevel, die, op niet minder treffende wijze dan Rubens' schilderijen, een hoofdkarakter zijner kunst doet uitkomen.

Ofschoon niet in denzelfden zin als Memling of de Van Eycken, was Rubens nogtans door en door katholiek. Katholieker dan Van Dyck, die meer dan hij in de strikken der wereld verward geraakte; katholieker dan Teniers, die alleen in zijne heilige Antoniussen het kerkelijk onderwerp naderde; katholieker vooral dan Jordaens, bij wien het tot eene breuk met het voorvaderlijk geloof kwam. Slechts was aan zijn katholicisme de bijzondere soort van mystiek vreemd, welke men bij de oudste Duitschers en de oudste Vlamingen aantreft. Uit Italie bragt hij een nieuw ideaal van roomsche bouwkunst mede, hetwelk meest van al zich kenmerkte door afwezigheid van het gothische. De gevel der Jezuietenkerk heeft opgehouden, aan datgene te doen denken, wat een ieder in Vlaanderen tot op dien tijd onder eene kerk verstaan had. Hij kon de gevel van een vorstelijk woonhuis zijn. Te Rome krielt het van zulke kerken. Zij zijn een eigenaardig italiaansch produkt, ouder van dagteekening dan de stichting der jezuietenorde zelve, doch door de voorkeur, welke de nieuwe Societeit voor dien bouwvorm aan den dag legde, tot jezuietenstijl gestempeld. Het antwerpsch exemplaar is van buitengewone schoonheid;

vooral het bovengedeelte. Indien deze stijl de verzoening bedoelt uit te drukken, welke tusschen het katholicisme en de renaissance heeft plaats gehad, dan is de proef geslaagd. Rubens moet er met liefde aan gewerkt hebben. Zijne geheele ziel spreekt er uit.

Zoo gij om hem te Antwerpen komt en in Saint-Antoine logeert, stoor u dan niet aan den kommissionair van het hôtel. Gedurende weldra veertig jaren, beweert deze, heeft hij alle vreemdelingen, die zich in uw geval bevonden, alles laten zien, wat er te Antwerpen van Rubens is overgebleven; maar nooit, in heel dien tijd, heeft iemand hem naar de buitenplaats Steen gevraagd; en hij voor zich weet niet, waar zij ligt!

Hoewel Steen door Rubens niet gebouwd, maar alleen vertimmerd werd, heeft het dezelfde aanspraak op onze belangstelling, als 's meesters woonhuis in de stad. Hij kocht het goed (een groot goed, bij zijn overlijden op honderdduizend gulden geschat), toen hij reeds op leeftijd begon te komen: vijf jaren na zijn tweede huwlijk. Het was eene soort van feodaal kasteel, rondom in het water. Een Huis te Kleef, een Slot van Brederode. Rubens, ofschoon niets hem verhinderd zou hebben, het kasteel te slechten en er eene italiaansche villa voor in de plaats te stellen, eerbiedigde den middeneeuwschen bouwtrant. De middeneeuwsche torens en de middeneeuwsche gracht, moet men gelooven, vormden in zijn oog een aangenaam geheel met de landelijke omgeving. Eene fantasie als de zijne gevoelde zich overal tehuis. De voornaamste bekoring van Steen was, dat men er zich slechts één dagreis van Antwerpen bevond, vrouw en kinderen er met volle teugen de gezonde buitenlucht konden inademen, en de kunstenaar er vrijen tijd en nieuwe onderwerpen vond. Het is zoo goed als zeker, dat de idylle van den *Regenboog*, het bacchanaal der *Dorpskermis*, nergens anders dan te Steen geschilderd zijn.

In de onmiddellijke nabijheid van Steen lag het buitenverblijf de Drie Torens, waar Teniers daarna, toen ook hij een man van aanzien en vermogen was geworden, met de zijnen den zomer doorbragt. Herinneringen van den vermaarden leerling zijn daar niet meer voorhanden. De tijd heeft van de Drie Torens eene gewone hofstede gemaakt. Steen daarentegen behoort op dit oogen-

blik aan een jong brabantsch edelman, die onder zijne persoonlijke leiding het kasteel laat restaureren. Nog een paar jaren, op zijn hoogst, en het oude slot zal er weder uitzien, gelijk toen Rubens er zijn atelier kwam opslaan, en de schoone kinderen van Hélène Fourment er met de jonge schoone moeder stoeiden in het gras.

Al zijn in die weldra tweehonderd vijftig jaren de middelen van vervoer en gemeenschap schier onherkenbaar veranderd, er is niet veel verbeelding noodig, nog heden de naar buiten trekkende familie Rubens van halt tot halt op hare reis te volgen. Hem stellen wij ons voor, gezeten op een dier schoone paarden, welke hij zoo voortreffelijk bereed. Een vier- of zestal minder kostbare, maar welgevoed, welgepoetst, welgetuigd, sleept door het mulle zand of de zware klei, den nog zwaarderen wagen, waarin, tusschen kinderen en kindermeisjes, de vrouw des huizes hotsend troont. Zij draagt dien schuimschen hoed met vederen, waaronder nog altijd, in de galerij van den Louvre, haar aanvallig gelaat den toeschouwer te gemoet bloeit. Eene vrachtkar, met levensmiddelen voor den langen togt, sluit den trein. Trotsch op zijne jonge vrouw, bezorgd dat haar iets ontbreke, wijkt de grijzende Rubens niet van het portier aan hare zijde.

De jonge baron De Coppens neemt met voorbeeldige eenvoudigheid de honneurs van zijn herrijzend Steen waar. Uit de verte zoudt gij aan het blaauwlinnen jagerspakje den vermogenden landheer niet herkennen. De strooijen hoed zonder lint of veder; de hooge, van natte en verre wandelingen getuigende laarzen, brengen u aanvankelijk van het spoor. Maar een mindere zou, bij het doorwandelen der plaats, niet op zulk een eerbiedigen afstand door twee polsdragers gevolgd worden; zou in de eerst half voltooide woning u niet zoo hoffelijk rondleiden: uwe aandacht vestigend op eene zoldering of eene vloer, op een meubelstuk uit den ouden tijd, op een vreedzaam vergezigt, aangeboden door wapenzaal of torentin. De vereering van Rubens zit alle Vlamingen in het bloed. Evenwel, het als een voorregt aan te merken, zijn buitenverblijf te mogen herbouwen; studie en smaak zich naar de eischen dier onderneming te leeren voegen; om harentwil zich eene vrijwillige ballingschap op te leggen; uit liefde voor Rubens

dezelfde lucht te gaan inademen, op dezelfde plaats hetzelfde leven te gaan leiden, met dezelfde genoegens zich tevreden te stellen, met dezelfde klasse van menschen omgang te houden, — aan menige vlaamsche borst is met minder regt het: *anch' io son' pittore!* ontsnapt.

Moet het in Rubens verwonderen, — heb ik onder het volbrengen der bedevaart naar Steen mijzelven afgevraagd, — dat wie in het schilderachtig Belgie de schilderachtige plekjes voor het kiezen had, honderdduizend gulden besteedde voor een landgoed in de vlakte, tusschen Mechelen en Vilvoorde? De vlakte zelve, het fraaije zomerweder, beminde reisgenooten, gaven het antwoord. Nooit is door Rubens jagt gemaakt op hetgeen bij de wereld voor pittoresk doorgaat. Hem bezielden de mensch en de natuur, gelijk de Hemel ze gemaakt heeft; onverschillig waar of hoe, en niet krachtiger ver van honk, dan digt bij huis. Het meest trok in het natuurschoon hem het blijvende, het onveranderlijke, het groote aan. Overal wist hij dat te vinden. Kunstenaren van minder rang, die het toeval doet geboren worden aan den oever der zee, gevoelen behoefte aan de opwekking van het gebergte. Heeft hunne wieg op de heiden gestaan, dan hunkeren zij naar de stroomen. De schilderijen van Rubens kan men het aanzien, dat zulke tegenstellingen voor hem geen waarde hadden. Binnen de enge grenzen van zijn geboortegrond, vond hij al de voorwaarden der kunstbeoefening vervuld. Eene levendiger herinnering van het menschelijk zwoegen, dan, gevat in hunne lijsten van opgaand hout, die bebouwde velden hem aanboden, had zijne verbeelding niet van noode. Één wenk volstond om ze in zijne voorstelling oorlogsvelden te doen worden. Menschelijke gestalten? Waar hij een vlaamschen boeren-arbeider den dorschvlegel zag zwaaijen, daar vermoedde hij den rug en het spierenstel van een Herkules. In de deur van welke stulp hij eene jonge moeder vond staan, met een zuigeling aan de borst, hij zag er eene Madonna in. De havelooze kinderen zelven, die om een aalmoes het rijtuig naliepen en over hun hoofd buitelden, — wat lette hem, dat hij oök de laatste overblijfselen hunner hemdjes verwijderde, en de dreumessen altegader in kleine engelen herschiep?

Wanneer de zon schijnt, is Rubens' leus, dan schijnt zij overal. Hij kent maar één maan, één stergewelf, één avondschemering, één ochtenddauw. Alle regendroppels, waarin een lichtstraal valt, doen hem aan diamanten denken. Elk stoppelveld, waaruit een leeuwrik opstijgt, juicht in zijne ooren. Aan zoovele vijverzwanen hij, bij de aankomst op Steen, broodkruimels toewerpt, zoovele malen gevoelt hij zich opgewekt, het schoonste lied zijner kunst voor het laatst te bewaren.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Een hollandsche bedelaarsroman uit het laatste vierde der 17de eeuw speelt aanvankelijk in Brabant en Vlaanderen, en behelst omtrent het vlaamsch-brabantsch leven dier dagen menige teekenachtige bijzonderheid.

Ik heb den *Vermakelijken Avanturier* van dokter Heinsius genoemd. Voor anachronismen kan men bij het putten uit deze bron zich gemakkelijk hoeden. De zeden in de zuidelijke Nederlanden hebben van 1600 op 1675 geen noemenswaardige verandering ondergaan. De politiek bragt mede, dat alles er stationair bleef. De toestand, door den zigeunerheld Mirandor aangetroffen, kan niet wezenlijk verschild hebben van dien, welke de antwerpsche schilderswereld van dertig of veertig jaren vroeger, met koning Rubens op den voorgrond, tot achtergrond had. Mirandor doet ons ademen in de atmosfeer, die ook de atmosfeer van Jordaens, van Van Dyck, van Teniers geweest is.

Hij verhaalt van een jongen baron, eigenaar van een kasteel op slechts één uur gaans van Antwerpen, die vrolijke vrijgezelsdagen pleegt te komen slijten in de stad. Zijn gewone trein bestaat uit drie paarden en twee knechts. Zijn intrek neemt hij in een logement, waar het Moriaanshoofd uithangt. De waard is een afzetter, die zich in ronde sommen grof betalen laat, en, wanneer men eene gespecificeerde rekening vraagt, een onbeschaamden

mond opzet. Om zich te wreken, noodigt de baron op een keer hem, zijne vrouw, en zijne dochter, buiten te gast. De waard is dom en ijdel genoeg, de invitatie aan te nemen. Hij en de zijnen worden met rijtuig afgehaald, en door den baron zeer beleefd ontvangen. Wanneer de rijkelijke maaltijd afgeloopen en met muziek en dans besloten is, komt het hinkende paard achteraan. De hofmeester verschijnt, met eene regte aptekersrekening: vijfenveertig gulden en tien stuivers voor spijzen, dranken. en speelluiden. Daar de gast niet betalen kan, moet de vrouw naar de stad, om geld. Als zij terugkomt, brutaliseert haar echtenoot den baron, die hem daarvoor op eigenaardige wijze doet straffen. Een paar jaren geleden had de jonge edelman een zijner knechts zoo geslagen, dat eerst de dood en toen een kostbaar krimineel proces gevolgd was. Sedert ranselde hij zijne bedienden niet meer, maar sloot hen, wanneer zij het verkorven hadden, in een dril of haspel: eene ronde houten kooi van latten, vijf of zes voet hoog, met een spil van boven en een spil beneden. In dien haspel wordt nu ook de waard geplakt. Eenige lakeijen grijpen hem aan, sluiten hem op, en draaijen hem al sneller met zijne kooi in het rond. De man wordt half krankzinnig van duizeligheid. De baron ligt uit een bovenvenster toe te zien. Eerst wanneer de vrouw en de dochter op de knieën om genade smeeken, wordt de tuchtiging voldoende geacht. Op eene bij den magistraat ingediende aanklagt wegens geldafpersing en mishandeling kan de waard geen regt bekomen, omdat hij bij eene vorige gelegenheid een valschen eed gedaan heeft.

Te Brussel wordt Mirandor huisgenoot en klerk bij een brandgierig advokaat, aan de beschrijving van wiens toilet ik de volgende trekken ontleen: »Hij had een klein rond hoedje op, waarvan de »rand, ruim gerekend, niet boven de twee vingers breed en van »de muizen doorknaagd was. Hij beroemde zich, dat het nog van »zijn grootvader door erfenis aan hem gekomen was, die in zijne »jeugd de eer had gehad, don Luis de Requesens, gouverneur »der Spaansche Nederlanden, te dienen. Wat zijn pruik aangaat, »geen christenziel zou anders gemeend hebben, of het waren twee »vossenstaarten geweest, die aan iedere zijde van zijn hoofd vast »waren. Zijn mantel was eertijds zwart geweest, doch had, sedert

»den dood van Hendrik III, tot teeken van getrouwe diensten, »een weinig naar het blaauwe beginnen te trekken. Zijn rok en »broek waren van omgekeerd leder, dat, sedert hij eens op een »tijd, wanneer hij kikvorschen had willen vangen, in het water »viel, zoo hard geworden was en zulk een geraas maakte, wan- »neer hij zich bewoog, dat zijne nicht en ik, wanneer hij voor »de straatdeur kwam, hem *meer aan het klapperen van zijn »broek, dan aan zijn klop kenden.*"

Uit de dienst van den advokaat gaat Mirandor in die van een markies over, eigenlijk te Gent thuisbehoorend, maar wegens een of meer processen tijdelijk te Brussel woonachtig. De markies, gehuwd met eene vrouw zonder zeden, heeft een aardigen zoon van Mirandor's leeftijd. Een bekwaam gouverneur geeft de twee aankomende jongelieden les in de oude talen. Mirandor en Belin- dor, het lakeitje en de jonker, worden en blijven boezemvrienden. Te Antwerpen woont eene oudere dochter van den markies, die een tweede huwlijk zal aangaan. Zij verzoekt hare ouders, de feesten te komen bijwonen. De markies en de markiezin vertrek- ken met eene reiskoets naar Antwerpen. De koets is bespannen met zes paarden. Vier lakeijen vergezellen haar te voet. De bruid in een rijtuig, de bruidegom te paard, wachten het gezelschap uit Brussel, een half uur buiten Antwerpen, op. »Het is niet te be- »schrijven," verhaalt Mirandor, »met wat een pracht en heerlijk- »heid deze bruiloft, gedurende gansche acht dagen gevierd werd. »Zoo veel is er van, dat geen spijzen noch dranken te bedenken »zijn, die hier niet in overvloed te vinden waren. Al de voor- »naamste adel van het land, zoo heeren als juffers, waren hier »in zeer groot getal, welker schoonheid en prachtige kleederen »(*daar deze landaard behalve dat al de andere in te boven »gaat*) niet weinig de heerlijkheid van deze bruiloft vermeer- »derden."

Als Belindor en Mirandor hun twintigste jaar achter den rug hebben, worden zij door den markies naar Leuven gezonden, om in de regten te studeren. Belindor krijgt een lijfknecht mede. De markies brengt de jongelieden in persoon naar de akademie, en huisvest hen bij een gehuwd professor, den Rector Magnificus van dat jaar. De echtgenoot van den hooggeleerde blijkt, eene

galante dame te zijn. Voorts bestaat het studentenleven der twee toekomstige juristen uit eene opeenvolging van klop- en andere partijen. Belindor duëlleert met een jeugdig Leuvenaar, die in de komedie zijn knecht op het hoofd geslagen heeft met een stok. De aanrander is de broeder van een vermogend burgermeisje, aan hetwelk Mirandor het hof maakt. Die broeder wil zijne zuster in een konvent stoppen, ten einde haar fortuin magtig te worden. Op klaarlichten dag valt hij Mirandor van achteren aan, en houwt hem met een degen over het hoofd. Mirandor trekt van leer, en doodt zijn bespinger. Om zijn leven te redden, vlugt hij in een monnikenklooster. Afgewisseld wordt dit vechten der studenten onderling, alleen door oorlogvoeren met de militaire magt. Eene geheele patrouille ziet zich ten laatste door een gezelschap muzenzonen in een valstrik gelokt, bekomt stokslagen, en moet hare wapenen afgeven.

Heeft Belindor te Leuven alles geleerd, wat »een edelman, die »genoegzaam te leven had, voor zijn lust en vermaak noodig was »te weten” (uitdrukkingen van den markies, zijn vader), dan keert hij met Mirandor naar Brussel terug, en begeeft zich van daar naar Gent, waar de markies een eigen huis en, niet ver van de stad, eene buitenplaats bezit. Belindor wordt verloofd aan Diana, dochter en eenig kind van een sedert jaren met den markies bevriend edelman, gepensioneerd hoofdofficier der kavallerie, insgelijks een kasteel bewonend in de nabijheid van Gent. Diana is eene even flinke als bevallige jonkvrouw. Onder hare teleurgestelde aanbidders behoort een Spanjaard, te Gent woonachtig, die zich »Don Rodrigo di Braccamonte noemde, zijnde (zoo hij zei) »niet alleen met het huis van Arragon en Kastilie, maar daarenboven ook met dat van Oostenrijk zeer na verwant, hebbende »Zijn Majesteit weleer als generaal van hare galeijen gediend, »met welke hij zich in verscheiden bloedige gevechten tegen den »Erfvijand bevonden had, maar voornamelijk in één, hetwelk hij »zei zoo vreeselijk en verschrikkelijk geweest te zijn, dat de af»gehouwen armen en beenen *met het bloed door de spuigaten »gevloten waren.*” Diana steekt zich tot tweemalen toe in een pakje van Belindor, en leert in die vermomming den hidalgo, die gesnoefd heeft zich te zullen wreken, met den degen in de

kleine vuist bescheidenheid. Eerst tuchtigt zij hem in een duël, en noodzaakt hem daarna, onder aanbieding van een schaartje, zich de regts en links tot de ooren reikende knevels eigenhandig af te snijden.

De aanzienlijkste persoon te Gent is de gouverneur der plaats. Bij hem komt een siciliaansch graaf zich aanmelden, voorzien van een door den koning van Spanje onderteekenden en verzegelden brief van aanbeveling, waarin Zijne Majesteit al zijne bevelhebbers en officieren verzocht en gebood, den brenger eer te bewijzen. Ook had deze verscheiden brieven van de voornaamste grooten van Spanje aan den toenmaligen gouverneur der Spaansche Nederlanden bij zich, den hertog van Villehermosa. De gouverneur van Gent slooft zich uit. Hij geeft eene partij, noodigt den siciliaanschen graaf, en ook, ten einde Belindor's vader met den hooggeplaatsten vreemdeling in kennis te brengen, den markies. »Deze, »daar gekomen zijnde, was niet weinig verwonderd, wanneer hij »zag, dat de graaf, daar hem de gouverneur van gezegd had, »niet alleen een van de welgemaaktste cavaliers van de wereld »was, maar daarenboven de latijnsche, italiaansche, spaansche, »fransche, en engelsche talen, zeer natuurlijk sprak: zoodat geen »van deze natien anders zou hebben hooren kunnen, of hij was »haar geboren landsman geweest. Hij zei, van het doorluchtig »huis van Loretti gesproten, en een naverwant van dat van Sa»velli, Colonna, en Zustiniani te zijn. Ook verhaalde hij gedurende »den maaltijd, dat zijn vader, die een van de voornaamsten van »Messina geweest was, vóór een jaar door bevel van den koning »van Spanje gestranguleerd was, zijn moeder voor eeuwig gevan»gen zat, en hij zelf, hebbende zijn vaders zijde in het rebelleren »tegen zijne Katholieke Majesteit niet willen aannemen, zich naar »Madrid begeven had, alwaar hij van den koning niet alleen over »zijne edelmoedigheid en gehoorzaamheid wel onthaald, maar daar»enboven ook tot zijn eersten kamerheer, erfvaandrig van zijne »lijfkompagnie, ridder van de orde van Alcantara, en tot groot»maarschalk van het koninkrijk van Napels gemaakt was, en »dat hij nu op last van den koning de Nederlanden meende te »bezien, die hij nog te eeniger tijd onder zijn bevel hoopte te hebben."

Deze siciliaansche graaf is van professie een valsch speler, en

van afkomst een schoenlapperszoon uit Venetie, waar hij om ettelijke schelmerijen gegeeseld en gebrandmerkt is. Doch de geheele gentsche zamenleving wordt aanvankelijk zijn dupe. »Omtrent »twee dagen hierna," verhaalt Mirandor, »kwam ons de voor»noemde graaf, volgens zijn toezegging, op ons slot bezoeken. De »markies en Belindor ontvingen hem op zoo een beleefde wijs, als »zijn hooge afkomst en verdiensten waardig waren, en deden hem »aanstonds door mij, die toenmaals hofmeester bij den markies »was, in de beste zaal van het slot, en zijn volk, die vijf of zes »personen waren, in een andere schoone kamer logeeren. Een van »onze knechts moest aanstonds naar de stad met mij rijden, om »de kostelijkste en lekkerste spijzen te koopen. Ik had ook bevel »van den markies, om eenige muzikanten met mij te brengen. »De markies had, om zijn gast des te beter te verlustigen, nog »eenige naburige edellieden en juffers, onder welke ook Diana en »haar vader waren, dien dag doen verzoeken; die ook al te zamen »kwamen, zoodat de gasten vijftien of zestien personen sterk wa»ren, zonder de dienstbare, livrei dragende geesten daaronder te »rekenen, die zich in dergelijke voorvallen, schoon zulks hun »meesters bevel niet is, zeer vlijtig bevinden laten. Het eten nam »goeden aftrek, en de wijn niet minder. Er werden allerlei aar»dige discoursen en loopjes op het tapijt gebragt, daar de jonge »graaf nogtans het meeste toe deed. Na de maaltijd geëindigd »was, sprak men van hetgeen, daar men dien middag mede door»brengen zou; maar dewijl de naturen van de gasten verscheiden »waren, kost men niets zekers besluiten. De juffers hadden gaarne »gezien, dewijl er goede speellieden waren, dat men dien dag met »dansen doorgebragt had, om hierdoor hare adrétheit of handig»heid aan onzen graaf te laten zien, in wiens persoon verscheiden »onder haar al vrij wat schik hadden. Eenige jonge edellieden »hadden gaarne een reigerjagt, daar de markies zeer schoone val»ken toe had, willen aanstellen, om de juffers, voor wie zulks »wat nieuws was, hierdoor te vermaken. Andere wederom, wien »de jaren wat strammer beenen en wat onbekwamer tot de jagt »gemaakt hadden, bevonden zich meer geneigd om eenige aamen »rhijnschen wijn van den markies *op den boôm te helpen*. Even»wel zou de voorslag van de reigerjagt boven de andere gegol-

»den hebben, indien de messinesche graaf zich niet ontschuldigd »had dezelve toe te zien, op grond dat hij om eene geleden ziekte »nog veel te zwak was, om zulke zware oefeningen bij te wonen, »zeggende dat men zijn tijd veel pleizieriger zou doorbrengen, »indien men een weinig in de kaart speelde. De overige gasten »waren te bescheiden, om een persoon van zoo hooge kwaliteit »in zijn goedvinden tegen te spreken, behalve dat de meesten »onder hen groote spelers waren. Derhalve zond de markies aan- »stonds naar de stad, om eene goede provisie kaarten te doen »komen. Zoo ras men dezelve bekomen had, begon men van het »spel te spreken, dat men spelen zou. Eenige spraken van *piket,* »*roemsteken, lansknechten, pachten,* de *laatste trek,* en *lanturlu;* »maar de graaf antwoordde, dat hij nooit ander spel dan *à la* »*bassette* of *à l'hombre* speelde; en dewijl beiden inderdaad schoone »en aardige spelen zijn, en eenigen van het gezelschap dezelve »meermaals gespeeld hadden, werd men eens, het eerste te spelen. »Het spel begon dan met stuivers, die welhaast in dukaten en »pistoletten veranderden."

Is de opligter ontmaskerd en aan het geregt overgeleverd, dan eischt de krijgsfiskaal dat de regterhand, waarmede hij zoo menig mensch in het spelen bedrogen heeft, hem zal afgehouwen, en zijn ligchaam op den landweg aan de galg gehangen worden. De markies wil van de strafoefening getuige zijn. »Derhalve deed hij een »van zijn grootste koetsen aanspannen, alwaar hij zich met Dia- »na's vader en Diana zelve (*die ook begeerig was, deze funeste* »*estrapade te zien*), benevens Belindor en mij, inzette. Wij bega- »ven ons naar het huis van den gouverneur, hetwelk op de Groote »Markt stond, en vóór hetwelk *deze kortswijl geschieden zou.*"

Te midden der bijgeloovige volks- of boerenklasse verplaatst ons de geschiedenis van een ouden kok, in dienst van den markies, en verliefd op de oude keukenmeid van Diana's vader. De meer dan vijftigjarige minnaar had in zijne jeugd de latijnsche school bezocht, was daarna soldaat, en eindelijk spitdraaijer geworden. Hij zendt aan zijne foeileelijke beminde een gedicht van eigen maaksel. dat zij niet alleen weigert aan te nemen, maar in duizend stukken scheurt, zeggende, dat »indien zij had kunnen lezen, »zij al voor lang de Tien Geboden en het Geloof van buiten ge-

»leerd hebben, en haar tijd *niet aan het lezen van dat rederij-»kerstuig leggen zou.*" Een der merkbare teekenen van Simon's verliefdheid is, dat hij in plaats van eenmaal 's maands, gelijk voorheen, thans om de veertien dagen een schoon hemd aandoet. Ten einde hem van zijn dwazen hartstogt te genezen, brengen Mirandor en Belindor hem in kennis met eene heks, de bejaarde aanvoerster eener bende zwervende heidenen, die, niet toegelaten in de stad, verblijf hielden in den omtrek van een naburig dorp. Deze vrouw doet 's nachts in een bosch kwanswijs de schim der wederspannige bruid verschijnen, die den geblinddoekten aanbidder zoo onbarmhartig met roeden slaat en op allerlei wijzen kwelt, dat hij haar voor eene aan den Duivel verkochte tooverkol gaat houden, en zijne liefde, door ontzetting en vrees, in een doodelijken haat verandert. De te harer eer gerijmde liefdesverklaring is een merkwaardig staaltje:

1

Princes, saluit!
  Ik kom u klagen
Met droef geluit
  En zonder vertzagen
Hoe dat ik ben bevaan
  Met grooter doleuren,
En dat my saan
  Mijn herteken wil scheuren.

2

Uw schoonheid minjoot
  (Wilt deze bevroeden)
Sal my den dood,
  Na myn vermoeden,
Haast brengen zonder confuis;
  Ten waar gy koene
My troost met zoet gedruis
  In eigen persoene.

3

Ben ik niet plantait
  Van geld en landsdouwen,
Ben ik dog berait,
  O schoonder jonkvrouwe!

(Verstaat mynen zin)
  U mannelyk te generen.
En als een gravin
  Te kleên zonder verseren.

4

Al ben ik niet eêl,
  Noch ryk van bloede,
Zoo ben ik zonder verveel
  Nog groot van moede:
Koningen en prinsen partinent,
  In alle kontrayen,
Kan ik zeer jent
  Hun spyzen berayen.

5

Gy zult pompeus,
  Des morgens zonder minken,
Zeer genereus
  Uw wijn-sopkens drinken.
Pouletten-fricassé,
  Taarten en pastyen,
Daar zult gy mee
  Van smullen zonder benyen.

6

Geen arbeid fantastyk
  Zal u doen sweten;
Maar met pertyk
  Sult gij vermeten
Gaan wandelen confoort,
  En alle daag swieren
In 't veld, als 't behoort,
  Al sonder dangieren.

7

Daarom, Princes,
  Vol schoonheid verheven,
Segt my expres,
  Of gy zonder sneven
My jonnen wilt zeer vroet
  (Hoort myn vermanen)
Dat ik u zoet
  Amoureuslyk mag omvanen; —

8

Eer ik ydoon
  (Let op deez mentie)
Kom met de doôn
  In decadentie,
En dat ik constant
  Doe sien zeer droeve,
Dat gy contant
  My gejaagt hebt te groeve.

Deze aan onzin grenzende parodie heeft in zoover waarde, als zij voor een beeld der uiterst geringe letterkundige beschaving gelden mag, welke gedurende de geheele 17de eeuw in de zuidelijke Nederlanden is blijven heerschen. Herhaaldelijk waren wij in de gelegenheid, kennis te maken met de dichterlijke spraak van Van Mander. Het volgend tijdvak heeft daarin geen noemenswaardige verbetering gebragt. Aldegonde had invloed kunnen uitoefenen ten goede; maar zijne denkbeelden stonden het aannemen zijner taal in den weg. Wanneer Vredeman de Vries, van vorming geheel een Brabander of Vlaming, en een man van zoo buitengewone verdiensten, dat er spraak van is geweest hem te Leiden tot hoogleeraar in de architektuur aan te stellen; wanneer hij in 1606 zijn boek over het perspektief aan prins Maurits opdraagt, dan schrijft hij voorin eene ballade, wier gedachte den ongemeenen mensch en kunstenaar verraadt, doch waar men tegelijk de uitdrukking vruchtelooze pogingen ziet aanwenden, zich boven de kromspraak der oude rederijkers te verheffen. De groote schilders der antwerpsche school, tijdgenooten of leerlingen van Rubens, hebben in de litteratuur geen vaderlandsch idioom gekend. Van een Vlaming dier dagen, zich teekenend Ludovicus Finsonius, bevinden zich in Zuid-Frankrijk een vrij groot aantal schilderijen. Hij toog omstreeks 1600 naar Napels, waar hij in de manier van den jongeren Caravaggio leerde werken. In 1610 kwam hij zich nederzetten te Aix. Hij vond er een beschermer in den vermogenden en geleerden kunstliefhebber De Peiresc, die, gelijk met vijftig andere vermaarde personen uit de eerste helft der 17de eeuw, ook met Rubens briefwisseling onderhield. In 1618 schilderde Finson (hij was een Bruggenaar van ouder tot

ouder, in weerwil van zijn uitheemsch klinkenden naam) voor de kathedraal van Aix een *Ongeloovigen Thomas*, en vermaakte zich, den geringen kunstzin der Provençalen in het volgend rijmpje te bespotten, door hem aan den voet van het altaarstuk geschreven; povere kritiek met de pen, vergeleken bij de meersterschap van het penseel:

Door Bacchus' dienaars ende Gnida's gezellen
wordt hier Pictura veracht;
Waaruit het spreekwoord: „arm als schilder"
wordt voortgebracht.

Het kenmerkt de groote vlaamsche kunst der tweede zoowel als der eerste periode, dat, in onderscheiding harer italiaansche zuster, wier opkomst zamentrof met eene hooge dichterlijke vlugt in het litterarische, de letteren in Vlaanderen, zoo min onder Rubens als onder de Van Eycken, gelijken tred hebben willen houden met de andere muzen. Ziehier de versregels, waarin Vredeman de Vries, een man van jaren geworden, zijne teleurstellingen uitstort en zijne goede bedoelingen boekstaaft:

Als ik mij tot dit werk bevlijtigde met luste,
Zoo kwam mij dikwijls vóór 't geen ik nog had onthouwen
Gelezen in mijn jeugd, 't welk mij gansch in onruste
Stelde dag ende nacht (ik moet het hier ontvouwen):

Van den Man zonder Vader (wilt mijn reden doorknouwen),
Momus geheeten, die van den Nacht is geboren,
Vader van berispers, en deze weet te stouwen
Tot het eind van tweedragt, als zijn Kinders verkoren;

En deez', zoo andre in deugd zeer nog hun Vader storen,
Scheppen groote vreugde in iemands werk te laken; —
'T geene ze de Kunst in mij schier hadd' doen smoren,

Overpeinzende wel, dat ik óók zoude maken
Tot vijand 't groot geslacht, 't al winnend metter kaken.
Maar de liefhebbers rein, die 't wel nemen in 't goede,

Verbliezen dit gedrocht, deden dat zij nu smaken
Mijn studie hier geheel, daarmet veertig jaar moede
Ik mij hebbe gemaakt, opdat zich elkeen voede.

Leg hiernaast het kreupelrijm, in 1658 door Jordaens onder eene zijner karikaturen geschreven, en men gevoelt, dat de litteratuur geen stap voorwaarts gedaan heeft. De teekening bevindt zich in het muzeum te Grenoble. Koningen en priesters staan als zotten naar eene gemaskerde pop in monniksgewaad te kijken, die zij voor de Waarheid houden. Achter de pop komt de ware Waarheid aan, eene halverlijf ontkleede vrouw, voortgestuwd door den Tijd. Dezen volgt op de hielen een naakt kind, met eene weegschaal in de hand:

De waarheid is voor koningen en prinsen een zeer zeldzame vogel.
Zij wordt hun meest gemaskerd en bedekt gesteld voor oogen,
Totdat de snelle Tijd dezelve naakt voorsteldt,
Waardoor menigmaal te laat het Regt eerst wordt gekend.

Men zou uit het *Gulden Cabinet* van Cornelis de Bie, uit de zededichten van Adriaan Poirters, de minnedichten van Zevecote, de populaire blijspelen van Willem Ogier, tot bevestiging mijner voorstelling van het belgisch leven in de 17de eeuw, verschillende nieuwe trekken kunnen bijbrengen. Elke getrouwe schildering echter komt hierop neder, dat de beschaving der zuidelijke Nederlanden gedurende dat tijdvak, wanneer men de beeldende kunsten uitzondert, geen nationaal karakter vertoond heeft. Antwerpen zelf was in de dagen van Rubens eene doodsche, uitgebloeide stad. Na den intogt van aartshertog Ferdinand in 1635, had het gemeentebestuur de grootste moeite, de rekeningen der schilders te betalen, dekorateurs der onderscheiden triomfbogen. Vernederende regtsgedingen moest het zich laten welgevallen; buitengewone bier-accijnsen uitschrijven. Toen de engelsche gezant Carleton in 1616 te Antwerpen kwam, vatte hij in een brief aan een vriend de beschrijving zijner indrukken in twee woorden zamen: *splendida paupertas*, arme-edelmans rijkdom. Het was, zeide hij, eene groote stad, *magna civitas*, en tegelijk eene groote woestijn, *magna solitudo*. Op een der triomfbogen van 1635 was een wegtrekkende Handel afgebeeld. Men zag er Mercurius vlugten, medenemend de geldbeurs en den slangenstaf. Den ouden stroomgod Schelde werden de boeijen aan de voeten geklonken. Op de omgekeerde kiel eener boot lagen matrozen te slapen. Fragmenten

van roeispanen, op het strand, gaven genoeg te kennen hoe de vaart en alles kwijnde. Geen wonder, dat de schilderingen van den zich noemenden Mirandor ons in een land verplaatsen, waar vreemdelingen den boventoon voeren, de eene gelukzoeker den anderen bescheiden heeft, een klein getal aanzienlijke geslachten groote fortuinen bezitten, de priesterschap tot alles instaat geacht wordt, de opvoeding zich tot een glimp bepaalt, misbruiken en vooroordeelen aan de orde van den dag zijn, de hartstogten zich den teugel vieren te midden der armoede aan den eenen, der geldverspilling aan den anderen kant, zonder dat mannen of vrouwen van buitengewoon vernuft, door het voortbrengen van meesterstukken in de landstaal, de algemeene denkwijze in evenwigt houden.

Onder de vlaamsche schilders dier periode staat Jordaens het digtst bij het vlaamsche leven. Hij bezit al de eigenschappen van een vlaamsch volksdichter, vermeerderd met het niet aan land of tijd gebondene, hetwelk de schilderkunst op de dichtkunst voorheeft. Zijn merkwaardigst werk vind ik de *Allegorie van den Herfst*, in het muzeum te Brussel. Dit doek is als een middenpunt, waaruit men den geheelen arbeid des meesters overzien kan: zijne gewijde kunst, zijne historische kunst, zijne mythologie, zijne zedekundige zinnebeelden. In de wandeling heet het stuk de *Vruchtbaarheid*, en de naam is uitmuntend gekozen. Die welgemaakte vrouwen, met rijpe druiventrossen in de opgeheven hand, den schoot vol fruit; die kloeke jonge mannen, bezwijkend onder een uitgestorten vloed van ooft, brengen hem van zelf op de lippen. Nooit is de natuur, in den rijkdom van haar voortbrengend vermogen, afgebeeld met gloeijender kleuren, voller vormen, of breeder lijnen. Ofschoon Jordaens niet in persoon naar Italie ging, ziet men hem in deze voorstelling de bloem der italiaansche gedachte zich toeëigenen; toeëigenen met de onafhankelijkheid van het genie. De breuk der kunst met het middeneeuwsche, is volkomen. Het natuurleven kwam voor de kerkelijke vroomheid met volle vaart in de plaats. Jordaens zou vreemd hebben opgezien, zoo hij zich een pantheïst met het penseel had hooren noemen. Voor ons nogtans is hij dit. Onbewust apostel des vleesches, begrijpt hij de poëzie van het zinlijke, en weet door kleuren en omtrekken haar weêr te geven.

In het altaarstuk is Jordaens groot, maar niet eenig. Op dit gebied komt hij eerst in zijne volle maat aan het licht, wanneer hij een onderwerp vindt als dat der *Tempelreiniging* in den Louvre, waar Jezus de kooplieden en de wisselaren uitdrijft. Dan kan hij, in de tronien der kwanswijs jeruzalemsche schriftgeleerden en farizeën, den spotzieken wrevel uitdrukken, waarmede het bestaan der roomsche geestelijkheid zijner dagen den krypto-kalvinist vervulde. Nog meer: voor de over elkander tuimelende jeruzalemsche wijven en schaggeraars, kan hij gebruik maken van herinneringen der Scheldekade in zijne geboortestad.

Welk leven hij de dieren wist in te blazen, daarvan getuigen de witte paarden voor den triomfwagen van Frederik Hendrik, in de Oranjezaal. Ook hier is hij in zijne kracht: niet zittend *op* den schoot der natuur, gelijk Tollens dit als een ideaal beschouwde, maar doordringend tot de werkplaatsen van het natuurleven zelf, waar spieren zich vormen en bloed in aderen leert stroomen. Dezelfde neiging, in één woord, die ook uit de ledematen van Jordaens' olympische goden en godinnen straalt. De muzeums te Antwerpen noch te Brussel bezitten, voor zoo ver ik weet, proeven dezer voorname schakering van zijn talent. Vermaard is de kleine schreijende Jupiter van den Louvre, de kleine schreijende Bacchus te Kassel, waar de lompe geit met het eene achterbeen in den melkemmer gaat staan. Afgietsels van antieke basreliefs moeten hierbij tot voorbeeld gediend hebben; gelijk de basreliefs zelven, te Rome aanschouwd, bij het behandelen van soortgelijke onderwerpen, te zelfder tijd Poussin bezielden. Jordaens echter stelt voor de elegante vormen der oudheid, het naakt zijner eigen omgeving in de plaats. Zijne nimfen Amalthea, zijne de panfluit blazende Satyrs, zijn vlaamsche knapen en vlaamsche deernen van den kouden grond.

De allegorie van den Herfst blijft de kroon spannen, maar zonder schade voor de ontwikkeling van het overige. Zonder schade ook voor den kluchtspeldichter, die in de geschilderde zedeprenten van den *Satyr en den Boer*, van het *Driekoningenfeest*, van *Als de ouden zongen, pijpen de jongen*, ons te gemoet treedt. Het is alsof de kunsttheorie van Jordaens hier in het dagelijksch leven eene nieuwe beligchaming zoekt. Onnavolgbaar komiek is

de in den schotel blazende boer van het muzeum te Brussel. De trek van den mensch naar een smakelijken maaltijd, wordt voorgesteld in de volheid zijner lachwekkende trivialiteit. In dien éénen hartstogt gaat de geheele man op. Zijne ziel en zijne zaligheid zijn eetlust geworden. Zijne wangen staan er bol van. Geen andere uitwerking doet, in Jordaens' driekoningenfeesten, de wijn. De vrouwen blijven stil en fatsoenlijk; de mannen schateren, juichen, tieren. Het natuurleven bereikt den hoogsten graad van spanning. De grens van het walgelijke wordt aangeduid, niet overschreden. Hoofdgedachte is, dat de verheuging van den drank vrolijken waanzin baart. Naarmate de Antwerpenaren dier dagen minder reden tot lagchen hadden, moeten zij in de voorstellingen van hun begaafden stadgenoot meer smaak gevonden hebben. Zie ook zijne musicerende huisgezinnen. Jordaens is vijfentachtig jaren oud geworden, en het is alsof men in al zijne schilderijen iets van de onverdelgelijke gezondheid terugvindt, welke alleen in staat is, te midden van onafgebroken arbeid, zulk een hoogen leeftijd te doen bereiken. Menschen, die uit één mond warmte en koude bliezen, waren hem antipathiek. Hij hield van volle levens. Zelf een grijsaard geworden en zingend gebleven, beminde hij de gedachte, dat deze stemming het geslacht der komenden aan dat der gaanden verbindt. Nogmaals betrapt hij hier op de daad eene vaste wet van het menschelijk zijn, na aftrek van de hoogste aspiratien der menschelijke ziel. En zelfs vraagt men zich, of niet in zijne voorstelling der pijpende jongen en zingende ouden, dat begin van natuurlijke idealiteit bereikt wordt, waarbij het verschil tusschen hoogere en lagere menschelijke aandoeningen, door het ineensmelten van beiden wegvalt.

De jonge Teniers heeft met Jordaens alleen den zin voor het lager vlaamsch leven gemeen. Voor het overige gaan beiden hun eigen weg. Teniers is de jongere van Rubens geweest; Jordaens vormde zich in dezelfde school van Adam van Noort, waaruit, eer hij bij Otto van Veen in de leer ging, ook Rubens voortkwam. Jordaens nam de Italianen in zich op en schiep hen in Vlamingen om; Teniers bleef Vlaming en bestudeerde de Italianen alleen als modellen. Jordaens ontleende zijne volkstypen bij voorkeur aan het stadsleven; Teniers ging naar buiten en

werd de dichter der boerenkermissen. De beelden van Teniers zijn meestal klein; Jordeans gaf altijd groote.

Deze tegenstellingen echter leiden slechts tot negatieve kennis. Zoo Teniers onder de vlaamsche schilders der 17de eeuw hoog bij ons aangeschreven staat, dan is het, dewijl op hem de erfenis schijnt overgegaan van al het beste en nationaalste in de vlaamsche kunst der 16de eeuw, na Metsys. In Teniers herleven drie generatien van Breugels, voorafgegaan door Jeronimo Bosch.

Italie is ook op deze talenten niet zonder invloed gebleven, wat de behandeling aangaat; maar de onderwerpen hunner voorkeur lagen buiten het bereik van den vreemdeling. De oudste Breugel schiep, te midden van het vlaamsch landschap, de vlaamsche boerenkermis. Jeronimo Bosch was de vinder dier fantastische monster- en gedrochtenwereld, welker voortzetting een anderen Breugel een bekenden bijnaam verwerven deed. Bij Teniers vindt men dit alles terug, veredeld door het koloriet van Rubens. Een krachtig bewijs van het nationale in Teniers is, dat geen ander Vlaming der 17de eeuw, zoo digt bij sommige Hollanders uit hetzelfde tijdvak staat. Hij herinnert aan Adriaan Brouwer, aan Adriaan van Ostade, aan Jan Steen. Er vloeit bij hem zulk eene zuiver nederlandsche ader, dat men de grens, welke Zuid van Noord scheidt, bijna niet meer gewaar wordt. Om Rubens of Van Dyck te begrijpen moeten de Noordnederlanders menigmaal buiten zichzelven treden. Teniers glijdt bij hen van zelf naar binnen.

Heeft deze nooit in het altaarstuk uitgemunt, des te grooter vermaardheid dankt hij aan zijne verzoekingen van den H. Antonius. De geheele godsdienstige zijde van zijn gemoed en zijne kunst, schijnt in dit ééne onderwerp als zamengevat. Hoe vele malen schilderde hij het? Zeker is, dat hij herhaaldelijk in dien vorm tol aan het katholicisme betaalde; of laat mij liever zeggen, want zijne behandeling verraadt geen zweem van uitwendigen dwang, herhaaldelijk in dien vorm vrijwillig getuigenis aflegde van zijn geloof aan het bovenzinlijke. Reeds noemde ik de vlaamsche voorgangers, als wier volgeling Teniers op dit gebied zich vertoont. Bij de schilders van Zuid-Europa heeft de voorstelling van het duivelsche, hoewel zij in Dante's *Hel* aanleiding genoeg vonden, zich nooit in dat humoristisch kleed gehuld. Het is een eigen-

aardig vlaamsch verschijnsel. De gothische architektuur vertoont in sommige harer versierselen dezelfde neiging. In elk geval is er zekere mate van geestkracht noodig, om het verschrikkelijke zich bij voorkeur in de gedaante van het potsierlijke te kunnen denken. De verzoekingen van den heiligen Antonius resumeren een groot aantal zeer oorspronkelijke uitingen der vlaamsche kunst.

Bakhuizen van den Brink schreef in 1840, naar aanleiding van het beroemd exemplaar in het amsterdamsch Rijksmuzeum, eene half romantische, half wijsgeerige studie, welke in den vorm eener kritiek van het kluizenaarsbestaan, en der beligchaming daarvan in den H. Antonius, Teniers eene uitgezochte hulde brengt. De vlaamsche meester verdient die eerbiedige bejegening: »Het beeld »van Antonius lag daar, geknield met priesterlijke waardigheid »voor het steenen outer, vanwaar zoo dikwijls het liefelijk reuk»werk zijner gebeden ten hemel steeg. Men ontdekte in hem al »de grootschheid, al den ernst, al de zachtheid dier Heiligen, »waarmede eene, meer dan eenige andere, dichterlijke godsdienst »den hemel had bevolkt, en die van de hoogte der kerkgewelven »op de schaar nederzien, die nog strijdt om in te gaan. Maar een »geest des Kwaads, die magt bezat om met dien indruk een kamp »te voeren, waarbij, op den eersten aanblik, de overwinning on»zeker moest zijn, — schroef, schroef de verbeelding op, zoo »hoog gij kunt, — het zal moeite kosten, om het booze als schoon »voor te stellen, en de trekken der boosheid kennelijk te houden. »Is het Teniers niet te vergeven, dat het beginsel van het booze »nooit met meer kracht tot hem sprak, dan waar het zich in de »schuilhoeken der onbeschaafdheid verborg? Zoodra de Booze een »boer werd, gehuld in de ruwe pij, gereed om beurtelings den »roeiriem of de spade te voeren, zooals de hoop op gewin het »ieder oogenblik voorschreef, moest het gezelschap daaraan gelij»ken: gaauwdieven, op brieschende schelvisschen gezeten; oude »wijven, die den naam van tooverij hadden; bedelende monniken, »die voor niet teerden; valsche tuischers, die het mes trokken, »om de speelschulden te betalen; sluwe sluikers, de diplomaten »eener lagere maatschappij, die overal op hun plaats zijn, omdat »zij hun wereld het best kennen."

Overmaat van vernuft is het eenige, wat ik op deze verklaring

vind aan te merken. Teniers behoeft onze vergiffenis niet. Eerst onze eigen eeuw heeft van Goethe geleerd, het diabolische te vereenzelvigen met het mefistofelische, geestig en pittoresk. De Vlaming der 17de eeuw vereenzelvigde het met het gemeene, verloopene, schelmsche, hetwelk de hem omringende zamenleving in overvloed aanbood. De tijd om den Geest des kwaads met eene schilderachtige pluim te tooijen, was nog niet aangebroken. De sierlijke hanen- of fazantenveder wordt teregt door Teniers voor de muts van dansende boerenbruigoms bewaard. Tenzij hij voor de verandering haar den speelman op den hoed steekt, armen drommel, die met eene bierton tot orkest achter de kam staat te strijken.

Steen, Ostade, en Brouwer, spreiden in hunne dorpsherberg- en gelagkamertafereelen eene aanstekelijke uitgelatenheid ten toon, welke bij Jordaens in het groot teruggevonden, bij Teniers, die in dezelfde kleine afmetingen werkte als zij, tot onze schade gemist wordt. Doch zoo hij minder vrolijk is, hij overtreft hen door zijne distinktie. Zijne boerenkermissen (het brusselsch Muzeum bezit een voortreffelijk specimen) is het aan te zien, dat de kunstenaar gerekend wilde worden, tot de klasse der aanzienlijken te behooren. Zijn penseel en zijne kleuren schilderen de pret, doch beleven haar niet mede. Op den achtergrond verheffen zich de torens zijner in een kasteel herschapen landhoeve. Eene koets, met een livreibediende op den bok, heeft hem en zijne vrouw naar het feest gevoerd. Mevrouws sleep wordt gedragen door een kleinen page. Mijnheers gewaad is dat van een edelman. De ruwste trekken der lompe wereld zijn uitgewischt. Alleen Rubens verstond de kunst, wanneer hij eene enkele maal tot het schilderen van volkstooneelen afdaalde, volslagen realist te zijn en nogtans een onnavolgbaar kunstenaar te blijven. Het minder genie van Teniers moest kiezen, en offerde aan den gekuischten smaak een gedeelte der waarheid op. Ik vind hem het grootst, wanneer hij heilige Antoniussen en goudzoekende alchymisten schildert.

Aan de spits der beroemde Antwerpenaren, die tot de omgeving van Rubens behoord hebben, staat Van Dyck. Vergelijkt men hem bij Teniers en Jordaens, dan heeft hij zeer weinig van het eigenaardig vlaamsche over zich. Ofschoon een burgerzoon,

evenals zij, is hij een geboren aristokraat. Al vroeg schijnt hij begrepen te hebben, dat, nevens Rubens, dien hij in hooge eer hield, voor hem te Antwerpen geen uitzigt op eene even schitterende positie bestond; en eene minder schitterende achtte hij beneden zich. Misschien zou hij, als Teniers in later jaren, zich eene benoeming te Brussel tot hofschilder van den koninklijken landvoogd hebben laten welgevallen. Maar zeker had hij zich niet vergenoegd, gelijk Jordaens, te Antwerpen in een fraai eigen huis te wonen en alleen voor de kunst te leven. Zijne leus was, stel ik mij voor: of zelf een prins zijn, gelijk Rubens, of heengaan. Het vlaamsche leven stuitte hem tegen de borst. Van nature had hij een hekel aan het plebesche. Ware hij een burgermeisje geweest, men zou hem een nuf genoemd hebben.

Sterk is gedurende zijn verblijf in Italie die trek van zijn talent en zijn karakter, — want het een ging bij hem niet zonder het ander, — aan het licht gekomen. Het is waar, dat toen hij naar het Zuiden toog, hij reeds een jonge man van twee- of drieëntwintig jaren en een volleerd discipel van den grooten meester was, wiens beste wenschen hem op de reis vergezelden. In zichzelf echter ware dit geen reden geweest, te Rome den omgang met de vlaamsche bent te mijden, en zich den haat of de afgunst van minder begaafde, minder voorspoedige jonge gildebroeders op den hals te halen. Te Florence, althans, kon hij met zijn stadgenoot Joost Soetermans, slechts een paar jaren ouder dan hijzelf, het zeer goed vinden. Wat hem Rome vlieden en zijn tijd tusschen Venetie en Genua verdeelen deed, was een onoverwinlijke afkeer. Adonis kon de Satyrs niet verdragen. Zijne schoonheid, zijne praalzucht, zijne hooghartigheid, waren de openbaring van een temperament, dat het verkeer der groote wereld zocht. Door af te dalen had hij kunnen heerschen: hij verkoos te rijzen en te genieten.

Een eerste bezoek aan Engeland, nog vóór de italiaansche bedevaart, heeft blijkbaar aan Van Dyck's heimwee eene bepaalde rigting gegeven. De cavalierswereld aan gene zijde van het Kanaal, gevoelde hij, was zijn natuurlijk element. Dáár, aan het hof van Jakobus I en Karel I, zou hij zich eene positie kunnen maken, gelijk aan die van Rubens te Antwerpen. Dáár leven in den

grooten stijl, die met zijne neigingen strookte; als gelijke op en neder gaand met spilzieke jonge hertogen, en het hof makend aan schoone jonge hertoginnen. De gouden sleutel van zijn talent zou Reinout den toegang tot dien tuin van Armida ontsluiten.

Van Dyck, zien wij, heeft noch zijn vaderland, noch zijn meester verloochend. De natuur zelve had in hem een anderen dan den vlaamschen aard gelegd. Historieschilder, kiest hij als type voor zijne Madonna's en zijne Magdalena's, venetiaansche of genuesche dames; voor zijne Christuskinderen, engelsche babies. Portretschilder, wijdt hij zich aan de beeldtenissen van kardinalen Bentivoglio, van antwerpsche jufvrouwen De Tassis, van ladies Stanhope, van ladies Venetia Digby. Zoo weinig eenzijdig gaat hij daarbij te werk, dat wanneer het vlaamsche kunstbroeders geldt, die hij persoonlijk genegen is, hij aan hunne konterfeitsels dezelfde zorg en dezelfde liefde besteedt. Beroemd is zijn portret van Maarten Pepyn, beroemder dat van Maarten Ryckaert, beroemdst van al dat van Frans Snyders. Doch hij kan het niet helpen, zoo hij een Engelschman geworden, een Engelschman gebleven is. Niet langer dan tien jaren vertoefde hij in het vreemde land, maar spreidde er eene vruchtbaarheid ten toon, welke alleen door die van Rubens overtroffen wordt. Geheel Engeland ontving van hem onderwijs in de kunst. Nog honderdvijftig jaren na zijn dood herleefde hij er in Gainsborough en Reynolds. De ladylike portretten van Lawrence zijn in den stijl van Van Dyck.

Zijne kunstenaarsnatuur is eene der merkwaardigste, waarvan de geschiedenis der beschaving in Europa aanteekening heeft gehouden. Zoo hij ons het beeld van een goud- en carrièremaker vertoont, het is niet in de hoedanigheid van parvenu, maar omdat hij er naar bewerktuigd is. Zelf een fraai en aanvallig menschelijk dier, gevoelt hij zich aangetrokken door eene zamenleving, waar verfijnde zinlijkheid den toon geeft. Hij kan niet leven, tenzij omgeven van een hofstoet. Huiselijk geluk bekoort hem niet. Hij laat zich uittrouwen aan een meisje van geboorte, zonder fortuin; een meisje, dat hem onverschillig is, en hij haar. Maar vriendinnen moeten zijne beurs onuitputtelijk, aanzienlijke vrienden iederen dag zijne tafel gedekt vinden. Met dat al ruïneert hij zich in geenen deele. Wanneer hij, naauwlijks veertig jaren oud, door

den dood wordt weggenomen, laat hij zijne jonge vrouw en zijn pasgeboren kind een vermogen na, en staat de koning van Engeland voor groote sommen bij zijne erfgenamen in het krijt. Evenzoo wat zijn genie betreft. Kan men zeggen dat hij vóór zijn tijd aan eene nimmer afgaande genotkoorts gestorven is, zijne werkkracht heeft er niet onder geleden. Te Munchen bevinden zich van hem één en veertig schilderijen, te Petersburg veertig, te Weenen acht en veertig, te Parijs twintig, te Dresden negentien, in de kerken en muzeums van Belgie, ik weet niet hoeveel: alles ongerekend de in Engeland aanwezige, waarvan een gedeelte, ten getale van een half honderd, in 1857 te Manchester tijdelijk vereenigd geweest is. Een oogst van twee à driehonderd doeken en schetsen, allen gestempeld door één meesterlijk merk! Van Dyck is van het geslacht der Musset's, der Byron's, der Mozart's geweest: vruchtbaar en volmaakt, te midden van een haastig drinken uit den omperelden beker van het leven. Musset zelf was van oordeel, dat zijne gelaatstrekken overeenkomst vertoonden met het eigenhandig portret in den Louvre. Een nog treffender beeld is dat van den hertog van Richmond, aan de overzijde: een jonge edelman in een zijden hemd, schoon als de dageraad na een aan het spel en den wijn gewijden nacht, met halfontboote borst, golvende blonde haren, en in de hand eene peer. Ook Van Dyck was een dier prikkelbare wezens, welke van het leven eischen, dat het een godenmaaltijd gelijken zal, en die, wanneer het onderste uit den kelk naar alsem smaakt, zich aan de droefgeestigheid overgeven. Reeds in een vorig hoofdstuk wees ik er op, van welke bitterheid zijne opvatting der nieuwtestamentische lijdensgeschiedenis getuigt. Het antwerpsch muzeum bezit van hem een *Nood Gods* en een *Crucifix*, waaruit dezelfde neiging spreekt. Deze kunstenaar heeft er zich nooit op toegelegd, zijne eigen hartstogten te beteugelen; maar fijn en levendig gevoelt hij het leed van anderen, het aan de onschuld gepleegd verraad, den gruwel eener boosaardige, van God verlaten wereld. Uit die tegenstrijdigheid van gevoel en wandel wordt ook bij hem eene andere geboren, tegenstrijdiger dan de eerste. Zijne deernis met den Man der Smarte is de sentimentaliteit van een Don Juan. *Zijn* bittere beker verwart hij met den lijdensbeker

van Jezus Christus. Er is maar één droefheid, denkt hij, en overgiet zijne altaarstukken met een tragisch waas, dat van meer poëzie dan zelfkennis getuigt.

Aldus schijnt dit ongemeen wezen mij toe, verklaard te moeten worden. Een groot aantal geboren edelen en vorsten hebben het voorkomen, en voeren den toon, van onopgevoede handelsreizigers, enkanailleren zich met publieke vrouwen, gevoelen niets voor wetenschappen of kunsten, koppelen een nutteloos dandybestaan aan de zeden en de voorkeur van een korporaal, doen aan ondergeschoven kuikens denken, het voorvaderlijk arendsnest onwaardig. Van Dyck's vader deed maar in lijnwaden of koloniale goederen, en bragt een burgerlijken stoet van twaalf kinderen groot. Wie zal zeggen, door welke speling der natuur één daarvan ter wereld is gekomen met den fijnen ligchaamsbouw, de beschaafde manieren, de neigingen en behoeften, van een edelman van den echten stempel? Het ras der Vlamingen mag roem dragen op het feit. Van Dyck paarde aan zijne wereldsgezindheid het zeldzaamst kunstenaarstalent. De verpletterende meerderheid van Rubens zelven heeft niet kunnen verhinderen, dat hij aan de zijde van zijn meester, en op hetzelfde gebied, zich een onvergankelijken naam veroverde. De geharnaste kracht, daartoe vereischt, heeft hij met zich omgedragen, alsof het een fluweelen wambuis gold, van een ridderketen omslingerd. De aandoeningen, welke zijne ziel doorstroomden, waren niet onberispelijk in zich zelf, maar van eene verheven soort. In zijne kunst heeft hij het zoo ver gebragt, dat sommige zijner schilderijen onder de schoonsten der wereld gerekend worden. In hooge mate bezat hij het genie van den smaak. Niet door zijne wuftheid, maar door zijne wezenlijke meerderheid heeft hij het hoofd van edelvrouwen op hol gebragt, jonge lords geleerd te leven, eene geheele aristokratie voor zich doen buigen. Een familieportret van Van Dyck te bezitten, geldt nog heden in Engeland voor een adelbrief. Van zulk een leven kunnen wij niet zeggen dat het te kort geduurd heeft, niet goed besteed is geweest, of anders had moeten ingerigt zijn. Een groot en nuttig burger is hij, die in eene wereld als de onze, den algemeenen smaak helpt vormen, het schoone leert opmerken, het leelijke op een afstand houden.

Kunstenaren van den rang van Van Dyck zijn als eminente veldheeren, die de onafhankelijkheid van hun volk vestigen, of aangrenzende provincien veroveren. Zij verheffen het schoone tot zekeren standaard, die voor volgende geslachten gehandhaafd blijft. De dag komt, dat de geschiedenis van hun bijzonder leven wegvloeit in de weldadige algemeenheid van het door hen tot stand gebragt goede, en de kennis zelve hunner feilen slechts dient, ons van hunne deugden des te levendiger te doen genieten.

DERTIENDE HOOFDSTUK.

De kern der tegenwoordige schilderijen-muzeums te Antwerpen en te Brussel, heeft zich op dezelfde wijze gevormd als het geval is geweest met de departementale muzeums in Frankrijk. Toen in de laatste jaren der vorige eeuw de groote omwenteling uitbrak, ontstonden er ook in Belgie chaotische dépôts van kunstwerken, afkomstig uit partikuliere verzamelingen van geëmigreerden, uit vergaderzalen van opgeheven gilden en ambachten, bovenal uit de refters en kapellen der kloosters van ontbonden orden. Een gering aantal kunstvrienden waakten in stilte over dien schat; verdedigden hem tegen groote en kleine roovers; behielden wat er te behouden viel. Uit die nederige beginselen zijn na 1815 de schoone openbare kabinetten geboren, op wier bezit de twee voornaamste belgische steden thans roem dragen. De hoofdinhoud is kerkelijke kunst: altaarstukken, nogmaals altaarstukken. Tot aanvulling der leemten wordt van regeringswege het mogelijke gedaan. Ieder jaar staan de Kamers aanzienlijke sommen tot aankoop van ontbrekende werken toe. Nogtans blijft de oorsprong zigtbaar.

Zoo dit voor de kennismaking met sommigen onder de vlaamsche meesters een beletsel is, voor de studie van Van Dyck is het een hulpmiddel, en in de eerste plaats voor die van Rubens. Beklaag u niet, wanneer gij Belgie bezoekt, de kerken in de

muzeums terug te vinden! Rubens is zoo veelzijdig en veelomvattend, dat men blijde moet zijn hem voor een keer onder één gezigtspunt te kunnen brengen. Onze draagkracht heeft aan den man der bijbelsche geschiedenis en van het christelijk dogme, dien de belgische muzeums en de belgische kerken te aanschouwen geven, voor ditmaal meer dan genoeg.

Een goed denkbeeld van de wijze, waarop Rubens deze onderwerpen behandelt, verkrijgt men door aan sommige verzen van Vondel te denken. Laat mij de eerste strofen van den *Olijftak aan Gustaaf Adolf* mogen aanhalen. Dit vers van 1632 verplaatst ons in den rijpen herfsttijd van Rubens' talent. Niet positief christelijk van inhoud, biedt het een des te scherper uitstekend punt van vergelijking aan:

't Wild vogelkijn, dat zingt, daar 't onbeknipt is:
„Al de open lucht is mijn!" —
Nog steent het, om te zijn
Bij 't lieve nestje, daar het uitgekipt is.

Ik meê. Hoewel mijn blijde geest vaart speulen
Daar draaiboom sluit noch hek, —
Een heimelijke trek
Verleidt het hart naar mijn geboortstad Keulen.

Daar heb ik eerst om honig uitgevlogen
Omtrent den blonden Rijn,
Beplant met Rijnschen wijn;
En als een bij violendauw gezogen.

Uit dit geboortzog wordt mijn zorg geboren,
Nu 't Zweedsche vaandel vliegt
Daar ik ben opgewiegd;
Nu 't grof geschut vast dondert in mijn ooren.

Hoe wensch ik, als een Rijnzwaan, Mars te ontmoeten
En, met de borst in stroom,
Aldus door zang zijn toom
Te temmen, langs het stof van paardevoeten!

Deze vondeliaansche blik op een historischen toestand is ook de blik van Rubens, wanneer hij voor de kathedraal van Gent de legende van den H. Bavo schildert. Bij den dichter ziet gij, aan den rijweg langs de rivier, de stofwolken opstijgen, waarin

de ruiterbenden van Gustaaf Adolf naar Keulen komen draven. Als een zwaan ziet gij hem den stroom klieven, den boeg gelijk van een zeilend schip. Daareven was hij eene honig vergaderende bij, fladderend van de velden naar de wijnbergen. Het besef van zijn talent neuriet in zijne borst. Maar de vrije en vranke wildzang van Amsterdam kan niet vergeten, hoe zijne wieg te Keulen gestaan heeft; en zijn hart klopt onrustig bij de gedachte, dat welligt de jammeren van een beleg zijne geboortestad dreigen. Zoo ziet ook de schilder alles in beelden, voortgebragt door zijn eigen gemoed. Van den heiligen Bavo, wiens ware geschiedenis hem even onbekend is als u of mij, maakt hij een dubbelganger van zichzelven. In Bavo's persoon wordt hij van militair kloosterling. Zijne verbeelding doet hem in het benedenstuk al zijne goederen aan de armen schenken, in het bovenstuk op de trappen eener kerk knielen, waar een priester hem ontvangt. Twee vorstelijk gekleede en schoone vrouwen zijn getuigen van het tooneel. De gevoelens en de handeling zijn christelijk, maar worden even wereldsch voorgesteld als wanneer Vondel naar den tak grijpt. Voor een koncert van woorden, is het een koncert van kleuren De geheele Rubens leeft er in, met al hetgeen hij op aarde liefheeft, bewondert, en vereert.

In zijn *Getemde Mars*, van 1648, zal Vondel de weldaad en de liefelijkheid van den vrede schilderen, in de gedaante eener uit den hemel van Nederland op den Olympus nederdalende vrouw, die Jupiter, door Mars bestookt, redding komt aanbrengen:

Gerustheid schijnt uit haar gezigt te stralen.
De olijfkrans, versch gevlochten, dekt het hoofd.
Haar aanschijn elk een blijden dag belooft,
En troost al wat zijn adem niet kan halen.

Het wit gewaad, bezaaid met gulde olijven,
Verrijkt ze met een glans van majesteit,
Die hooger draaft dan 's menschen sterflijkheid
Bereikt. Zoo komt ze allengs wat nader drijven.

Haar wagen wordt van Nederlandsche leeuwen
Zachtmoedig voortgetrokken door de lucht;
Zij luistren mak naar hare roede en tucht,
En weten nu van brullen, noch van schreeuwen.

Ootmoedigheid en Liefde vóór haar zwieren,
En ademen een dauw en frisschen geur;
De lucht ontlaat, en krijgt een blijder kleur;
Men hoort rondom de vogels tierelieren.

Dus nadert zij den God der oorelogen;
Die staakt den storm, als hij dat aanschijn ziet.
Hij ziet zich blind, en kent die godheid niet,
En zuigt terwijl de vonken uit haar oogen.

Een zuchtje speelt, en zwaait de blonde lokken
Om hals en nek. De minnelijke mond,
De roode roos op 't sneeuw der wangen, wondt
Het hart des Gods, dat walgt van al zijn wrokken.

't Geweer ontzijgt van zelf zijn ruwe handen.
Zij stijgt hierop omlaag, en vleugelt vlug
En bindt hem beî zijn armen op den rug:
Met geen metaal, maar zachte Oranjebanden.

Zoo drijft ze Mars groothartig voor haar wielen,
En voert hem in triomf heel Neêrland door.
Haar volgen, op dat zegenrijke spoor,
Een dikke drang en wolk van dankbre zielen.

Onder de eigenlijk gezegde allegorische teekeningen en schilderijen van Rubens heeft men soortgelijke voorstellingen voor het grijpen. Doch het merkwaardigst is, hem dezelfde methode te zien toepassen op de bijbelsche geschiedenis, of op onderwerpen uit de godsdienstige bespiegeling. Tot verzinlijking der gedachte dat de misdaden der menschen den regtvaardigen goddelijken toorn opwekken, schildert hij eene lucht, waarin Christus verschijnt, gewapend met straffende bliksemstralen. De H. Maagd weerhoudt den arm van haar zoon, en wijst hem, genade vragend voor het menschdom, op hare borst, die hem gezoogd heeft. Beneden, op den voorgrond van een landschap, ligt de H. Franciscus geknield, en houdt de armen beschermend uitgebreid over een wereldkloot. Gelijk eene moeder het de wieg van haar zuigeling doen zou, zoo dekt de heilige met zijn lijf de bedreigde aarde. Door een dichter of een redenaar beschreven, zou deze opvatting koel laten. Door Rubens geschilderd, doet zij een aangrijpende werking. Het muzeum te Brussel bezit dit doek. Het heet in den katalogus:

Le Seigneur voulant foudroyer le monde. Met één zwaai doet Rubens er zich in kennen als een evenknie der groote kerkvaders en theologen. Tegelijk is de voorstelling artistiek. Ook werd het dogme niet gekopieerd naar eene bladzijde uit het heilig boek, zooals in de *Aanbidding van het Lam* der Van Eycken. Een kunstenaar heeft het leerstuk in zichzelven verwerkt, en geeft, naar den eisch der hulpmiddelen van zijn vak, het terug.

In alle bijbelsche voorstellingen van Rubens wordt men door ditzelfde verschijnsel getroffen. Het muzeum van Antwerpen en de Sint Janskerk te Mechelen bezitten de twee schoonste exemplaren van de *Aanbidding der Koningen.* De hemel blijft hier gesloten. Alles valt op aarde voor, in eene hut of een stal. Maar de geslachten der menschen hebben er elkander altegader bescheiden. Om de schoonste vrouw en het aanvalligst kind, groeperen zich forsche mannen, eerbiedige grijsaards, vorsten en slaven uit het morgen- en het avondland. De nieuwsgierigheid der dierenwereld zelve is opgewekt: de kameelen, die de bezoekers aanvoerden, gluren uit de hoogte over de gebogen hoofden heen. IJverig heeft de kunstenaar, dat spreekt, partij getrokken van de gelegenheid, te woekeren met kleuren, met tegenstellingen van blank en bruin, met prachtgewaden, met gedreven goud en vonkelende juweelen. Maar het doek als geheel is de allegorie van één gedachte: belangstelling. Belangstelling in iets verhevens, dat tegelijk beminlijk en aandoenlijk is; dat grooten en kleinen om strijd aan het hart gaat; de spil der wereldgeschiedenis. De geheele ruimte is vol figuren. Nergens een gaatje. Het is niet meer dan billijk, zegt gij, dat de menschen elkander verdringen, om hun Heiland op den schoot zijner moeder te zien liggen.

De *Kruisoprigting* der antwerpsche kathedraal geeft eene groep te aanschouwen, die slechts voorstelt wat zij gehouden is voor te stellen. Langzaam rijst het schuinsliggend hout, overeind getrokken en gebeurd door den scherpregter en zijne helpers. De beulen beseffen niet, dat zij zelven door deze handeling hun slagtoffer eene eereplaats bereiden. Nog één oogenblik, en, als eene andere slang der genezing in de woestijn, zal de algemeene Verzoener boven allen en alles uitsteken. Hoe echter aan te duiden, dat hunne wreedheid slechts onwetendheid is? Dat zij louter lie-

den zijn, die hun handwerk verrigten en hun daggeld verdienen? Op bewonderenswaardige wijze is dit denkbeeld voorgesteld door één kerel, een naakten herkulischen kaalkop, die met zijne knie het kruis, en met beide armen het ligchaam van den gekruisigde ondersteunt. Zelfs bij Rubens vindt men maar weinig beelden van zulk eene overweldigende beteekenis. De geheele wereld der menschelijke gemeenheid is in dien beulsknecht als zamengevat. Het doek is een zinnebeeld van hetgeen op aarde de menschgeworden godheid wacht, — zanger, wijsgeer, hervormer, martelaar, — wanneer zij, ruwheid en botheid ten prooi, dezen in de handen, neen in de kluiven valt.

In de *Kruisafneming* aan de andere zijde, pendant der *Oprigting*, heeft Rubens, door de keus der onderwerpen, eene allegorische bedoeling regtstreeks op den voorgrond gesteld. Spelend met de beteekenis van den naam eens schutspatroons, gaf hij eene drievoudige Christusdraging: Christus van het kruis gedragen in het midden, Christus door den grijzen Simeon gedragen op den regter-, Christus door zijne moeder onder het hart gedragen op den linkervleugel. Op soortgelijke wijze laat Vondel de ontmoeting der moeder van Jezus en der moeder van Johannes, in een reizang zijner *Maria Stuart*, kontrasteren met die eener andere Elizabeth en eener andere Maria, koninginnen van Engeland en van Schotland. Alleen de hoogste kunst kan zulke voorstellingen behoeden, te verzeilen op de klip van het valsch vernuft. Het is bekend op welke wijze Rubens, in zijn middenstuk, zich van zijne taak gekweten heeft. Da Vinci's *Avondmaal* en Rubens' *Kruisafneming* zijn de twee populairste altaarschilderijen der christenheid, door protestanten en roomschen om strijd geëerd. Voor de geschiedenis der vlaamsche kunst heeft deze *Afneming* dezelfde waarde, als Gœthe's *Faust* voor de geschiedenis der duitsche letteren. Niemand heeft na Rubens eene nieuwtestamentische kruisafneming kunnen schilderen, zonder aan den meester tol te betalen. Het andere doek geeft de beulen van Jezus; dit, zijne vrienden. Het is de triomf der menschelijke deelneming, uitgedrukt overeenkomstig het wezen van lijnen en kleuren. De schilder heeft geen andere bedoeling gehad, dan eene volmaakte groep liefhebbende personen te teekenen, bezig met

het opnemen van Jezus' lijk. Niet úwe deernis brengt hij in beeld, maar de hunne. Wat hij geeft is sentiment, geen sentimentaliteit; is gevoel, geen vernuft. De toespeling op den heiligen Christoffel moet worden opgedolven uit woordenboeken: de herinnering van den torschenden Johannes in zijn rooden mantel, van de blonde Maria Magdalena, van den discipel met de lijkwâ tusschen de tanden, is onsterfelijk blijven voortleven.

Bijzondere aandacht verdient de aanvallige Moedermaagd van het linkerzijblad. Wanneer Napoleon I eene zwangere vrouw tegenkwam, verhaalt men, ligtte hij den hoed: hulde van den zelfzuchtigen krijgsgod aan het wassend kanonvleesch. Rubens is er in geslaagd, eene zwangere Madonna te schilderen, welke niet aan voedsel voor het graf doet denken, maar aan bloeijend leven. Ik ken van zijne hand geen bekoorlijker vrouwenbeeld; geen hetwelk onder dien vlaamschen hoed zoo oorspronkelijk, zoo geheel en al van *hem* is. Van de kruisafnememing zou men nog kunnen gelooven, dat zij het werk was van een der groote Italianen. Van dit zijblad niet. In Gœthe bewondert men, dat hij eene Leipziger grisette tot eene tragische heldin heeft weten te verheffen, wier naam reeds volstaat, ons aan een onvergankelijken type te herinneren. Rubens' zwangere Maria is eene eerbare Gretchen. Haar bestaan werd gegrepen uit de verborgenste diepten der menschelijke natuur, waar bloed en ziel, geest en stof, ineensmelten. Wanneer Jordaens de vruchtbaarheid schildert, neemt hij zijne toevlugt tot de allegorie der school. Voor Rubens is het leven zelf de allegorie bij uitnemendheid. In dat steunen van Elizabeth's nicht op de balustrade der trap, die zij opgaat, ligt een lierzang ter eere van den moederlijken staat. De schilderkunst heeft in den loop der eeuwen vele schoone werken voortgebragt; maar geen schooner dan dit tafereel.

In het forsche zeg ik hetzelfde van de *Wonderdadige Vischvangst* in Onze Lieve Vrouw van Mechelen. Om zulke figuren te kunnen schilderen is Rubens ter wereld moeten komen met een onmiddellijk aan de natuur grenzend gevoel van licht en kracht. Evenals Newton en Darwin, heeft hij het zamenstel van ons heelal instinktmatig doorgrond, en, met dezelfde vastheid als zij, in hunne wetenschappelijke vertoogen, het resultaat zijner waarne-

mingen uitgedrukt met het penseel. Vooral twee beelden verdienen de bewondering der wereld: een op de plecht staand roeijer, uitkomend tegen de heldere lucht, en een op den rug geziene varensgast in hooge waterlaarzen, het bovenlijf bedekt met een scharlaken wambuis. Het achterover hellen van dien breedgebouwden knaap, al zijne krachten inspannend om het volle net op het strand te halen, is in zijne soort geen minder wonder, dan de wonderdadige vischvangst zelve. Hier, en in het beeld van dien roeijer, is het genie aan het werk geweest in de volheid zijner naieveteit. Deze menschen zijn beligchaamde natuurwetten. Het bijzondere in hun wezen smelt met het algemeene even noodzakelijk zamen, als in de wereld om ons henen. Nadenken en oefening kunnen de gaaf, het menschelijk verschijnsel aldus op te merken en weer te geven, bij een geboren kunstenaar vaardigheid doen worden: de gaaf zelve is hem door niemand medegedeeld, en hij kan er zich niet ten volle van bewust zijn. Men staat hier voor het groote raadsel van het scheppingsvermogen. Rubens heeft boven Teniers, boven Jordaens, boven Van Dyck, uitgemunt door iets primordiaals, van hetwelk geen rekenschap kan gegeven worden. Hij had het gigantische over zich, hetwelk aan den eenen kant nog medebehoort tot de grondstof van het geschapene; en tegelijk was hij toegerust met eene kracht van voorstelling, welke leven instortte aan het onbezielde, en het niet bestaande te voorschijn riep. Vandaar de dubbele beteekenis zijner werken. Behalve openbaringen eener volleerde kunst, zijn zij het tevens van het geheimzinnig wezen der dingen. Zonder het gewild of geweten te hebben, plaatst Rubens zijn toeschouwer voor een eleusinisch mysterie.

De bijgebragte voorbeelden maken in genoegzame mate duidelijk, geloof ik, waarin het eigenaardige van 's meesters altaarstukken ligt. Nooit andere hulpmiddelen aanwendend dan die, voor welke hij scheep komt, maakt hij de bijbelsche geschiedenis tot draagster der algemeenste verschijnselen van het menschelijk zijn, en grijpt daarbij om zich heen met eene vrijheid, voor welke geenerlei anachronisme bestaat. Het kostuum zijner heilige personen is zuivere fantasie. Hunne typen zijn eene bloemlezing uit verschillende rassen van Zuid en Noord, West en Oost. Architek-

tuur wordt door Italie, landschappen worden door Vlaanderen geleverd. De Schelde doet dienst als meer van Tiberias, en Jezus van Nazareth gaat uit visschen met antwerpsche matrozen der 17de eeuw. De heerschende draperie is de grieksch-romeinsche; maar dit verhindert noch, dat bij eene graflegging de heilige Franciscus staat toe te zien in middeneeuwsch ordegewaad, noch dat Sint Joris hulde brengt aan de heilige Maagd, in eene damasceensche wapenrusting.

Ik denk aan den Sint Joris der *Onze Lieve Vrouw*, in de antwerpsche grafkapel. Drie dagen vóór zijn dood beschikte Rubens, dat deze schilderij, zoo men zijn gebeente de onderscheiding waardig achtte, het altaar van eene der nissen in de Sint Jakobskerk versieren zou. Door de zorg zijner jonge weduwe kwam de kapel in orde. Hoewel het nutteloos is, in dit doek naar portretten te zoeken, verbeeldt het ongetwijfeld een familietafereel, en heeft om die reden de keus van den schilder er zich op gevestigd. Geheel in overeenstemming met zijne opvatting der schilderkunst, symboliseert het zijn eigen leven, genomen uit het oogpunt van den vollen manlijken wasdom. Een stokoude heilige Hieronymus duidt de voorgeslachten aan. Een bejaard kardinaal vormt den overgang op Sint Joris zelven, die met opgeheven banier, voorafgegaan door drie jonge vrouwen, welke den kardinaal omstuwen, zegevierend naar den troon der maagd Maria komt schrijden, opdat ook hij tot de handkus van het kind Jezus worde toegelaten. De jaren en de rimpels zijn alleen aan de mannen gegeven. De vrouwen, als Maria zelve, vertoonen beelden van altijd bloeijende jeugd. Eene van haar, de hoofdfiguur, is eene Magdalena. Een krans van zwevende kleine engelen in de lucht, kroont het heilig Kind met een bloemtuil. Een andere kleine engel staat beneden op den voorgrond, en omklemt het groote bijbelboek, dat den ouden Hieronymus van de knieën dreigt te glippen.

In een vorig hoofdstuk heb ik van zwanenzangen gesproken, welke bij ieder nieuw bezoek aan Steen, Rubens de borst doorstroomden. Uit die laatste jaren van zijn leven is ook deze Sint Joris afkomstig, toen bij het rugwaarts zien hij zichzelven het getuigenis geven mogt, als een goed christenridder den strijd tegen de wereld met eere volbragt te hebben.

Terwijl ik dit schrijf, verkondigen alle dagbladen den lof van Hans Makart, die in de laatste dagen van April 1878, bij het vieren der zilveren bruiloft van den keizer en de keizerin van Oostenrijk, den grooten historischen optogt regelde, welke twee en een half millioen gekost heeft, en waaraan door vijftien duizend personen uit alle landen en standen der monarchie deelgenomen is. Sommige episoden van het verhaal dier feestviering zijn treffend. Wanneer de trein in aantogt is en de burgemeester der hoofdstad den keizer heeft toegesproken, dan begint (wijding zonder wedergade) uit de verte het kanon te bulderen en gaan, op één gegeven teeken, terwijl een koor een volkslied aanheft, de klokken van alle kerken luiden. Uren en uren duurt het, eer de stoet voorbij is. Naar mate hij voortgaat, scharen de muziekkorpsen, die hem vergezellen, zich aan den voet der keizerlijke tribune. Daar komen veertig liedertafels den optogt besluiten; en wanneer de vokale krachten, te midden der instrumentale, zich in het gelid gesteld hebben, lost beider vereeniging zich in een reuzenhymme op. Het moest niet geoorloofd zijn, dat op één punt der aarde zulk een indruk te ontvangen valt, zonder dat de geheele wereld daarvan haar deel bekomt. De allegorische zegewagens der jagers, der tuiniers, der wijnbouwers, der mijnwerkers, der brood- en der pasteibakkers, der slagers en der herbergiers, heeft uit de verte het oog niet kunnen volgen. Het kon slechts opmerken, dat in elke voorstelling de 16de eeuw en Albrecht Dürer herleefden, tot Rubens en de 17de in den triomfwagen der kunstenaren kwamen aanrijden, beeldhouwers en schilders. Aan het hoofd Makart, de bezieler van het feest. Hij is in zwart fluweel en zwarte zijde gedost, en berijdt een wit paard uit de keizerlijke stallen. Men juicht hem toe als held van den dag. Uit de balkons der huizen, ter weerszijde van de boulevards, regent het bloemen op zijn weg. Honderdduizenden gevoelen aan hun hart, dat door *zijne* kunst de grootsche nationale hulde gedragen wordt, welke men den keizer en de keizerin gaat aanbieden. *Zijne* fantasie heeft stoombooten en lokomotieven dichterlijk gemaakt; water en vuur in gnomen en sirenen herschapen; de poëzie dar 19de eeuw in levende wezens aanschouwelijk doen optreden. Zijne zegepraal is die der lijn en kleur geworden dicht-

kunst zelve. Na den keizer is hij de eerste man van het land.

Het leven van Rubens is van het begin tot het einde zulk eene zegevaart geweest. Mogelijk werd Sint Joris in 1635 geschilderd, het jaar zelf waarin Ferdinands intogt te Antwerpen plaats had, en Rubens' naam geheel Europa door, gelijk in 1878 die van Makart, in één adem met den naam van gekroonde hoofden genoemd werd. Hij was toen tusschen vijfenvijftig en zestig jaren oud. Achter hem lag een arbeidzaam verleden, opgeluisterd door vijftienhonderd werken. Nog eene korte poos, en zijne zon zal hebben uitgeschenen. Hij is het tijdstip genaderd, dat een man van zijne beteekenis het ondernemen durft, zich zelven te meten.

Zijne opvoeding behoort tot het gebied der gissing. »Doch er »is maar weinig verbeelding noodig", schreef ik elders, »om zich »eene voorstelling te vormen van de stemming der eerst siegen»sche, daarna keulsche, altijd om zoo te zeggen vermaledijde »omgeving, waarin de kleine Pieter Paulus opgroeide. Heeft toen, »zoomin als later, zijne edeldenkende moeder hem de ware reden »genoemd, waarom het gezin eerst na 's vaders dood naar Ant»werpen durfde terugkeeren, — er zijn huiselijke atmosferen, »die, zonder woorden of aanwijzingen, het werk van onthullingen, »van gedenkschriften verrigten. Als met de moedermelk heeft »Rubens de les ingezogen, dat tenzij een Vlaming, in die dagen, »goed en bloed voor de gereformeerde religie veil had, de wijs»heid hem gebood, den koning van Spanje of zijne plaatsvervangers »te eeren en den God van het oude geloof te vreezen; als ook, »dat al wordt een burger door de grooten nog zoo gevierd of »aangehaald, hij van wege hunne gewoonte, met de steenen te »smijten, zich zorgvuldig wachten moet, met hen of met hunne »vrouwen kersen te willen eten. Met die dubbele ervaring, te »midden van vele ingeslikte tranen door de schrandere moeder »opgedaan, deed de zoon levenslang zijn voordeel."

Te beginnen met zijn veertiende jaar voorziet hij, te Antwerpen van de latijnsche school gekomen, in zijn eigen onderhoud, eerst als page, dan als schildersleerling. Op zijn zeventiende leert hij in Otto van Veen den meester kennen, dien zijne neigingen zich onwillekeurig tot voorbeeld kozen: een edelman, een man van de

wereld, een vernuft. Wanneer hij op zijn drie en twintigste naar Italie vertrekt, duurt het geen jaar, of hij bekomt bij den hertog van Mantua eene goede plaats. Keert hij zeven jaren later naar Antwerpen terug, onmiddellijk vindt hij werk, en even onmiddellijk vestigt dat werk zijn roem. De vader had zich en de zijnen geruïneerd: de zoon herstelt het fortuin van zijn geslacht. Hij wordt een bemind echtgenoot, een geëerd burger, een gevierd meester. Verwoest de dood zijn huiselijk geluk, hij gaat een tweede huwlijk aan, even gezegend als het vorige. Door zijn omgang met het kleine hof te Brussel, ontwikkelt zich bij hem de gaaf der diplomatie. Een gelukkige aanleg doet hem de vooroordeelen van ministers en vorsten overwinnen. Al schilderend en keuvelend maakt hij zich de koningen van Spanje en Engeland tot vriend, die hem in den adelstand verheffen. Met ieder jaar groeit zijn vermogen aan. In 1635 is hij millionair.

Maar de effen wateren van dien voorspoed hadden diepe gronden! Eene gematigdheid als die, welke men van het begin tot het einde in Rubens' wenschen ziet doorstralen, wordt niet zonder zelfstrijd verkregen of gehandhaafd. Wees overtuigd, dat hij het saaije Antwerpen, het kleinsteedsch en kleingeestig Brussel, in zijn binnenste honderd malen verwenscht heeft. Dat het lapje grond, hetwelk men Brabant of Vlaanderen noemt, hem even zoo vele malen toegeschenen is, geen voegzaam vaderland aan te bieden voor een genie als het zijne. En dat éentoonig huiselijk leven! Dat eeuwig eenerlei der aangezigten om hem henen! Dat kibbelen over den prijs eener schilderij, met gildebesturen of kerkmeesters! Te moeten dansen naar de pijpen van prelaten zonder verstand, edellieden zonder opvoeding, burgemeesters vol bier en vol wansmaak!

Ik noem triviale verzoekingen; en misschien strekt het een man naauwlijks tot eer, daar niet voor te bezwijken. Kunstenaars echter staan als wispelturige geesten bekend. Hunne prikkelbaarheid maakt deel van hun talent uit. De maatschappelijke positie, welke Rubens zich veroverde, kan hem alleen bevredigd hebben, omdat hij niet slechts een geboren schilder, maar ook een geboren wijze was. Het fantastische, het onverzadelijke, in de eerzucht van andere buitengewone mannen, heeft de zijne nooit gekenmerkt.

Niet naar verandering te haken, tevreden te zijn, goed niet prijs te geven voor een denkbeeldig beter, dankbaar te genieten, is zijne leus geweest. Niets valt bij hem te bespeuren van dat onophoudelijk bezig zijn van den mensch met zichzelven en met het ondoorgrondelijke, hetwelk eene eeuw na hem begonnen is, een trek der europesche beschaving te zijn. Door te arbeiden, nogmaals te arbeiden, zet hij alles wat hem hindert van zich af. Zijn inwendig leven is de geschiedenis van een door eigen kracht telkens zich herstellend evenwigt. De sereniteit, welke over zijne werken ligt uitgespreid, is een getrouwe spiegel van zijn gemoedsbestaan.

Dit is, stel ik mij voor, het gevoel dat onder het schilderen van dien Sint Joris hem bezielde: het gevoel van den man, die, het einde zijner loopbaan genaderd, zich bewust is, den goeden strijd gestreden, en zijn geloof aan het ideale behouden te hebben. Zeer diep was Rubens doorgedrongen in den geest van het christelijk dogme. Gelijk al het overige, vatte hij ook het katholicisme zinnebeeldig op. Zijne vereering van Onze Lieve Vrouw en van het kind Jezus, vloeide ineen met zijne hulde aan het alles doorstroomend leven. Toen hij deze schilderij voor zijne grafkapel bestemde, bleef hij zich gelijk. Wanneer men de Sint Jakobskerk verlaat, nadenkend over hetgeen mag zijn omgegaan in de borst van hem, wiens gebeente daar ligt, dan behoudt men de herinnering van een verheven geest, voor wien de waarheid zich oploste in kleuren, en wiens kleuren op hare beurt het onuitsprekelijke vertolken.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

Schitterende verlenging van het spoor, door de Van Eycken, door Memling, door Metsys getrokken, is Rubens' naam als een vereenigingspunt, waarin al de hoogere uitingen van het belgisch leven elkander ontmoeten. Op Rubens kunnen de Walen zich beroepen, wanneer iemand hen verwijt, te zeer de eigenaardigheden van hun keltisch ras te handhaven. Op Rubens de Vlamingen, wanneer hun voor de voeten wordt geworpen, dat zij te weinig hunne germaansche maagschap verloochenen. Op Rubens alle Belgen, die aan het goed regt van hun volksbestaan gelooven. Te naauwernood heeft de geschiedenis van Europa een tweede voorbeeld aan te wijzen van zoo veel nationalen zin, aan zoo veel humaniteit gepaard, als door hem ten toon gespreid is.

De reiziger, die van Antwerpen zich naar Brussel begeeft, ondervindt dat het geloof aan zulk eene hoogere eenheid geen weelde is. In de eene stad hebben al de krachten der vlaamsche, in de andere, trots haar brabantschen oorsprong, al de krachten der waalsche nationaliteit zich zaamgetrokken. Te Brussel geldt het vlaamsch voor een patois. Uit het waalsch, en door invasie, heeft er zich het fransch ontwikkeld. Het fransch, taal van den erfvijand, is spreek-, schrijf-, regerings-, landstaal geworden. Van de vlaamsche zijde heeft men dit niet zonder leedwezen kunnen aanzien. De twee grootste steden van het rijk, door maar één uur sporens

gescheiden, staan in sommige opzigten als mededingsters tegenover elkander. Polemiek tegen den invloed van Brussel is een voornaam bestanddeel der vlaamsche litteratuur.

Echter moet men zich omtrent het gapen der kloof geen overdreven voorstellingen vormen. De geest van Rubens werkt na. Bekendheid met hetgeen sedert 1830 in Belgie de letteren hebben voortgebragt, van de fransche zoowel als van de vlaamsche zijde, voert tot eene bevredigende slotsom. Er is geen vijandschap tusschen de novellen van Rosalie of Virginie Loveling, en de novellen van Caroline Gravière; tusschen de verzen van André van Hasselt, en de verzen van Emanuel Hiel. De geschriften van Charles Potvin, poëzie en proza, moeten in geheel Belgie sympathie vinden, gelijk met die van Ledeganck, van Conscience, van Jan van Beers, sedert lang het geval geweest is.

Strijd tegen de verbastering der nationale zeden door franschen invloed: dit noemde ik een karaktertrek der hedendaagsche vlaamsche letteren. Wanneer Emanuel Hiel, in zijn *Aan de vlaamsche vrouwen*, dit onderwerp behandelt, dan gehoorzaamt hij misschien aan eene te sterke vooringenomenheid. De invektieve zal altijd, tenzij in het drama de handeling haar draagt en regtvaardigt, een ondergeschikte, ondankbare kunstvorm blijven. Hoeveel te meer, wanneer zij vrouwen treft! Maar de greep is zoo dichterlijk, dat men aan het overige niet hecht. De Vlamingen der 17de eeuw konden zulke verzen niet schrijven; de Vlamingen der 19de hebben van Brussel niets te vreezen, zoolang zij in de litteratuur dien standaard omhoog houden:

Wie zijt ge, vrouwen van 't Vlaamsche land,
Gij, die geene burgers, maar knechten kweekt!
Wien groet gij, en wien drukt gij de hand?
Hem, die uwe zonen in windels steekt.
Manlustig zijt ge, maar of ge bezielt,
Of ge in de herten der mannen den moed,
De sterkte, de liefde stort of vernielt,
Ziedaar de vraag, die mij twijfelen doet...
Manlustig zijt ge, maar is het genoeg
De zenuws te lammen door jok en spel,
Te vleien, te streelen van 's morgens vroeg
Tot 's avonds laat, en te zeggen: 't Is wel

Wanneer onze dochters doen als wij
En mannen vinden zoo waardig als zij ...?

Wie zijt ge, vrouwen van 't Vlaamsche land?
Draagt gij de toekomst in uwen schoot,
De toekomst, die bloeiende levensplant? —
O neen, sirenen, ge draagt den dood!
Den dood, de schande gebaard door de vrouw
Den dood, die onze dochteren maait,
Die onze mannen doet sterven van rouw
En op hunne graven distels zaait!....
Hoe fier verhief eens de Vlaming het hoofd!
Gij hebt dit machtig hoofd verplet,
Zijne stoute gedachten hebt gij geroofd,
Een zotskap hem op het hoofd gezet!
De zotskap der dwaze basterdij,
En daarom, vrouwen, zijt ge blij?
Wie zijt ge, vrouwen van 't Vlaamsche land?
Ik zoek uwen naam en vind hem niet.
Verscheurdet gij moedig met hand en tand
Het hart des volks — dit ware toch iet!
Maar neen, uw drift is zwaar en blind,
Gij hangt als lood aan uwen man,
Ge maakt van hem een weerloos kind,
En van dit kind een lam; en dan
Leidt gij dit lam met hand en band,
Gij leert het luistren naar 't vreemd geblaat,
En blaat het naar dien kunstigen trant,
Dan juicht gij lustig: „Het gaat! het gaat!
O, waren de jongens zoo verre als hij,
Dan vonden ze meiden zoo waardig als wij!"

André van Hasselt, die voortleeft in Charles Potvin, behoort reeds sedert eenige jaren tot de geschiedenis. Nederlander van geboorte, was hij de eerste Belg die op groote schaal aan fransche poëzie deed. Hij heeft meer reden gehad over zijne landgenooten te klagen, dan de Vlamingen. *Zij* vonden bij de hunnen terstond een gunstig oor: *hem* is door de zijnen eerst regt gedaan, toen het te laat was. Veel moeite heeft hij zich gegeven, om het fransche vers, naar duitsche wijze, meer in overeenstemming te brengen met de eischen van den zang. In een groot dichtstuk: *Les quatre incarnations du Christ*, nadert hij den heldentoon. Weinig discipelen van Victor Hugo, in Frankrijk

zelf, hebben Van Hasselt daarin overtroffen. In den laatsten zang spreekt een denkbeeldig persoon in naam der Wetenschap. Het strekt Belgie tot eer, in die mate het fiansch magtig te zijn:

Des empires détruits j'ai fouillé l'ossuaire,
Et je sais ce qu'il reste en votre obscur suaire,
O cadavres d'États, ô nuits sans orient,
De vanité, d'orgueil, de cendre et de néant:
Je sais le but où va tout ce qui monte ou tombe,
Et de leur lourd sommeil réveillés à la fois,
Ces échos du passé répondent à ma voix.
Profondeur de la mer, abîmes de l'espace,
Vous où Léviathan, vous où la foudre passe,
Oiseleur de lumière ou pêcheur de clartés,
Je sonde tour à tour vos gouffres redoutés.
L'intelligence humaine a cependant des bornes.
Au livre du Seigneur il est des pages mornes
Dont l'œil d'aucun mortel, avant les temps venus,
Ne saura déchiffrer les signes inconnus:
Car le conseil de Dieu se tient à portes closes,
Et l'aube par degrés se fera sur les choses;
Et l'homme, en son orgueil, adresserait en vain
Le Pourquoi du néant au Parce que divin.

Oorspronkelijk is Van Hasselt, wanneer hij sommige kleine liederen schrijft, bestemd op muziek gezet te worden. In zijne *Wolken* (ik zeg dit zonder ironie) reiken walsch en dietsch elkaar de hand:

Savez-vous, ô blancs nuages,
Qui dans l'air toujours roulez,
Le vrai but de vos voyages?
Savez-vous, ô blancs nuages,
Savez-vous où vous allez?

Voyageurs des lieux sublimes,
Étrangers aux maux humains,
Par les airs, ces grands abîmes,
Voyageurs des lieux sublimes,
Qui vous montre les chemins?

Dans son large et bleu domaine,
Dans les vastes champs des cieux,
C'est la main de Dieu qui mène
Dans son large et bleu domaine
Votre chœur silencieux.

L'homme aussi n'est qu'un nuage,
Il ne brûle qu'un matin.
Notre vie est un voyage,
L'homme aussi n'est qu'un nuage
Dont Dieu sait le but lointain.

De graad van beschaving, waartoe in Belgie de fransche en de vlaamsche letteren sedert 1830 gestegen zijn, is ongemeen. Men staat verwonderd dat uit een dorpje bij Gent verzen en novellen kunnen voortkomen, zoo volmaakt als er hier en ginds in de bundels der dames Loveling aangetroffen worden. Voor het meerendeel zijn het kleine dorpsvertellingen, vol fijne waarnemingen op het gebied van het vlaamsch boerenleven. De opvatting getuigt van een nationalen dichterlijken aanleg, ontwikkeld door studie der letteren van het buitenland. Met smaak en gevoel is uit de achterlijk gebleven volkstaal eene keus van uitdrukkingen gedaan. Het zijn de kermissen en de binnenhuizen van Teniers, gestoffeerd met een nieuw personeel, gezien onder een nieuw licht, in eene andere stemming; de stemming der half sceptische, half sentimentele 19de eeuw:

HET BUITENMEISJE.

Zij vroegen, of ze te vreden was,
  In de stad te vreden en daar?
Het jonge meisje knikte ja,
  Zij waren zoo goed voor haar!

Zij knikte ja, zij zweeg en ging
  In de kelderkeuken staan,
En zag omhoog door 't vensterraam
  Op straat de voeten gaan.

Toen dacht zij aan het groene veld,
  En aan haar ouders hut:
Daarover waait hoog de populier,
  En de vlierboom staat aan den put.

Het geitjen op 't grasplein, ginds verre de kerk,
  En de lucht oneindig blauw, —
Haar moeder haspelt aan 't open raam,
  En haar vader zit op 't getouw.

De wiedsters op 't veld en de leeuwrik omhoog,
  — O, lag zij bij hen in het vlas! —
Zoo zat zij te peinzen. Toen vroegen zij haar,
  Of zij te vreden was?

Zij waren zoo goed en zoo vriendlijk met haar,
  Zij kon niet zeggen: „Neen".
Maar 's avonds als zij slapen ging,
  Toen weende zij alleen.

Sommige dezer kleine genre-schilderijen doen gelooven, dat de eene geboren is uit de andere. Zij zijn als pendanten:

IN 'T LOF.

Het nonneken zit gebogen,
  Stil aan den kerkpilaar;
De gele lichtjes flikkren
  Ginds op het hoogaltaar.

De gele lichtjes flikkren,
  Het orgel dreunt en schalt;
De wierookwalmen stijgen,
  En de avondscheemring valt.

De wierookwalmen stijgen,
  De kerkzang sleept haar meê,
En wiegt haar zacht in droomen
  Van rust en hemelvreê.

En wiegt haar zacht in droomen,
  Allengskens, onbewust;
Gezang en orgel zwijgen,
En de kerke ligt in rust.

Gezang en orgel zwijgen,
  De laatste stap gaat heen...
Zij zit nog stil te droomen
  In 't schemeruur alleen.

AVONDLICHTJE.

Een kamer warm en stille,
  Het lampken op den disch
Brandt helder, wijl het buiten
  Zoo koud en duister is.

Zij speelde met het kindje,
En zette 't in een hoek,
En trok het bij zijn handje.
Hij cijferde in een boek.

Het waggelde op zijn voetjes,
Zij schoof zich achteruit:
„O, 't loopt geheel alleene!"
Riep zij zoo blij en luid.

Hij wierp zijn boek op tafel;
Hij hief het van den grond,
En stak het in de hoogte,
En kuste 't op den mond.

O wandlaar, late wandlaar,
Die door het donker dwaalt,
Denkt gij, dat ginds dat lichtje
Zooveel geluk bestraalt?...

Aan mijne moeder schrijft de dichteres boven een gedichtje, waarin de volwassen dochter eene heugenis der kinderjaren doet herleven:

DE INHALING VAN DEN PASTOOR.

Dat was een versieren en tooien,
In 't dorp met bloemen en groen;
Er stonden boompjes bespannen
Met wit en blauw katoen.

De wimpel waaide over de strate,
De menigte kwam en ging,
En woelde rond den praalboog,
Waarop een jaarschrift hing.

Zij stond voor haar bovenvenster,
En zag den woeligen drom. —
De klokken begonnen te luiden:
— „Ze komen!" weerklonk het alom.

Vooruit al de boeren te paarde, —
Op zijde stoof het volk, —
Ginds nadert de maagdekenswagen,
Gelijk eene witte wolk.

Zij zag niet den nieuwen pastor,
  Noch den bisschop met mijter en staf,
Den bisschop in 't goud en in 't purper,
  Die de benedictie gaf.

Zij wees naar den bloeienden wagen,
  Tusschen al die kinders in 't wit:
„Och, ziet eens," zei ze bewogen,
  „Naar ons kleintje, dat ginder zit!"

De volgende regels vormen den aanhef eener andere herinnering, treuriger dan de vorige. Een jong misdadiger zal naar de strafplaats geleid worden. Merkwaardig is de keus van den rhythmus, en het klanknabootsende in de woorden. Men meent eene doodsklok te hooren kleppen:

Zij kwamen hem wekken te middernacht
— Hij ademt zoo kalm en hij slaapt zoo zacht.

Zij zagen die rust op de ruwe spond;
Zij riepen hem driemaal voor hij het verstond.

Hij opende de oogen en zuchtte zoo diep:
Hij wist het, het was de dood, die hem riep.

Het was een klare zomernacht.
Zij hadden hem liever genade gebracht.

Zij lazen, ontsteld, hem zijn vonnis af;
Met gebogen hoofd hoorde hij zijne straf.

Hij was nog zoo jong, en de doodslaap is lang.
Zijn laatste morgen brak aan in 't gevang.

Ziehier een trek uit het leven van een grootvader en een kleinen jongen, kind van den overleden zoon des huizes:

HET GESCHENK.

I

Hij trok het schuifken open,
  Het knaapje stond aan zijn zij,
En zag het uurwerk liggen:
  „Och, grootvader, geef het mij?"

— „Ik zal 't u wel eens geven,
Toekomende jaar misschien.
Als gij wel leert en braaf zijt,"
Zei de oude, „wij zullen zien."

"Toekomend jaar!" sprak het knaapje,
„O grootvader, maar dan zoudt
Ge lang reeds kunnen dood zijn;
Ge zijt zoo ziek en zoo oud!"

En de oude man stond te peinzen,
En hij dacht: „Het is wel waar."
En zijn lange vingren streelden
Des knaapjes krullend haar.

Hij nam het zilvren uurwerk,
En de zware keten er bij,
En lei ze in de gretige handjes.
„'t Komt nog van uw vader," sprak hij.

II

Dáar was een grafje gedolven;
De scholieren stonden er rond,
En een oude man boog met moeite
Nog eene knie naar den grond.

Het koele morgenwindje
Speelde om zijn haren zacht;
Het gele kistje zonk neder;
Arm knaapje, wie had dat gedacht!

Hij keerde terug naar zijn woning,
De oude vader, en weende zoo zeer,
En leî het zilvren uurwerk
In 't oude schuifken weêr.

In het hart der boerenwereld verplaatst de geschiedenis eener stokoude vrouw, die met haar nóg ouderen broeder gedurende meer dan het vierde eener eeuw in onmin geleefd heeft. Een volk, in staat iets zoo artistieks en karakteristieks voort te brengen, heeft zich eene eigen litteratuur geschapen:

DE VERZOENING.

Grootmoeder zat in den wagen,
En al de kinders er bij.
„Ik moet er zelv' naar toe gaan,
Ik ben de jongste," sprak zij.

Haar oudste broêr kwam haar tegen,
Aan den ingang van zijne woon,
Het haar om den kalen schedel,
Gelijk eene zilveren kroon.

't Was de speelgenoot harer kindsheid.
Zij zuchtte, en zei: "Och Heer!"
En hij hielp ze van den wagen,
En hij zette de kinderen neer.

Zij spraken van geen verzoening,
Noch lang verleden geschil.
„Hij hoort niet meer," sprak zijne dochter,
„Maar hij ziet nog zonder bril."

Zij zaten weder te zamen
Aan tafel, de oude liên;
Grootmoeder zei, dat ze elkander
In geen dertig jaar hadden gezien.

Toen beefde er een traan in hare oogen;
Maar zij was zoo in haar schik,
En zij sprak tòt zijne dochter:
„Hij is zeven jaar ouder dan ik."

Hij toonde haar 't vee op de stallen,
En hij toonde den oogst op 't land,
"Ginds waren het vroeger al bosschen."
Dit wees hij haar met de hand.

„'t Is vader, die ze heeft doen rotten;
Gij waart nog te klein" zei hij,
„Gij kunt daar niet van weten."
En toen knikte en toen glimlachte zij.

Zoo zagen zij elkanderen
In diepen ouderdom,
De scheemring van het leven,
In 't vaderlijk huis weerom.

De oude man zei niet veel, toen zij heen was,
Hij zat peinzend in den hoek,
Grootmoeder reed zwijgend huiswaarts;
Dat was haar laatste bezoek

Al de fraaiste novellen zijn in denzelfden trant. Evenmin als aan de verzen, kan men aan het proza bespeuren, dat de bundels afkomstig zijn van twee verschillende personen. Het eene talent

vertoont meer leemten; wat goede eigenschappen betreft, staan beiden gelijk. Men heeft *Po en Paoletto:* de geschiedenis van een doofstom vlaamsch meisje, dat in hare kinderjaren eene hopelooze genegenheid opvat voor een kleinen Italiaan, leerling van den italiaanschen dorpsglazemaker te Meerkerke. De Italiaan en patroon is eigenlijk een Zwitser, uit het kanton Ticino. Uitmuntend wordt het verkeer van dezen vreemdeling met de overige dorpelingen geteekend, die iets geheimzinnigs in hem blijven zien, in weerwil dat hij sedert jaar en dag met hen op en neder gaat, als een landsman. Giuseppe Rosselli heette hij; maar in het dorp noemde men hem Djoosep. »Na het eten las hij de »gazet; want hij kon vlaamsch lezen. Deze had hij gezamenlijk »met zijnen gebuur, baas Van Hecke. Zij betaalden elk de helft »van het abonnement. Giuseppe kreeg ze eerst; des anderdaags »zond baas Van Hecke die halen, en mocht ze behouden."

De Vijftig Franken hebben eene arme oude koewachtster tot hoofdpersoon, wier eerzucht is, eene opvoeding te bezorgen aan een als kind aangenomen knaap. De knaap heet Broosken, afkorting van Ambrosius; de pleegmoeder Ceuse, afkorting van Francisca. De derde huisgenoot is zekere Carlo, kwalijk ter been, reeds op leeftijd Hij verdient den kost, met babbelaars van zijn eigen maaksel aan de dorpsjeugd te slijten. Broosken is de zoon van een orgelman, in het dorpsgasthuis gestorven. Te midden der diepste armoede houdt dit drietal het hoofd op. Carlo's gebreken worden niet verbloemd: »Ceuse trad in haar huisje, Carlo »stond aan den haard in eenen grooten ijzeren pot siroop te »roeren, die juist dik genoeg moest zijn; want hij begon kort »daarop den eenigszins verkoelden inhoud met de twee handen »gestadig op eenen grooten spijker, die in den muur zat, te »slaan en te rekken. Broosken stond er bij, en was zoozeer in »dit zicht verslonden, dat hij nauw naar Ceuse opkeek. Het was »ook zulk een bekorend schouwspel voor een kind: de klomp »werd hoe langer hoe lichter en grooter, en wat eerst eene »donkere massa scheen, was thans door de bewerking als eene »lange haarvlecht van glinsterende draden! — Carlo rolde het »weeke siroopdeeg in lange reepen over de tafel, en begon »het met een mes in korte stukjes te snijden, waarna hij de

»babbelaars zorgvuldig in de bloem wentelde. Broosken sloeg er
»zijne oogen niet af. — Ceuse bereidde haar karig avondmaal,
»en roerde ondertusschen al eens in het potteken van Carlo;
»maar zij zag al wat er omging. Zij sprak niet. Zij was misnoegd
»op Carlo. — Hoe is het mogelijk, dacht zij, hoe kan hij het
»zien, dat die brave jongen er zoo op staat te hunkeren, zonder
»dat hij hem iets geeft! — Zij volgde met den blik al de be-
»wegingen van den ouden man, die traagzaam de babbelaars stuk
»voor stuk opnam en weglegde. Als er maar een of twee meer
»overgebleven waren, en zij wel bespeurde, dat het een hopeloos
»geval was, riep zij het kind, zocht in haren zak en haalde
»eenen halven cent te voorschijn. — Daar, Broosken, zei zij,
»daar, koop er hem eenen af! — En het knaapje sprong op
»van blijdschap."

Meester Huyghe: zoo heet de uitvaart van een emeritus-dorpsonderwijzer, die in zijne jeugd, in den Franschen Tijd, het tot korporaal gebragt heeft. Hij maakte den russischen veldtogt mede, en zat krijgsgevangen te Breslau. Bij zijne terugkomst in het vaderland heeft hij eene school opgerigt. Van lieverlede is hij een oud man geworden, levend van de vereering voor Napoleon, van de liefde voor zijne vrouw, de oude Beatrice, en van de vrees voor het armhuis. Nog eene andere eeredienst draagt hij met zich om: hij gelooft aan de mogelijke terugkomst van een verloren zoon, een deugniet, vertrokken met de noorderzon:
»Meester Huyghe zat gewoonlijk des zondags aan zijn hoog tafeltje
»met eenen hoornen inktpot en eene ganzepen uittreksels uit
»een boek te schrijven. Dat waren allen werken over Napoleon,
»die de veldwachter hem bezorgde, en daaruit schreef hij wat hij
»onthouden wilde. Als de avond viel, en hij reeds zijn tafeltje
»dichter bij het venster geschoven had, herlas hij nog eens wat
»hij geschreven had, en vergat nooit, onderaan het blad, den
»datum en zijn handteeken te zetten. Hij schreef dat sierlijk, en
»met groote letteren: *Huyghens Johan-Antoon,* en maakte er
»dan allerlei krullen rond. Dan legde hij het blad bij de menig-
»vuldige andere in de schuiflade van zijn kasken, en ging nog
»eens uit, of schaarde zich met geheel zijne jonge bende aan
»zijne deur, waar hij dan ook altijd weder aan 't vertellen ging."

Die schaar wordt gevormd door de jonge mannen van het dorp, meest voormalige leerlingen, gewoon op zomeravonden te komen luisteren naar meesters militaire herinneringen. »Het gebeurde »ook, dat hij zijn oude viool uit de kamer haalde, en daarop »begon te spelen: hij wist bijna zelf niet, waar hij het geleerd »had. Het klonk zoet, en een weinig weemoedig in de avondstilte. »Zij bleven er somtijds zitten, tot het geheel laat was en koel »werd, en de trage slagen van de dorpsklok het oor troffen, »terwijl nu en dan eene vledermuis voorbijfladderde, en de steen-»zwaluwen zich schaterend rondom de schaliën van den kerktoren »verzamelden."

Beatrice gaat sukkelen, en de burgemeester dringt er op aan, wat hij reeds meermalen gedaan heeft, dat vader en moeder Huyghe, die thuis gebrek lijden, hun intrek nemen zullen in het armhuis. »Een arme man mag niet bekennen, dat hij eenen afschrik van »het hospitaal heeft: dat bekende Meester Huyghe ook niet: hij »was vast besloten, dat Beatrice er niet in gaan zou; want zij »was ziek, en hij wist het, zij zou sterven. — Ik heb mijn »kasken niet noodig, zegde hij aan den veldwachter, die ging »trouwen; ik zou het willen verkoopen, er is een ingemaakt »kasken in mijn huis. — De veldwachter was goed; hij begreep »hem, en gaf er hem meer voor, dan het waard was. Hij kwam »het 's avonds halen, opdat het niemand zien zou Het was als »een doodkist, die uit het huisje gedragen werd. Beatrice had »het medegebragt, als zij getrouwd was. Meester Huyghe nam »zijn pak volgeschreven bladen en legde die in eene doos op het »schouwbord. Beatrice sliep, zij was zoo ziek; zij wist het niet, »dat haar kasken verkocht was; maar Meester Huyghe moest »geld hebben. Aan de deur trok hij den veldwachter bij zijnen »frak en zegde hem stil: Maar indien nu eens, wat misschien »zou kunnen gebeuren, mijn zoon wederkwam, en wat geld had, »gij zoudt mij toch het kasken weder verkoopen, niet waar? — »Ja, zeide de veldwachter, en drukte hem de hand."

Beatrice sterft, en in Mei daaraanvolgend kan Meester Huyghe de huur niet betalen van het huisje en het lapje grond, die hij van den burgemeester in pacht heeft. »Hij trok recht naar den »burgemeester en zegde hem, dat hij bereid was in het armhuis

»te gaan. De burgemeester zou hem nooit naar die pacht gevraagd »hebben; maar Meester Huyghe wilde geene aalmoes aannemen. »Zijn huisraad was veel meer waard, dan hij aan den burgemees- »ter schuldig was; ook zeide hij hem, dat het armbestuur hem »ongetwijfeld zou betalen, aangezien men alles, wat hem overbleef, »mede zou nemen. Hij was er fier op, geene schuld na te laten, »en alles in orde te hebben, vóór hij naar het armhuis ging. »En nu dacht hij: Wat geeft het mij ook, ik heb er Beatrice »toch uitgehouden."

Onder toezigt van den veldwachter wordt 's meesters boeltje op den wagen geladen Zamen volgen zij, de kar wat voor hen uit. »Zij moesten over het kerkhof: dat was de kortste weg, en »Meester Huyghe zweeg, en keek naar den grond: het was alsof »hij moeite had om voort te gaan. De veldwachter vertraagde »zijnen stap: die oude lieden kunnen zoo haastig niet meer op, »dacht hij. Meester Huyghe vreesde misschien, dat de veldwachter »zijne gedachten mocht geraden hebben; want hij wees met zijnen »stok in het hooge gras, als om zich te verontschuldigen, dat hij »daarin keek, en zegde als onverschillig: Het is zonderling, dat »er op de kerkhoven altijd zooveel maluwbloemen groeijen. — »Ja, zegde de veldwachter, mijne jongste zuster moest er óók »gaan zoeken, voor hare zieke oogen. Maar zij had er iets tegen, »om ze op het kerkhof te halen: zij is er op den Molenberg »gaan plukken."

In het dorp waren uit den Franschen Tijd nog een tiental andere oudstrijders: zij hadden zelfs eene maatschappij gesticht, en hadden hun vaandel en hunne bijeenkomsten in eene herberg. »Het was een warme herfstdag: de droge bladeren kraakten onder »de voeten in de dreef, en de zon scheen geel en flauw in de »toppen der boomen. De doodklok luidde, de doodklok voor eenen »armen mensch. — Het zal zeker iemand uit het armhuis zijn, »zeide men. — Het was Meester Huyghe. Als iemand van den »arme begraven wordt, duurt het niet lang: de klok houdt gauw »op, het gezang evenzoo, en men komt, met de verschoten vanen »en het koperen kruis, het lijk enkel tot aan het kerkhekken »tegen. Meester Huyghe werd gedragen door de Napoleonisten. »Er waren er nauwelijk nog genoeg om hunne trommel, hun

»vaandel en hunnen ouden wapenbroeder te dragen. De eenen
»waren groot, de anderen klein: de gekromde oude lieden hadden
»moeite om de lange kist van Meester Huyghe van den grond
»te heffen; de kerkbaljuw moest hun hierin ter hulp komen.
»Gewoonlijk ziet men geene zulke oude lieden iemand naar het
»graf dragen: dat scheen ook boven hunne magt. Zij hadden een
»rouwfloers aan hun vaandel en over hunne trommel, en elk een
»rouwfloers aan den arm, of liever een stukje ros geworden tule,
»dat er voor diende. Zij gingen zwijgend heen na de begrafenis."

Van *Jan-Oom* en *Belle-Trezeken* vermeld ik alleen dat de hardvochtigheid van een boerenbijgeloof er in geschilderd wordt, en men de vastheid bewonderen moet, waarmede eene zachte hand die operatie verrigt. *In de Hope van Vrede*, de *Verdwaalden*, en *Emiliaantje*, zijn drie plattelands vrijerijtjes, vlaamsch en keurig. *Broeder en Zuster* speelt half in het dorp, half in de stad, en heeft óók de liefde tot onderwerp. De gelukkigst geslaagde proeve van deze soort zal wel *Serafine* zijn, waar de stad geheel afwezig is, met uitzondering alleen van het konvent van den heiligen Norbertus, waar de vijfentachtigjarige Tante Begijntje woont. De episode van Thilia's huwlijk, de zuster van Serafine, met een dorpsweduwnaar, vader van volwassen zonen, geeft een denkbeeld van dezen kleinen roman:

»Thilia zat alleen in huis. Het was zondag, zij hadden na de
»hoogmis gemiddagmaald, zooals het te lande de gewoonte is.
»Albinus, de knecht, was uit. Serafine was om één uur naar den
»catechismus gegaan, daarna begonnen de vespers, en na de
»vespers de zondagschool, waar zij meesteres was.

»Thilia zat aan het venster met de handen op den schoot;
»de kat lag op den stoel vóór haar. — Och, God, wie komt
»daar?... dacht zij. — Het was boer Draefhaeck. Eertijds had
»men hem altijd aldus genoemd: nu, wilde men in zijne goede
»gunsten staan, moet men *baas* Draefhaeck zeggen.

»Thilia stond niet op om hem te gemoet te gaan tot aan de
»de deur: dat doet men niet op den buiten. Zij liet dus den
»hond maar op hem blaffen en hem het lange hof opkomen.

»Het was zonderling: hij kwam daar nooit, hij had daar niets
»te doen. Het was een man van in de vijftig, kort en kloek, en

»met rood gezicht. Hij hief dreigend zijnen stok op naar den hond, »die in zijn hok kroop, en als hij binnenkwam, zegde Thilia: »Hij zou toch niet bijten; hij kent zijn volk; overigens, hij ligt »bij dag altijd op den band. — Zoo zijn de mijnen ook, zei baas »Draefhaeck, en liet zich op eenen lagen stoel vallen.

»Thilia bood hem eenen hoogeren aan; want in een boerenkeu»ken zijn zij meest allen ongelijk; maar hij bleef met den stok »tusschen de beenen zitten, en zegde: Thilia, gij weet zeker niet, »waarom ik hier kom?

»— Gij zijt welgekomen, baas Draefhaeck, antwoordde Thilia, »die wel wist, dat een weduwnaar met drie paarden niet voor »niet des zondags namiddags op een hof komt.

»— Ik kom zien, of gij mij uw kalveken wilt verkoopen: ik »heb gehoord, dat gij het niet schikt te houden, zei hij, en ik »kan het bezigen. Godlof, nu zijn mijne stallen weder goed.

»— Ik zou er wel eens met mijne zuster willen over spreken, »zegde zij. Want zij had er iets tegen, om 's zondags te verkoopen.

» — Ja, ja, knikte de boer, die het bemerkte. Enkel om eens »te zien; wij kunnen den koop morgen toeslaan, als ge wilt, en »nog eenen anderen bovendien, zei hij.

»Thilia begreep hem: een rijke boer blijft zelden weduwnaar, »en zij zegde hem glimlachend: Ik zal u het kalveken eens too»nen, en als gij morgen wilt komen, zullen wij zien, of wij ak»koord krijgen.

»Zij kon het bijna niet gelooven, dat baas Draefhaeck haar zou »gewild hebben.

»Baas Draefhaeck had ook sinds den dood zijner vrouw niet »opgehouden te zeggen, dat hij wilde hertrouwen. Op den ouder»dom zag hij niet: van de twintig tot de vijftig mocht zij zijn: »maar zij moest geld inbrengen. Zijne vijf groote zonen vonden »het kluchtig, en loegen luid op, als hij dat zegde. Het was ook »om hen te doen lachen, dat hij aldus sprak: hij was op verre »na zoo baatzuchtig niet, als hij het wel beweerde.

»Zijne dochters hadden hem liever van geen trouwen hooren »spreken, maar vleiden zich toch niet met de hoop, dat hij weduw»naar zou blijven.

»— Weet ge mij zoo van niemand? vroeg hij eens aan den barbier.

»— Neen, zei de barbier.

»De waarheid was, dat baas Draefhaeck langs hier en daar naar »eene vrouw had omgezien; maar hij scheen er nu bijna moede »van: het mislukte telkens.

»Des zaterdags kwam de barbier weder en zegde: Baas Draef-»haeck, ware ik in uwe plaats, ik zou zooveel schoenen niet ver-»slijten, om mij zoover van hier eene vrouw te zoeken: ik weet »er eene in uw gebuurte. Geld en goed kan niet gewogen zijn; »maar Thilia Biebuyck die ware eene vrouw voor u.

»Baas Draefhaeck was verwonderd, hoe hij daar zelf niet aan »gedacht had, en was gegaan om het kalveken te koopen.

»Hij kwam des anderdags terug. Serafine en Albinus waren in »den koestal bezig met het voeder voor het vee gereed te maken. »Thilia verwachtte hem. Hij zegde haar: — Thilia, ik ga er niet »veel woorden den hals om breken, — en zette zich voor haar »op eenen stoel, als op een paard, met de leuning voor zich. — »Gij ziet mij gelijk ik ben: ik kom u vragen of gij de vrouw »van Benedict Draefhaeck wilt worden.

»Hij wist genoeg, dat de dochter van eenen koehouder geenen »boer met drie paarden weigert, — en bleef haar aanzien. Zij »weigerde hem ook niet, maar wachtte eenige oogenblikken om te »antwoorden, dan sprak zij: Baas Draefhaeck, dat is nog al zon-»derling, om zoo op eens ja te zeggen; ik zou daar toch eerst »eens met mijne zuster en tante Begijntje moeten over spreken.

»— Tante Begijntje zal daar niets tegen hebben, en uw zuster »ook niet, zei baas Draefhaeck; sla den koop toe, en hij reikte »haar de groote, ruwe hand.

»Thilia sloeg er in, dat het klonk, en nu kwam Serafine met »den knecht binnen:

»— Kom, wij zullen in de kamer gaan, zei Serafine; en zij lieten »Albinus alleen in de keuken zitten, die wel zag, wat er gaande was...

»Serafine had zich gelast, de verandering, die daar gebeuren »zou, aan tante Begijntje te gaan melden. Deze was verheugd, »als zij hoorde wat schoon huwelijk Thilia ging doen. — Zij moest »eens met baas Draefhaeck komen, zeide de oude vrouw; een boer »met drie paarden, daar kon haar nichtje geen aanspraak op ma-»ken: dat was een onverwacht geluk.

»Er was ook spraak, dat er eene van de dochters van baas »Draefhaeck begijntje zou worden, en wel in hetzelfde convent »van Tante.

»Baas Draefhaeck kwam nu bijna dagelijks op het hofstedeken »der beide zusters. Hij zat in den hoek met de tang in de hand »of de kat op de knieën, en vertelde, hoe lang hij naar eene »vrouw gezocht had. Hij bekende aan Thilia, dat hij nooit aan »haar zou gedacht hebben, ware het niet geweest van den barbier.

»Zijn huwelijk met de oudste dochter van eenen schaapboer »van over Lei, was reeds beslist geweest. Zij zou eens komen zien »of het heur daar aanstond. In plaats van zijne toekomende bruid »zag hij 's anderdags den koewachter haars vaders op zijn hof »komen; deze riep hem achter de houtmijt en zegde: Baas Draef»haeck, gij hebt de complimenten van Anna Marie, dat zij veran»derd is en dat gij thuis moogt blijven.

» — Is het maar dàt! had baas Draefhaeck geantwoord; — zeg »aan Anna Marie dat zij naar den duivel loope. Zij is de eenige »in de wereld niet, — had hij gedacht.

»Wat baas Draefhaeck eigenlijk gedacht had, bekende hij niet: »hij geloofde met zijne onverschilligheid jegens anderen te moeten »pralen. Thilia wist, dat hij een beetje overdreven was, en liet »hem voortvertellen.

»Hij had ook de dochter van boerken Braeckels ten huwelijk »gevraagd; het meisje was wat jong voor hem, en hare getrouwde »zusters hadden het haar afgeraden. Hij was er nu niet kwaad »om. — Onder ons, zei hij veel stiller, ik betrouw dien kriek»blos niet: ik hoor, dat het ongezond volk is. — Serafine en »Thilia hadden dat óók reeds gehoord.

»Baas Draefhaeck sprak ondertusschen van zijne kinderen: groote »zonen te hebben is een rijkdom voor eenen boer, het zijn veel »handen aan het werk. Thilia maakte er ook geene zwarigheid »in, de tweede vrouw te worden in dat talrijke huisgezin.

»De dag van het huwelijk kwam aan, en Thilia stond ditmaal »opgeschikt, wel wat ouderwets, maar met een fijnen mantel aan »en het diamanten kruis harer moeder. Serafine droeg hare ge»wone zondagskleederen.

»De bruiloft zou op Draefhaeck's pachthoeve gevierd worden,

»omdat er zooveel uitgenoodigden waren, en het op het hofstede-»ken der beide zusters aan plaats ontbrak.

»Zij reden naar de kerk: het zou eene schoone bruiloft zijn; »want baas Draefhaeck was schepene en armmeester, en ging met »de schaal in de kerk. Hij had zich den dag zijner benoeming »eene potflesch inkt gekocht, omdat hij wist, dat hij voortaan in »het geval zou geweest zijn, dikwijls zijnen naam te zetten.

»Als de mis gedaan was, kwamen hem de raadsleden aan het »kerkhekken afhalen, en de burgemeester deed eene aanspraak:

»Baas Draefhaeck, heil en zegen,
»De raadsleden komen u tegen,
»Om zonder falen,
»Hunnen schepene in te halen.

»Men bood hem den wijn van eer aan. De glazen waren tot »boven toe met bloemen gekroond: zij hadden moeite om daaruit »te drinken.

»— Gij zijt altemaal brave jongens, zei baas Draefhaeck, ik »geef eene ton bier ten beste in De Spoel. — Daarna begon men »te roepen: Vivat baas Draefhaeck! Vivat onze schepen!

»Op de pachthoeve zaten de menigvuldige gasten aan een lange »tafel, de vrouwen langs den eenen, de mannen langs den an-»deren kant, bruid en bruidegom naast elkaar. Baas Draefhaeck »had een kalf en een zwijn geslacht: er was overvloed.

»Het kwam Thilia vreemd voor, als de vijf groote zonen van »baas Draefhaeck, die hem allen boven het hoofd gegroeid waren, »haar »moeder" noemden. De twee sterkblozende dochters zaten »stil aan tafel met haar kleine oogjes en haar gitzwart haar. Zij »zagen er een weinig kwezelachtig uit.

»Op het einde der maaltijd kwam het oudste zoontje van den »schoolmeester een gedicht aflezen. Baas Draefhaeck en zijne bruid »verstonden er niet veel van; maar de tranen schoten hun in de »oogen: de landlieden zijn bewogen, als zij iemand een papier »uit den zak zien halen, die iets te hunner eer afleest. Serafine »zei, dat het schoon was, en baas Draefhaeck stak den knaap »een drinkpenning in de hand.

»Nu stond de barbier op, die daar ook gekomen was, en stak

»zijn glas uit: Op de gezondheid van baas Draefhaeck, den rijksten »boer van heel het dorp!

»— Gij moogt het nog zeggen, dat Benedict Draefhaeck rijk »is, riep deze, en stiet zoo geweldig aan met zijn glas, dat het »bier hem bijna al in de mouw liep; maar daar gaf hij geen »acht op.

»De gasten zaten te knikken."

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

Caroline Gravière, de Brusselsche, helpt in Belgie de eer der fransche letteren ophouden, gelijk de gentsche zusters het den lof der vlaamsche doen. Hoewel zij sedert Maart 1878 niet meer onder de levenden behoort (rust niet ook Rosalie Loveling al eenige jaren in het graf?), mag men over haar spreken in den tegenwoordigen tijd. Hare gedachte is nog bezig, de harten te winnen. Een gedeelte harer werken moet het licht nog zien. Zij gaat voort, de pen te voeren onder haar aangenomen naam.

De wereld der litteratuur en der kunst, te Brussel, kende sedert lang den weg naar het salon van mevrouw Charles Ruelens, geboren Estelle Crevecœur, toen men in 1867 nog vernemen moest, dat Caroline Gravière en zij dezelfde persoon waren. Slechts tien jaren heeft mevrouw Ruelens zich in het openbaar aan haar talent kunnen wijden; gedurende niet meer dan vijf, het publiek zich met haar zien bezighouden als schrijfster. Ten einde toe handhaafde zij haar pseudoniem.

Zes of acht verhalen zijn mij van haar bekend. Zij kunnen in twee of drie klassen gesplitst worden. *Une parisienne à Bruxelles* schildert de ontmoeting der jonge vrouw uit de wereldstad en der vrouwenwereld in de provinciestad. Van twee verschillende zijden wordt het onderwerp den lezer vertoond. Ofschoon Brussel fransch geworden is, herinnert er zich de volksklasse niet

alleen, maar ook de middenklasse, hare brabantsche afkomst. Vlaamsch is de algemeene term tot aanduiding van al het niet-fransche in de taal en de zeden. Geheel het nu levend geslacht der brusselsche bourgeoisie is vlaamsch opgevoed; heeft in zijne jeugd met de dienstboden vlaamsch gesproken; heeft de ouders in huis zich van beide talen hooren bedienen. Zulk eene met vlaamsche overleveringen als doortrokken familie (eene weduwe met groote dochters) is die, waarin de Parisienne voor eene poos verdwaald geraakt. Waar zij met het volste regt gebiljetteerd wordt, moest ik zeggen: want Lydia is getrouwd met den zoon des huizes, die haar te Parijs heeft leeren kennen. Eene gelukkige ontknooping doet de dissonanten van het verhaal zich aangenaam oplossen; maar om de dissonanten is het de schrijfster te doen geweest. In Lydia's gebreken weerspiegelt zich met dubbelen glans het goede der vlaamsche omgeving. Al het kleingeestige in deze, het bekrompene, het haatdragende, het belagchelijke, komt door de tegenstelling met Lydia's goede eigenschappen in een fel licht. Het is poëzie, met scherpzinnigheid tot achtergrond. Satire en analyse hebben in den beginne het woord alleen. Ware het slot er niet, men zou wanen eene akte van beschuldiging te lezen. De schrijfster maakt den indruk eener buitengewone vrouw, hartstogtelijk vooringenomen tegen het nietige in haar landaard en haar land.

Men zou *Vieux Bruxelles*, het uitvoerigst werk van Caroline Gravière, een historischen roman kunnen noemen. Zijn uitgangspunt neemt het verhaal in eene gebeurtenis van zeer jonge dagteekening: de groote verbouwing van Belgie's hoofdstad, aangevangen in 1869 of 1870. Een vermogend Belg, in de kracht des levens uit Australie teruggekeerd, komt in de omvergehaalde wijken van Brussel een terrein uitzoeken en koopen, waar hij zich eene woning bouwen wil. Doch men verliest hem spoedig uit het oog. De geschiedenis gaat terug. Op die plek heeft oudtijds eene brouwerij gestaan, welke, gedurende drie vier eeuwen in één brusselsche familie gebleven, laatstelijk het eigendom geworden is van eene dier eigenaardige, karaktervolle, heldhaftige vrouwen uit den burgerstand: Kenau Hasselaars van het maatschappelijk leven, vol vooroordeelen en vol degelijke eigenschap-

pen. In het omstandig verhaal der lotgevallen dezer dame, spreidt de schrijfster eene verrassend gemeenzame bekendheid met het sociaal leven te Brussel in de dagen harer eigen vroege jeugd ten toon, toen zij nog bijna een kind was. De hartstogten der kleine burgers en der naar aanzien strevende burgerlijke parvenu's; het konflikt tusschen vlaamsche overleveringen en fransche modes, het doorgaans belagchelijke daarvan, het somtijds verhevene, de deugden en de gebreken, worden met buitengewone levendigheid geschilderd. In dezen bodem wortelt het belgisch leven van den tegenwoordigen tijd. Uit dit oude Brussel is het nieuwe voortgekomen. In deze leerschool heeft zich de geest der schrijfster gevormd.

Sainte-Nitouche en *La Servante* behooren in zekeren zin bij elkander. In het laatste verhaal lijden de pogingen van een weldenkend vlaamsch edelman, die de grootste verpligtingen heeft aan een meisje uit het volk, schipbreuk op de vooroordeelen zijner kaste. Men ziet zich verplaatst in de omstreken van Mechelen, en te Mechelen zelf. Het leven der vlaamsche minderen wordt geschilderd, maar in verband met de aristokratie. Er is minder zorg aan de voorstelling van het toevallige besteed, meer aan die van het fatale. Gij verkeert er in een klein land, waar voor eene oplossing van sommige maatschappelijke tegenstrijdigheden geen plaats is; de menschen niet edelmoedig kunnen handelen, al zouden zij het willen; hunne stompzinnigheid op wreedheid uitloopt. De toon is die der elegie; de stof een treurspel.

Een hoofdpersoon van *Sainte-Nitouche* is een vlaamsche boer, die op gevorderden leeftijd, ten gevolge eener ruime erfenis, grondbezitter wordt in het land van Luik. Zijn rijkdom maakt er hem tot een man van aanzien, maar hij kan aan zijne nieuwe omgeving niet gewennen. De dood zijner vrouw, iets aarzelends in het karakter van zijn zoon en eenig kind, verergeren den toestand. Père Liéven wordt met den dag een eenzelviger, ingetrokkener, ongenaakbaarder persoon. Het zou hem goed gedaan hebben, eens te kunnen losbarsten in het vlaamsch, maar de geheele wereld om hem heen spreekt louter waalsch. Eene lieve schoondochter had den zonneschijn weder in de eenzame, sombere woning kunnen lokken: het ongeluk wil dat de zoon een luiksch

meisje bemint, en »cette maudite wallonne" is den vlaamschen vader een nieuwe doren in het vleesch: »Le père Liéven ne méprisait pas »Irène parce qu'elle était pauvre; il ne niait ni sa beauté, ni sa »vertu, mais il eût préféré la laideur et la méchanceté sous une »autre forme, Quand ces deux types si complets et si différents »se rencontraient, ils se causaient un étonnement sans terme de »comparaison: chez Irène cet étonnement était devenu de la »frayeur, chez le père Liéven de l'irritation. Lui, qui avait tou»jours fait bande à part sur le territoire liégeois et n'avait pu »s'accoutumer ni aux mœurs, ni aux gens, ni au langage, éprou»vait une secousse dans son être, quand cette fille brune et »sérieuse, venant à passer devant lui, lui souhaitait le bonjour. »Elle avait une manière de prononcer les *a* et les *o* qui l'agaçait »particulièrement, et la distinction de sa personne lui semblait »être une fierté malséante. Il l'avait vue grandir et l'avait suivie »de l'œil, précisément, parce qu'elle lui représentait le contraire »de ce qu'il pouvait aimer; dans les occasions où il l'avait ren»contrée et examinée, il s'était souvent dit mentalement: Que »voilà bien *une wallonne* de la tête aux pieds! — et quand la »rumeur publique lui apprit que son fils l'aimait, il se sentait »tout heureux de trouver enfin une franche occasion de la haïr." Zulk een rassenhaat moest gepaard gaan met zwakheid van karakter. Père Liéven wordt de slaaf en het werktuig eener tweede vrouw, veel jonger dan hijzelf, die met uitsluiting van zoon en schoondochter, en onder het tentoonspreiden eener gehuichelde vriendschap, zich verrijkt met al zijn goed.

Gentilhommerie d'aujourdhui sluit de galerij der studien van nationale zeden. Nogmaals ontmoeten elkander de twee rassen. Een ontaard vertegenwoordiger van den brusselschen adel, opgevoed naar de laatste overleveringen van het ancien-régime in Frankrijk, trouwt eene rijke vlaamsche fabrikantsdochter; ruïneert zich niettemin door beursspekulatien, en eindigt aan eene speelbank, met een kogel door den kop. Zijne vrouw heeft hem een dochtertje geschonken, dat zij zelve zogen mag, omdat het een dochtertje is. Doch wanneer zij voor de tweede maal bevalt, van een zoontje, ontrukt hij haar het kind: »La naissance de Gaston, »arrivée huit ans après celle de Diane, causa à M. de Xantis une

»immense satisfaction d'amour-propre, mais la pauvre mère eut à »l'expier. Le lendemain de l'évènement qui donnait un héritier »au nom des Xantis, Louise sommeillait doucement dans le demi-»jour de sa chambre, appuyée sur ses oreillers, et tenant son »doux nourrisson contre sa poitrine. Le berceau était installé à »côté du lit maternel et aucune nourrice n'avait été appelée. La »belle-mère fit une visite officielle de belle-mère, ce qui, dans »bien des familles, est un moment difficile à passer pour une »accouchée. A la suite d'observations, faites sur le modèle d'un »réquisitoire, le comte de Xantis entra comme un ouragan dans »la chambre de sa femme et lui arracha brutalement le nouveau-»né. — Passe pour une fille, s'écria-t-il, mais je ne laisserai pas »encanailler un fils!"

Met *L'énigme du docteur Burg* begint eene reeks karakterstudien, welke het belgisch leven slechts raken voor zoo ver de mise-en-scène betreft; of zelfs in het geheel niet. Hevige hartstogten worden geschilderd, gepaard met diep gevoel. Het enge vaderland is weggedacht. Niets is overgebleven, dan de bovenste laag der hedendaagsche europesche beschaving in het algemeen. De slagboomen van den burgerlijken pligt zijn gevallen. Mannen en vrouwen worden alleen getoetst aan eene ideale liefdewet, en gestadig ziet men hen bezwijken in den uit dat ideaal geboren strijd. Het staat te hoog voor hen. Zij kunnen niet beproeven het te verwezenlijken, zonder de eenen met de wet der eer in konflikt te komen, de anderen met dezen of genen magtigen aandrang der menschelijke natuur. Men kan dit ideaal kweeken in zijne binnenkamer, op den bodem zijner ziel, als een schoonen droom uit de dagen der jeugd. Al wie verder gaat, wordt rampzalig, of maakt anderen ongelukkig. Er mede te spelen, leidt tót wreedheid en verraad. Het te ontheiligen, voert naar de gemeenheid. Alleen reeds door er niet tegen opgewassen te blijken, en al zou men naderhand alles willen goedmaken, sticht men kwaad.

Dit laatste is de geschiedenis van Michel Burg, den degelijken, onbaatzuchtigen, beminlijken man, die het leven der bekoorlijkste vrouw verbittert, alleen omdat hij toegeeft aan een gebrek, dat hij zelf, wanneer het te laat is, *krankzinnigheid van hart*

noemt, maar niets anders dan onedelmoedigheid is. Mogelijk ook streelt het zijne ijdelheid, door te gaan voor een raadselachtig wezen, en verontreinigt die ingenomenheid met zichzelven de bron van zijn gevoel. Niet alleen verhinderen hem noch de wetten, noch de zamenleving, noch zijne middelen, Henriette voor zijne vrouw te vragen; maar de vriendschap voor haar overleden echtgenoot, de genegenheid harer kinderen, zijn gegeven woord, de wetenschap dat hij alleen met háár gelukkig kan zijn en zij met hém, schrijven het hem gebiedend voor. Nogtans verlaat hij haar, en komt eerst tot inkeer, wanneer de smart eene vóór den tijd vergrijsde vrouw van haar gemaakt heeft, eene opgeschrevene ten doode, schim en schaduw van het aanvallig wezen, dat hij voortgaat lief te hebben en welks geluk door hem verwoest is. *Hare* fout is, dat zij te kwader uur, door terug te blikken in een Eden, dat denkbeeldig had behooren te blijven, is gaan gelooven aan de mogelijkheid eener zichzelf nimmer verzakende liefde. De zijne, vele malen grooter dan de hare, dat hij verwachtingen heeft opgewekt, die hij nooit van harte voornemens is geweest te vervullen. Alle voorwaarden schenen vereenigd, die het ideaal moesten doen bereiken. Één tekortkoming, — en voor het geluk komt een bouwval in de plaats, door de wroeging overgoten met magtelooze tranen.

De betaalde minnares van den israëlitischen bankier, welke in den demi-monde Victoire heet en den staat eener groote dame voert, is in *Choses reçues* nog de onschuldige echtgenoot van een braaf man, advokaat van naam en fortuin. Een jeugdig associé van dezen heeft uit ligtzinnigheid haar het hof en, te midden van een onbezoedeld, maar gelijkmatig en kleurloos leven, den hartstogt bij haar wakker gemaakt. Haar karakter kan die weelde niet dragen. Eenmaal ontrouw geworden aan den pligt, gaat zij op den verboden weg aan het voorthollen. De leerlinge ontwast haar meester. De minnaar-mystagoog bekomt een opvolger, en staat verdwaasd toe te zien. Hij wil haar terughouden: zij herinnert hem aan zijn eigen onderrigt, en lacht hem uit. Niets ontziet zij voortaan. Zij brengt de eer van haar man in opspraak, die gedood wordt in een duel. Terwijl de tweede minnaar hem doorsteekt, doet de eerste, wien de echtgenoot zijn vertrouwen

is blijven schenken, vol vertwijfeling dienst als getuige. De vorm van het verhaal is die eener bekentenis van den jongen man welke gemeend had slechts als zoovele anderen eene minnarij aan te knoopen, en te laat bemerkt dat hij met vuur gespeeld heeft. Door eene noodlottige zedelijke wet ontwikkelen en vermenigvuldigen zich de laagheden en de misdaden. Vergeleken bij dien poel, schijnt de platheid der burgerlijke moraal benijdenswaardig. De liefde is van haar voetstuk gedaald; haar paradijs eene hel geworden. Van hare twee slagtoffers ziet het eene, de koorknaap, zich tot een zwervend kaïnsbestaan veroordeeld. Het andere slagtoffer, de priesteres, houdt zelfs het bewustzijn niet over, eenmaal tot hooger sfeer behoord te hebben. Zij wijdt zich aan haar val als aan eene bestemming.

Eene vrouw, die een onwaardig man verlaat, behoeft slechts met haar minnaar naar een ander werelddeel te trekken, om gelukkig te zijn. De omstandigheden althans kunnen medebrengen, dat aan hare voldoening niets ontbreekt. Anders is het, wanneer zij, behalve haar vaderland, hare maagschap, en haar echtgenoot, ook hare kinderen ontloopt. Zoo blind kan zelfs de hartstogt niet zijn, dat eene ontrouwe moeder de gedachte niet met zich zou omdragen: ter wille van *hen* zou het beter geweest zijn, alles te verduren! In *Sur l'Océan* ziet men in het hart eener schuldige die gedachte ontwaken. Het dek eener transatlantische stoomboot is het tooneel dēr handeling. Hetzelfde vaartuig voert naar Europa eene oudere en eene jongere vrouw terug: de moeder, die hare dochter verliet, toen deze nog een kind was; de dochter, die zelve moeder werd, en, met haar kind en haar jongen man, de eerste huwlijksjaren in Amerika is gaan doorbrengen. Zij kennen elkander niet en blijven elkander vreemd, tot een toeval de oudere vrouw doet ontdekken, wie hare reisgenooten zijn. Een ander toeval maakt haar bekend met de levensgeschiedenis harer dochter. Terwijl *zij* de echtelijke woning ontvlood en zich door de liefde schadeloos stelde, was al de schande van haar misstap voor de kinderen geweest. Eene vreugdelooze jeugd, eene bedorven toekomst. Haar naam was voor haar eigen bloed een vloek geworden. Zij leeft in de herinnering der haren slechts voort als een type van losbandigheid, onrein-

heid, onmenschelijkheid. In den nacht wordt het stoomschip aangevaren. Zij redt hare dochter, redt haar kleindochtertje. Alles te vergeefs. »Pauvre femme, dit Pauline, d'une voix douce et humble, »vous avez eu aussi une rude part dans cette cruelle nuit. Seule, »maintenant. — Ah! j'ai ma fille! — Et, à part cette enfant »adorée, n'avez-vous plus personne? — Il me reste mon père. — »Et... votre mère, peut-être? — Non. — Si vous l'aviez, si un »miracle pouvait vous la rendre, quelle consolation! — Non, »non, dit Adrienne toujours à genoux et se cachant le front, ne »prononcez pas le nom de ma mère, il porterait malheur à mon »enfant! — Qu'était-elle donc? reprit l'autre avec une singulière »insistance. — Une misérable! —" Adrienne zou anders gesproken hebben, zoo zij geweten had aan wie haar kind het leven dankte. Doch Pauline kon het haar niet zeggen. De schande was te groot. Twintig jaren had zij van en voor haar hartstogt geleefd; en als in het gezigt der kust werd haar geopenbaard, dat alleen zelfzucht hare handelingen bestuurd had. Moeder en dochter zagen elkander op aarde niet terug.

Er steekt in het liedje van Ophelia, nagezongen door Mefistofeles, eene onvergankelijke menschenkennis. Het had ook door *Mi-la-sol* kunnen gezongen worden; de heldin van het laatste der kleine verhalen, wier leidende gedachte ik poog aan te duiden, op het gevaar af, geraamten in de plaats te stellen voor levende wezens:

To-morrow is Saint Valentine's day,
  All in the morning betime,
And I a maid at your window,
  To be your Valentine.
Then up he rose, and donn'd his clothes,
  And dupp'd the chamber-door;
Let in the maid, that out a maid
  Never departed more.

By Gis and by Saint Charity,
  Alack, and fie for shame!
Young men will do't, if they come to't;
  By cock, they are to blame.
Quoth she: Before you tumbled me,
  You promised me to wed:
»So would I ha' done, by yonder sun,
  An thou hadst not come to my bed."

De grootmoedige kleine Mi-la-sol, het klavierspeelstertje, moest evenals alle andere vrouwen, welke van eene volmaakte liefde droomen, het doel missen en zelve verbrijzeld worden. Wat zou haar hartstogt beteekend hebben, indien zij Maurice als voorwaarde gesteld had, haar tot zijne wettige vrouw te verheffen? Hartstogt, die konditien maakt, is geen hartstogt. De ware liefde weigert niets. Doch Maurice had eene moeder, Maurice was zwak, en in alle opzigten mogt Hélène eene betere vrouw voor hem heeten, dan Mi-la-sol, nadat zij hem had toebehoord, ooit had kunnen worden. Het prestige der wettigheid moge voor negen en negentig honderdsten konventioneel zijn, aan dat ééne honderdste gedeelte ontleent het de kracht eener onneembare vesting. Mannen en vrouwen bestaan slechts, in zoover de maatschappij bestaat; wie maatschappij zegt, zegt maatschappelijke orde; de zuiverste genegenheid is niet bij magte, die orde uit hare voegen te ligten. —

Niemand, die den gang dezer overzigten volgde, kan twijfelen aan Caroline Gravière's geslacht. Al had zij onder den naam van een man geschreven, de vrouw zou zich ieder oogenblik verraden hebben. Het gemoed is de spiegel, waarin zij de wereld en het leven ziet; het gemoed alleen. Niet om haar-zelve bestaat in deze verhalen de zamenleving, maar om de vrije ontwikkeling te verzekeren van een verheven gevoel, voor hetwelk slechts een gering aantal bijzondere personen vatbaàr zijn. Staat, kerk, nationaliteit, huisgezin, niets heeft volstrekte waarde. Vooroordeelen en overeengekomen gebruiken zijn het, vergeleken bij de alleen goddelijke, alleen eerbiedwaardige, alleen eeuwige wet: De man zal zijne vrouw, de vrouw haren man aanhangen, en die twee zullen één zijn. Wie om mijnentwil vader en moeder niet haat, broeders en zusters, vaderland en kinderen. — spreekt deze liefde tot hare volgelingen, — is mij niet waardig. En wie zijn het op aarde, die het grootsche van dezen eisch het levendigst gevoelen niet alleen, maar het getrouwst en het onverdeeldst zich aan zijne vervulling wijden? De vrouwen! Mannen kunnen tot op zekere hoogte met het ideaal medegaan; het geloof wekken, dat zij ten einde toe volharden zullen; aanvankelijk en te goeder trouw, zelven van dat geloof doordrongen zijn. Maar altijd gehoorza-

men zij, bewust of onbewust, aan bijoogmerken. Volkomen belangelooze liefde wordt alleen bij de vrouwen gevonden. Zelfs de slechten onder haar bewijzen dit door haar afschrikkend voorbeeld. Zij handelen, gelijk in hare plaats mannen zouden gehandeld hebben.

De zedelijke strekking van Caroline Gravière's novellen is die, welke van zelf uit elke verheven opvatting van het leven voortvloeit. Hoe hooger men de wet stelt, van wier vervulling het geluk afhangt, des te schriller tegenstellingen zal de werkelijkheid aanbieden; des te talrijker treurspelen zullen er ontstaan. Hare kunstwaarde ontleent die prediking aan de zelfbewustheid, waarmede de hartstogten geschilderd worden. De schrijfster doet dit met een vuur, als gold het een persoonlijk feit. Zij is de hare, die levensbeschouwing, welke den mensch van alle banden der aarde losmaakt, om in een zalig gevoel den éénigen prijs te winnen, waarvoor het de moeite loont te leven of geleefd te hebben. Maar ook de overtuiging is de hare, dat op die wijze hoog spel gespeeld wordt. *Waarschuwingen* zou een geschikte algemeene titel zijn voor de eene helft harer romans, *Verwijten* voor de andere helft. In de fransche litteratuur moet men tot George Sand, tot mevrouw De Staël teruggaan, om deze wijze van moraliseren zoo krachtig uitgedrukt te vinden. Ontdaan van het personele en gevoelde, is elke van Caroline Gravière's novellen slechts eene door voorbeelden gestaafde zedeles. Neemt men ze, gelijk zij gegeven worden, — geboren uit een inwendigen aandrang, van woord tot woord overdacht, geslepen beurtelings als diamanten, waarmede men namen snijdt in glas, of als de punten van degens, welke door wapenrustingen heendringen, — dan veranderen de leerredenen in gedichten, die als gedichten willen beoordeeld en overwogen worden.

Het belgische in dit verschijnsel is tastbaar, en de brusselsche oorsprong van Caroline Gravière's geschriften onbedriegelijk. Altegader wortelen zij in het antagonisme van Waalsch en Vlaamsch, en hebben zij Frankrijk tot gezigteinder. Belgie is het eenige land van Europa, waar zij kunnen ontstaan zijn. Hunne taal is tegelijk eene wereldtaal, en die van een klein land. De onderwerpen krimpen en zwellen, naarmate het oogmerk der schrijfster

dit medebrengt; en het geluk der omstandigheden wil, dat zij voor de eene bewerking zich even natuurlijk leenen als voor de andere. Zonder inspanning wordt het uitgangspunt nu eens genomen in een kring, even ruim als geheel het fransch sprekend Europa, dan in een anderen, even beperkt als een fransch dorp aan de grenzen, of als de hoofdstad van een fransch departement. En terwijl aldus de waarnemingen zich over twee verschillende velden uitstrekken (een lapje grond en een werelddeel), blijft de blik altijd vrij, altijd individueel.

Om zich op dit standpunt te handhaven, worden geheel buitengewone gaven geëischt. De onafhankelijke wijze, waarop Caroline Gravière zich boven haar landaard stelt, is niet minder bewonderenswaardig dan hare heerschappij over een idioom, hetwelk zij op de overleveringen harer eigen brusselsche jeugd gewapenderhand heeft moeten buitmaken. Tevens bewijzen hare novellen, dat, waar Brussel begint en zoover het gebied van den geest reikt, Belgie in den loop des tijds een onafhankelijk fransch wingewest is geworden. Eene zoo volmaakte vereenzelviging in de litteratuur kan alleen de vrucht zijn eener zamensmelting van taal niet alleen, maar van zeden, denkwijze, en smaak.

Het laatste werk van Caroline Gravière, dat mij onder de oogen is gekomen, — de novelle *Réalisme*, in 1879 opgenomen in de Revue de Belgique en aan deze medegedeeld uit nagelaten papíerén van vóór 1871, — kan als eene nieuwe beligchaming harer hoofdgedachte beschouwd worden. Men mist in dit verhaal de vlaamsche binnenhuizen, de waalsche landschappen, de weiden uit Brussel's omstreken, wier beschrijving in andere novellen de opmerkingsgave der schrijfster en haar gevoel voor natuurschoon staaft. Alleen het begin en het slot spelen in Belgie. De handeling valt meest te Rome voor. Een jong belgisch schilder heeft het voorbeeld der oude Vlamingen gevolgd, en is de wijding van zijn talent in Italie gaan zoeken. Kwalijk echter bekomt hem de doop in den Tiber, andere Jordaan. Hij boet voor zijne reis, met het verlies zijner oorspronkelijkheid. Het antieke Rome en het Rome der renaissance beginnen voor hem een groot spinneweb te gelijken, welks draden de vleugelen zijner fantasie omwoelen. Arme gevangen vlieg, kan hij niets meer uitrigten. Hij waant te

scheppen, en hij volgt slechts na. Wat hij voor vinding aanziet, zijn louter herinneringen, die, zoodra hij ze voltooid heeft, als herinneringen door hem herkenden verfoeid worden. Eene onoverkomelijke moedeloosheid is het resultaat. Het wordt eene hallucinatie, een ontzenuwend visioen. Het ligchaam begint te lijden onder de zelfkwelling van den geest. De jongeling, anderhalf jaar te voren vol blijde vooruitzigten uit Brussel naar het Zuiden getrokken, moet door een vriend, zoo redding nog mogelijk is, met een zoet lijntje naar zijn vaderland teruggetroond worden. Te naauwernood bestaat er eene flaauwe kans, dat het eene verstandige vrouw van leeftijd gelukken zal, zuster zijns vaders of van zijne moeder, door hem weder in huis te nemen, de noodlottige zielsziekte te bezweren. Iets van den invloed harer dochter Madeleine te verwachten, daaraan denkt niemand. Horace heeft dit meisje van kind af gekend, en aan hare genegenheid voor hem nooit aandacht geschonken. De jongere en de oudere vrouw, door brieven onderrigt van zijn toestand, verbeiden en ontvangen hem als een door de fakulteit opgegeven lijder, den blik vol belangstelling, het hart vol zorg. Madeleine's moeder vleit zich, dat de tijd misschien genezing zal aanbrengen; Madeleine zelve heeft bij het terugzien elke hoop laten varen. Al hetgeen zij in vroeger tijd voor haar jongen bloedverwant gevoeld mag hebben, onderdrukt zij. Zij wil alleen pleegzuster zijn:

»Elle se crut résignée et presque forte, et ce que la moindre »lueur d'espoir l'eût empêchée de faire, la résignation complète »lui donna le courage de l'entreprendre.

»Avant sept heures du matin, elle frappa à la porte de l'atelier »d'Horace. L'artiste était déjà debout et habillé.

»— Je t'entends marcher, dit-elle; personne n'est levé dans la »maison, je vais faire ton feu et nous reprendrons nos habitudes.

»— Tu es vraiment bonne, mais je ne sens pas s'il fait froid »ou chaud.

»A genoux devant l'âtre, Madeleine alluma le feu:

»— Il fait froid et humide, dit-elle. Pourquoi ne pas rester »plus longtemps au lit? Tu as l'air d'avoir bien besoin de repos.

»— Pas plus que de feu... Je n'ai, en réalité, plus besoin »de rien sur la terre.

»— Mais au moins tu as quelque chose à me dire, à moi; »tu peux me raconter tes impressions de voyage.

»— Je n'ai rien à raconter.

»Il se laissa tomber sur une chaise, les bras croisés, le regard »éteint, la lèvre sardonique. Dans ce moment d'abandon complet, »où il ne cherchait plus à modifier l'expression de sa physionomie, »le ravage intérieur devint visible et Madeleine put y lire à »livre ouvert. Où était-il, le brillant jeune homme qui avait »marché vers l'avenir, le front si haut, le pas si ferme? Le »chant du départ avait fait retentir la maison de notes joyeuses. Le »chant du retour n'avait que l'amertume de la mort. Où était »l'artiste des temps heureux, celui qui avait la force de vouloir »et la puissance de créer? Plaindre l'homme dont on était fière, »voir éteint le foyer où brûlait le feu sacré, et ne pouvoir »découvrir à quel rayon le rallumer! Il n'était plus là, celui »qu'elle venait chercher, un miracle seul pouvait le lui rendre. »Mais n'était-elle pas en face de l'irréparable?

»Madeleine regardait dans le vide, et la possibilité du remède »était si loin de ses yeux, qu'elle s'abîmait avec Horace dans le »sentiment de l'impuissance.

»Cependant le feu pétillait dans l'âtre et une douce chaleur »commençait à se répandre dans l'atelier. Le soleil d'octobre, »sortant du brouillard, réveillait la nature engourdie, pour saluer »un dernier jour de vie. La flèche d'or d'un rayon pénétra par »la fenêtre, mit en relief le bord d'une coupe d'onyx, les arabes»ques d'un cadre vénitien, et éclaira en plein les fleurs roses »d'un fauteuil en tapisserie. La brume matinale s'enfuit devant »la lumière. La voix sympathique de Madeleine, le parfum qui »s'échappait de ses cheveux, l'influence mystérieuse d'un senti»ment caché que tout révèle, le bien-être du foyer, la vue de »tant d'objets témoins des beaux jours, tous ces efforts du passé »pour triompher du présent causèrent un certain attendrissement »à Horace. Il sortit de son atonie, il souffrit et regretta. Il eut »un sourire d'indulgence amicale pour ses esquisses d'autrefois »attachées à la muraille; elles lui firent l'effet du compliment »naïf d'un enfant lui souhaitant la bienvenue. Sa main toucha »au chevalet, fidèle auxiliaire de ses travaux, et il le caressa

»comme l'on fait d'un chien qui, couché à vos pieds, attend »patiemment le réveil du souvenir.

»— Ah! s'écria-t-il, que je voudrais encore savoir peindre!

»Pendant qu'il était là, troublé et sous le coup d'anxiétés »nouvelles, adossé à un fauteuil et une main sur le front, son »regard tomba tout-à-coup sur Madeleine. Assise sur une chauf-»feuse très-basse, elle se trouvait pour ainsi dire aux pieds de »l'artiste. Un long peignoir de cachemire gris-perle l'enveloppait »tout entière, et ce vêtement flottant, que rien ne fixait à la »taille, avait la grâce sévère et les plis francs d'une draperie. »Un des bras de la jeune fille pendait avec abandon le long de »son corps; l'autre, appuyé au coin d'une table, soutenait sa »tête; un pli très-caractéristique marquait sur une chair riche »de couleur le mouvement du cou, et la chevelure, réunie dans »une résille qui ne parvenait pas à la contenir, formait des ondes »d'or sous les rayons du soleil qui, avançant de plus en plus, »éclairait tout le haut de la tête de Madeleine.

»— Madeleine! dit tout à coup Horace, ne bouge pas! Ne bouge »pas, répétait-il d'une voix où vibrait la vie.

»Il cherchait des couleurs, décrochait sa palette. Il se mit à »peindre. D'abord sa main trembla et un peu d'égarement passait »dans ses yeux. Mais le souffle de sa poitrine s'égalisa peu à peu, »la chaleur ranima ses membres, son travail se ressentit de ce »bien-être physique, la ligne devint ferme, la couleur obéit à l'idée, »et l'inspiration établit son courant magnétique de l'œil au pinceau.

»Vers dix heures, la domestique frappa à la porte pour annon-»cer le déjeuner.

»— Je suis encore au lit, cria Horace sans ouvrir. Dites à ma »tante que mademoiselle a dû aller en ville et ne rentrera que le soir.

»— Mais... dit Madeleine.

»— Si! répliqua Horace. Pose, pose encore.

»Madeleine était entrée à l'atelier vers sept heures du matin. »Ce fut vers deux heures qu'Horace déposa ses pinceaux, et, recu-»lant de quelques pas, considéra son œuvre. Il n'avait formé que »des masses, mais fermes et carrément placées; malgré la rapidité »de la brosse et la fougue de la couleur, un splendide effet d'ombre »et de lumière avait rendu une impression et non copié un modèle.

»Ce qui était là, c'était ce qu'il avait senti plutôt que ce qu'il avait »vu, et la sublime pensée de dévouement parlant dans tout »l'être de Madeleine avait été admirablement traduite par le »pinceau.

»Horace vit son esquisse, et sa taille se redressa; il croisa »fièrement ses bras sur sa poitrine, s'affermit et parut grandir. »Ses traits, naturellement corrects, prirent, par l'assurance qu'il »acquit tout à coup de sa renaissance et de sa supériorité, un »caractère de noblesse qu'ils conservèrent et qui resta pour toujours »sa physionomie. Son front devint sévère mais sans rides; l'étin- »celle du feu sacré brilla dans l'œil, l'intelligence avait fait un »effort suprême pour retrouver la lumière, et la volonté avait »repris sa puissance.

»Pas une parole n'avait troublé le calme de cette matinée, pas »un regard n'avait été échangé entre les deux jeunes gens, et »pourtant ils avaient fait bien du chemin l'un vers l'autre. Aussi »la jeune fille, dont l'affection fervente venait d'obtenir ce triomphe, »ne manifesta ni trouble ni surprise, quand les lèvres du peintre »laissèrent tomber cette parole:

»— Tu m'aimais donc!

»Alors, s'approchant d'elle, Horace la souleva dans ses bras et »la porta devant la toile qu'il venait de quitter.

»C'était une œuvre magnifique, un de ces tours de force par »lesquels un homme prend pied dans l'art. Le soleil se levait »éblouissant de tous les feux du ciel oriental, pour saluer le jour »de la résurrection du Christ; sur l'horizon flottait encore ce poé- »tique brouillard doré, vapeur particulière au ciel de l'Asie; der- »rière ce rideau on devinait des splendeurs imcomparables et des »torrents de lumière. Au milieu du paysage aride et de la terre »rougeâtre, se détachaient les pierres du sépulcre qui fut taillé »aux flancs du Golgotha. La tombe était ouverte et vide... Au »bord, était assise une femme, affaissée sur elle-même, regardant »ce vide comme dut le regarder la tendre femme pour laquelle »la terre était désormais sans Dieu. Créature trop humaine pour »lever ses regards vers le ciel, donnant tout aux regrets et rien »à l'espérance, elle symbolisait le découragement depuis les plis »de sa robe ramassée autour d'elle, jusqu'à l'œil où le regard

»s'était immobilisé... C'était bien elle: Madeleine Viard devant »Horace anéanti, Marie-Madeleine devant le sépulcre vide!

»Madeleine reconnut tellement ce qu'elle avait éprouvé, qu'elle »n'eût pu affirmer lequel des deux était l'auteur de ce tableau, »Horace ou elle.

»Elle se laissa tomber dans les bras de l'artiste.

»Par la fenêtre qu'il venait d'ouvrir, entrait la chaude lumière »d'un de ces jours d'été attardé qui font oublier en une minute »toutes les mélancolies de l'automne. Les feuilles avaient des tein»tes à donner envie aux fleurs, et les dernières fleurs des parfums »pénétrants d'une saison inconnue, quelque chose de merveilleux »et d'émouvant qui agissait sur l'organisation entière.

»— C'est le jour de la résurrection, dit-elle, en rencontrant »deux yeux qui lui envoyèrent un rayon du soleil.

»— C'est le jour de l'amour, répondit-il en la serrant sur »son cœur.

»Cette année-là, le salon de Paris vit une toile qui fit sensation. »Cette œuvre, d'un jeune artiste belge, compté aujourd'hui parmi »les maîtres, était portée au catalogue sous le titre de: *Madeleine »devant le sépulcre vide.*

»Cette même année vit le mariage d'Horace avec sa cousine." —

Mijne lezers, hoop ik, zullen de keus van dit fragment billijken. Minder dan in sommige andere van Caroline Gravière's novellen, is somberheid er het laatste woord. Zelfs eindigt de vertelling met een zonnestraal. Mag ik dit hieraan toeschrijven dat de romancière gunstiger over de kunst dan over de liefde, of wel, het eene ideaal zich bij voorkeur als in het andere begrepen dacht? In elk geval is haar penseelstreek bij niemand minder dan Van Dyck geborgd. Meer dan over het algemeen van de moderne belgische schilderschool gezegd kan worden, waant men, in hare Magdalena bij het graf, de vlaamsch-italiaansche kunstgedachte der 17de eeuw in de litteratuur te zien herleven.

Charles Potvin heeft in den zomer van 1878 aan de nagedachtenis van Caroline Gravière een opstel gewijd, waarnaar ik te liever verwijs, omdat het van de onafhankelijkheid der letterkundige kritiek in Belgie eene gunstige meening moet doen opvatten. Een aantal bijzonderheden omtrent het gemoedsleven der geniale vrouw,

hebben er eene plaats gevonden, en werden uit onuitgegeven bronnen geput. Het volgend oordeel over haar talent in zijn geheel, kan als definitief beschouwd worden:

»Caroline Gravière avait l'œil du peintre et l'esprit du penseur »avec le pinceau de l'artiste. L'idée générale qui sert de trame »à son œuvre est la défense de la vie moderne avec ses vocations »libres, dans l'art et dans l'amour, contre les préjugés survivant »au passé et les petitesses renaissantes du présent. Elle a dû beau»coup souffrir de se sentir sous le boisseau avec une flamme au »cœur. Dès l'âge de dix-neuf ans, craignant que ses essais fussent »surpris par sa mère et sa tante, elle s'écriait: *Qu'elles tremblent »en me voyant tant de puissance pour porter les épines de ma »couronne!* Et l'on a pu dire en résumant sa vie, qu'elle avait »*la passion du tourment moral.* Tout ce qui touchait, de près »ou de loin, à sa liberté ou à celle d'autrui, à la haute idée »qu'elle se faisait de l'existence et de l'amour, lui était ennemi. »Avec violence, avec aigreur, elle sentait, repoussait, vengeait ces »offenses qui lui semblaient personnelles, et son cœur saignait de »tous les attentats contre l'esprit et le cœur humains. De là deux »éléments littéraires qui se mêlent dans ses œuvres: la guerre »aux travers bourgeois et aux préjugés gentilshommes, et la pein»ture, le panégyrique de la passion. Dût vivre signifier souffrir, »Caroline Gravière a vécu de cette existence supérieure de la »pensée et de l'art où l'on met tout son être, que les plus vives »passions alimentent, où de viriles amitiés apportent leur part et »que la gloire ne couronne qu'après la mort. Elle se survit dans »bien des cœurs et dans quelques livres; des amis ont pleuré »devant son lit de mort; sa vie a été remplie. Ceux qui sont à »plaindre, ce sont ceux qui n'ont ni aimé, ni souffert, ceux dont »le cœur n'a point de flamme et dont l'esprit, vivant à l'étranger, »n'a point de patrie."

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Wie van steden in wording houdt en te Brussel komt, moet vóór alles zich naar de Rue de la Régence en den Boulevard du Nord laten brengen. Fraaije openbare gebouwen, bevallige partikuliere woningen, rijzen er digt aaneen uit den grond. Het zich uitbreidend Amsterdam der 17de eeuw schijnt naar de boorden der overwelfde Senne verplaatst. De kunstzin van Zuid-Nederland heeft een nieuwen uitweg gevonden. Het is een ware lust der oogen, de Belgen in hunne hoofdstad aan het werk te zien.

Stilstaand water geworden, was de Senne twee eeuwen lang een beeld der belgische beschaving; en ik voegde mij slechts naar de gebeurtenissen, toen ik, zonder overgang, de belgische letteren van den tegenwoordigen tijd liet volgen op de school van Rubens. Met de beeldende kunsten is het het niet anders gegaan. Schilderkunst, beeldhouwkunst, bouwkunst, allen hebben in Belgie gedurende tweehonderd jaren een kwijnend bestaan geleid. Aller herleven dagteekent van gisteren.

Het algemeen karakter der gedaantewisseling, welke Brussel bezig is te ondergaan, is in overeenstemming met de taal die er gesproken wordt. Nieuw-Brussel maakt op kleiner schaal denzelfden indruk als Nieuw-Parijs. Burgemeester Anspach doet aan niemand zoozeer als aan prefekt Haussmann denken. Hygiène vóór! is ook

zijne leus. Onze tijd leent dien kreet een gewillig oor. Het komt er slechts op aan, schrandere burgemeesters te vinden, die tegelijk met de Muzen op een goeden voet staan.

Het zou mijne lezers grieven, zoo ik parallellen trok. Ons vaderland verkeert tegenwoordig in een kwaden moesson; en er bestaat geen uitzigt, dat het saizoen spoedig veranderen zal. Nutteloos ware het, naar Belgie te verwijzen. Het eenige wat men zeggen kan is dat het bouwen in Noord-Nederland, vergeleken bij het bouwen te Brussel, buiten de architektuur staat.

Wanneer de uitbreiding der stad voltooid, en het cijfer der bevolking geklommen zal zijn tot een half millioen, dan zal Brussel onder de bekoorlijkste hoofdsteden van Europa geteld worden. Reeds nu begint men er vrij te kunnen ademhalen. Frankrijks nabijheid oefent een weldadigen invloed. In de midden-eeuwen gevoelde de mensch zich alleen op zijn gemak in een klein land. In de oudheid was de stad alles, ook wanneer haar omvang naauwlijks dien van een dorp overtrof. Onze tijd heeft andere behoeften. Te midden van nationale herinneringen willen wij ons gedragen voelen door den geest der algemeene beschaving, van welke wij deel uitmaken. Wij beseffen dat hetgeen slechts nationaal is, met broddel- en knutselwerk gelijkstaat. Wij haten de zelfvoldoening en den eigenwaan eener kleinsteedsche omgeving. Het schijnt ons verachtelijk toe, onder zulke tweeden tot de eersten te willen behooren. Onze nationaliteit bekomt in onze voorstelling het karakter van een begijnhof. Wij geven onszelven den indruk, klopjes geworden te zijn, die achter schuifgordijntjes onze medemenschen zitten te begluren, en wederkeerig door hen begluurd worden. Eene onstuimige begeerte naar verlossing maakt zich van ons meester. Hadden wij het minder benaauwd, wij zouden met onbeklemde borst het uitschreeuwen.

Wanneer ik naga, hoe talrijk in Belgie de nog dagelijks aangroeijende klasse van personen is, welke in kleinere steden of ten platten lande hunne bezigheden, hunne goederen, hunne industriële ondernemingen hebben, en tevens te Brussel eene statiger of zediger woning bezitten, waar zij van hunne dorpsgrootheid zich komen verpoozen, dan moet het modern gevoel, hetwelk ik poog te schetsen, onder de Belgen zeer algemeen verbreid zijn, en ver-

klaar ik mij daaruit hunne ingenomenheid met het fransch. Voor hen is het fransch dezelde providentiële uitkomst, welke onder andere omstandigheden het engelsch of het duitsch geweest ware. Brussel bezit voor hen de dubbele bekoring, te zelfder tijd de hoofdstad van hun vaderland en eene dier internationale loopplaatsen onzer 19de eeuw te zijn, waar de bijzondere persoon zijne volle vrijheid terug bekomt, niemand uitmunten kan tenzij door wezenlijke en buitengewone verdiensten, en een maximum van beschaafde genoegens te smaken valt, vermengd met een minimum van barbaarschheid. Hunne beschaving is overbeschaving, voor een deel. Maar zij kunnen het niet helpen. Regte kinderen van hun tijd, laten zij door den stroom der verwijfdheid zich medevoeren. Ook in hen is de zucht naar onafhankelijkheid van het provinciale gevaren, welke alom tot de sprekende kenmerken van het nu levend geslacht behoort. Ook zij zweren dat de beschaving eerst aanvangt, waar den mensch de vrije beschikking over zijn ik is toegestaan. In Belgie te moeten leven buiten Brussel, zeggen zij, is geen leven. En dan nog!

Krachtig werkt die neiging op Brussel's toenemenden bloei en het stijgen van de algemeene welvaart des lands. Menigeen moest het gelag betalen. Menigeen gaat over den kop. De boog wordt sterk gespannen. Doch men is zich bewust, niet naar een denkbeeldig wit te schieten. Het gevoel, aan het vullen van een bodemloozen put te arbeiden, is overwonnen. Er wordt voor eene toekomst gewerkt. Nieuwe fortuinen vormen zich, bakermatten van nieuwe karakters en nieuwe talenten. Komt het genie, dan zal het zich slechts behoeven aan te melden.

Terwijl ik te Brussel vertoefde, vierden de koning en de koningin hunne zilveren bruiloft en kon een vreemdeling de verhouding volgen, waarin de natie zich bewust is, tot de dynastie te staan. In eene zoo geheel fransch geworden stad, geenerlei franschgezindheid wat het staatkundige betreft. Het koningschap, het nieuwe stamhuis van 1830, wordt door de Belgen als een bolwerk hunner onafhankelijkheid beschouwd. De verwachtingen die zij van Brussel koesteren, vloeijen met hunne monarchale gezindheid ineen. Onder noordnederlandsch bestuur geleek Brussel eene woestijn, rook de Senne naar eene amsterdamsche gracht,

gevoelden de Belgen zich stiefkinderen der eeuw. Het aannemen der fransche taal heeft hunne nationaliteit en hunne hoofdstad eene nieuwe vlugt doen nemen. Hunne erkentelijkheid voor dien voorspoed brengen zij op het regerend vorstenhuis over. De koning gevoelt zich een Belg; de Belgen gevoelen zich een volk. Brussel is van die wederkeerige betrekking, degelijk met den gloed der nieuwheid, de levenslustige uitdrukking. Van de poëzie, welke, jammer genoeg, onder de oude puinhoopen hier en ginds begraven ligt, vindt men het karakter en de liefelijkheid in Caroline Gravière's *Vieux Bruxelles* bewaard.

De middelste der drie groepen, welke uit het oogpunt der kunstgeschiedenis de stad vormen, wordt op hare beurt gevormd door het Park. Hier is alles in Louis Quinzestijl: aanleg en omringende gebouwen. In den architekt Guimard herkent men een tijdgenoot en geestverwant van Gabriel, die te Parijs de Place de la Concorde ontwierp. De paleizen hebben overeenkomst met dat van Compiègne en met het Théâtre Français. In het Park, van Zinner, reikt Kent de hand aan Le Nôtre. Het is eene herinnering van Klein Trianon, nadat Marie Antoinette er den engelschen tuin aan den klassiek-franschen hechtte. Evenals te Versailles is partij getrokken van het terrein, voor het openen van ruime vergezigten. Met het fraaije en zware hout van het Park, vormen die panorama's het voorname sieraad van dit gedeelte der stad. Het gezigt uit het Park op het Stadhuis, over de Place Belliard, is verrukkelijk. Nog breeder horizont omvademt het oog, van de Place du Congrès. Brussel's heuvelen zien hier op de heuvelen van Brussel's omtrek. In de kom ligt Brussel zelf.

De architektuur van 1830 heeft in den eersten tijd zich wijsselijk bij Guimard aangesloten. Poelaert's Congreskolom, met balustrade, is in hare soort een even vorstelijk werk, als hare geheele achttiende-eeuwsche omgeving. Alleen 's konings eigen paleis bleef tot heden misdeeld. Een plan tot herbouwen van den voorgevel, ontworpen door Balat, is in overweging. Eene belangrijke verbetering was de aanhechting van het hôtel van den Graaf van Vlaanderen. In het midden, de kerk Saint Jacques sur Caudenberg, met hare beeldengroep in kleuren, door Portaels in het frontispice geschilderd. Daarvóór, het ruiterstandbeeld van

Godfried van Bouillon, door Simonis. De koninklijke Bibliotheek stamt insgelijks uit de fransche school der vorige eeuw. Daarachter ligt het oude Hof. Verdere navolgingen zijn: het Théâtre de la Monnaie, de Botanische Tuin, en het hospitaal van Sint Jan. Het terras, waardoor het ziekenhuis van den tuin gescheiden wordt, is kapitaal. Guimard's kunst viert er hare uitvaart.

Al het genoemde heeft den ouderwetschen aanblik dien wij eene architektuur plegen toe te schrijven, welke tot het onmiddellijk achter ons liggend tijdperk behoort. Haar eigenlijk karakter is het grootsche en koele, door Lodewijk XIV in zwang gebragt: het neo-romeinsche, in onderscheiding van het neo-grieksche Neemt men het woord in zijne grondbeteekenis, dan is veeleer het Stadhuis ouderwetsch; Sainte-Gudule nog ouderwetscher. Deze wijken der stad, waarheen men afdaalt uit het Park en de Rue Royale, omvatten de renaissance-groep, wegvloeijend in de middeneeuwsche. Hier triomfeert het pittoreske. Aan Sainte-Gudule is meer dan driehonderd jaren gebouwd. Haar tegenwoordig uitzigt dankt zij den architekt De Curte. Zij schijnt gisteren voltooid. Van buiten treft zij allermeest door hare ligging; van binnen door hare geschilderde glazen. Groote verpligtingen heeft Sainte-Gudule aan het terrein. Niet alle gothische kerken is het gegeven, een heuveltop te kroonen en, door de glooijing zelve van den bodem, tot het aanleggen van trappen te noodigen. Het opgaan naar het Huis des Heeren verkrijgt in berglanden eene dubbele beteekenis. Aan het einde der Rue Royale, zoover het oog reiken kan, is men bezig eene byzantijnsche Sainte-Marie te bouwen, ontworpen door een jonggestorven Gentenaar, den architekt Van Overstraeten. Doch Sainte-Marie doet daar de uitwerking niet, welke haar deel kon zijn, indien ook zij, in het midden der stad, op een verheven voetstuk prijkte. De glasschilderingen van Sainte-Gudule zijn aangrijpend door haar omvang, niet minder dan door soberen overvloed van kleuren. De grootste van allen is een *Laatste Oordeel*, geteekend door Frans Floris. Eene graftombe door Geefs, eene andere door Fraikin, staven de vermaardheid der nieuwere belgische skulptuur. Niets echter evenaart de bevallige stoutheid, waarmede het gebouw zelf, gedragen door zijn eigen terras, de armen naar de wolken heft.

Buitengewoon gunstig is ook de Porte de Hal gelegen, waar het muzeum van vaderlandsche oudheden zich bevindt. Men heeft met een gedenkteeken van middeneeuwsche militaire bouwkunst te doen, door den architekt Beyaert met smaak gerestaureerd. Het gelijkt een der torens van Pierrefonds. Tot schade der bezoekers van het muzeum, laat aan de binnenzijde de verlichting te wenschen over. De buitenzijde is vol karakter.

Even grimmig en ongenaakbaar als de Porte de Hal er uitziet, even innemend van oogopslag is het Hôtel de Ville. Weder een dier oudvlaamsche stadhuizen, waarvan Belgie het monopolie bezit. Ditmaal wint het de toren. Haar bouwmeester was een tijdgenoot van Memling. Rogier van der Weyden zag den eersten steen leggen. De Brusselaren houden met regt hun stadhuis in eere. Vóór de 15de eeuw was hunne stad niet veel bijzonders. Eerst met het verrijzen van dit gebouw is zij geworden wat Sainte-Gudule beloofde, maar niet hield. Keizer Karel's vader was de eerste hertog van Bourgondie, die Brussel tot zijne residentie koos.

Eénig is de krans van middeneeuwsche woonhuizen, uit welke de toren van het Hôtel de Ville zich verheft. Over 's keizers Maison du Roi heb ik niet kunnen oordeelen, omdat men haar heeft afgebroken tot den grond, en de herbouw nog niet ver genoeg gevorderd is. Maar die gildehuizen zijn onnavolgbaar. De meesten werden gerestaureerd na het bombardement van 1695; en zoo dit niet is kunnen geschieden zonder een anachronisme of wat, het oog heeft daarbij geen schade geleden. Nergens in Belgie komt het nationale zoo aangenaam uit. Elders grijnst de herinnering; hier glimlacht zij. Men denkt aan eene vriendelijke oude dame uit den rijken middenstand, die, ter eere van hare gouden bruiloft, zich in jeugdig feestgewaad is komen steken. De melancholiekste reiziger, die Brussel bezoekt, moet handelbaar worden, wanneer zijne schreden hem naar de Grand' Place voeren. Het is grootsche koketterie, artistieke comfort, breed kantwerk, goudsmederij met eene gedachte tot achtergrond. Kortom, een zonnestraal op den levensweg der bouwkunst.

Onder het doorkruisen van dit gedeelte der stad gevoelt men zich meest van al naar Florence verplaatst, en droomt van het

Palazzo Vecchio, onder het opzien naar de spits van Brussel's stadhuis. Alleen door den eerbied voor netheid, die in dit noordelijk Toskane heerscht, verraadt zich het verschil van klimaat. Italie legt te dien aanzien meer onverschilligheid aan den dag. Naar tijdsorde is de florentijnsche beschaving de oude brusselsche voorgeweest; maar beiden hebben denzelfden aard vertoond, gelijk in het algemeen de geschiedenis der italiaansche handelsrepublieken, tevens brandpunten van kunstleven, telkens aan Oud-Vlaanderen en Oud-Brabant denken doet. Gent en Brugge hebben de Van Eycken en Memling voortgebragt; Antwerpen had Rubens, Van Dyck. en Jordaens. Van eene eigenlijk brusselsche schilderschool vindt men geen sporen. Van der Weyden noemde ik reeds. Hugo van der Goes zou in aanmerking kunnen komen. Verder alleen De Crayer en Teniers. Echter moet de kunstzin, van oudsher, ook te Brussel, de bevolking in het bloed gezeten hebben. Juist door haar burgerlijk karakter trekt de architektuur der Grand' Place het krachtigst aan.

Tot de derde klasse breng ik al het moderne, in 1847 geopend door de Galeries Saint-Hubert, van den architekt Cluysenaar, met beeld- en lofwerk van Jaquet. Zij omvat de uitbreiding der stad in de rigting van Ixelles, Schaerbeek, en Saint-Josse-ten-Noode; den kerkbouw te Laeken; de aanhechting van het Bois de la Cambre; het Zuider- en het Noorder-spoorwegstation; den Marché de la Madeleine; de nieuwe Boulevards, en de verlengde Rue de la Régence. Het algemeen karakter is italiaansche renaissance, afgewisseld met vlaamsche. Stelselmatig is het gothische vermeden. Niet minder stelselmatig het romeinsche. De drie groote architektonische afdeelingen der stad bezitten daardoor elk hare eigen fysionomie: de groep van het Stadhuis, de groep van het Park, de groep der Beurs.

Op de parijsche tentoonstelling van 1878 heeft men zich een oordeel kunnen vormen over hetgeen Belgie op dit oogenblik in de burgerlijke bouwkunst vermag. Dat dit niet weinig is, bewees in de Allée des Nations de belgische gevel: een werk van Emile Janlet, met versieringen van Fraikin en Houtstont. Ten onregte is die gevel aangezien voor eene kopij. Belgie bezit geen enkel gebouw, hetwelk in zijn geheel den architekt als model had kunnen

dienen. Wat men in het Champ de Mars aanschouwde, was eene oorspronkelijke vinding; maar de vinding van een kunstenaar, die, doorgedrongen in den geest der vlaamsche renaissance van de 16de eeuw, even stout als getrouw hare gedachte wist terug te geven. Zeer teregt heeft dit werk de algemeene bewondering gaande gemaakt. Het kostbaar materiaal, de rijke versiering, de grootsche elegantie van afmetingen en lijnen, waren in de Allée des Nations zonder wedergade.

Van den aanblik der schoonste gedeelten in Brussel's nieuwe wijken weet ik geen beter denkbeeld te geven, dan door te verwijzen naar dit spoedig populair geworden specimen. Een ander wordt door de nieuwe Beurs geleverd: ontwerp van Suys, met beeldhouwwerken van Jaquet. Alles italiaansche renaissance. In een vorig hoofdstuk prees ik den zweem van overeenkomst met Garnier's Nouvel Opéra, waardoor men bij het zien der Beurs getroffen wordt. Garnier is een veilige gids. Hoe meer architekten in Europa hem tot voorbeeld nemen, des te minder vrees behoeft men te koesteren, dat de wanschapen openbare gebouwen zich vermenigvuldigen zullen. Inwendig heeft de Beurs de gedaante eener kruiskerk. Eene kortere zaal van zeven en dertig meters snijdt eene langere van drie en veertig. De breedte is indrukwekkend; de lengte, die van het gebouw zelf. Boven het kruispunt welft zich een lichtgevende koepel. Eén mozaiek dekt den geheelen bodem. Drie van de vier gevels verleenen toegangen gelijkvloers, gevat tusschen een kleiner aantal zuilen, met soberder versieringen. Overvloediger getooid is de voorgevel. Twintig treden leiden naar een voorhof van acht kolommen, waarop een frontispice rust, gevuld met eene allegorische beeldengroep. Regts en links van de trap doen twee groote leeuwen dienst als dorpelwachters. Van binnen en van buiten is de Nieuwe Beurs een type van Nieuw-Brussel.

In 1876 werden door het gemeentebestuur twintig premien uitgeloofd aan de inzenders van fraaije woninggevels voor den Boulevard du Nord. Bij de heerschende beweging op het gebied der bouwkunst, heeft die maatregel goed gewerkt. Eene keurbende van architekten is komen opzetten; eene gezag hebbende jury heeft uitspraak gedaan; de banaliteit is geweerd, de fantasie

aangemoedigd. Op dit oogenblik verrijzen aan den Boulevard du Nord, in eene bloemlezing van stijlen, de smaakvolste partikuliere huizen, welke ergens in Europa worden aangetroffen.

Één gebouw, in een ander gedeelte der stad, moet nog voltooid worden, en beheerscht door vorm, omvang, en ligging, Brussel's geheele uitbreiding. Het is het nieuwe Paleis van Justitie, door Wellens uitgevoerd, door Poelaert ontworpen. Geheele wijken zijn met den grond gelijkgemaakt, om voor dezen tempel der geregtigheid ruimte en een terras te winnen. Eene trap van honderd zestig treden zal aan den kant der Rue des Minimes het bestijgen van den heuvel uitvoerbaar maken. Zoo de Belgen voortaan te weinig misdaden plegen, aan hun Paleis van Justitie zal het niet liggen. In het nieuwe tribunaal is ruimte voor de dieven en de moordenaars van een geheel werelddeel.

De Rue de la Régence verbindt het Paleis van Justitie met de Place Royale, en bekomt zelve iederen dag een schooner aanzien. Tegenover het herbouwd hôtel van den Graaf van Vlaanderen verbreedt zich het nieuwe Palais des Beaux-arts, waar al wie in Belgie de beeldende kunsten beoefent, eene doorloopende gelegenheid tot tentoonstellen zal geopend vinden. Gallait gaf den stoot, Balat voerde uit. Dan volgt Notre Dame des Victoires, gerestaureerd door Schoy: eene van Brussel's fraaiste kerken uit den laten gothischen bloeitijd. Dan Cluysenaar's Conservatoire de Musique, in oudvlaamschen trant; dan De Keyser's romaansche Synagoge; dan, een weinig ter zijde, het deftig paleis Arenberg. Hiervóór is men bezig, in den stijl der 16de eeuw, naar een ontwerp van Beyaert, een terrasvormigen tuin aan te leggen, aan welks ééne uiteinde, in de lengte, de groep van Egmond en Hoorne eene geschikter plaats zal vinden dan vroeger op de Grand' Place, vóór het Palais du Roi. Op den achtergrond, eindelijk, het Paleis van Justitie zelf. Is de restauratie van Notre Dame des Victoires voltooid, dan komt een groen square de inspringende deelen van het gebouw met de straat gelijkmaken.

Daar het nieuwe Paleis van Justitie vijftig millioen franken kosten zal, mag men er iets buitengewoons van verwachten. Het *is* buitengewoon. Onze eeuw zag beurtelings den moorschen en den pompejaanschen stijl te baat nemen; den vlaamschen en den

griekschen, den italiaanschen en den gothischen. Den architekt Poelaert komt de eer toe, den blik naar Azie gewend te hebben. Zijn Paleis van Justitie gelijkt een hindoesch mausoleum, overgebragt naar het land van Rubens. Het kolossale van den bouwtrant vindt men er vereenigd met het indrukwekkende; het masieve met het doorzigtige; het vorstelijke met het priesterlijke. Onder den koepel, van binnen, zal het paleis eene grootsche ruimte aanbieden. Van buiten is het reeds nu eerbiedwaardig. Ernstig blikt het neder op de stad aan zijn voet. Uren ver in den omtrek zal men zijne forsche ledematen boven geheel Brussel zien uitsteken. Het gebouw ligt als een sfinx op den top van een berg. Zijne lijnen zelven ademen iets van het geheimzinnige, hetwelk onze verbeelding met al het aziatische in verband brengt.

Op de waardigste wijze kroont het Paleis van Justitie Brussel's verbouwing, en met regtmatig welgevallen zal een volgend geslacht naar Poelaert's schepping opzien. Zij geeft eene gedaante aan het indisch heimwee der eeuw; vult eene leemte in de geschiedenis der europesche bouwkunst; staaft de oorspronkelijkheid van het belgisch kunstgenie; vereert de natie welke haar vijftigsten geboortedag nog vieren moet, en die, gewillig, vijftig millioenen ten offer brengt, om door een grootsch gedenkteeken de kloof te dempen tusschen haar roemrijk verleden en haar jeugdig volksbestaan.

Moet ik vreezen, door het doen stuiven van zooveel kalk en het doen beklimmen van zoovele steigers, mijne lezers gekweld te hebben? De restaurateur der Laiterie, in het Bois de la Cambre, verlangt niet liever dan hunne vermoeidheid een stoel aan te bieden. Aan lafenis geen gebrek. De architekt Keilig kapte in het woud van Soignies een rij- en wandelpark, voor hetwelk Zinner's park der 18de eeuw zich in het minst niet behoeft te schamen, maar welks breede lanen, diepe schaduwen, en grootsche waterpartijen, behalve dat zij de vergelijking met het oudere gemakkelijk doorstaan, een levendigen indruk geven van het nieuwe in Belgie's hedendaagsche ontwikkeling. Het oude Park in de stad was bestemd, de scheiding te handhaven tusschen hof en burgerij: eene pantoffel-paradeplaats der aristokratie, in de kleine hoofdstad van een afhankelijk klein land. Het Bois de la Cambre is

het Corso der burgerij zelve, aangelegd door een gemeentebestuur, uitdrukking eener eigen nationaliteit. De omvang en het landelijke zijn met dit nieuwe in overeenstemming. De natuur is een vereenigingspunt geworden voor alle klassen der zamenleving zonder onderscheid. Het vierspan der koningin, de landauer van geld- en geboorte-adel, ontmoeten in de Avenue Louise den tramwagen der kleine beurzen, en eerbiedigen in de eenzaamheid van het bosch de rust van den voetganger. De volken hebben gelijk, wanneer zij verlangen dat de beschaving zal uitloopen op zulk een parlement onder den blooten hemel. Staatspartijen hebben in zich zelf geen reden van bestaan. Nationale neigingen evenmin. Eene nationale neiging welke zich oplost in zegetogten van het alledaagsche, mist haar doel. Regeringen, welke geen nieuwe toestanden weten te scheppen, zijn als gederailleerde lokomotieven en liggen in het zand zich af te tobben om niet. De roeping van den Staat is, eene bloeijende gaarde in het leven te roepen, eigenlijk en overdragtelijk. Alleen waar dit geschiedt, wordt het gemeenschappelijk doel vervuld. Duldeloos is het land, waar het leven slechts walging wekt, omdat alles en allen er zich genoodzaakt zien, onder het juk der middelmatigheid door te gaan.

Zulk een land zou Belgie zijn, ware het niet dat zijn kunstzin een terrein aanbiedt, waar de tegenstrijdigheden en dissonanten van het ordinaire, in eene hoogere eenheid zich oplossen. Zijne bestemming is, het land van Rubens te zijn en te blijven; en het zal die roeping beter volbrengen, naarmate zijne bestuurders gelukkiger slagen in het bestrijden en uitwisschen der gebreken, die elke kleine nationaliteit vanzelf aankleven. Het groote Bois de la Cambre is ook uit *dit* oogpunt een schoone aanleg.

Bij het koninklijk schilderijen-muzeum, afdeeling oude kunst, behoef ik niet uitvoerig te verwijlen. Overvloediger dan overal elders zijn er de doeken én paneelen uit de school der Van Eycken. Velen zijn met beroemde namen geteekend; vele anderen, even talrijk, loven hunne makers slechts door een onnavolgbaren kleurengloed. De geheele zaal, waar zij bijeenhangen, is buitengewoon merkwaardig; en geen valsche aanwijzingen van een oneerlijken katalogus brengen de bewondering des bezoekers op het dwaalspoor. Het scheelt veel, dat men in de openbare muzeums van

15

Antwerpen of Brussel de belgische kunst in al hare uitingen vertegenwoordigd zou vinden. Er zijn betreurenswaardige leemten, alleen aan te vullen door den tijd en door de vrijgevigheid van regering en partikulieren. Gelukkig dat althans de Vlamingen der 15de en 16de eeuw het te Brussel goed getroffen hebben. Er is noch gebrek aan kapitale werken, noch aan verscheidenheid van kleinere. Het tijdperk ontvangt nieuw licht door de veelheid zelve der exemplaren. De naamloosheid schaadt niet. Onbekende en bekende meesters verpligten om strijd den geschiedvorscher.

Wie van Antwerpen komt, vindt te Brussel weinig nieuwe bijdragen voor de kennis van Rubens of Van Dyck; meer voor die van Teniers en Jordaens. Doch eigenlijk willen de twee muzeums in geen enkel opzigt gescheiden worden. Over het antwerpsche heb ik niet kunnen spreken, zonder te Brussel te gaan leenen; en telkens als ik aan de schatten van het brusselsche denk, gevoel ik lust terug te keeren naar Antwerpen. De katalogussen van beide verzamelingen zijn met de uiterste zorg zamengesteld. Zoo min het eene als het andere muzeum is rijk aan oudhollandsche of oud-italiaansche kunst. Maar te Brussel hangt van Veronese de schoonste Juno, hare weldaden over Venetie uitstortend; en Antwerpen bezit een vrouwenportret van Rembrandt, hetwelk te midden der zegepralen van Van Dyck en Rubens, eensklaps eene nieuwe wereld van pittoreske dichtkunst ontsluit. Telkens vindt men te Antwerpen iets buitengewoons, wat te Brussel ontbreekt; te Brussel telkens iets, wat men te Antwerpen gemist had.

Sedert de hertog van Arenberg in 1874 zijne oud-vlaamsche verzameling aan de regering afstond, is de naar hem genoemde galerij, in het familie-paleis aan den Petit Sablon, meest van al merkwaardig gebleven door hare Hollanders der 17de eeuw. Een Salomon Koninck, een Dou, een Berckheyden, een Jan Steen, een Adriaan Brouwer, een Potter, een Frans Hals van ongeëvenaarde stoutheid, een Maas, een Metzu, behooren onder de parelen. De Vlamingen der 17de eeuw vinden er hun schitterendsten vertegenwoordiger in Jordaens, met zijne zingende ouden en pijpende jongen.

Het koninklijk muzeum en het muzeum-Wiertz bieden gelegen-

heid aan, kennis te maken met de belgische schilders van den tegenwoordigen tijd, sedert 1830. De gelegenheid is echter niet overvloedig; en, nog spaarzamer dan de schilders, zijn de beeldhouwers bedeeld. De laatsten zagen wij in kerken en openbare gebouwen, hand aan hand met de architekten, ijverig aan het werk. De eersten mogt ik tot tweemalen toe in het buitenland vereenigd zien: in 1862 te Londen de ouderen, de jongeren te Parijs in 1878. Het brusselsch muzeum geeft van hunne kracht geen goede voorstelling.

Van het begin af, en tot aan Rubens, heeft in de belgische kunst het altaarstuk eene groote ruimte ingenomen. Daarnevens de mythologie. Beide elementen (ik spreek in het algemeen) zijn sedert 1830 verdwenen. In verband met het herleven der nationale herinneringen, is voor het altaarstuk het vaderlandsch historiestuk in de plaats gekomen. Ook geen zinnebeelden meer, toespelingen op gebeurtenissen, met aanwending van hulpmiddelen uit de konventionele godenwereld van Griekenland of Rome. De gebeurtenissen zelven worden afgebeeld, in het kostuum van haar eigen tijd: vaderlandsch lief, vaderlandsch leed, bloedige en onbloedige vaderlandsche zegepralen. Onafscheidelijk verbonden met de geschiedenis van dit romantisch tijdvak, als men het zoo noemen wil, zijn de namen van Wappers en De Keyser: de twee eerste direkteuren der antwerpsche Kunstakademie. Wat men in hunne werken het meest waardeert, is het onverhoeds en krachtig herleven van het ingesluimerd nationaal talent. Belgie scheen met onvruchtbaarheid geslagen. Er was niets overig, wat naar eene belgische school geleek. Zelfs de aanknoopingspunten waren schaarsch. Het jaar 1830 kwam, en eensklaps rezen de schilders als uit den grond. Er was een nieuw begin ontstaan.

Uit deze patriotten-kunst is Wiertz te voorschijn, tegen haar is hij voor een deel in opstand gekomen. Gelijk de omwenteling zelve een fransch karakter gedragen, en Frankrijks invloed den doorslag gegeven had, begon ook de nieuwe belgische kunstbeweging met navolging der fransche romantiek. Een terugtogt kon niet uitblijven. Belgie behoeft in de kunst bij geen ander volk ter school te gaan. Het handelt vaderlandlievender, naar mate het meer [illegible] zichzelven ontleent. Het heeft Rubens; door Rubens

raakt het aan de groote Italianen; in die rigting vloeit de natuurlijke bron zijner bezieling. Tastbaar is in de goede werken van Wiertz het streven, op die baan de nieuwe vaderlandsche kunst vooruit te brengen. Een ideaal zweeft van jongsaf hem voor den geest. Eene enkele maal bereikt hij het. Ook van hem gaat eene kracht uit.

Een groote triomf werd door Leys en Gallait in 1862 te Londen behaald. Beiden waren er vertegenwoordigd door tien of twaalf doeken, waaronder meesterlijke. Van dat jaar dagteekent het bestaan der nieuwe belgische school tegenover het buitenland. Levendig herinner ik mij den toen ontvangen indruk. Men ontmoet bij Gallait heugenissen van Ary Scheffer, van Delaroche, van Delacroix. In de keus zijner onderwerpen is hij geheel modern. De afbeelding van het pathetische is hem niet tegen de borst. Boven het klassiek treurspel geeft hij de voorkeur aan het romantisch drama. Maar één eigenschap verlaat hem nooit: eene aan Van Dyck herinnerende distinktie. Zijn Montaigne bij Tasso, zijne graven van Egmond en Hoorne, hebben een zwier, die noch in den dood, noch in den waanzin ondergaat. Gemeenzame voorstellingen worden onder zijne werken niet aangetroffen. Hij dankt zijne populariteit, die buitengewoon is, aan het handhaven van een aristokratischen toon, naar welken hij zijn toeschouwer dwingt zich te voegen.

Van de belgische schilders na 1830, is Leys de meest belgische. De vlaamsche archeologie, welke hij geeft, zou aan zinsbedrog grenzen, zoo zij minder blijkbaar één was met zijne gedachte. Zonder omwegen gaat hij tot Quinten Metsys terug; schildert den kleinen Luther, den kleinen Karel V, zooals driehonderd vijftig jaren geleden Metsys zelf het zou gedaan hebben; kan voor eene instelling der orde van het Gulden Vlies een portret van Filips van Bourgondie door Rogier van der Weyden gebruiken; weet naar inborst en kostuum zijne tot stof vergane medeburgers dier dagen voor de tweede maal te doen leven, en laat met dat al zijn toeschouwer geen oogenblik in het onzekere verkeeren, dat deze oude kunst gisteren geboren werd. Misschien is Leys in zijne soort de grootste ziener van alle schilders der 19de eeuw. Er zal een tijd komen, moet men wenschen, dat de afdeeling moderne

kunst van het brusselsch muzeum, eene verzameling van zijne voornaamste werken bezitten zal. Het zal het nationaalste zijn, wat die afdeeling den vreemdeling vertoonen kan, en het doorslaandst bewijs der erfelijkheid van het oudvlaamsch genie.

Hebben Leys of Gallait, De Keyser of Wappers, ooit altaarstukken geschilderd? Van Portaels zag ik in het frontispice van Saint-Jacques-sur-Caudenberg *de Heilige Maagd, bedroefden vertroostend.* In Saint-Joseph, Quartier Léopold, bevindt zich van Wiertz eene *Vlugt naar Egypte*, opgevat in den grootschen, italiaansch-vlaamschen trant van Rubens. De zeldzaamheid van het verschijnsel wijst noch op vervreemding, noch op eene vijandige verhouding. Aan niets kan men in Belgie bespeuren, dat de artistenwereld stelselmatig gebroken heeft met het katholicisme. Bij het Rubensfeest van 1877, is door de antwerpsche geestelijkheid een Te Deum gezongen. De antipaapsche stoutigheden van Jordaens herleven te naauwernood in enkele genrestukken. De niet belanghebbende toeschouwer geraakt alleen tot de slotsom, dat de belgische kunst der 19de eeuw, in onderscheiding van die der 15de en der 17de, heeft opgehouden hare bezieling aan de kerkleer of aan de bijbelsche geschiedenis te ontleenen. Bij Van Dyck kleedt elke uiting van hooger leven zich in de vormen van het christelijk dogme. Op de knieën van den H. Hieronymus, in de schilderij boven het graf van Rubens, ligt de Vulgata opengeslagen. Het Belgie van 1830 bewondert en vereert die overlevering, doch zet haar niet voort. Slechts bij uitzondering put het zijne inspiratie uit het bovenzinlijke of theologische. Tusschen Metsys en Leys, tusschen Van Dyck en Gallait, tusschen Rubens en Wiertz, ligt de opkomst van het rationalisme. De kunst heeft in een ander Eden een onderkomen gezocht. Voor de roomsche symboliek is de natuurlijke poëzie van geschiedenis en werkelijkheid onbewust in de plaats gekomen.

Op het Champ de Mars van 1878 mogt ik portretten zien van De Winne, genrestukken van Willems, genrestukken van Alfred Stevens, riviergezigten van Clays, landschappen van De Knyff. Het kan niet enkel toeval wezen, dat de vier laatstgenoemden allen te Parijs wonen. Parijs geeft te Brussel den toon; en in de fransche hoofdstad een succès behaald te hebben, is eene aanbe-

veling voor de belgische. Er waren ook de laatste werken van Madou; sommige van Portaels; nog meer van Wauters. In het geheel hadden honderd veertig of vijftig belgische schilders ruim driehonderd doeken ingezonden.

Zooveel schilders, gevoegd bij zooveel beeldhouwers en architekten, geven het regt, van eene belgische artistenwereld te spreken, die ook zelve, evenals het belgische volk, haar vijftigsten geboortedag nog vieren moet. De meesters uit de eerste periode na 1830, hebben in verschillende rigtingen de oude vlaamsche mijn ontgonnen. Thans is de belgische kunst bij een keerpunt aangekomen, en zal zij hare duurzaamheid moeten staven. Uit de dagbladen zie ik, dat te Rome eene École Belge zal worden opgerigt, onder het bestuur van Portaels, en de architekt Naert door de regering derwaarts is gezonden, om een voegzaam gebouw te kiezen en in te rigten. Ongetwijfeld bewijst dit, dat de kunst in Belgie als eene nationale levensvraag beschouwd wordt, en men de snel en roemrijk veroverde positie op waardige wijze wil blijven innemen.

Met De Winne's portretten, boeiden in het Champ de Mars vooral de werken van Willems en Stevens. De Winne onderscheidt zich door eene oorspronkelijkheid, welke het nieuwe portret tot hiertoe in Belgie niet gekenmerkt had. Men stelt belang in de personen die hij schildert, ook al kent men ze niet. Hunne beeldtenissen zouden in elke verzameling terstond de aandacht trekken. Zij hebben het eigenaardige over zich, hetwelk prijs doet stellen op het bezit van een portret, onafhankelijk van den tijd of den stand, waarin iemand geleefd heeft. Vreemd, dat zoo weinig schilders van den nieuweren tijd de kunst van portretteren verstaan. In de 16de eeuw, toen het konterfeiten door de esthetiek als eene zaak van ondergeschikt belang werd aangemerkt, vloeiden de goede portretschilders over. Nu de esthetische theorie alom verkondigt, dat een goed konterfeitsel de ware proefsteen van een buitengewoon talent is, schijnt in dezelfde mate als het weten aangroeide, het kunnen af te nemen.

Willems' voorbeeld bewijst, hoe onwederstaanbaar bij sommige artisten de behoefte is, zich met hunne fantasie in eene denkbeeldige wereld te verplaatsen, waar hun gevoel voor lijnen en

kleuren vrije speling heeft. Wat Willems schildert, zijn elegante binnenhuizen, met elegante heeren en dames. In het afgetrokkene zou niets hem verhinderen, zijne stoffering te ontleenen aan den tegenwoordigen tijd, en dezen desnoods te idealiseren. In stede daarvan zendt hij niet minder dan tien doeken naar Parijs, vol kostbare kleederdragten uit één achter ons liggende eeuw. Zijne wereld kust, danst, wiegt, legt bezoeken af en vraagt ten huwlijk, gelijk men het te Parijs of te Brussel in de hoogere kringen van 1578 op 1678 gedaan mag hebben. Er is niets aan te doen. Fluweel, satijn, en goede manieren, bestaan in de voorstelling van den kunstenaar slechts als verbonden met dat tijdvak.

Stevens gaat noch met De Winne mede, in zoo ver hij geen portretten, noch met Willems, in zoo ver hij geen fantasie-kostuum geeft. Hij is de schilder van den nieuw-brusselschen beau-monde, afspiegeling van den beau-monde van Nieuw-Parijs. De heeren mijdt hij, ten einde des te onverdeelder zich aan de dames te kunnen wijden. De belgische romanschrijvers van 1900 zullen zich van zijne schilderijen bedienen, ten einde de kleederdragt en de poses der schoone en rijke jonge vrouwen van 1870 en 1880 te bestuderen. En niet hare poses of hare toiletten alleen! De geheele toon van het tijdvak is weergegeven, en op de aangezigten staan de gemoedsbewegingen te lezen. Vleit de kunstenaar zijne heldinnen niet, evenmin bespot hij haar. Hij erkent de mogelijkheid, dat haar wuft bestaan zamenga met geweten en gevoel. Hare weelde regtvaardigt hij door haar goeden smaak; het oppervlakkige harer beschaving door het artistieke in hare bevalligheid. Zij vormen den bloeijenden ruiker eener zamenleving, welke even ver van de pedante en onvrouwelijke emancipatie der eeuw afstaat, als van het heroieke in sommige vrouwenkarakters uit den voortijd. Er waren te Parijs van Alfred Stevens vijftien stukken.

Het toeval heeft gewild, dat ik, vervuld met pas ontvangen indrukken van Belgie's moderne kunst, bij mijne aankomst te Brussel allereerst een bezoek aan de middeneeuwsche miniaturen der voormalige Bibliothèque de Bourgogne schuldig was, thans vereenigd met de koninklijke boekerij onder het bestuur van den heer Ruelens.

Welke vorderingen, mogt ik vragen, heeft in de vijfhonderd jaren, welke onzen leeftijd van die eerste beginselen scheiden, het schilderen gemaakt? De vele duizenden handschriften, hier vereenigd, en door geen andere verzameling in Europa geëvenaard, moeten de overweging natuurlijk doen vinden. Aangenomen dat Europa het miniatuurschilderen aan Azie, aan de kruistogten, aan het voorbeeld der Arabieren, aan hunne geïllustreerde korans dankt: zeker is het dat, onafhankelijk van iederen buitenlandschen invloed, de vlaamsche kunst der 15de eeuw regtstreeks uit de miniaturen is voortgekomen. Der Van Eycken *Aanbidding van het Lam*, Van der Weyden's *Zeven Sakramenten*, Memling's *Ryve der H. Ursula*, verbergen dien oorsprong niet. Na Metsys, die voor het eerst er zich aan ontworstelde, volgt een veeljarige stilstand. Bij Rubens is zelfs de herinnering uitgewischt, en tot den huidigen dag kwam zij niet weder boven.

Er heeft naar inhoud en vorm eene algeheele verandering plaats gehad. De miniaturen liggen achter ons, in een bijna ongenaakbaar verleden, als bedolven onder de puinhoopen eener voorbijgegane beschaving. Nogtans treft het, dat de kunst zelve in al die eeuwen geen verandering ondergaan heeft. Van het begin af zocht het dichterlijke in de menschelijke ziel naar eene binnen het bereik der zintuigen vallende voorstelling. Van het begin af herkende men de hand van den meester aan iets oorspronkelijks in de opvatting of de uitvoering. Van het begin af waren er veel geroepenen, weinig uitverkorenen.

Vermoedelijk zal dit zoo blijven. Andere tijden, andere hulpmiddelen. Andere zeden en begrippen, andere voorstellingen. Tegen uitdooving van het heilig vuur te waken is het eenige, wat het menschelijk initiatief vermag. Gelijk op den bodem van het leven, ligt ook op dien der kunst eene kwestie van geloof, hoop, en liefde.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Telkens als men van Antwerpen naar Brussel en van Brussel naar Antwerpen spoort, ziet men op gelijken afstand van beide steden, als uit een door boomen omgeven plein, een rotsgevaarte van metselwerk zich verheffen en den omtrek beheerschen. Achter die boomen ligt Mechelen. Dat gevaarte (zijn bouwmeester. schijnt het wel, koos tot model de steenen reuzen aan de Maas bij Namen) is de toren van Mechelen's kathedraal.

In deze stad woont de primaat van Belgie, omgeven van de kerkelijke instellingen welke tot de uitoefening van zijn gezag behooren, met de katholieke universiteit van Leuven in de buurt. Te Luik en te Namen, moet ik onderstellen, heeft hij evenzeer stem in het kapittel, als te Brugge of te Gent. Zijne woonplaats echter kan men dit niet aanzien. Landschap en taal zijn zuiver brabantsch of vlaamsch. De aanblik der stad evenzoo. Eene oudvlaamsche markt is omringd met oudvlaamsche gebouwen. In eene oudvlaamsche gracht spiegelt zich de oudvlaamsche gevel van een hospitaal. In de straten heerscht de kerkhofstilte der doode steden van Oud-Vlaanderen. Te Mechelen wordt door niets verraden, dat Belgie voor de helft een bergland is, bewoond door fransch sprekende Walen.

Dit is dan ook niet noodig. De eenheid van het belgisch katholicisme wordt in voldoende mate uitgedrukt door het in- en uitwendige der katholieke kerken, in alle deelen van Belgie zonder onderscheid. Te dien aanzien zijn de kerken van Mechelen een getrouwe standaard, geldig voor het geheele land.

In den regel verhaalt iedere belgische kathedraal, in twee hoofdstukken, één geschiedenis. De gebouwen zijn zoo oud als de oudste gothiek, en voortgekomen uit het mysticisme der 13de en 14de eeuw. Sommigen zijn streng en breed van lijnen; anderen gelijken kant- of smidswerken van steen. Dezen munten door bevalligheid, genen door waardigheid uit. Het katholicisme, dat beiden verkondigen, is het katholicisme van vóór de Hervorming, toen het burgerlijk en het godsdienstig leven in de kunst optraden als één geheel, en de mantel van Christus een rok zonder naad was.

Overschrijdt men daarentegen de drempels, en blikt men voor zich uit of om zich heen, dan stuit het oog alom op voorwerpen, welke met het gothische kontrasteren. Hier kolommen van het jaar 1300, waaraan ter halver hoogte de renaissance-beelden van profeten of apostelen zijn aangebragt, gedrapeerd als grieksche redenaars en romeinsche konsuls. Ginds kansels, welke in gesneden hout de geschiedenis der geheele christelijke openbaring verhalen: te beginnen met een uit het paradijs verdreven Adam en Eva, die aan de school van Michelangelo herinneren, en te eindigen met eene triomferende H. Maagd in Bernini-stijl. Elders, reeksen van kapellen, waar, boven altaren van gekleurd marmer en verguld brons, schilderijen het oog boeijen, welke het mysticisme der gothiek eene verouderde rigting doen schijnen. Meestal, tusschen het schip en het koor, eene kostbare afscheiding van gebeeldhouwde zuilen, door gebeeldhouwde festoenen en allegorien verbonden; maar noch verbonden met de spitsbooglijnen van het gebouw, noch met de kleuren der geschilderde vensters.

Al die tegenstellingen te zamen vormen als een katholicisme *in* het katholicisme; een moderner in een antieker; een, dat tusschen wereld en godsdienst meer toenadering wil, in een, dat beiden verder uit elkander houdt. Te Rome, waar schier alle kerken in jezuietenstijl gebouwd zijn, komt dit kontrast veel minder sterk uit. De gevels zijn daar in overeenstemming met het inwendige. In Belgie, wanneer ik de kerk van Rubens te Antwerpen uitzonder, en die uitzondering zal de eenige wel niet zijn; in Belgie wordt de jezuietenstijl aan de binnenzijde aangetroffen, en heeft het omhulsel zijn gothisch karakter bewaard.

In een land, waar het protestantisme geen wortel heeft kunnen schieten, vind ik dit tastbaar verschil, in één orde van uitingen, opmerkelijk. De gewetensvrijheid wordt in het hedendaagsch Belgie door de grondwet gewaarborgd. De vrije gedachte heeft er dezelfde regten als het dogme. Het katholicisme heerscht er alleen als staatsgodsdienst der nationale zeden. Nogtans kan men aan de kerken zelven bespeuren, dat tegelijk met de opkomst der Hervorming nieuwe bestanddeelen het oude geloof binnengedrongen zijn. Het kerkherstel, na den beeldstorm van 1566, is niet enkel een wederopbouwen van het verbrokene geweest, maar tegelijk het ontsluiten eener andere loopbaan. Om goede redenen is in de architektuur, welke Rogier van der Weyden schilderde, van den jezuietenstijl niets te bespeuren. Deze kon eerst na den grooten strijd tusschen Loyola en Luther ontstaan. Van dien tijd dagteekent de veranderde aanblik, dien sedert drie eeuwen het inwendige der belgische kathedralen vertoont. Toen geheele provincien der europesche zamenleving zich van de roomsche eenheid losscheurden, moest zelfverdediging het katholicisme nopen, zijne heerschappij over de geloovigen op nieuwe grondslagen te vestigen. Het jezuitisme volgde het mysticisme op, zonder het te verdringen. Dit gaan wonen van het een in de heiligdommen van het ander, vond in de kerkversiering de uitdrukking, welke bij het doorreizen van Belgie thans iederen vreemdeling treft.

Nadat ik te Mechelen mijne bedevaart naar het *Crucifix* van Van Dyck en de *Drie Koningen* van Rubens volbragt had, — besloten met de *Wonderdadige Vischvangst*, — ben ik over Leuven naar Luik gestoomd; naief verbaasd dat in hetzelfde kleine land twee verschillende menschenrassen zoo digt nevens elkander wonen, en snel van het besef doordrongen, sneller dan in 1817 met Mr. Johannes Kinker het geval geweest kan zijn, dat te Luik kollege te moeten geven in de hollandsche taal en de hollandsche letteren, eene ondankbare taak heeten mag:

IJ- en Amstelstroom! u groet ik,
  Ligt wel voor de laatste maal.
Van uw boorden roept mij 't noodlot
  Ginder achter Maas en Waal:
Daar, waar de eerste kronklend opklimt,
  Tegen 't Waalsche Nederland,

Gunt zij mij een veilge rustplaats
  Aan haar rotsig bogtig strand!
'k Zal daar vlijtig gaan verkonden
  Wat me in proza, of in dicht,
Hier vereenigd, daar gebrokkeld,
  Op het woelig harte ligt.
'k Zal er, hoe men ook moog smalen,
  Wat men afkeure of bedill',
Onzen rijken noordschen tongval
  Kennen doen aan wie maar wil.
'k Zal er met de *g* beginnen,
  Met de *ch* en *s c h*.
'k Zal de *schin* er laten klinken,
  Klinken zonder wederga...
Eindlijk nog die lange volle
  Dubbelkanken, buigzaam rond,
Die met zachte vloeijing smelten
  In een welbespraakten mond.
Dus, bij voorbeeld: — „Grootsch, maar schriklijk,
  „Rolt de donder over 't meer;
„Elke bliksemschicht schiet loodregt
  „Langs de steenrotsklippen neer;
„'t Golfgeklots beukt strand en oever,
  „En de stormwind loeit en brult;
„De onversaagdste helden siddren,
  „Met ontzag en angst vervuld"...
Die dees zaamgepriemde verzen
  Naar vereisch te vatten weet,
Zonder staamlen, zonder haapren,
  Heeft (dit zweer ik) de uitspraak beet.

Te Leuven wordt nog vlaamsch gesproken, en zien vlaamsche boeken het licht. Men vindt er ook, in de Pieterskerk, belangrijke gedenkteekenen van oudvlaamsche kunst: een *Avondmaal* van Dirk Bouts, gedagteekend 1467, een gothisch jubé in flamboyant-stijl, uit het jaar 1490, de weldra naar Brussel over te brengen *Sint-Anna* van Quinten Metsys, geschilderd in 1509. De groote aantrekking echter komt van het stadhuis, dat, minder kolossaal dan de hal van Yperen, uitmunt door schoonheid van evenredigheden en rijkdom van versiering.

De koketterie der burgerlijke gothiek bereikt in het leuvensch stadhuis haar toppunt. Van binnen — niets te zien. Dit is niet het oudere, woestere raadhuis, uit welks vensters, in het laatste

vierde deel der 14de eeuw, een dozijn leden van den adel naar omlaag geworpen, en beneden door de sansculotten gevangen werden op de punten der uitgestoken hellebaarden. Het tegenwoordig stadhuis is eerst honderd jaren later voltooid. Dirk Bouts, die in 1479 te Leuven stierf, had er den stadsarchitekt Layens aan zien werken. In die dagen vloeide het bloed der Leuvenaren even snel, maar in eene humaner rigting. De middeneeuwsche hal door een paleis vervangen, dit bedoelden zij niet. Staatsievertrekken hadden zij niet van doen. Voor hun oogmerk volstonden een paar groote vergaderzalen, op de eerste en tweede verdieping. Comfort was overtollig. Maar de buitenzijde van het gebouw moest des te bevalliger en kunstiger zijn. Getuigen moest zij van de welvaart en de beschaving der inwoners. Het karakter behoorde overeen te stemmen met dat der stadhuizen van Brussel en van Brugge, doch mogt geen kopij wezen.

Zelfs de beste fotografie geeft van de meesterschap, waarmede deze taak volbragt is, slechts eene gebrekkige voorstelling; en ook wanneer men vele andere oudvlaamsche stadhuizen gezien heeft, blijft dat van Leuven eene eigenaardige bekoring bij. Er staat eene verdieping méér op. Zijn bordes rijst hooger uit den grond. De zes ragfijne torenspitsen doen het dak als wegvloeijen naar de lucht. De geheele vóór- en de twee zijgevels gelijken eene weddenschap van beeldhouwwerk. De kundige hand van Goyers restaureerde dit alles in 1842.

Tot heden is men er niet in geslaagd, de geschiedenis dezer architektuur aan het licht te brengen. Van waar is zij gekomen? Waar is zij heengegaan? Hoe heeft zij zich ontwikkeld? Wij weten alleen, dat zij in Belgie een vruchtbaren bodem gevonden, de renaissance haar slechts met moeite verdrongen, de smaak der bevolking haar eene getrouwe liefde toegedragen heeft. In de tropische plantenwereld ziet men somtijds één heester, boom geworden, zich tooijen met bloemtrossen in twee kleuren. Zoo zijn in Vlaanderen en Brabant, uit denzelfden gothischen stijl, den eenen dag kerken, den anderen stadhuizen voortgekomen. Meer dan een familietrek hebben zij met elkander niet gemeen. Zelfstandig ontplooit zich, tusschen de militaire en de godsdienstige, de burgerlijke bouwkunst: kerkramen zettend in het feodaal

kasteel, de grimmige kanteelwerken door sierlijke torens vervangend, en wederkeerig, door die torens en die vensters, de kerk herinnerend, dat deze op aarde niet de eenige uiting van hooger leven is. In hare soort is die architektuur zoo volmaakt, dat men zich verwonderen moet hoe zij ooit in ongenade is kunnen vallen; en welligt heeft alleen het bovenkomen der nuttigheid, na eene ondervinding van drie eeuwen, haar ten laatste in den ban doen sluiten. Hoe meer het bestuur over provincien en steden zich in bureauwerk is gaan oplossen, des te onbruikbaarder moesten stadhuizen schijnen, van buiten aan bisschoppelijke paleizen gelijk, van binnen slechts ledige ruimten aanbiedend, karig verlicht, en meer geschikt bij feestelijke gelegenheden getooid te worden als ridderzalen, dan op werkdagen den ijver en de tabellen van stedelijke ambtenaren te begunstigen. Het zij zoo! De oude belgische hallen en stadhuizen zijn relikiekasten geworden; rijven van gehouwen steen, waarin herinneringen uit vervlogen tijden begraven liggen. *Onzen* tijd strekt het tot eer, op nieuw liefde te zijn gaan koesteren voor die overblijfselen. De kunst van restaureren is sedert 1830, in de beschaafdste landen van Europa, een eigen tak van studie en vaardigheid, eene eigen school geworden; en op loffelijke wijze ziet men de Belgen in die rigting voort- en medewerken. Wie uit Vlaanderen te Leuven komt, aanschouwt voor het laatst een der gebouwen, aan welke het land in de geschiedenis der architektuur zijne fysionomie en zijne plaats dankt. Achter hem ligt eene geheele reeks der nationaalste gedenkteekenen. Yperen, Brugge, Gent, Antwerpen, Brussel, Leuven: waar men vertoeve, overal onderhoudt één piëteit de gothische raadhuizen.

Te Leuven scheidt de reiziger voor goed van al het vlaamsche. Met die, aan welke Brussel ligt, zijn de op Leuven nederziende heuvelen als eerstelingen van een nieuwen oogst der belgische natuur. Men gaat een ander landschap te gemoet. Brabant is een rustpunt tusschen Vlaanderland en Luikerland, en Leuven vormt de uiterste brabantsche grens. Westelijk liggen de lage landen aan de zee, en de zee zelve. Oostelijk, de begroeide bergen. Aan de eene zijde de landbouw, aan de andere de nijverheid. In het midden de hoofdstad Brussel, waar de overvloed van beiden wordt

uitgestort. Noordelijk het handeldrijvend Antwerpen, nogmaals bron van nationale welvaart. Noordelijk ook, boven Antwerpen, boven Mechelen en Leuven, de woestijn der Kempen, scheidingslijn tusschen Noord- en Zuid-Nederland.

Het belgisch landschap is een getrouw beeld der nationale eenheid, geboren uit tegenstrijdige bestanddeelen. De geringe omvang zelf van het grondgebied maakt de gelijkenis nog treffender. Heden ziet gij te Ostende de zon ondergaan in de Noordzee; morgen bezigtigt gij, bij fakkellicht, in het hart der Ardennen, de grot van Han. Heden rijzen Brugge en Gent uit effen bouw- en weilanden; morgen liggen Dinant en Namen aan den voet en tegen de glooijing van rotsen gemetseld, die een bogtige stroom weerkaatst. Heden is de pittoreske markt van Brussel, zijn de dokken van Antwerpen, is de kathedraal van Mechelen, het stadhuis van Leuven aan de beurt: morgen, door de kolenmijnen van Luik, naar de bosschen en de bronnen van Spa! Alles zonder overgangen, onder één regering, één muntstelsel, één levenswijze, en twee talen.

Teekenachtig worden de Kempen beschreven in een overzigt van het belgisch landschap door den brusselschen hoogleeraar Van Bemmel, en merkwaardig is de gemakkelijkheid, waarmede deze belgische letterkundige zich in het fransch uitdrukt. De taal vormt zulk een voornaam onderdeel der beschaving van een volk, dat ik geen gelegenheid, op dit verschijnsel te wijzen, ongebruikt laat. Belgie's specialiteit, zoo men die uitdrukking gedoogt, is zijn medegaan met Frankrijk in de taal, bij handhaving van zijn onafhankelijk volksbestaan. De vlaamsche letteren zelven zouden sedert het optreden van Willems die vlugt niet genomen hebben, zoo de noodzakelijkheid zich niet had doen gevoelen, op één lijn te komen met de litteratuur van Frankrijk. De schilderkunst na Wappers en De Keyser evenmin. Ook de bouw- en de beeldhouwkunst niet. De Belgen kunnen nooit iets beteekenen, tenzij door hunne ontwikkeling te regelen naar die van het land, welks taal zij aannamen. Hunne fransche litteratuur zal meer en meer de standaard van hun geestelijk leven, meer en meer de tand worden, waaraan de vreemdeling het regt heeft hen te voelen. Hunne fransche journalistiek vervult den eisch slechts gedeeltelijk. Wie

journalistiek zegt, zegt zamenstel van overeengekomen frazen; onwaarheid in kanselarijstijl. De journalistiek is bijna overal de kanker der letteren. Eene der redenen, die mij Caroline Gravière hoog doen stellen, is dat deze schrijfster mij toeschijnt, uit de volheid eener belgische ziel de fransche letteren tevens haar vollen eisch te geven. Haar talent beschouw ik als de nationaalste uitdrukking, welke de belgische gedachte tot heden vond. De franschschrijvende belgische auteurs in het algemeen vind ik merkwaardig of niet merkwaardig, naarmate zij, over hun vaderland sprekend, al dan niet slagen in het treffen van den franschen toon, die bij hunne nationale belgische gewaarwordingen past.

Doch ik zou Eugène van Bemmel de brabantsche Kempen laten schilderen. Het is dezelfde landstreek als die, welke Nicolaas Beets even aanduidt, wanneer Hildebrand in zijn *Limburgschen Voerman* den nacht in eene eenzame landelijke herberg heeft doorgebragt, en hij den volgenden ochtend, met een jongen reisgenoot, in eene huifkar zich verder laat brengen: »Hoe armoedig »wy er ook uitzagen; hoe vuil onze brabantsche kielen, na eene »reize van ettelijke weken mochten geworden zijn; hoe slap de »randen van onze hoeden nederhingen; hoe nederig wy den vori- »gen avond, na het nederwerpen onzer randsels, onze voeten op »de plaat van den gemeenen haard gezet hadden, en met hoeveel »eenvoudigheid en gemeenelui's handigheid wy het oude grootjen »ook hadden bygestaan in het snijden van snijboonen tot haar »wintervoorraad, het was ons niet gelukt, voor reizende kooplui »of gelukzoekers door te gaan; wy waren »heeren", en moesten »niettegenstaande den droevigen staat onzer finantien, er op voor- »bereid wezen, benevens onze melksoep van gisteren avond, ons »logies van van nacht, en ons ontbijt van van morgen, *nog den* »*titel van heeren te betalen*.

»Christoffel Hermans was bezig, zijn groot paard voor de huif- »kar te zetten, en verrichtte deze bezigheid op eene kleine bin- »nenplaats, waar hem zijne kippen en kalkoenen voor de voeten »liepen, gedurig met het paard redeneerende:

»— Stappertjen! opgepast van daog, zulle! ge kraogt het nuwe »vliegennet over den baste, en de nuwe bellen. En biesjen ach- »teruit, maot; ziede ga niet, dat ga de poes op de poot trappen

»zult. Zie zoo; kijk, we zullen een goeden oop ooi in den zak »doen. Dan modde ga ook goed stappen, zulle!

»Onder deze hartsterkende taal werd het kolossale dier op een »schitterende wijze uitgedoscht, met een groot geknoopt vliegen»net van het vurigste klaproosrood, waarvan het voorste gedeelte »onder den voorriem van het hoofdstel werd doorgetrokken, en »het achterste om den staart gestrikt; rondom behangen met een »lange luchtige franje van 't zelfde, en twee groote roode kwasten »over de stooten der boomen.

»Het is opmerkelijk, hoeveel byhangsels er tot het harnache»ment van een limburgsch paard behooren, waarvan men geene »mogelijke nuttigheid kan uitdenken, en die ook allen, volgens »getuigenis van den voerman, alleen maar voor »de sieraod" zijn. »Daartoe behooren een groot aantal korte riemen en touwen, die »van het hoofdstel tot het haam gaan, terwijl het beest enkel »door stem en zweep (met hot en her) geregeerd wordt; daartoe »een paar koperen instrumenten, in de gedaante van breede groote »hairkammen, die niet zouden mogen ontbreken, hoe volstrekt »doelloos zy ook zijn. Voeg hierby een zware ijzeren ketting langs »den boom der kar, en een krans met bellen om den nek van »'t paard: waarvan de eerste een openlijke bespotting is van de »groote makheid van het dier, en de andere een duidelijk pas»kwil op de breede wegen, waar men elkander een uur ver ziet »aankomen.

»Toen al deze fraaïgheden naar behooren waren in orde ge»bracht, en een groote hoop versch hooi in het tusschen de wie»len bengelende net was geworpen, werd er een dikke bos stroo »dwars door de kar gelegd, waarop Vlerk en Hildebrand plaats »namen; de deuren van het binnenplaatsjen werden opengezet, »en Christoffel Hermans, een karel van zes voet, met een schoone »blaauwe kiel aan, trad vooruit, met de zweep van gevlochten »riet losjes in den elboog gesteund, en wees zijn stapper den »weg. *Het roode vliegennet kwam in beweging, als een lang»zaam golvende bloedstroom*, de bellen klonken, de keten ram»melde, de twee zware wielen van de kar dreunden. Wy joegen »den haan, die op de huif gevlogen was, weg, en onze togt ving »aan, terwijl Christoffel Hermans in 't blaauw, en het groote

»paard in 't rood, wedijverden wie de grootste stappen konde nemen.

»—Hoe veel tijd reken je, dat er noodig is van hier naar »Quaadmechelen, voerman?

»—Laot zien, zei hy, 't mag drie uren gaons wezen; dats »begens vierdehalf uur met de ker."

Enkele spoorwegen, welke de vlakten van Zuid naar Noord zijn komen doorsnijden, hebben noch in de taal of de levenswijze der bewoners verandering gebragt, noch in de oude vervoermiddelen, noch in het karakter van den bodem. De heiden zijn heiden gebleven. Hoe zuidelijker men komt, des te eenzamer en woester gaat het land er uitzien. De Meijerij van Den Bosch is nog maar een voorspel. Een gering aantal steden, ver uit elkander gelegen; enkele landgoederen van vermogende partikulieren, vormen hier en ginds eene oasis in de algemeene zandvlakte, verstoken van water. Reeds te Eindhoven is het, uit het Noorden komend, of men het einde der wereld genaderd is. In de omliggende dorpen graast het vastgebonden vee er aan palen, uit vrees dat het zich de maag zal overladen aan de spurrie, die gras en klaver vervangt. Tusschen de plaatsen, die niet aan straatwegen liggen, wordt de gemeenschap onderhouden door karren met trekossen, nog langzamer voortkruipend dan het groote paard van Christoffel Hermans. De welvaart der menschen, evenredig aan die der dieren, is gering. Met uitzondering van dezen en genen notabele, leeft elk gezin van de opbrengst van een lapje grond, door handenarbeid aan de onvruchtbaarheid ontworsteld.

Hildebrand's reisherinneringen gaan tot 1840 terug. Tien jaren later neemt Couscience, in zijn *Loteling*, ons naar dezelfde heiden mede, waar zij aan Antwerpen grenzen: »Niet verre van »het Zoerselbosch, eenzaam en vergeten, stonden twee leemen »huisjes nevens elkander. In het eene woonde eene arme weduwe »met hare dochter; voor alle have in deze wereld bezaten zij »eene koe. In het andere huisje woonde insgelijks eene weduwe, »met haren stokouden vader en twee zonen, waarvan slechts één »de jongelingsjaren had bereikt. Zij waren rijker dan hunne »geburen; want zij bezaten eenen os en eene koe, en hadden »veel meer land in pacht. Eenvoudig, onwetend van alles, wat »daarbuiten onder den zwoegenden menschenzwerm omgaat, leef-

»den deze lieden tevreden met het stuk roggebrood, dat God hun »gegund had. Hunne wereld had enge grenspalen: langs de »eene zijde het dorp en zijn ootmoedig kerkje, langs de andere »de onmeetbare heide." Drie maanden bragt Conscience in deze omgeving door, en werd er een aandachtig waarnemer van het landschap. »Op zekeren dag," verhaalt hij, »dat ik in volle een»zaamheid over de heide dwaalde, en in mijn binnenste de dich»terlijke indrukken der stille natuur verzamelde, ontstond er een »onweder op de Westerkimme. Het is iets wonderbaars, dikwijls »iets ontzaglijks, in den heeten zomer op eene vlakte te zijn, »wanneer tegen den onbegrensden hemel de bliksemzwangere »dampen langzaam tot orkaanwolken samenronnen. Men zou zeg»gen, dat een doodsche angst de natuur plotseling komt bevan»gen; de zon verbleekt en schijnt met flaauwen schemer; de »lucht wordt stikkend en verengt de borst der menschen; de »dieren vluchten weg en verduiken zich met benauwdheid; de »bijen schieten als pijlen door de ruimte om hunne korven te »bereiken; het loof der boomen rust, de wind houdt zijnen adem »op; de kleine kruiden sluiten hunne bloemkelken en bladeren »toe; in de ontzaglijkste stilte wacht alles... Een onbeschrijfelijk »gevoel van angst en van eerbied beklemt het harte des dichters; »en te midden der algemeene vrees juicht hij in zijne ziel, om»dat het hem gegeven wordt, het schrikkelijk natuurwonder in »zijne volle majesteit te aanschouwen! Maar welhaast beginnen »de wolken zwoegend door elkander te drijven; wat uren lang »ginder in stilte hangen bleef, komt nu in woeste vaart aange»stormd; de orkaan loeit en brult, als werd hij door Gods hand »met machtige slagen voortgezweept; hij ontrukt den mastbos»schen een geheimzinnig gehuil der pijn; hij doet wolken zand »en bladeren als draaikolken in de hoogte stijgen; breekt en ont»wortelt het eenzame geboomte. Dan eerst komt de donder met »zijne machtige stem al de geruchten overheerschen. De bliksem »schiet zijne vlammende schichten door het ruim. De heide schijnt »te branden: vurige slangen doorwoelen haren schoot. Stroomen »waters storten op de aarde, en op het geloei des orkaans volgt »het eentonig, droef gekletter van den vallenden regen."

Bij hetzelfde Zoerselbosch ongeveer, van hetwelk Conscience

spreekt. kiest ook de brusselsche auteur zijn uitgangspunt, om daarna, in verschillende groepen, geheel Kempenland voor ons te doen opdagen: »Sauf le territoire qui avoisine Anvers et Malines, »le reste de la province et presque tout le Limbourg belge ap- »partiennent à la Campine, vaste région de landes qui se prolonge »au delà des frontières hollandaises. L'aspect de la Campine ne »peut guère être apprécié lorsqu'on se borne à suivre les gran- »des routes ou à longer les canaux. Là se rencontrent, favorisés »par la facilité des communications, les nombreux essais de dé- »frichement qui ont fait de certaines localités les champs de »bataille de l'agronomie Aux environs des communes surtout, le »terrain s'améliore et les cultures rappellent parfois celles des »contrées fertiles. Les villages ont leurs habitations contigues, »soigneusement construites, bien entretenues, et fort peu en har- »monie avec l'idée que l'on s'en fait d'ordinaire. Parmi les villes, »Herenthals, la »capitale de la Campine," offre une physionomie »très-curieuse, grâce à sa longue rue, s'élargissant peu à peu en »une place ovale, au centre de laquelle s'élèvent l'hôtel de ville »et le beffroi, et se rétrécissant ensuite pour cesser brusquement »aux approches de la campagne. N'oublions pas enfin quelques »châteaux, comme celui de Westerloo, entouré d'un parc magni- »fique que baigne la Grande-Nèthe, et quelques abbayes, comme »celle d'Averbode, demeurée dans presque toute sa splendeur, ou »comme celle de Tongerloo, qui n'a plus de sa prospérité passée »que son imposante avenue de tilleuls séculaires."

Dit komt geheel overeen met den aanblik van het noordbrabantsch Heeze, bij Eindhoven, waar eene aanzienlijke hollandsche familie, te midden van groote bosschen, rijke boomgaarden en akkers, eene plaats bezit, welke met de armoedige omgeving eene scherpe tegenstelling vormt Zoo moet in de 18de eeuw ook het noordbrabantsch Sint Oedenrode er uitgezien hebben, waar Willem van Haren op zijn kasteel een groot gedeelte zijner laatste jaren doorbragt, het *Menschelijk Leven* door hem gedicht werd, en hij door vergif aan alles een einde maakte.

»Mais tout cela n'est pas la Campine," vervolgt de schrijver, »tout cela n'a d'intérêt que par le contraste imprévu de la civi- »lisation au milieu du désert. Et pour jouir parfaitement de ce

»contraste, pour recevoir toute l'impression que peut faire une »nature aussi étrange, il faut aller directement, par monts et par »vaux, de Diest ou de Sichem à Averbode, et d'Averbode à »Westerloo. Quelques berges escarpées, plantées de mélèzes ra- »bougris et de vieux pins aux formes fantastiques, servent d'in- »troduction; puis viennent des ajoncs, des bruyères chétives, des »touffes de genêts pareilles à des chevelures hérissées, toute une »végétation sombre et dure, en opposition complète avec les pay- »sages verdoyants, si calmes et si doux, que l'on vient de quitter »le long du Demer. Bientôt paraissent et se succèdent sans fin »les sapinières de toutes hauteurs, entrecoupées de véritables mers »de sable et de dunes tachetées de plaques bleuâtres comme de »la cendre. De larges allées, moitié gazonnées, moitié poudreu- »ses, zigzaguent à travers les bois, avec leurs sentiers et leurs »ornières inclinant tantôt d'un côté, tantôt de l'autre. Partout »règne la solitude, partout le silence; nul être humain; nulle »habitation, sauf de loin en loin une hutte misérable; pas même »d'oiseaux chanteurs: on n'entend que les abeilles bourdonnant »sur la bruyère et le bruit aigre et mélancolique du vent dans »les aiguilles des sapins. Et si, après avoir parcouru ces grands »domaines muets, on veut se rendre compte de leur ensemble, »le clocher de l'église d'Averbode, que l'on distingue de plusieurs »lieues à la ronde, permettra d'embrasser le tout d'un seul »coup d'œil."

Wie uit het land van Waes, tusschen Gent en Antwerpen, naar Kempenland komt, kan zich bijna niet voorstellen, slechts door eene rivier van Vlaanderens tuin gescheiden te zijn. De omstreken van Sint-Nikolaas en de omstreken van Averbode schijnen elk in een verschillend werelddeel te liggen, of niet anders bijeen te behooren, dan gelijk een steenachtig en een gelukkig Arabie doen. Even begeerig als in de eene streek de landbouw zich meester maakte van den bodem, even onverschillig staat hij in de andere den troon aan het pittoreske af, en laat heiden en dennen ongestoord heerschappij voeren. De spoorwegen, gelijk ik zeide, doorsnijden de Kempen, zonder tot ontginning te nopen. Kanalen bestaan niet. De halve provincie Antwerpen en meer dan de halve provincie Limburg behooren aan het zand, aan de pijnbos-

schen, aan de erica's. Er is geen ander verschil dan tusschen een meer en een minder:

»La Campine limbourgeoise a d'autres aspects, parfois plus »austères ou plus mornes. Ici les sapinières, moins nombreuses, »ne s'opposent point à la vue. On n'aperçoit qu'une immense »plaine bossuée de petites collines et sillonnée de marécages et »de tourbières. Au nord de Hasselt et de Diepenbeek s'étalent »d'abord des prairies à l'herbe courte et menue et quelques »maigres cultures séparées par des taillis de chênes. Vers Beerin»gen d'une part et aux approches de Genck d'autre part, les »marais et les étangs, formant une suite ininterrompue, prêtent »à une sorte de poésie romantique et rêveuse qui a souvent »attiré les paysagistes. L'effet est surtout saisissant lorsque, à »l'heure du crépuscule, le ciel cuivré des lueurs du couchant »miroite encore dans ces flaques d'eau dormante, tandis qu'aux »alentours tout est déjà plongé dans l'ombre, et que les silhouet»tes de quelques genévriers et de quelques pins tortus se dessi»nent au loin sur l'horizon clair. Mais malheur au voyageur »étranger qui s'égarerait la nuit dans ces parages! malheur à lui »s'il s'écartait, même en plein jour, des routes battues, s'il s'aven»turait sur ces »fanges," ces *veenen*, dont la surface desséchée »paraît rigide, et dont le sol spongieux, pour peu qu'on y stati»onne, s'affaisse, se déchire, ouvrant des abîmes qui ne rendent »point leur proie."

Van deze zijde is in den zomer van 1831 het hollandsch leger Belgie komen binnenrukken, op Leuven aan, scheiding makend tusschen het belgisch Maas- en het belgisch Scheldeleger, het eene om Antwerpen, het andere om Hasselt. Leuven, Hasselt, Herenthals, Turnhout, Beeringen, elk dier namen is eene heugenis van den tiendaagschen veldtogt. Echter heeft de oorlog er nog minder sporen achtergelaten, dan op het slagveld van Waterloo. In de Kempen herinnert zelfs geen leeuw van metaal aan den eenmaal gevoerden strijd. Alles is er gebleven als het was. Elke voetstap des menschen is door de natuur uitgewischt.

»Au nord", besluit Van Bemmel zijne schets, »recommencent »les landes arides, que des bruyères roussâtres recouvrent par »places comme du velours usé et que parcourent des files de

»dunes, aux sables mobiles, dont les sapinières mêmes ne peuvent »arrêter la marche envahissante. Quelques petits villages riants »apparaissent encore à de longs intervalles, entourés de verdure »comme des oasis, mais aussitôt qu'on les quitte on se retrouve »au milieu de vastes espaces nus et solitaires. Les dernières »maisons, jetées ça et là, confinent au désert et sont pour ainsi »dire sous sa menace. Le pré touche au sable. De derrière la »haie on aperçoit le dos de petites montagnes jaunes pareilles à »des vagues se succédant à perte de vue. Un peu d'imagination »suffit pour qu'elles semblent se mouvoir les unes après les autres »et s'avancer afin de tout engloutir. La configuration du sol est »l'image de l'océan, se gonflant, se dressant et se repliant sur »lui-même. Mais la comparaison n'est que superficielle. L'été, »le soleil qui darde sur tout ce sable en fait des fournaises où »l'on ne peut passer qu'en haletant; les vents secs de l'est y »soulèvent des tourbillons épais qui donnent l'idée du simoun: »c'est l'Afrique. L'hiver, quand la neige recouvre toute cette »étendue, c'est la Sibérie."

Twintig jaren geleden, toen hij zijne persoonlijke herinneringen als vrijwilliger van 1830 in het licht zond, heeft Conscience dit Siberie op gelukkige wijze met beelden uit het soldatenleven gestoffeerd. In den *Loteling* gaf hij de Kempen 's zomers, bij drukkende hitte, op het oogenblik dat een onweder gaat losbarsten. In de *Omwenteling* sneeuwt het, en vriezen de belgische vrijwilligers aan den grond. De eene beschrijving vind ik fraai; de andere wint het nog:

»De vrijwilligers — die men naar hunnen generaal *Chasseurs-* »*Niellon* noemde — bleven werkeloos in Turnhout of op de »naaste dorpen liggen, tot het einde der maand December. Als- »dan vertrokken wij met een sneeuwig weder naar den kant van »Limburg, om, zoo men ons zeide, den vijand in te wachten, die »uit de vesting Maastricht eenige krijgsmagt over de heide naar »Holland wilde zenden.

»Wat hiervan zij, men hield ons tegen den avond staan op »eene onmeetbare heide, die wel tot eenen voet hoogte met »sneeuw was overdekt.

»De wind was in het Oosten gekeerd en zoo koud, dat wij

»ons de handen voor de ooren hielden om ze niet te laten ver»vriezen.

»Bevel werd er gegeven, dat wij ter dezer plaatse den nacht »op bivak zouden doorbrengen, dat wil zeggen, dat wij op de »sneeuw konden slapen, indien wij niet liever tot den morgen »met stampen en armenslaan ons wilden verwarmen. Onze ver»wondering was groot; de mijne bovenal.

»Ik zag niets voor mijne oogen dan eene onafzienbare vlakte, »waarvan de eentonige witheid het gezicht verbijsterde. Slechts »langs ééne zijde, op een vierendeel uurs afstand, begrensde een »hoog mastbosch de kimme, en daarachter, wel een uur verre, »schoot de klokketoren van een dorp in de hoogte: het was de »gemeente Baelen, op de grenzen der provincie Limburg.

»Wij hadden sedert ons vertrek uit Turnhout nog geen voed»sel genuttigd. Dewijl de Belgen sedert de omwenteling immer »bij burgers en boeren waren ingekwartierd geweest, bestond er »nog geen voorraaddienst in het leger; wij hadden diensvolgens »het vooruitzicht, dat wij hier zonder eten zouden blijven.

»Zoo haast de moedigsten dezen toestand hadden begrepen, »begonnen zij naar middelen uit te zien om vuur en voedsel te »bekomen. Er werden ploegen of *corvées* ingericht, om hout uit »het mastbosch te halen. Nog geen half uur was het geleden, »of honderde mannen kwamen ieder met eenen sparreboom naar »het bivak gesleurd. Voor elke compagnie werd een vuur ont»stoken, dat, allengs grooter en grooter wordende, eer het op »de heide donker was, zijne slingerende vlammen dertig voet hoog »deed stijgen.

»Deze eerste nacht van het bivak liet op mijn gemoed eenen »diepen indruk na; — de nijpende koude vergetend stond ik, »uren lang, in stomme verbazing op het ontzettend schouwspel »te staren, dat zich daar voor mijn oog ontrolde.

»Achttien vuren, uit stapels mastboomen in de hoogte golvend, »verlengden hunne rij over de vlakte. De hemel blaakte boven »onze hoofden; de sneeuw zelve scheen te branden; en dewijl, »bij het dansen der vlammen, de vurige toonen van het bloed»roode licht dan eens met de helderheid des bliksems, dan weder »met vale rosheid over de heide golfden, was het voor de oogen

»en voor den geest, alsof eene onstuimige zee van onzichtbaar »vuur over de sneeuw hadde gevlot. . .

»Bij elken gloed, en als een zwerm duivels rond het vuur »krielend, zag men de donkere schimmen der vrijwilligers tegen »de vlammen zich uitlossen, in menigte gaan en komen, boomen »op het vuur werpen, of den brandstapel met geweld omrukken, »ten einde zijne woede nog aan te hitsen. *Op zulk oogenblik »gingen gansche wolken gensters en brandende vonken ten hemel »en dreven als een grootsch vuurwerk over het leger.*

»Door de eentonige nachtstilte der vlakte klonk het even een- »tonig doch ontzaglijk gekraak der duizende boomstammen, die »eenige oogenblikken vroeger nog groen in het woud stonden te »groeien en nu, in den schoot der vlammen, als dunne twijgen »werden verslonden. Tusschen dit overheerschend gerucht galmde »de stem der vrijwilligers, die elkander bij hunne namen riepen; »soms ook wel ontstond in de verte het lied *En avant, marchons!* »of men hoorde het noodgehuil van een varken, dat men bezig »was met kelen, of het gebrul eener koe, die door onze *marau- »deurs* of voedselzoekers uit een naburig gehucht was weggehaald.

»Omtrent mij werd een kalf met sabelhouwen neergeveld en »oogenblikkelijk, zooals het was gevallen, in stukken gehakt.

»Een sergeant duwde mij eenen lap vleesch in de hand; en, »de anderen navolgende, begon ik het aan het reusachtig vuur »te braden.

»Vermits wij niet dicht bij den gloed konden naderen, staken »wij het vleesch op de punt van den laadstok onzes geweers en »hielden het aldus op eenen afstand in de vlam. Wanneer het »dan eenigzins was verbrand, aten wij het gebradene gedeelte er »af, en herhaalden deze handeling, totdat er ons niets meer van »het vleesch overschoot. Bijna den ganschen nacht bleven wij te »been; doch tegen den morgen overviel ons eene onverwinnelijke »slaapzucht. Velen legden zich neder, op vier of vijf stappen van »het vuur, en sluimerden op den grond even goed als in een »donzen bed.

»Niets aan het lijf hebbend dan eenen lijnwaden kiel over mijn »zwart schoolkleed, zat ik als gevoelloos rond te staren. Mijn »aangezicht en mijne borst waren brandend van den blaak des

»vuurs, terwijl mijn rug, door den scherpen Oostenwind aange-
»daan, schier bevroor van koude.

»Allengs verzwaarde mijn hoofd; ik legde mij neder, blikte nog
»eene wijl in de vlammen, en viel dan in slaap.

»Toen ik twee uren later ontwaakte en meende op te staan,
»was het mij onmogelijk. Men had het vuur laten verzwakken,
»en het water van de gesmolten sneeuw was onder mij vastge-
»vroren. *Men moest met sabelhouwen mijnen kiel van den*
»*grond loshakken*, vooraleer ik mij oprichten kon."

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.

Hoe kan in minder dan vijftig jaren de stemming veranderen, waarin een Nederlander, over Mechelen en Leuven, van Antwerpen naar Luik reist!

Nevens mij liggen de bladzijden waarin Potgieter, zijn eigen vertrek uit Antwerpen in December 1830 herdenkend, zijne lezers en zichzelven in eene groote gele diligence pakt, voortdaverend en voortdreunend over de brabantsche keijen. Gezelschap: twee uitwijkende Hollanders, waarvan een als Deen vermomd is; twee Walen met donkere snorrebaarden, een oudere en een jongere, even tevreden over den keer der omwenteling, als de Hollanders dien verwenschen; de treurende jonge echtgenoot van een in de antwerpsche citadel achtergebleven hollandsch officier; het zoontje dier dame, veiligheidshalve getooid met eene brabantsche kokarde aan den rand der pet, maar inwendig opstuivend tegen de muiters, die zijn vader gewond hebben.

Verschillen de gevoelens waarmede Potgieter omtrent Belgie vervuld is, van de onze? Niet noemenswaardig. »Welk een landschap!" roept ook hij vol ingenomenheid uit, bij het aanschouwen van het leuvensche. »Welk eene weelderige schakeering van kleu-»ren op die akkers, zelfs in het midden van den winter! Niet »louter de tegenstelling met het jongste verblijf in de benaauwde »stad, verlokte tot die bewondering. De twee gebaarden deelden

»in deze, al mogt *hunne* natuur op stouter schoonheid bogen. »Het was een lust, dien donkeren oogen dat genot aan te zien.”

Potgieter heeft een zwak voor de Walen, »het eigenaardigst »volkje onder de voormalige landgenooten, en ’t geen hij van alle »zuidelijke broeders steeds het liefst lijden mogt.” Het onhollandsche der vlaamsche spraak staat hem tegen. De heugenis der terugkomst te Amsterdam, ontlokt hem een dankbaren kreet. »O »caravansera Aken’s! hoe werkte uw invloed weldadig na, toen »de reisgenooten den volgenden ochtend op weg naar de hoofd»stad, na jaren verblijfs onder Vlamingen, eerst weer het gulle »geldersch, en toen allengs hollandsch, zuiver hollandsch, mogten »hooren; toen hen uit den mond hunner verwanten het: welkom! »toeklonk; toen zij zich weder te huis gevoelden!”

Tot kenschetsing van zijn verschillend oordeel over de twee rassen, heeft hij eene persoonlijke anekdote bij de hand: »Zoo »vaak hij in lateren leeftijd Jacob van Lennep plaagde, hoe deze »zoo veel op kon hebben met kongressen van buren, die beter »zouden doen wat minder op de Franschen te smalen, en de lit»teratuur der Franschen wat meer te beoefenen, plagt het ant»woord te luiden: Och! het zijn groote kinders, — en het weder»antwoord: Gun mij dan de Walen, die trokken de kinderschoe»nen uit!”

Deze oordeelvellingen zijn subjektief. Daarnevens is plaats voor eene tegenovergestelde beschouwing; voor eene gewijzigde, in elk geval. Doch wat beteekent die schakering, vergeleken bij de geheel verschillende wereld van aandoeningen, waarin ons de mededeeling verplaatst: »Er was geen regtstreeksche gemeenschap »meer tusschen de gescheiden deelen des rijks; *slechts over Aken* »*viel Holland te bereiken.*”

Uit Antwerpen naar Holland geen andere weg dan over Aken! Het schijnt eene fabel. Potgieter echter, wanneer de diligence te Luik versche paarden heeft aangeschaft, verhaalt de zaak zoo omstandig, dat wij onze oogen en ooren wel gelooven moeten:

»Weldra was er weder op de harde kussens plaats genomen; »weldra wisselde het limburgsch landschap het luiksche af. Het »ging aan, met de Walen er over te kouten; doch voor de dame »verdween het verhevene, zonder dat zij het zag. Eene wijle

»stilte, en Herne bleek in het verschiet verrezen, en Herne was »doorgereden, en Herne was in het verschiet ondergegaan. Daar »spraken de gebaarden zamen, en gebruikten toevallig herhaalde »malen het woord *frontière*. De jongste wees den oudste uit »het portier een wijkenden torentop.

»Wat waande, wat wilde de eensklaps opgesprongen knaap? »IJlings rukte hij de pet van de krullende lokken, ijlings reet »hij de brabantsche cocarde van het laken af, ijlings trapte hij »die onder den voet.

»Hoe bleek werd de arme moeder, wel wetende dat wij de »grens nog *niet* over waren; hoe bleek, bij de algemeene ver»bazing.

»— *Ce n'est qu'un enfant, messieurs*, stamelde zij.

»De als Deen vermomde Hollander liet zijn boek vallen: hij »wilde ter hulp komen. Hoe weinig kende hij de Walen!

»— *Qui a du cœur, madame*, stelde de oudste alvast de »moeder gerust

»— *Fils d'officier hollandais, sans doute?* giste de jeug»diger.

»— *Ils ont blessé papa*, verklaarde het jongske.

»— *Comme si tu ne frapperais pas, si tu le pouvais!* »schertste de grimmigste der gebaarden, en trok den knaap naar »zich toe, en streek hem de mooije haren glad, en verlustigde »zich in de blaauwe kijkers, die geen vrees verrieden. De Waal »houdt van hachjes.

»Er blonk een lachje op het gelaat der jonge vrouw, maar lang »reeds vóór de diligence te Aken stilhield, had het zijne ernstige »plooijen weder aangenomen. Ook de komst in de oude Keizer»stad deed het niet ontfronsen. *Geen armen breidden zich uit, »om haar van de trede op te vangen;* geen welkom klonk haar »toe. Slechts in het groote logement, werwaarts de hollandsche »reisgenooten haar begeleidden; onder welks dak zij tot den vol»genden ochtend de gelegenheid verbeidde, haren togt voort te »zetten; slechts in de schare Hollanders en Belgen daar bijeen, »om naar het Noorden of naar het Zuiden weer te keeren, vond »zij lot- en leedgenooten, die, ondanks eigen druk, nog deernis »overhadden voor dien van anderen.

»Hoe talrijk was de drom verjaagden uit de wederzijdsche dee- »len des rijks! Welk eene verscheidenheid van teleurgestelde ver- »wachtingen! Wat al verstoord geluk! Poëzy van allerlei toe- »standen, voor het grijpen veil; afwisselender dan die, welke »louter ligchaamslijden, op den wenk der geneesheeren, iederen »zomer om den Elisenbrunnen groept; belangwekkender dan die, »waarmede de weelde, als de linde bloeit, zich naar den Lousberg »rept, om het uitzigt te genieten, om zichzelve te doen bewon- »deren. Poëzy, het vermeende overwigt der staatkunde bescha- »mend; poëzy, de ijdelheid van het ondermaansche bevestigend; »poëzy, de alomtegenwoordigheid der liefde veraanschouwelijkend, »— hoe wemelde zij in die donkere zalen dooreen!

»Verbitterd mogten twee volken tegen elkander in het geweer »zijn gebragt, vredelievend gingen hier de slagtoffers der dubbele »partijzucht met elkander om, den oorlog en zijn nasleep betreu- »rende. Het viel den huisvaders onder die ambtenaren aan te »zien, hoe bitter zij er zich over beklaagden, te hebben geloofd »dat de uitgezette grenzen des vaderlands gelegenheid boden »elders, dan waar hun wiegje stond, de toekomst van hun gezin »te verzekeren. Vergrijsden en verstramden lacht geen nieuwe »loopbaan toe!

»Daar werd de brievenmaal uitgedeeld. Voor de jeugd volstond »het zien der opschriften, tot juichen of tot treuren. Hoe de »oogen van het schoone meisje straalden, als vader haar glimlag- »chend een klein en keurig digtgelakt stukje satijnpapier toeschoof; »als *hij* getrouw bleek gebleven! Hoe die forsch geschouderde »jonkman zijns ondanks verbleekte, als hij de uitgestoken hand »ledig had terug te trekken; als *zij* scheen, hem te hebben »vergeten!

»Er viel les bij les voor het leven op te garen, voor wie »oogen en ooren openhield. Als hadden bij den jammer de hoof- »den in wijsheid, de harten in warmte gewonnen, heerschte er »onder dien drom van gevlugten, in die met ondergang bedreigde »gezinnen, eene harmonie, welke weinigen hunner in de dagen »des voorspoeds hadden gekend. *Digter aaneengesloten, zou de* »*storm hen minder deeren.* Het verschil van taal mogt het »verschil van volk doen hooren: wat maakte deze of gene partij

»uit, waar bij een van beiden iemand viel bij te staan, ongeluk-»kiger dan de overigen? Waren zij niet allen menschen? niet »allen mannen-broeders? niet allen twijgen van denzelfden stam? »Of zij het vast voorgevoelden, dat, zoo de eene Staat eeuwen »lang *Eendragt maakt magt* als wapenspreuk had gevoerd, ook »de andere, zoo hij er in slagen mogt te worden erkend, geen »beteren zou weten te kiezen dan *l'Union fait la force*? O cara-»vansera Aken's sedert zoo vaak en nooit zonder vrucht herdacht!"

Dit verhaal, door die uitboezeming besloten, staat in onze nederlandsche letteren te zeer alleen. De Bosch Kemper en Potgieter zijn de eenige landgenooten, welke op rijper jaren een oordeel over de gebeurtenissen van 1830 velden, door hen als jongelingen beleefd en medegeleefd. Ik zonder Boxman uit, die reeds in 1839, zonder wrok tegen de afgescheiden broeders en hun nieuw gouvernement, Antwerpen en de antwerpsche citadel bezocht. Niemand echter overtrof Potgieter in de wijze van voorstellen, of evenaarde hem.

Hij schildert een zomerschen avond, in Julij van het omwentelingsjaar, toen hij, twintig zomers oud, met Willems, in den tuin der societeit de Harmonie, buiten Antwerpen, over de gebeurtenissen van den dag zat te praten, en beiden de toekomst ondervroegen. De tuin ligt op een heuvel. Boven het tafeltje welft zich een statige eik. *Achter hen staan de bleeke wilde rozen in bloei.* Aan de overzijde van den grooten weg, kronkelend om den voet der helling, ligt een klein buitengoed. Een man van jaren zit, onder de warande, zich vreedzaam te verlustigen in het schouwspel der nog schitterende kimmen. Hij staart de zinkende schijf aan. Vervult het schouwspel hem slechts met weemoed, als de avond het alle ouden van dagen pleegt te doen? Of heeft hij een voorgevoel, dat er nog een oogenblik van jongen roem voor hem is weggelegd? Gaat, bij die gedachte, het trage bloed vlugger vloeijen, en hij zijn eigen leven bij de ondergaande zou vergelijken, *glorierijkst in het verscheidingsuur?*

Die grijsaard is de generaal Chassé. Potgieter noch Willems denken thans aan den ouden krijgsman, generaal Bajonet geworden in bataafsche en napoleontische dienst, gelijk het nieuwe nationale koningschap hem tot generaal Bomba stempelen zou.

Willems tuurt op de laatste berigten uit Parijs, en ziet voor België den loop der zaken donker in. Potgieter, vijftien jaren jonger, dweepend met de vooruitzigten, der menschheid door den vrijheidskamp ontsloten, vervullen die zelfde tijdingen met eene grootsche verwachting. Potgieter gelooft niet, dat de omwenteling zal overslaan naar Nederland. Eene bange vreeze grijpt het gemoed van Willems aan. Hij schudt het hoofd over de navolging van den omkeer buitenslands, waarmede het binnenland bedreigd wordt.

Drie of vier maanden later heeft de uitkomst Potgieter in het ongelijk, Willems te zeer in het gelijk gesteld. Antwerpen is in den nacht van 27 op 28 Oktober door Chassé gebombardeerd moeten worden, ten einde de beweging, aan welke Potgieter niet geloofde *en die toch kwam*, te bedwingen en te stuiten.

Alleen uit pligtbesef, ten einde loopende zaken af te wikkelen, is hij zelf, toen de zijnen reeds naar Amsterdam vertrokken waren, te Antwerpen achtergebleven. Zware proef voor het geduld van den ongeduldige! Er werden in de Scheldestad geen zaken meer gedaan. »Dag aan dag ging het handeldrijvend publiek »enkel voor de leus ter beurze. Het waren geen ondernemingen, »welke de schare bezighielden: het waren geruchten, in het eene »uur geloofd, in het ander gelogenstraft. Hoe kon het anders, »bij noch van deze noch van gene zijde altoos geëerbiedigden »briefwissel? De *cabinets noirs* lieten in hunne hanteering van »ouwels en lak te wenschen over; — vergeefsche vergrijpen, »daar niemand iets schreef, dat niet desnoods mogt worden ge»drukt."

In den nacht van 25 op 26 Oktober waren barrikaden opgeworpen. Denkt men daarbij alligt aan iets vreeselijks, Potgieter was in de gelegenheid het proza der zaak gade te slaan. »Het »domme en het dwaze gingen hand aan hand, tot de dolheid zoo »groot werd, dat Antwerpen zich gelukkig mogt prijzen, geen »Aristofanes te bezitten, om zijne burgerij ten tooneele te voeren. »Alle eerbied voor eigendom scheen geweken. Onder luid gejuich »werd, ter afweering van een gedroomd gevaar, uit een huis in »aanbouw elk tilbaar stuk hardsteen, dat bestemd was het te ver»sieren, alvast geplunderd. Enkele stemmen mogten het wagen,

»van den eigenaar, van den bevrienden stadgenoot te reppen: *le* »*Gouvernement provisoire* zou alles vergoên! Of dit ook den »baas uit den estaminet schadeloos hield, voor de kannen biers »die er omgingen? Of dit ook de taartjes betaalde, die le Fidèle »Berger, goedschiks kwaadschiks, ten beste moest geven? Of dit »ook de dartelheid temperde, die, steigerend, uit den band sloeg?"

Het bombardement had ten doel, die uitspattingen tegen te gaan; en het bombardement was raak. »In dien verschrikkelijken »nacht werd alles, waar het harte van Willems, in de stad hem »zoo dierbaar, aan hing, op het gruwzaamst bedreigd: de schatten »haars handels als die harer kunst; de kerk zonder weêrga, »waarin hij plagt op te gaan; de gade en het kroost, in welke »en voor welke hij leefde!" Het Entrepôt en tweehonderd vijftig huizen werden vernield; honderd onbruikbaar gemaakt; driehonderd beschadigd.

Den volgenden dag maakte Potgieter eene wandeling door de stad, gekweld door de verpligting tot lijdelijk verbeiden. »Ver»trokken waren, toen weer de avond inviel, vertrokken wie hij »liefhad; tot de vriend toe, die, zoodra de vuurvloed uit het »kasteel scheen op te houden, met hem den kelder had verlaten »en kennissen bezocht, *met meer belangstelling dan anders be*»*zoeken kenschetst.* Het gaslaan der verwoesting, door het ge»schut aangerigt in de buurt die het meest werd geteisterd; — »het terugdeinzen voor afgrijselijkheden, als oorlogstuig in eene »bevolkte stad aanrigt: omgestorte huizen of neergeplofte lijken, »— het was met den volgenden ochtend voorbij. Er werd be»graven, er werd opgeruimd. Maar de eindelijke beslissing van »het lot der stad; maar de verklaring, dat zij niets meer had te »vreezen, zij bleef uit. Het was ochtend geweest en het was »avond geworden; de dag was verstreken en de nacht was inge»vallen. Doch zoomin het heden als het gister had zekerheid ge»bragt. Wat zou het morgen doen?"

Kleine trekken voltooijen de schilderij. Zwierf men des daags langs de kaai, en zag men op den flikkerenden stroom het eskader van koning Willem voor anker liggen, dan hoorde men de hollandsche matrozen Wilhelmus blazen, terwijl het graauw aan den wal gromde en grijnsde van ergernis. Des nachts, in de slui-

17

mering, schrikte men op bij het minste gerucht. Knalde er een pistoolschot, het gold voor eene hervatting des bombardements. Buur bij buur verscheen in nachtgewaad voor de vensters, tot de stem eens officiers de vreeze beschaamde: *Rassurez-vous, ce n'est qu'un duel!* Een Hollander, die vóór den omkeer der stad zich als vrijwillig rustbewaarder had aangemeld, zag zich op wacht de verrassing beschoren, dat hem *een geweer zonder vuursteen bedeeld was.* Tot kameraad had hij een Vlaming, die verklaarde, den eersten Jantje Kaas den besten te zullen overhoop steken: »En dat kunne gij, met den bajonet, ook, zulle."

Een bewijs, dat onder die felle vijandschap althans geen godsdiensthaat liep, is het volgende. »Te regt of ten onregte, men »meende dat de veiligheid der Hervormde leeraren binnen Ant»werpen niet boven alle bedenking mogt heeten. En zie, daar »meldde zich bij den jongste van dezen een Belg, een opgewon»den Belg aan, in het grillig bonte krijgsgewaad, de weerzin »inboezemende brabantsche kleuren in de sjerp om den schouder »gestrikt. Hij streek de lange, donkere haren uit het gezigt, — »hij sloeg de groote, diepliggende oogen op, — hij stak de ruwe »maar eerlijke hand uit, — hij kwam zijn vrijgeleide aanbieden, »werwaarts de bedreigde zich ook begeven wilde. Hij deed het »uit dankbaarheid voor het genot, *onder zijne ter sluik gehoorde »leerredenen gesmaakt!*"

Potgieter zelf had eene soortgelijke ervaring. Terwijl hij in huis zat te praten met tien of twaalf ingekwartierde belgische vrijwilligers, — lieden, die uit gewetensbehoefte de wapens heetten opgevat te hebben, — deed zich op de straat verwijderd belgeklingel hooren. »Het kondigde het Hoogwaardige aan! Het »kwam digter. Het leed geen twijfel: de weg uit de kerk liep »langs de woning. Voort stoven de vrijwilligers, voort, den gang »door, de deur uit, en lagen op de knieën gebogen, en sloegen »het teeken des kruises. Maar hij? Hij bleef zitten, hij bleef »binnen, hij bleek ketter te zijn. Doch zijne verhouding tot de »vrome dienstknechten leed er niet onder. Geen hunner, over »wien hij zich te beklagen had."

Persoonlijke vijandschap was uitzondering. »Hoe herinnert hij, »die hier eenige zijner voorvallen boekt, hoe herinnert hij het

»zich nog, dat hij den vrijwilligers, gedurende het bombardement »binnengetrokken, gedurende het bombardement ingekwartierd, op »vertoon hunner biljetten, in dien bangen nacht, de deur der »woning ontsloot. Eerst hun herhaald, hun heftiger schellen drong »door tot in het verwulf des kelders, die van den vooravond af »tot wijkplaats strekte. Wie was het eerst op den inval geko- »men, dien kelder bomvrij te achten? Wie sloeg voor, op de »wijnrekken naar het beste merk, dat deze aanboden, om te zien? »*Wie ried aan, Marcobrunner van het jaar Elf te drinken?* »Hij weet het niet meer. Al wat hem heugt is, dat niemand er »zijne stem tegen ophief; dat de menschelijke natuur in derge- »lijke overgangen van angst tot lust niets vreemds vindt; dat »sedert dien nacht Boccaccio's episode der Pest te Florence, voor »hem alle onwaarschijnlijkheid heeft verloren. — Stil! klonk het »(schier overbodig, want het gesprek vlotte toch niet); stil, ik »hoor schellen! — Geen geluid, ofschoon allen zwegen. — Het »zal de schrille trompet zijn geweest, meende iemand. — Inder- »daad blies, van tijd tot tijd, een volontair op de barricade voor »de deur, onder den kogelregen, een deuntje. — Ting, ting, ting, »de schel is stukgetrokken! luidde het uit één mond; en hij, aan »wien de zorg voor het huis was opgedragen, liet drie jongelie- »den van Diest binnen, begaf zich naar boven om matrassen, *en* »*wierp hun die van den zolder toe.* Onderwijl gloeide de hemel, »alsof de stad in vlammen stond; en de vrijwilligers maakten »elkaâr opmerkzaam, dat er weêr »wat vierigs" door de lucht »gonsde of siste. — *No want of excitement at least*, zou een »Yankee er van getuigd, en gelijk gehad hebben."

Ons, van den tegenwoordigen tijd, blijft bij het doorreizen van Belgie *die* soort van opwekking vreemd. Wij hebben er geen persoonlijke heugenis van, dat de twee landen weleer één geweest zijn. Het verbaast ons te lezen van een Hollander, die, wanneer hij een Waal »Tirlemont" hoort zeggen, den Waal verbetert en de anekdote van Willem I te pas brengt: »Te Tienen spreekt men goed Vlaamsch, mijnheer". Walen, wier anders benijde levendigheid van gebaren ondragelijk; de vroeger gewaardeerde gloed van wier oogen eensklaps hatelijk wordt, — wanneer zij met leedvermaak elkander de plek wijzen, waar om een tweede Bour-

gondisch Rijk gestreden en de slag ten tweede maal verloren werd, — voor ons is het geslacht dier Luikenaren uitgestorven.

Nogtans is dit Luik wel degelijk hetzelfde, waar, in den winter van 1830 op 1831, Potgieter's diligence verspande en zij den Amsterdammer naar Aken voerde, die bij zijne aankomst in de nederlandsche hoofdstad belangstelling wekken zou, als iemand die »het" bombardement had bijgewoond. Ik vind het aangenaam, dat het beschrijven van Van den Brink's leven Potgieter eene ongezochte gelegenheid is komen openen, de bijzonderheden van zijn vertrek uit Antwerpen in die dagen, op het papier te stellen. Te vergeefs zou men beproeven, geloof ik, het huis terug te vinden, waar hij in den bangen nacht de vrijwilligers matrassen toewierp. Alles is daar te zeer veranderd. Van de citadel zelve, uit welke Chassé de stad beschoot, is niets meer te zien. Geheel dit verleden is weggevaagd en vervloeid, als de toonen van het Wilhelmus der hollandsche matrozen op de Schelde. Des te meer prijs stellen wij er op, de bladzijden te bezitten, waarin het voor ons is blijven leven.

In den zomer van 1871 heeft Potgieter, die Belgie altijd een goed hart toedroeg, met een bepaald doel een vlaamschen pelgrimstogt ondernomen. »Wij gaan morgen waarschijnlijk een paar »dagen naar Gent," schreef hij mij den 7den Julij van dat jaar uit Amsterdam, »om een kijkje te nemen van het Willemsfeest. »Wat zullen die groote kinderen jubelen!" Veertien dagen later kreeg ik verslag. Met zijne antwerpsche indrukken van veertig jaren vroeger, vormen deze gentsche een bevallig geheel:

»Wij hebben alle wil gehad van ons uitstapje naar Gent. Za»turdag in Brussel; zondag en maandag te Gent zelf; dingsdag »in Antwerpen; woensdag terug, om in Scheveningen te eten en »'s avonds weêr thuis te zijn.

»In mijn isolement schuilt mijne kracht, zeide Groen. Zonder »het te zeggen, heb ik het jaren lang met hem gedacht, en denk »het nog. Toch doet zulk een uitstapje, toch doet de afwisseling »van tooneelen en menschen, van tijd tot tijd goed.

»We waren in langen tijd niet in Brussel geweest. Alleen le »Bois de la Cambre, een nieuw wandel- en rijpark aan het eind »van le Quartier Léopold, zou de reis waard zijn.

»Ik was in Gent gekomen, om vijfentwintig jaren na zijn dood »(niet te vroeg!) het graf van Willems te bezoeken. Ge begrijpt, »dat ik mij daartoe noch den plegtigen optogt der flaminganten, »noch het feestbanket aansloot.

»Het laatste had maandag plaats. Wij waren zondags aller- »hartelijkst door den heer en mevrouw Heremans ontvangen: hij »was den volgenden dag de feestredenaar. Er heerschte in zijn »gastvrije woning al de gulheid van den vlaamschen aard. Me- »vrouw Heremans, hare zuster (de weduwe van den dichter Lede- »ganck), waren figuren voor het penseel van Rubens, en dadelijk »met Sophie op den aangenaamsten voet.

»Den volgenden dag maakten wij te hunnen huize kennis met »de jufvrouwen Loveling, voor wier versjes ik de halve nieuwere »vlaamsche litteratuur cadeau doe. Ware ik op dit oogenblik met »het weefsel mijner *Herinneringen en Mijmeringen* gereed, ik »beproefde een schetsje.

»Na het diner ten hunnent gingen wij zamen naar ons Hôtel »de la Poste, wijl het op de Place d'Armes (stil! op den Kouter) »ligt: het grootste plein van Gent, waar illuminatie zou plaats »hebben en volksdans. Het balcon was ter onzer beschikking. In »eene zaal van het binnenhof genoten de gasten hun feestbanket.

»Tegen tien ure kwamen Heremans en Vuylsteke en een heer »van het Willemsfonds (met een breed rood lint en een groot »gouden sieraad op dien foulard) boven; kwamen Jan ten Brink »en de ex-burgemeester, ex-minister Boot bij ons, voor wiens »lieve dochter ik mij interesseer. Zij is verleden jaar gehuwd »met een lid der regtbank van Dendermonde, een katholiek jong »mensch, een kweekeling van Heremans, Odilon Périer. Maar het »vrouwtje, het hollandsch vrouwtje had meegedongen naar een »prijs, door het Willemsfonds voor eene novelle uitgeloofd en dien »behaald. Wij hadden het 's ochtends bij de feestviering verno- »men. De vijfenzeventig franken waren door haar ter beschik- »king gesteld voor het meisje van de armenscholen, dat bij het »examen blijken zou, het meest in de nederlandsche taal te zijn »gevorderd.

»Een aanwezig Hagenaar kon maar niet begrijpen dat ik te »Gent was gekomen, louter om Willems' wil en om de jufvrou-

»wen Loveling, die ik te Nevele zou hebben bezocht, waren zij »niet te Gent geweest. In Holland zoekt gij niemand op, klaagde »hij. — Het talent trekt mij aan, was mijn wederwoord. — Hij »mogt er uit opmaken, hoe schaarsch het mij ten onzent schijnt.

»Intusschen begon de volksdans op den onafzienbaren Kouter. »Een geïllumineerde muziektempel in het midden van het plein; »twee nondescripten van illumineerglazen aan de beide einden, en »guirlandes van lampions van boom tot boom. Het was het »eigenaardigst schouwspel ter wereld. Ik geloof niet, dat eenige »gemeente buiten de vlaamsche, zich zoo ordelijk, zich zoo vrolijk »gedragen zou. Een der leden van den jury der zangwedstrijden, »die het bal tot vijf uur 's ochtends bijwoonde, de musicus B. »van Delft, verhaalde ons den anderen dag, dat de goede luidjes »trots een stortbui hadden doorgedanst, of zij er den hemel zou»den winnen.

»En onderwijl sluimerde op een der sofa's van het salon het »driejarig kleinkind der weduwe Ledeganck, Annekelief, een engel»achtig meisje, moê van ons spelen en ons plagen; sluimerde, de »allerliefste oogjes gesloten, maar met rozen op de wangen. Het »was het dichterlijkst van al; dichterlijker dan ons bont gezel»schap, dichterlijker dan die vrolijke menigte daarbuiten. Alles »verwachting. Alles belofte.

»Ik dacht aan Gideon, dien ik ook wel eens zoo heb zien sla»pen, en wenschte hem zulk een bruidje. Op mijn woord, hij »zou geen mooijer meisje, en gij geen liever dochter kunnen »wenschen.

»Maar waar zullen *wij* dan zijn, als dat gebeurt? viel mij in, »onder al dat gewoel. Heremans merkte gelukkig niets van de »egoïstische gedachte; en ik vroeg hem, of ik hem een glas »champagne mogt inschenken?

»Sophie had intusschen de dames geleerd, thee te zetten. Maar »die te drinken was te veel gevergd. Alleen mevrouw Périer »vond ze niet *te straf!*"

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Waar de naam van Herkenrode's abdij nog aan de taal van Kempenland herinnert, maar het landschap reeds begint aan te duiden dat men de Maas en de bergen nadert, daar ligt, tusschen Hasselt en Luik, aan den voet van een heuvel, op wiens top men de bouwvallen eener middeneeuwsche burgt onderscheidt, de kleine stad Los, door het landvolk Loon genoemd. Geen spoorweg verbindt het plaatsje met de bewoonde wereld. Eenzaam en verlaten, leidt het een kwijnend bestaan. Ook Luikerland heeft zijne doode steden.

Belangwekkend is Loon door zijne heugenissen uit het verleden. In de 16de eeuw, toen de bisschoppen van Luik met geweld de hervorming uit hunne landen weerden, kwam uit Loon de stamvader der Vossiussen, na te Heidelberg gestudeerd te hebben, zich nederzetten te Leiden en sterven te Dordrecht. Het voormalig graafschap vormde toen sedert lang een onderdeel van het bisdom.

Die verhuizingen zijn voor de Zuidelijke Nederlanden een beslissend verlies geweest. Belgie zou onder Spanje, onder Oostenrijk, onder Frankrijk, niet gezonken zijn tot het peil, waarop het in de eerste jaren onzer eeuw zich bevond, indien Karel V en Filips II niet begonnen waren, de belijdenis van het katholicisme in alles op den voorgrond te stellen. Slechts een gering aantal buitengewone mannen kon op die wijze den vaderlandschen grond

blijven liefhebben. Ten laatste was de kunst het eenig gebied, waar de gedachte zich vrij kon uiten. Zonder Rubens en zijne school, zou Belgie gedurende drie eeuwen in niets uitgemunt hebben. De onafhankelijke godsdienstige overtuiging, de republikeinsche gezindheid, de wetenschap en de letteren, de nijverheid en de handel, alles ontweek een vaderland, waar de burgers voortdurend tusschen hun geweten en het dagelijksch brood geplaatst werden.

Regeerders moesten begrijpen, dat zij niet slechts op die wijze de vrije ontwikkeling van den menschelijken aanleg in den weg staan, — toch bij volken met eene eigen levenskracht een onbegonnen werk, — maar niemand van die staatkunde voordeel trekt, behalve de tegenpartij. Het land, waar Erasmus een opvolger in Lipsius vond, Mercator roem behaalde, Vivès en Van Helmont zich staande konden houden, Plantyn den polyglotten-bijbel, Moretus de werken van Ortelius drukte, had bewoonbaar moeten blijven voor de Vossiussen, voor Plancius, voor Heinsius, voor Van Baerle, voor Stevyn, voor Zevecote. Het vernuft wordt nooit straffeloos gebannen. Kan de landgenoot het niet verduren, dan onttrekt het zich aan de algemeene zaak, en gaat krachten geven aan den vreemdeling en mededinger.

Nog veel verder dan de 16de eeuw gaan de herinneringen van Borcht-Loon terug, dus genoemd in onderscheiding der stad. Uit de vensters van dit kasteel heeft gravin Ada van Holland, gedurende de tien of twaalf laatste jaren van haar kort en mistroostig leven, den omtrek ingestaard. De abdij van Herkenrode bewaart haar grafsteen, tegelijk dien van haar echtgenoot.

Een jong schilder, die aan kennis van het tijdvak gevoel voor het tragische paarde, kon met deze geschiedenis roem behalen. Beurtelings liefelijk en aandoenlijk, zouden de tafereelen elkander opvolgen. *De Zusters:* twee schoone aankomende meisjes uit het jaar 1200, dochters van een graaf van Holland, wandelend in den kloostertuin van Rijnsburg. Aleid verhaalt aan Ada, dat hertog Otto van Gelder, omdat zij de oudste is, haar ten huwlijk heeft gevraagd voor zijn zoon Hendrik. Des te beter, denkt Ada, dan doe ik niemand verdriet door abdis te worden! *Ada te Dordrecht, bij het sterfbed van haar vader:* Hendrik en Aleid slapen te

Rijnsburg in het graf; de moeder wil voor haar eenig overgebleven kind het graafschap redden; terwijl de priesters nog liggen te bidden naast vaders lijk, wordt Ada getrouwd met graaf Lodewijk van Loon. *Ada op Texel:* van moeder en echtgenoot verlaten, is zij door haar oom gevangen genomen en zal naar Engeland gevoerd worden, nog geen maand gehuwd. *Ada aan het engelsche Hof:* in den Tower van Londen leeft zij, omringd door al de personen uit Shakespeare's historiespel: den wreeden koning Jan, de heerschzuchtige koningin-moeder Eleanor, de hartstogtelijke lady Constance, Arthur van Bretagne, Hubert de Burgh. *Ada en Blondeau de Nesle:* de grijze schildknaap van Richard Leeuwenhart geeft haar les in de muziek. *Ada en Lodewijk:* de graaf van Loon komt zijne gemalin uit Engeland afhalen. *Lodewijks uiteinde:* door vergif waanzinnig geworden, weert de graaf zijne jonge vrouw uit de sterfkamer, valt de waarzegster Christine te voet, en belijdt haar zijne zonden. *Ada op den burgt:* Lodewijks kinderlooze weduwe zit bij het venster van haar kasteel in Luikerland; haar hart ondervraagt het lot, en vindt geen antwoord; speelbal der staatszucht geworden, wenscht zij de dagen harer jeugd terug, toen zij met zuster Aleid te Rijnsburg in den tuin speelde.

Over de Van Eycken sprekend heb ik Jan van Beijeren herdacht, die, prinsbisschop van Luik, op soortgelijke wijze in de lotgevallen van gravin Jakoba greep, als graaf Willem, twee honderd jaren te voren, in die van gravin Ada gedaan had. Van die oudste tijden is in het tegenwoordig Luik niets meer te zien, de oudste kerkgebouwen uitgezonderd. De plundering, aan welke Karel de Stoute in 1468 de stad prijsgaf, heeft de middeneeuwsche overblijfselen als weggevaagd. Het prinsbisschoppelijk paleis werd eerst in 1508 aangevangen, in 1540 voltooid. Ook hier zijn de Belgen in de laatste jaren krachtig aan het restaureren gegaan. Thans paleis van Justitie, vormt de voormalige residentie der luiksche kerkvorsten een der schoonste gedenkteekenen van het land.

In zijne studie over Andries Bourlette laat Bakhuizen van den Brink ons een blik werpen in de luiksche geschiedenis van 1568. Men staat daar in het hart van Willem van Oranje's eersten

grooten strijd met Alva. Luik, hoewel onafhankelijk van Spanje, schaart zich aan Alva's zijde. De instellingen des lands gedogen niet, dat het beginsel der hervorming toegelaten worde. Het aan te nemen zou tot zelfontbinding leiden. Bisschop van Groesbeek beschouwt den prins van Oranje als een persoonlijk vijand van zijn gezag. Elk Luikenaar, die het met den prins houdt, maakt in zijne oogen zich aan landverraad schuldig. Van daar het tragische in Bourlette's lotgevallen. Als Luikenaar, die Luik aan den prins van Oranje wilde overleveren, verdiende Bourlette te sterven; gelijk de prins, zou men zeggen, die zulke werktuigen bezigde, niet verdiende te overwinnen. Maar Bourlette's denkwijze was niet een dier stelsels, welke het van den menschelijken wil afhangt, los te laten of vast te blijven houden. Vrijdenker der 16de eeuw, behoorde hij tot een geslacht van buitengewone mannen, in wier schatting de algemeene zaak vóór het vaderland ging. Hij scheen zich zelven toe, aan eene hoogere wet te gehoorzamen, toen hij de belangen van zijn wettigen meester verried. Telkens als in de geschiedenis tijdperken van algemeene spanning voorkomen, herhaalt zich dit verschijnsel. Elke revolutionaire eeuw ziet onschuldig bloed vloeijen. En altijd is dit bloed van het edelste. Dat Bourlette door zijne afkomst, zijne opvoeding, zijne ambten, aanspraak had op eene eervolle plaats onder de aanzienlijken in Zuid-Nederland, was tevens eene der redenen waarom hij opgehangen werd.

Een der onmiddellijke voorgangers van Gerard van Groesbeek was het, Erard van der Marck, die het paleis van 1540 liet bouwen, welks aanblik, in overeenstemming met het tijdvak, het karakter eener gothiek vertoont, welke slechts op de gelegenheid wacht renaissance te worden. De muren zijn van metselwerk: rood, afgezet met arduinsteen. De kroon van het gebouw wordt door het binnenplein gespannen, waar zestig kolommen de vier zijden van een op den grond rustenden zuilengang dragen. De bogen zijn wijd, in moorschen trant. Moorsch zijn ook de versierselen der kolommen. Als maker van dit fantastisch beeldhouwwerk — bloemen, bladen, en figuren, tot kapitelen verbonden — wordt een Luikenaar genoemd, François Borset.

Ofschoon Luik geen eigen hoofdstuk in de geschiedenis der

zuidnederlandsche kunst vult, heeft het in bisschop Van der Marck een uitnemend voorstander bezeten. Aan hem dankt de stad haar schoon paleis. Door hem ook zou zij, had de dood zijne plannen niet verijdeld, onder het bestuur van Lambert Lombard eene blijvende kunstakademie hebben zien ontstaan.

Van Mander, die nooit de gelegenheid verzuimt zijn stijl met mythologische beelden te versieren, zegt van Lambert Lombard dat hij »een kloek en verstandig meester was in de kunsten van »schilderen, metselrijen, en perspectieven"; niet alleen »weerdig »te gedenken om zijn uitnemendheid in de kunst", maar ook »omdat hij is geweest, *gelijk als verteld wordt van Chiron*, een »meester of voedsterheer der helden, of dat hij zulke voedsterlin»gen of zuigkinderen heeft opgebragt, als daar zijn geweest »Frans Floris, Willem Keye, Hubrecht Goltzius, en meer anderen, »die naamwaardig zijn, en hem zijn gerucht eerlijk vermeerderen." Werkelijk kwam Lambert Lombard, nadat bisschop Van der Marck hem in de gelegenheid had gesteld Holland, Duitschland, Frankrijk en Italie te bezoeken, zich in zijne geboorteplaats nederzetten, en opende hij daar eene school, waaruit onderscheiden voorname meesters voortgekomen zijn. De bisschop echter leefde toen niet meer. Lombard zelf stierf twee jaren vóór het uitbreken der oneenigheden, die Bourlette op het schavot bragten.

In het portaal der Jakobskerk te Luik, in 1558 uitgevoerd, leeft de herinnering van Lombard's talent. In de nabijheid bouwde hij voor een vermogend partikulier een woonhuis, verdwenen in 1829. Beiden vielen zoozeer in den smaak der tijdgenooten, dat dezen het bejammerden de bisschoppelijke stede toen reeds voltooid te zien. Zij vonden het paleis te gothisch. Lombard, zeiden zij, had uit Italie andere en betere modellen medegebragt. Van Mander maakt zich tot echo dier gevoelens, wanneer hij zegt: »Lambert Lombardus heeft ook Italie en Room bezocht, van waar »hij niet ijdel noch ledig weder is gekeerd, maar is daar, *in »zijnen bergigen hoek lands van Luik*, een vader van onze »kunst geworden, die de rouwe en plompe barbarische wijze weg»genomen, en de regte schoone antieksche in de plaats opgerigt »en te voorschijn gebragt heeft.

Ons schoonheidsgevoel maakt die onderscheiding niet. Wij be-

wonderen én het portaal der Jakobskerk, én het paleis. Alleen zien wij op nieuw uit dit voorbeeld hoe krachtig in die dagen, te midden van godsdienst- en burger-oorlogen, de kunst bloeide. Pas heeft de eene bouwstijl een blijvend gedenkteeken voltooid, of onder den invloed van nieuwe denkbeelden wordt op nieuwe vormen gepeinsd, nog volmaakter dan de vorige. Mogelijk ook beoordeelen wij het tragische der toenmalige tijden te zeer naar ons zelven, en zouden wij de daarmede zamengegane belangstelling in de kunsten natuurlijker vinden, zoo wij ons gemakkelijker in den toestand van een vroeger geslacht wisten te verplaatsen. De Luikenaren van 1568 hebben het uiteinde van Andries Bourlette, daar houd ik het voor, minder deerniswaardig gevonden dan wij. Pijnbank en galg waren toen zulke schrikbeelden nog niet. Men kwam om in een politieken orkaan, gelijk thans bij eene spoorwegramp of eene schipbreuk. Een man als Lambert Lombard, een wijsgeer, een dichter, een kunstenaar, naijverig op zijne vrijheid, geen hoveling, geen oogendienaar, vlijtig en onbaatzuchtig, goed echtgenoot en goed vader; zulk een man heeft in dezelfde stad, denzelfden tijd, rustig zijn werk verrigt. schilderend, huizen en kerken bouwend, ontwerpen afleverend, leerlingen vormend, alsof er noch hertog van Alva, noch prins van Oranje in de wereld ware.

Een soortgelijke type is ook Hans Vredeman, bijgenaamd De Vries. Ofschoon twintig jaren later geboren en veel ouder geworden, noem ik hem in één adem met Lombard. Beiden zijn schilders geweest die oog hadden voor architektuur, en aan hunne italiaansche herinneringen eene onuitputtelijke bezieling ontleenden. Een gedichtje van De Vries werd reeds door mij aangehaald. Ten spijt van de ongunst der tijden werkt hij, reizend en trekkend, gedurende veertig jaren aan een boek over de bouwkunst. Geheele bundels plaatwerken, betrekking hebbend op zijn vak, worden tusschentijds door hem uitgegeven. Zijn vader is artillerist geweest te Leeuwarden, onder een generaal van Karel V. Die generaal wordt een beschermer. Hans gaat leeren schilderen te Antwerpen, waar hij triomfbogen helpt oprigten voor Filips II. Een zoon van zijn generaal ziet zich tot bisschop van Utrecht verheffen: dit lokt Hans naar het Sticht. Hij bekomt aanbevelin-

gen voor den graaf van Mansfeld, voor den kardinaal Granvelle, en keert daarmede naar Antwerpen en Brussel terug. Nu ontwaakt in hem een talent voor »metselrijen", hetwelk hem eerlang in geheel Europa vermaard zal maken De prins van Oranje wordt dupe van een perspektief, door De Vries, in de woning van een vermogend partikulier te Antwerpen, geschilderd op een blinden muur. Wanneer de hertog van Alva het te bont begint te maken, gaat de kunstenaar een paar jaren te Aken wonen, een jaar te Luik. Weder te Brussel gekomen, schildert hij voor den tresorier Aert Molckeman een zomerhuis in perspektief, met eene kwanswijs openstaande deur. Het werk is zoo goed uitgevoerd, dat wanneer Pieter Breugel, bij afwezigheid van De Vries, het komt bezigtigen, hij de penseelen grijpt en om den hoek der deur een vlaamschen boer schildert, met eene vlaamsche boerin in de kluiven. De geheele stad lacht. Na de inneming door Parma neemt meester Hans den wandelstaf weder op. Hij komt te Brunswijk, te Frankfort, te Hamburg, te Dantzig, bij den keizer te Praag, waar hij een zijner zonen aan het werk vindt. Overal schildert hij perspektieven, verfraait woningen, dekoreert paleizen, teekent modellen voor schoone meubelen, wordt de uitvinder van den artistieken comfort. Intusschen zijn zijne jaren geklommen, en komt hij zich te Amsterdam nederzetten. Aan de opregtheid van zijn overgaan tot de gereformeerde religie valt niet te twijfelen; maar de kern van zijn wezen vindt men er niet door aangedaan. Heeft hij eene vergeefsche reis naar Den Haag ondernomen, in de hoop dat prins Maurits hem een leerstoel te Leiden bezorgen zal, hij keert naar Hamburg terug en gaat voort, werken over de bouwkunst te schrijven. Zoo teregt heeft hij gevoeld, een kunstenaar van den echten stempel te zijn en eene toekomst te hebben, dat in 1877 te Brussel de werken van Hans de Vries en zijn zoon, door de fotografie gereproduceerd, als kostbare overblijfselen uit een tijdvak van smaak en opgewekten schoonheidszin, op nieuw het licht hebben gezien.

Gedurende de tweede helft der 17de eeuw heeft Luik één schilder van naam voortgebragt. Doch Gerard Lairesse is op zoo jeugdigen leeftijd zich te Amsterdam gaan nederzetten, dat hij meer aan Holland dan aan Belgie behoort; gelijk zijn talent hem

meer onder de Franschen (Poussin, Lebrun, Lesueur) dan onder de Vlamingen doet tellen. In de kathedraal te Luik wordt zijn aandenken door eene *Hemelvaart van Maria*, in het stadsmuzeum door eene *Hellevaart van Orfeus* en door een *Gelasterden Apelles* bewaard.

Het tegenwoordig Luik is eene stad met meer dan 100,000 inwoners, schilderachtig aan de zamenvloeijing van Maas en Ourthe gelegen. Evenals Antwerpen en Brussel, doet men haar eene groote uitbreidingskuur ondergaan. Haar Square d'Avroy is het schoonste van Belgie. Haar schouwburg gelijkt een paleis. Een standbeeld van Grétry, vóór het theater geplaatst, schijnt aan te duiden dat de luiksche hartstogten van middeneeuwen en renaissancetijd, onder den invloed van zachter zeden, tot bedaren gekomen zijn. Evenals Gent, bezit Luik eene universiteit. In de plaats der hollandsche hoogleeraren van weleer, belast met het onderwijzen hunner moedertaal aan eene jongelingschap welke hen niet verstaan kon, zijn franschsprekende Belgen gekomen. Nu en dan wordt een goed hollandsch boek door dezen in het fransch vertaald. Een Luikenaar der 16de eeuw zou moeite hebben, in de bewoners der ordelijke, bloeijende, hedendaagsche stad, zijne nazaten te herkennen. Nogtans bestaat er geen ander verschil, dan dat de spreekwoordelijke energie der Walen een nieuwen uitweg gevonden heeft. De wapensmeden der burgeroorlogen veranderden in geweermakers en geschutgieters voor de europesche markt. De huursoldaten werden mijnwerkers, en wonnen bij den ruil. Onder den rook van Luik heeft zich te Seraing eene nieuwe stad gevormd, waar het ijzer, het staal, en de kolen vuurs, in plaats van den medemensch te verdelgen, de rijkdomverschaffende nijverheid aan gewrichten en scharnieren helpen. »Approchez!" heet het in Potvin's *Belgique:*

Approchez! Le sol est de braise!
Quel est ce lointain ouragan?
Feu central, est-ce ta fournaise?
Quelle révolte agite un peuple, dans ce camp?
Est-ce un nouveau quatre-vingt-treize?
Entrez! — On recule, ébloui!
Brasier d'enfer! bruit inouï!

Les forges, les soufflets aux gigantesques ailes,
Les rafales de vents, *les trombes d'étincelles*,
Les torrents de fumée et les langues de feu,
Les marteaux cadencés, les balanciers en jeu,
Le waggon qui vole et passe,
La grue et le moulin, les railways, les canaux,
Le laminoir, le gaz, la scie et les fourneaux,
Tout grince, siffle, menace,
Gronde, foudroie et retentit,
Dévore le temps et l'espace,
Va, vient, court, vole, bondit!
On dirait, sous le feu que la tempête chasse,
Une ville qui s'engloutit.

Van het terras der kazerne Saint-Laurent heeft de reiziger een schoon uitzigt. Aan zijne voeten de stad, met de vele menschen, de vele wateren, de vele bruggen, de vele kerken. Aan den horizont, de bedrijvige vallei, van drie rivieren doorsneden. Ginds het gebergte. »Dahin! Dahin!"

Er is een Spa van den tegenwoordigen tijd; een van alle tijden; en een der 18de eeuw, toen Luik nog niet aan Belgie behoorde. Dit laatste Spa leeft alleen voort in de boeken onzer grootvaders en overgrootvaders. De prins De Ligne heeft er een tafereel van opgehangen, dat menigeen van het bezoeken eener badplaats genezen zou, zoo men badplaatsen enkel bezocht ter wille van speelbanken, koncerten, toiletten, en bals. Laat ons aannemen dat het tooneel in den zomer van 1780 valt. De wateren van Pouhon en Géronstère hebben sedert geen verandering ondergaan. Mogelijk is ook de groote Redoute-zaal nog dezelfde als toen:

»J'arrive dans une grande salle où je vois des manchots faire »les beaux bras, des boiteux faire la belle jambe; des noms, des »titres et des visages ridicules; des animaux amphibies de l'Église »ou du monde sauter ou courir une colonne anglaise; des milords »hypocondres se promener tristement; des filles de Paris entrer »avec de grands éclats de rire, pour qu'on les croie aimables ou »à leur aise, mais espérant par là le devenir; des jeunes gens »de tous les pays, se croyant et faisant les Anglais, parlant les »dents serrées et mis en palefreniers, cheveux ronds, noirs et »crasseux, et deux barbes de juif qui enferment de sales oreilles;

»des évêques français, avec leurs nièces; un accoucheur, avec »l'ordre de Saint-Michel; un dentiste, avec celui de l'Éperon; »des maîtres à danser ou à chanter, avec l'uniforme de major »russe; des Italiens avec celui de colonel au service de Pologne, »promenant de jeunes ours de ce pays-là; des Hollandais cher»chant dans les gazettes les cours du change; trente soi-disant »chevaliers de Malte; des cordons de toutes couleurs, de droite »et de gauche et à la boutonnière; des plaques de toutes les »formes, grandeurs, et des deux côtés; cinquante chevaliers de »Saint-Louis; de vieilles duchesses revenant de la promenade, avec »un grand bâton à la Vendôme et trois doigts de blanc et de »rouge; des visages atroces et soupçonneux au milieu d'une »montagne de ducats, dévorant tous ceux qu'on mettait en trem»blant sur un grand tapis vert; un ou deux Électeurs habillés en »chasseurs, petit galon d'or et couteau de chasse; quelques prin»ces incognito, qui ne feraient pas plus d'effet sous leur vrai »nom; quelques vieux généraux et officiers, retirés pour des bles»sures qu'ils n'ont jamais eues; quelques princesses russes, avec »leurs médecins; et palatines ou castellanes, avec leur jeune »aumônier; des Américains; des bourgmestres de tous les envi»rons; des échappés de toutes les prisons de l'Europe; des char»latans de tous les genres; des avanturiers de toutes les espèces; »des abbés de tous les pays; quelques pauvres prêtres hibernois, »précepteurs de jeunes Liégeois; quelques archevêques anglais, »avec leurs femmes; vingt malades qui dansent comme des per»dus pour leur santé; quarante amants, ou qui font semblant de »l'être, suant et s'agitant; et soixante valseuses, avec plus ou »moins de beauté et d'innocence, d'adresse et de coquetterie, de »modestie et de volupté.

»Tout cela s'appelait un déjeuner dansant. Le bruit, le bour»donnement des conversations, le tapage de la musique, la mono»tonie enivrante de la valse, le passage et repassage des oisifs, »les blasphèmes des joueurs, les sanglots des joueuses, et la las»situde de cette lanterne magique, me firent sortir de la salle. »Dans l'instant, je suis culbuté par une course anglaise sur un »mauvais pavé; je me ramasse; j'évite de l'être par une vingtaine »de polissons, grands et petits seigneurs, au galop sur de petits

»chevaux qu'on appelle des escalins. Je m'assieds. et je vois »quelques buveurs d'eau compter régulièrement leurs verres et »leurs pas, et s'applaudir, cependant un peu tristement, des pro- »grès de leur estomac. Quelques femmes viennent les joindre; »j'écoute. — Les eaux vous passent-elles, madame? dit un vieux »président. — Oui, monsieur, depuis hier, répond celle-là. — »Votre Excellence commence-t-elle à digérer? dit-elle à un ministre »d'une cour ecclésiastique. — J'aurai l'honneur de répondre à »Votre Excellence, dit celui-ci, que je transpire depuis huit heu- »res du soir jusqu'à dix, et que je sue tout à fait depuis dix »jusqu'à minuit; et si je n'avais pas tant d'affaires pour Mon- »seigneur, je me trouverais bien tout à fait de ma cure. — Un »Français fait le gentil sur le mot de cure, et lui dit: Je vous »croyais au moins vicaire-général. — *Goddam!* vos *Géronstères* »et vos *Pouhon*..., dit un lord. — Comment, mes poumons? re- »prend un demi-sourd — Je ne dis pas cela, répond le très- »honorable membre: j'ai quitté ici tous les bills de mon pays, »qui mettaient ma bile en mouvement, pour ne plus entendre »parler de notre infernale et mercantile politique; et au lieu »d'eau, je bois du punch comme un diable; buvez tous au moins »du clairet comme moi. Nous étions hier dix ou douze Anglais »bien ivres; nous nous portons tous à merveille aujourd'hui.

»Si j'étais venu à Spa par curiosité," eindigt het verhaal dezer maskerade, »j'en aurais eu déjà assez; car, dans une demi-heure, »je l'avais connu, et toute l'Europe, et presque l'Amérique aussi; »il n'y a pas de meilleur observatoire que les bains et les eaux. »Mais comme les observations ne guérissent pas les coups de »sabre, je me proposai de m'y arrêter; et, pour reposer mes »yeux et mes oreilles, je pris le chemin des montagnes."

De prins De Ligne heeft niet kunnen voorzien dat de loop der gebeurtenissen eenmaal een belgisch schrijver van hem maken en, tot kenschetsing van belgische toestanden, een volgend geslacht bladzijden uit zijne werken aanhalen zou. Hetzelfde weener kongres, welks gemagtigden den tachtigjarige ten grave droegen, gaf Belgie aan Nederland. De oostenrijksche maarschalk vermaakte zijne handschriften aan een oostenrijksch regiment. Geest te hebben en fransch te schrijven als een Franschman, zou men zeggen,

is de eerzucht geweest, die, na den militairen roem in de gelederen der tegen Frankrijk verbondenen, hem het naast aan het hart gelegen heeft.

Echter weet ik niet of, zoo dat hart niet aan den geboortegrond was blijven hangen, de bevallige hoofdstukken van *Coup d'œil sur Belœil* zouden ontstaan zijn, waarin de prins het belgisch landgoed zijner vaderen beschrijft. Nog in zijn genezing vragen aan de bergen van Luik, vindt men den zoon van Henegouwen terug. De erfgenaam van Belœil was de natuurlijke badgast van Spa.

Belgie telt enkele van die geslachten (de Ligne's, de Arenbergen, de Chimay's), wier uitgebreide bezittingen, bij oudadellijke afkomst, hen met een zuiver maatschappelijk, doch overgeërfd vorstelijk gezag bekleeden. Hunne staatkundige voorregten hebben sedert de omwenteling van 1789 opgehouden. Die van 1830 voltooide de ineensmelting der overblijfselen eener vroegere zamenleving met de tegenwoordige. Een eigenaardig verschijnsel is het, — een bewijs tevens dat de letteren in waarheid eene republiek vormen, — uit dien hoogsten aristokratischen kring één naam naar voren te zien komen, wiens beste aanbeveling bij de nakomelingschap is, gedragen te zijn door een schrijver. Een groot aantal personen zullen Charles de Ligne zijn titel en zijn landgoed benijd; een grooter aantal, eene militaire carrière hebben willen vervullen, zoo schitterend als de zijne. Echter heeft noch Belœil, noch zelfs zijn degen, hem zoo beroemd gemaakt als zijne pen. De hedendaagsche Belgen handelen verstandig, wanneer zij in naam van hun land dezen prins zich toeëigenen. Sedert zijzelven altegader fransch spreken en schrijven, is elke reden, hem als een vreemdeling te beschouwen, vervallen. Eene gaping in de geschiedenis hunner beschaving wordt op waardige wijze door hem aangevuld. Zijn vernuft is het buitengewoonste, wat te hunnent de 18de eeuw heeft voortgebragt.

Nu ik te Spa en met mijne gedachten in die eeuw verwijl, herdenk ik met welgevallen het eerste deel van Bruno Daalberg's *Overijsselsche Predikantsdochter*. De roman begint te spelen in den zwolschen Achterhoek. De tijd is die van den Zevenjarigen Oorlog, natijd van het ancien-régime in Europa. Tooneel: de

heerlijkheid Tonningen, erfgoed van den graaf van Mathenesse. Er staat te Tonningen een predikant, Ds. Lange, dien de onopgevoede graaf, wanneer hij op zijn praatstoel zit, aanduidt als »mijn spurriepaap". De predikant, als uit dien bijnaam blijkt, is arm aan wereldsche goederen, afhankelijk van den heer der plaats, maar bezit eene lieve dochter. Ook de graaf is met eene lieve dochter gezegend. Henriette van Mathenesse en Caroline Lange zijn vriendinnen. Een oom en majoor, te Maastricht in garnizoen, vraagt Caroline te logeren. Ds. Lange gunt zijn kind van harte dit uitstapje; de bruin echter kan het niet trekken. De graaf, een mengsel van goedhartigheid en heerschzucht, raadt de verlegenheid van zijn vazal, verstrekt reispenningen, en Caroline komt te Maastricht. Maar zij blijft er niet lang. Oom en tante koopen het aanvallig nichtje een aanvallig toilet, en nemen haar mede naar Spa.

Sommige trekken van het leven in de toenmalige badplaats, hier door het verhaal gevlochten, hebben karakter. Ik herinner mij eene redetwist tusschen twee oude heeren in de Redoute-zaal, 's avonds, nadat 's middags een jong Hollander, in een moorddadig tweegevecht, een landgenoot en medeminnaar op zijne kamer overhoop gestoken heeft. Van het eerste tot het laatste woord is de vertelling in Bruno Daalberg's eigen stijl gekleed:

»Monsieur Le Mire, bron-medicus van Spa, ridder van ik weet »niet welke orde, en daarbij geheimraad van den luikschen prins- »bisschop, was van een ieder bemind, wijl hij een ieder weldeed; »en zoo hij, gelijk men voorgaf, het gebrek had, van zich met »alles te willen bemoeijen, de goede bemoei-al, gelijk hij ge- »noemd werd, was zoo algemeen geëerbiedigd als bemind, daar »hij zich nooit bemoeide dan om wel te doen en zijne medemen- »schen te helpen.

»Dat er een jong officier met een ander jong heer geduëlleerd, »en de eerste deze aanhoudende zotheid des beschaafden christen- »doms met den dood betaald had; wist men door heel Spa bijna »zoo ras, als dat milord Loderdale, dienzelfden avond, vijftien »duizend guinjes aan den markies d'Abruzzo — die voor een »zeer handig speler doorging! — verloren had; en het maakte »ongeveer denzelfden indruk. Met dit onderscheid evenwel, dat

»andere, ook zeer schrandere en handige spelers, daarbij uitrekenden dat, als graaf Loderdale vijftien duizend guinjes op één »avond verliezen *kon*, hij er naastdenkelijk nog meer te ver»liezen had; en hiervan was de comparatieve slotsom, dat er »veel bij milord, en bij den dooden Hollander volstrekt niets te »halen was.

»Daar men er echter welstaanshalve een woordje over zeggen »moest, en dit te meer, daar er jonge dames in het gezelschap »waren, die nog gisteren avond met hem gedanst, en eenige »douairières, die van achter den waaijer, voorzigtiglijk met kleine »zoldervenstertjes voorzien, de schoonheid zijner beenen beloerd »hadden, — was het natuurlijk dat men zich, ten haren believe, »eens *en détail* informeerde, hoe en op welke wijze hij gekwetst »was? waar de degen in- en waar die uitgegaan was? en of hij »aanstonds doodgevallen, of nog eenige oogenblikken was blijven »leven?

»Een man van aanzien, wiens zwak het was, niet te willen »weten dat hij voorheen een zeer onaanzienlijk barbier was ge»weest, en die daarom *een stuk van zijn laatband door zijn* »*knoopsgat getrokken had*, zich voor een Chevalier de Saint-Louis »uitventte, en thans inderdaad bijna voor een achtbaar man door»ging, — een man, die veelal het hoogste woord op de Redoute»zaal voerde, wanneer hij eerst met zijn langen uilsneus rondge»snuffeld had, of er ook iemand van zijne antagonisten of zijne »al te gemeenzame oude vrienden aanwezig was, — want van »oude kennissen houdt die soort van heeren zoomin als van anta»gonisten, — deze fatsoenlijke man nu, met zijn langen neus, »had zoodra niet vernomen, waarover de kwestie liep, of hij moest »er het zijne van zeggen.

»Hij sprak pertinent van het duël, van de reden, van de plaats, »van de wapenen, van de wond; hij toonde aan, dat de man »niet alleen hardsteken dood *was*, maar ook dat hij hardsteken »dood zijn *moest*, volgens alle de regelen van de kunst: wijl toch »eene wond, zeide hij, daar ter plaatse waar *hij* gewond was, »even zoo goed als de slag van de bijl op het dubbel wervelkol»letje van den os, als het doorsnijden van den staart in den »snoek, en het treffen van de longpezen in het varken, een ge-

»wissen dood ten gevolge had; — bij welke gelegenheid de »man van aanzien een aantal campagnes, veldslagen, rencon»tres, enz., aanhaalde, waarin hij zulke dingen altoos zóó en »nooit anders had zien gebeuren, en die, zeide zijn Edele, allen »zooveel. . .

»— Als volstrekt *niets* bewijzen, met uw verlof gezegd! viel »hem de bron-medicus in de rede, het grijze driekante hoedje, »argumenterender wijze, hem beleefdelijk tegen den punt van zijn »neus aanhoudende. — Het onmisbaar bewijs van iemands dood »is nooit zijne wond, maar — zijn dood. En al hadt gij de on»dervinding van een veldmaarschalk *of van een veldbarbier*, gij »zoudt mij van het tegendeel zoo min kunnen overtuigen, als de »komkommerachtige plooi, welke gij aan uwen neus geeft om »er verachting mede uit te drukken, één oogenblik in staat zoude »zijn om *mij* te imposeren.

»— Daarom ook, — zei de ander, — *naaijen zij hem thans »in een zak;* en nog vóór de zon opkomt, is de levendige doode »man begraven."

Bladzijden, die aan de teekeningen van Kornelis Troost herinneren, komen bij Bruno Daalberg herhaaldelijk voor Sommige zijden van de fysionomie der 18de eeuw zijn als in eene camera-obscura door hem opgevangen. Te Spa, kan ik mij voorstellen, gevoelde zijne verbeelding zich tehuis. Figuren als de chevalier-d industrie Saint-Léger, zijn met liefde geschetst. Reisheugenissen uit de jongelingsjaren moeten den schrijver bij het zamenstellen van zijn roman ten dienst gestaan hebben. Het was zijn laatste boek, verschenen in 1817, bijna zijn sterfjaar:

»In Spa bevond zich de heer Saint-Léger dadelijk in zijn ele»ment: want onaangezien zijn incognito, was hij naauwlijks vier»entwintig uren *in loco*, of hij was reeds omstuwd van een ge»heelen hoop kennissen en goede vrienden, die allen in hun »uiterlijk het kenmerk droegen, tot welke soort van edele bron»gasten zij behoorden. Markiezen, wier gewaad eerder oudheid »van hun geslacht, voor zoo ver die in evenredigheid met armoede »staat, dan derzelver tegenwoordigen luister aanduidde. Militai»ren, wien men het op het oog kon aanzien, dat geen monarch »zich het verlaten hunner dienst, in zoo verre die vrijwillig ge-

»weest ware, te berouwen had, en die hun tegenwoordig tracte»ment van geen andere leening dan die der biljard- of pharo»tafel schenen af te wachten. Vicomtesses bovendien, welke, »behalve andere aanlokkelijke hoedanigheden, in de beste verstand»houding met opgemelde heeren stonden, en bij het openbare spel »derzelven, door het uitstallen harer bekoorlijkheden, het bedekt »en daarom nog gevaarlijker spel der heeren schenen te begun»stigen."

De ongezochte overeenstemming dezer trekken met de schets van den prins De Ligne, is een waarborg van getrouwheid. Welk eene wereld, die naar het leven aldus geteekend kon worden! Echter moet men niet meenen dat de stof voor andere tafereelen ontbrak. Te midden dezer valsche spelers en hunne courtisanes, dezer karikaturen en aangekleede paskwillen, dezer uit alle oorden van Europa bijeengeraapte zamenleving van één dag, ging het gevoel zijn gang. De *Nouvelle Héloïse* werd te Spa zoo goed in praktijk gebragt, als *Gil-Blas*. Bruno Daalberg in persoon wordt week, wanneer hij de gewaarwordingen van een jongeling beschrijft, die niemand anders dan de eigen zoon van den graaf Van Mathenesse is, pas uit Parijs teruggekeerd, en bestemd te Spa onwetend in aanraking te komen met de schoone overijsselsche predikantsdochter. De natuurpoëzie der eeuw, arm in arm met eene opvatting der liefde, gelijk onze leeftijd bijna niet meer begrijpen kan, zweeft uit dien kleinen episode u te gemoet. Ik verkort:

»Jonker Maurits, die begreep dat het niet is om alleen te zijn »dat men naar Spa gaat en er handen vol geld verteert, zocht »de weinige dagen, die hij voorhad aldaar nog door te brengen, »zich met het aangename der ligging en der environs te verma»ken; en daar men onzen wandelaar bovenal de hut van Annette »en Lubin had aangeprezen, besloot hij, deze in oogenschouw te »gaan nemen.

»De hut van Annette en Lubin, in een der liefelijkste schuil»hoeken van de afgelegenste heuvels, was een verblijf, naar men »wil, door de tedere weldadigheid eener aanzienlijke lady, voor »een arm, jong, en beminlijk paar, dat zij uit de elende getogen »had, gesticht en rijkelijk begiftigd. Langen tijd doorbragt het

»zedig en altoos minnenswaardig huisgezin aldaar in schuldelooze »ingetogenheid. Elk gevoelig hart, 't welk deze streken bezocht, »maakte eene sentimentele pelgrimaadje naar het verblijf der eer»lijke jongelieden. Hier rustte men vrolijk uit: hier werd het »vreemd gezelschap met melk en vruchten opgewacht: en de »milddadige vereering der talrijke bezoekers vermeerderde het onbe»krompen bestaan."

De namen dezer jonge Luikenaren waren ontleend aan het tooneelstukje *Annette et Lubin*, toegeschreven aan Marie Favart, Maurits van Saksen's slagtoffer. In 1762 door haar voor het eerst te Parijs gezongen en gespeeld, maakte het in geheel Europa een verklaarbaren opgang. De hersenschim der privatieve onschuld van het landelijke, het aan den natuurstaat grenzende, wordt er in geschilderd met de frischheid van een pas ontloken genre, nog niet door navolging verlept, nog niet door van hand tot hand gaan beduimeld. De geheele kleine komedie ademt van het begin tot het einde de denk- en gevoelswijze, waaraan Rousseau voor langer dan eene halve eeuw het burgerschapsregt verzekeren zou. Het volgend recitatief is van beter faktuur, dan in vele andere libretto's van dien en van later tijd aangetroffen wordt:

ANNETTE.

Toutes ces maisons magnifiques
Qu'à la Ville on trouve partout,
Ne valent pas nos toits rustiques.
Ces feuillages nouveaux sont bien plus de mon goût,
Que ces planchers pleins de dorure
Où l'on ne voit le bonheur qu'en peinture.

LUBIN.

Les Grands ne sont heureux qu'en nous contrefaisant;
Chez eux, la plus riche tenture
Ne leur paraît un spectacle amusant
Qu'autant qu'elle rend bien nos champs, notre verdure,
Nos danses sous l'ormeau, nos travaux, nos loisirs:
Ils appellent cela, je crois, un paysage.

ANNETTE.

Ah! Lubin, nous devons bien aimer nos plaisirs,
Puisqu'il faut tant d'argent pour en avoir l'image.

LUBIN.

Pauvres gens! leur grandeur ne doit pas nous tenter:
Ils peignent nos plaisirs, au lieu de les goûter.

In die gevoelens stond ook de hollandsche gravin, welke in de laatste jaren der achttiende eeuw te Spa, de door Bruno Daalberg bedoelde hut van Annette en Lubin deed inrigten of herstellen:

»Mathenesse was in de gelukkige stemming, waarin een hart »zich bevindt, dat, weergekomen van de overtollige vermaken, »die het sedert eenigen tijd omringden, en warsch of in de on»mogelijkheid gesteld van dezelve langer te genieten, als 't ware »door verveling tot zichzelven terugkeert, en den zin voor een»voudiger genoegens, welken het sedert lang meende verloren te »hebben, bij zich ontbranden voelt. Op den schoonsten zomer»avond klimt hij langs de zwaarbelommerde lanen van het op dat »uur verlatene Pouhon, de zachthellende heuvels langzaam op, »die naar den gewenschten berg leiden. Elk oogenblik blijft hij »in verrukking staan, en beschouwt den oord rondom zich henen: »ziet eindelijk, zich omkeerend, *geheel Spa voor zijne voeten »liggen.* Hij klimt hooger; en daar de lust om een oogenblik »uit te rusten hem bekruipt, werpt hij zich op het gras neder. »De meer verheven schoonheden der natuur vertoonen zich nog »liefelijker voor zijn oog. Spa is van dien kant niet meer zigt»baar: Spa is thans vergeten: en reeds van verre aan 't afhan»gen eens heuvels, die den gindschen berg bekroont, *ziet hij de »gelukkige woning der onschuld...*

»Op het oogenblik dat hij door zulke verrukkingen zich voelt »weggevoerd, wordt hij door het onverwacht gillen van een kind »uit dezelve getrokken. Hij staat werktuigelijk op, en gaat eenige »schreden achterwaarts op het geluid aan. Daar ontwaart hij, »hoe een meisje van naauwlijks drie jaren, dat al spelende in »een der snelvlietende beekjes van den berg gevallen is, zich op »het oogenblik bevindt om door de rotsklompen, waarop het water »onstuimig aanloopt, verbrijzeld te worden. Hij ijlt het kind te »gemoet en wil het redden, toen de rotsklomp zelve onder zijne »voeten wegbreekt en hij achterover met denzelven in den stroom

»tuimelt. Het kind ware eene gewisse prooi des doods gewor-
»den, zoo niet Mathenesse, hoewel door den val bedwelmd en min
»of meer gekwetst, tijdig genoeg opgevlogen was om het wichtje,
»dat hem met den val des waters toegevoerd werd, nog in zijne
»armen op te vangen en wederom met haar op den grond neder
»te vallen.

»In deze ligging wordt het ouderenpaar, dat óók op den gil
»toegeschoten is, deszelfs eenig kind gewaar. Bevreesdheid en
»schrik schilderen zich op het vaderlijk gelaat: verbazing en wan-
»hoop op dat van de moeder. Zij ijlt de lieveling van haar hart
»te gemoet, neemt haar uit de armen van den jongeling, en be-
»sproeit haar met heete tranen. De man beurt den redder van
»zijn huiselijk geluk op, valt hem dankbaar om den hals: en de
»moeder, die haar kind wederom bezit en den pligt inziet, wel-
»ken deszelfs redding haar inboezemt, omarmt hem insgelijks met
»de teederste verrukking.

»Het was eene schoone vrouw; en onaangezien zijnen val, on-
»aangezien den verdubbelden eerbied, welken de moeder van een
»kind, 't welk hij zelf gered heeft, inboezemt, was hem de kus
»van zulk eene vrouw aangenaam. Deze was de zoete belooning
»van zijn edel bestaan!

»Doch wat wordt er van den parijschen petit-maître, van den
»zoo nieuwlings herschapen loshoofd, toen, in plaats van deze be-
»vallige moeder, eensklaps *eene jonge blonde schoonheid van*
»*achttien jaren*, en zooveel bevalliger nog dan de schoone moeder,
»*in tedere aandoening van een verwilderd gevoel, waarvan*
»*zij zelve zich geen reden weet te geven*, hem insgelijks in de
»armen valt? Thans weet hij niet, wat hem overkomt: thans is
»hij zichzelven niet meer bewust: zulk een gelaat zag hij voor
»dezen niet: zulk eene vrouw bood hem Parijs noch Versailles
»aan! En die schoonheid lag in *zijne* armen! omhelsde *hem*
»tederlijk! Hare tranen, tranen van het aanminnigst gevoel van
»dankbaarheid voor het redden van het leven harer vriendin,
»door het redden van deez' haar kind, rolden van hare wangen
»op de zijne!

»Leefde Mathenesse? droomde hij? sliep hij? of was hij inder-
»daad wakker? Neen, *hij* leefde: maar de schoone gezellin van

»de dankbare ouders leefde bijna niet meer, toen zij zich eens-»klaps in de armen van eenen vreemdeling bespeurde, waarin zij »zich, in een overijld oogenblik van aandoening, geworpen had! »Door dankbaar te willen zijn, had zij de welvoegelijkheid uit het »oog verloren. De schoone heeft dit bemerkt, maar het is te »laat. Zij bloost er over, *en verschuilt zich van schaamte in den »boezem van hare vriendin!*"

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

»MRS. CANDOUR. Well, I will never join in ridiculing a friend; »and so I constantly tell my cousin Ogle, and you all know what »pretensions she has to be critically on beauty.

»CRAB. Oh! to be sure! she has herself the oddest countenance »that ever was seen; 't is a collection of features from all the »different countries of the globe.

»SIR BENJAMIN. So she has indeed ... an Irish front...

»CRAB. Caledonian locks ...

»SIR BENJAMIN. Dutch nose ...

»CRAB. Austrian lips ...

»SIR BENJAMIN. Complexion of a Spaniard ...

»CRAB. And teeth *à la chinoise*.

»SIR BENJAMIN. In short, her face resembles a *table-d'hôte* at »Spa, where no two guests are of a nation."

Deze plaats uit de *School for Scandal* beslist omtrent het karakter, hetwelk in de 18de eeuw te Spa heeft bovengedreven. Ware het oord meest van al om zijn natuurschoon in trek geweest, de jonge Sheridan zou in 1777 met zijne satire minder succès behaald hebben. Men lachte, omdat hij een algemeenen indruk met één trek aanschouwelijk teruggaf. Niemand nam Spa ernstig op. Het gezondheids-etablissement verdween achter het landschap; het landschap achter de internationale table-d'hôte.

Czaar Peter's ingenomenheid werd door de mode als voorwendsel aangegrepen. De onzijdigheid van het grondgebied deed het overige. Belgie had van geluk mogen spreken, zoo binnen zijne landpalen door de mogendheden nooit bloediger veldslagen geleverd waren, dan Spa's Vanity Fair en Spa's groene speeltafel aanschouwden!

Heden ten dage trekt enkel het landschap aan. Niet alleen de speelbank is verdwenen; ook de officiële patientenwereld, lijkt het wel. Spa is een groot park geworden, volgebouwd met kleine villa's, voor kleine fortuinen. Nergens in Belgie is door de belgische architekten sterker gefantaseerd. De bouwstijlen struikelen er over elkander, gelijk in de potpouri's van Spa's koncerten, de aria's en de recitatieven uit één opera. Bekoorlijk is de plaats allermeest, wanneer men zich in het geval van personen met eene zwakke gezondheid denkt, die hier met hun gezin of hunne vrienden, de stad ontvlugt, een gedeelte van den zomer komen doorbrengen. De wandelingen zijn nog even fraai als in de dagen van Maurits van Mathenesse; de panorama's even verrukkelijk. Hoorde ik door niemand over de hut van Annette en Lubin spreken, in mijn geloof aan haar voormalig bestaan werd ik niet geschokt Den waterval van Coo vond ik charmant; en daar ik niet in de gelegenheid was een kind het leven te redden, moest ik tevreden zijn dat geen aanvallige jonge meisjes mij kwamen omhelzen.

Geheel de Amblève-vallei, waaruit de bergen van Spa zich verheffen, is een vermaak der oogen. Mij heugt van een onnaspeurlijk klein spoorweg-station, Trois-Ponts, een half uur voorbij den waterval. Het was daar buitengewoon eenzaam en vredig. De stationschef verkocht mij een geschreven plaatskaartje voor Luik: gedrukte waren niet voorhanden. Zijn personeel vermaakte zich met kegelen, in afwachting dat de trein zou aankomen. De huiselijkheid zelve, te midden van het gebergte, met de ruischende Amblève aan onzen voet.

Dit land is niet gemaakt om met lokomotieven doorgevlogen, maar in alle rigtingen langzaam rondgewandeld te worden. De streek in het algemeen, bedoel ik. Door de mannen der geologie zijn in deze omgeving belangrijke ontdekkingen gedaan. De mensch der 19de eeuw wandelt er over de schedels van een voorhisto-

risch troglodytengeslacht; over holen, eenmaal door leeuwen, beeren, en hyëna's bewoond. Rhinocerossen en rendieren zijn hier inheemsch geweest, tegelijk met wilde ossen en wilde paarden. Nog zijn van het leven, hetwelk de mensch er leidde, in stookplaatsen op den bodem van spelonken, in wapenen en werktuigen van vuursteen, in grove versierselen van aardewerk, in overblijfselen van maaltijden bij grafsteden, de sporen voorhanden. Uitgestorven is het ras der Papoea's van het Noorden, hetwelk eenmaal in de landen van Namen en Luik den strijd om het bestaan met de dieren voerde; doch de bodem heeft de getuigenissen van hun aanzijn bewaard, en de wetenschap nummert hunne skeletten.

Spa was mijne voorlaatste pleisterplaats; Namen de laatste. Den waterval van Coo heb ik verdacht, tot bevordering van het schilderachtige, met de menschelijke kunstvaardigheid in overleg getreden te zijn. Omtrent de grot van Han kan ik getuigen dat zij in de natuur wortelt, en in haar alleen.

Het was zondag, en uit Mechelen, uit Leuven, uit Brussel, uit Luik, uit Landen, uit Tirlemont, uit Charleroi, uit Givet, uit Dinant, uit Namen zelf, van overal bragten de spoortreinen nieuwsgierigen naar het station Jemelle, aan de luxemburgsche baan, waar omnibussen gereed staan om naar Han-sur-Lesse te rijden.

De aanblik van het gezelschap, waarin ik tegen wil en dank mij opgenomen zag, was niet verheffend; en ik leerde bij deze gelegenheid de opmerking maken dat de belgische dichters en prozaschrijvers van den tegenwoordigen tijd welligt gelijk hebben, wanneer zij de belgische stedelingen van beiderlei geslacht bijna onveranderlijk afschilderen als eene onaangename soort van lieden. Hoe beminlijk zien de dorpenaren van Rosalie en Virginie Loveling, hoe terugstootend daarentegen hare Gentenaren er uit! Met welke onuitstaanbare wezens, te Brussel uitgebroed, brengt Caroline Gravière ons somwijlen in kennis! Bij Charles Potvin is het niet anders. Daar deze dichter mij toeschijnt, zijne hoofdstudie van de Walen, de Henegouwers, de Luxemburgers gemaakt te hebben, grijp ik de gelegenheid aan, zijne poëzie in verband te brengen met mijn omnibus-personeel

Wanneer Potvin op een voorjaarsavond de grot van Han uittreedt, dan trekt een landmeisje, eene dorpelinge, niet alleen zijne

aandacht, maar hij gelooft ook als van nature dat zij vriendelijk en onschuldig is. Haar zonnig beeld laat hij ineenvloeijen met het zonnig landschap. Zij is hem als eene openbaring van het liefelijke; nadat zoo even, bij het doorkruisen der onderaardsche gangen, sombere doodsgedachten hem vervuld hebben:

Un soleil printanier luit sur les toits de chaume,
Le genêt se colore et la sauge s'embaume,
Le vol de l'alouette est plein de joyeux chants,
Le bœuf dort, et voyez: une fille des champs,
Belle, descend vers nous; souple comme un arbuste,
Sous son sein ferme et rond se cambre un flanc robuste;
Elle marche au soleil et, sur son front doré,
Porte négligemment l'herbe cueillie au pré;
Ses bras nus arrondis encadrent sa figure,
Pommette rouge, œil noir, galbe vierge, âme pure;
Elle n'a pas seize ans; sur ce bouton de fleur
Le duvet de l'enfance a gardé sa fraîcheur;
De jeunes gars, montant un chariot qui passe,
La dévorent des yeux, s'enivrent de sa grâce.
La voici! Rougissante elle nous dit bonjour
Et passe, en fredonnant, coquette, un air d'amour.

Deze landelijke Jeanne echter, willen wij onderstellen, vindt meer smaak in Rob, een jongeling uit de stad, dan in de boerenknapen harer dagelijksche omgeving. Wat] gebeurt? Rob maakt haar het hof, Rob verleidt, Rob verlaat haar. Dit schijnt in Belgie eene natuurwet te zijn. De jonge stedelingen weten er niet van het ideale, van edelmoedigheid, van onafhankelijk volharden in de daden eener eerste liefde, al zou de wereld die veroordeelen. Is er bij uitzondering nog iets aan de zonen, de vaders dooven de rookende vlaswiek uit. De belgische stadsvader uit den middenstand, moet men gelooven, is naar ziel en ligchaam kruidenier:

Jeanne aima, Jeanne devint mère,
Mais, fille de bons villageois,
Son enfant n'aura point de père,
Car l'amant qui se désespère
Est un Monsieur, fils de bourgeois.
Jeanne est bien la plus noble fille;
Mais le rang! le nom! la famille!

La position! l'avenir!
Tout l'exige, il faut en finir.
Rob n'a point l'âme criminelle;
Son père vend sucre et canelle
A l'enseigne du *Veau doré;*
Ce serait sa honte suprême!
Marguiller, juré, décoré,
Il est reçu chez le roi même,
Il reçoit Monsieur le Curé!
Quand vient la moisson ou la glane,
Il laisse bien, chez son fermier,
Son fils, le premier, le dernier,
Chasser perdrix et paysanne;
Les jeunes gens, ces fanfarons,
Défieraient l'amour et la foudre:
Qu'aux moineaux ils jettent leur poudre!
Qu'ils jettent leur gourme aux tendrons!
Mais s'agit-il qu'on se marie,
Il veille à l'honneur de son nom;
S'amuser? bien! S'épouser? non!
Assez de paysannerie!
Le gars du reste était bien né;
A son père il n'eût pas donné
De semblables inquiétudes;
Il se tut. Instruit à grands frais,
Il voulait de gros intérêts
Du capital de ses études;
Et s'allier, en dérogeant,
A la fille d'un indigent,
Ce serait envers tant d'argent
De bien folles ingratitudes.

Potvin's dichtarbeid, wel is waar, is die van een volbloed demokraat der 19de eeuw, geneigd, ten koste van den derden stand, de deugden van den vierden te verheffen. Hij gaat zoover, de onwettige geboorte van het kind uit Jeanne en Rob bijna als een voorregt te beschouwen. Hoe minder Jacques Absolu met zijn vader in aanraking komt, des te heilzamer voor het karakter en de toekomst van den knaap. Echter zou dit paradoxale, nu zwakker, dan krachtiger, in de nieuwere belgische letteren niet overal optreden, zoo er in de werkelijkheid geen aanleiding voor bestond. De vlaamschen de fransch-schrijvende dichters geven in dit opzigt elkander niets toe. Bij beiden moet de bourgeoisie, mannen en vrouwen,

het in gelijke mate ontgelden. Alleen bij het volk, alleen op het platte land, vinden zij kloeke ligchamelijke schoonheid, gepaard met edelaardige gevoelens. Eerder nog zullen zij bij de middeneeuwsche aristokratie zielenadel onderstellen, dan bij de zich noemende kern der hedendaagsche natie. Bewust of onbewust, vrucht van waarnemen en nadenken, of invloed van de mode der dorpsvertelling, slechts bij den boer gelooven zij aan dichterlijke deugd.

Een van Potvin's fraaiste verzen is zijne vrije navolging van een episode uit *Tristan et Yseult*, naar de overlevering van Chrestien de Troyes' ridderroman. De werken dier waalscheHomerussen en gallische Ariosto's, gelijk hij ze noemt, zijn zijne lievelingslektuur:

J'aime surtout Tristan, son grand amour m'émeut,
Quand le fier chevalier souffre pour son Yseut.
Et j'aime le roi Marc, âme loyale et bonne,
Qui voit leur passion si noble et qui pardonne.
Tristan rentre un jour, haletant:
— „D'où venez-vous ainsi, Tristan?"
— „Un cerf que j'avais mis en fuite
M'a fatigué dans sa poursuite,
Sous les chauds rayons du soleil.
Dormons; je succombe au sommeil." —
Leur couche était sur l'herbe verte;
Yseut de feuilles l'a couverte;
Elle en arange un lit épais,
Et tout d'abord s'y couche en paix.
Tristan tire sa noble lame
Qui veille à l'honneur de sa Dame;
Ils restent vêtus, et l'amant
La tient sur son cœur tendrement.
Un si vif amour les rassemble!
Vent ne souffle, feuille ne tremble,
Un rameau sur Yseut descend,
Ils s'endorment en s'embrassant.

Or, écoutez une aventure:
Tant qu'ils dorment sur la verdure,
Un forestier vient à passer,
Les voit et court les dénoncer.
Tristan dort anprès de sa mie.
Le roi s'arme et court! ô furie!

Ils ne peuvent plus échapper!
Il tient le glaive, il va frapper!
Mais quand il voit Yseut vêtue,
Quand il voit entre eux l'arme nue:
— „Dieu, dit-il, que faire aujourd'hui?
Pourquoi l'épée entre elle et lui?
Le crime ainsi point ne conspire.
Ils dorment, je ne puis l'occire;
Et si j'éveille ce dormeur,
L'un tuera l'autre... Sur l'honneur!
Non! Partons! dit le bon monarque,
Mais en leur laissant quelque marque,
Pour qu'ils sachent bien au réveil,
Que j'eus pitié de leur sommeil,
Et que personne en mon empire,
Désormais ne pourra leur nuire." —

Le roi les regarde et s'émeut;
Le roi se courbe sur Yseut;
A son anneau d'or l'héroïne
Portait une émeraude fine;
Il l'ôte de ses doigts maigris,
Et met à la place un rubis.
Puis il pose sur sa poitrine
Son gant qu'elle borda d'hermine;
Au lieu du glaive de Tristan
Met le sien et part à l'instant.

Il part. Leur sommeil se prolonge.
Yseut cependant eut un songe:
Elle était dans un pavillon,
Quand vers elle accourt un lion
Dont l'œil furieux la dévore,
Elle veut crier, elle implore;
Mais le lion pressé de faim
Déjà lui déchire la main
Ils s'éveillent: sur sa poitrine
Yseut trouve le gant d'hermine.
Tristan brandit, dans son effroi.
Le glaive, c'est celui du roi;
Il reconnaît la noble dague.
Yseut voit à son doigt la bague:
— „Tristan! Dieu nous fasse merci!
Le roi nous a trouvés ici!"

In deze soort van voorstellingen groeit 's dichters verbeelding. Hij wordt er warm bij. Een afzonderlijk prozawerk, door hem tegen de moraal der hedendaagsche letteren in Frankrijk gerigt, is gewijd aan het verdedigen der stelling dat geen litteratuur waarlijk bloeit, tenzij zij zúlke idealen voortbrengt. Hij is een Belg, die Engeland meer dan Frankrijk bewondert, en de litterarische kunst in zijn vaderland gaarne een evenwigt zou zien herstellen hetwelk te Parijs, zegt hij, verbroken wordt. Doch meen niet, dat hij in zijne eigen brusselsche omgeving bevrediging vindt! Tristan en Yseult zijn sedert zevenhonderd jaren dood, klaagt hij. Geïdealiseerd familieleven is de eenige poëtische stof, welke in het hedendaagsch Belgie de burgerwereld hem aanbiedt. Hij zelf maakt van dat onderwerp vaak gebruik, vrouw en kinderen bezingend. Komen verhevener gevoelens aan de orde, dan daalt hij onmiddellijk tot het volk af; bij voorkeur tot de veldelingen. Zijn *Père Jean*, toonbeeld van chevalereske getrouwheid in de liefde, is naauwlijks meer dan een arbeider; hoogstens een kleine pachter. Het epos, dat in de stad niet tot wasdom wil komen, tiert onder de muts van dien dorpsbewoner. De ridderroman der 12de eeuw herleeft in een waalsch stulpje onzer dagen. De groote harten vindt men buiten, onder de kleine lieden.

Het is bekend dat Belgie met deze rigting in de litteratuur niet alleen staat. Ook blijkt uit de romans van Caroline Gravière, dat somtijds andere snaren weerklinken, en gaarne gehoord worden. Ik tracht slechts duidelijk te maken dat bekrompenheid de heerschende geest van het belgisch publiek schijnt te zijn, en de dichters onwillekeurig in eene min of meer denkbeeldige dorpswereld het grootsche gaan zoeken, hetwelk elders niet aangetroffen wordt. Ziehier, in haar geheel, Potvin's straksgenoemde »paysannerie," eene uitdrukking van hem zelven. Bij ontstentenis van hoogere poëzie aan het hof, onder den adel, onder de burgers, moeten de boeren haar leveren:

Jean était un homme ordinaire;
Bon pied, bon œil; bon bras, bon cœur;
Actif, paisible, débonnaire;
Sobre au parler, fort au labeur.

Il fit à l'école un court terme,
Ne fut ni dernier, ni premier;
Il etait né dans une ferme,
Il choisit l'état de fermier.

Né chrétien, il chôma les fêtes;
Né paysan, il travailla;
Conscrit, il eut peur des conquêtes;
Amoureux, il se maria.

Sa femme alliait, rose et preste,
La vigueur d'un cheval de trait
A la beauté douce et céleste
Qu' Hemling à la Vierge rêvait.

Il avait vingt-cinq ans à peine,
Quand la mort vint les séparer.
Lorsqu'elle vit sa fin prochaine,
Elle lui dit, non sans pleurer:

„Adieu! Ne prends pas d'autre épouse,
Vis pour nos enfants nouveaux nés;
Au tombeau je serais jalouse:
Nous nous sommes si bien aimés!"

Il promit, simple et noble flamme!
Ses larmes coulaient à grands flots;
Puis, ils confondirent leur âme
Dans un baiser plein de sanglots.

Tout un jour ensemble ils pleurèrent,
Tout un siècle d'adieux muets!
Lorsqu' enfin ils se séparèrent,
Elle pouvait mourir en paix.

Jean survécut, triste et sévère;
Il devait travailler pour deux;
Il fut à la fois père et mère,
Et ses enfants crûrent, heureux.

Dix ans après sa vive plaie
Saignait comme au premier instant;
Et les filles, sous la coudraie,
Causaient de cet homme constant.

Aux jours de fête de famille,
Lorsque la moisson s'achevait,
A l'heure où la bierre pétille,
On lui parlait d'elle, il buvait!

Il racontait sa dernière heure,
Son serment... qu'il lui garderait!
Alors, comme un orphelin pleure,
Cet homme, après dix ans, pleurait.

Mainte riche, et plus d'une belle,
L'aimant pour sa fidélité,
Rêvait de le rendre infidèle;
Toutes en vain l'auraient tenté!

— Un soir, Jean, rentrant de la fête,
Accosta Rose au coin du val;
Il avait le vin à la tête;
Elle, au cœur, la fièvre du bal.

Il chancelait, il parlait d'Elle;
Il dut s'appuyer à son cou;
Ainsi, sur son grabat fidèle
Il alla tomber, ivre-fou.

Le lendemain, la fille d'Ève
Etait là, prête à s'en gausser.
Hélas! il avait, dans un rêve,
Cru voir la morte et l'embrasser.

Son premier regard fut stupide,
Puis il devint terrible à voir.
Elle fuit, la jeune intrépide,
Car Jean hurlait de désespoir.

Dès lors, sa tristesse fut sombre;
Son deuil devint comme un remord;
Il marchait perdu, comme une ombre;
Il appelait tout haut la mort.

Parfois la rage, dans son âme,
Éclatait; il voulait punir,
Tuer cette voleuse infâme!
Le curé dut intervenir:

„Le crime est grand, mais il la livre
A la honte, cruel malheur;
Elle était folle, il était ivre:
L'enfant pourtant sera le leur."

L'enfant! Jean était bon et sage;
Il comprit ce qu'il lui devait;
Il promit donc le mariage
Dans un an, si l'enfant vivait.

Tout un an, seul, inaccessible,
Il se consuma lentement;
Il attendait, morne, inflexible,
Dans son deuil et dans son serment.

Il baignait ses enfants de larmes:
Il semblait qu'il leur dit adieu:
Il se rongeait dans les alarmes,
L'enfant naquit, Jean bénit Dieu.

Le jour vint, plus un mot de blâme!
Il lui pardonna sans détour,
L'épousa. Puis, il rendit l'âme,
Fidèle à son unique amour.

Had de wassende karavaan aan het station van Jemelle kunnen bevroeden, welke onheusche gedachten omtrent de bestgekleede helft der belgische zamenleving mij op dat oogenblik vervulden, men zou zich gewacht hebben mij toe te laten. Wie kiest ook een zondagochtend, om de grot van Han te gaan zien? Wie weet niet, dat pleiziertreinen wederregtelijk zoo genoemd worden? Wie heeft aanspraak op natuurgenot, wanneer hij met open oogen zich bij honderdvijftig geëndimancheerde menschen voegt?

Een uitstekend middel zou zijn, te Namen zich met den fotograaf Armand Dandoy te verstaan, wanneer deze bij elektrisch licht negatieven gaat vervaardigen. Een ander doeltreffend middel: een rustigen weekdag te kiezen, en van den gids te bedingen dat hij u toesta, aan te vangen met het einde. Alleen het uitvaren der grot is werkelijk belangwekkend. Alleen door elektrisch licht aan te wenden, kan een denkbeeld gegeven worden van het overige.

De hongaarsche romanschrijver, die de anekdote der flesch met schoensmeer opteekende en wereldkundig maakte, bewees eene dienst aan de zamenleving. Reizende muzikanten moesten antichambreren bij een landedelman, die hen vergund had zich te zijnent te doen hooren. De armen, bestoven en vermoeid, hadden dorst; en op een buffet, in den hoek der kamer, stond eene aangebroken bourgogneflesch. Niemand zag hen. Gepord door de blikken der zijnen, verstoutte de direkteur van het gezelschap zich, een teug te nemen. Het vocht had een afschuwlijken bijsmaak en brandde hem de keel af; maar, te trotsch om de vergissing te erkennen, reikte hij met onvertrokken gelaat de flesch aan zijn onderdirekteur. Ook deze dronk, en hield zich groot. Allen dronken; allen leden en walgden; niemand verried zich. Toen de flesch van hand tot hand gegaan was, werd zij door den laatsten drinker, met eene humoristische opmerking, weder op hare plaats gezet.

Het muzeum Wiertz en de grot van Han worden door menigeen bezocht, die anderen liever niet navertelt welke teleurstellingen hij ondervond. De roem der grot vooral heeft groote verpligtingen aan de flesch met schoensmeer. Van Jemelle tot Rochefort zit men een uur in den omnibus; van Rochefort tot Han, nog een half uur. Volgt eene wandeling van drie kwartier over steenachtige heiden, in de brandende zon. Een dozijn kinderen verschijnt met riekende petroleumlampen; een gids met walmende nafta-fakkels. Men bevindt zich aan den ingang der grot. De heeren stroopen hunne pantalons op, en keeren hunne jassen binnenstbuiten. De hoeden der dames verdwijnen onder zakdoeken. Hare kousenbanden zouden zigtbaar worden, zoo het minder donker was. Langs een halsbrekend pad van glibberige steenen, wankelend in den modder, scharrelt men, trap op trap af, door de duisternis verder. Hetgeen er merkwaardigs te zien zou zijn, wordt door de fakkels in rook gehuld. Telkens als de gids met luider stem verkondigt, dat deze druipsteen-formatie de Trône de Pluton is, die andere het Boudoir de Proserpine, nogmaals die andere de Galerie de la Grenouille, zoudt gij 's mans loon wenschen te verdubbelen, zoo hij den mond hield en voortgang maakte. Doch het satanische van het geval is, dat drijven

niet baat. Achteruit kan men niet; vooruit slechts langzaam. De grot heeft u voor vier volle uren in hare magt. Eene hellevaart, tusschen twee rijen kleverige stalaktieten regts en links, met een gewelf van lekkende boven het hoofd.

Verrukkelijk met dat al is het uitkomen. Voor het laatst heeft zich eene der kamers ontsloten, wier doolhof den inhoud der grot vormt. Hooger en ruimer dan al de vorige, spant de Salle du Dôme zich uit. Hare wanden en hare zoldering zijn als behangen met trossen, die aan de baarden van antieke riviergoden doen denken, met leem bezwaard. Andere trossen kroonen altaren en zuilen, fantastisch uit den grond geschoten. Ter weerszijde verheffen zich bergruggen, in de holten aan wier voet de verbeelding een heiligen Antonius laat knielen, gekweld door booze geesten. Het zou niet verwonderen, zoo in deze omgeving vledermuizen met heksentronien kwamen aanvliegen, rijdend op vischstaarten. De bouwkunstige motieven echter zijn menigvuldiger. Eigenhandig schetst hier de natuur den mensch voor, hoe men gewelven door gewelven laat steunen, wanden en kolommen bekleedt met vachten van steen, vormen uit de plantenwereld dienstbaar maakt aan de architektuur.

Een donkere waterplas, zwart als de Styx, duidt aan dat de togt volbragt is. De nacht wordt volkomen. Charon's boot ligt vastgemeerd aan den oever. Roeijers noodigen tot instijgen. Een knallend kanonschot doordavert de gewelven, en geeft het sein tot vertrekken. De overmoedige aardbewoners, die eene reis naar het doodenrijk durfden ondernemen, dobberen de bewoonde wereld langzaam weder te gemoet. Aan den horizont begint zich eene lichtende stip te vertoonen, bleek van glans als de maan. De stip groeit tot eene schijf. Het zwarte water gaat de blaauwe tint van vloeibaar staal aannemen. Onder het voortglijden ziet men den nacht ochtendschemering, de schemering morgenstond, den morgen dag, het maanlicht rijzend zonlicht worden. Nog één riemslag, en bij het zwenken ligt men onder den lagen, wijden boog der aanlegplaats. Van de grot van Han geldt het omgekeerde der bepaling, door Potvin van de liefde gegeven:

Amour, ta plus charmante chose
Est ton berceau!

Uit het gebergte te Namen terugkomend, wordt men verrast door de schoone ligging der stad, gezien van de hooge spoorwegbrug der luxemburgsche baan. De fotografie was in het weergeven van dit effekt gelukkig: waarom ook niet de schilderkunst? Op de tentoonstelling van 1878 te Parijs bevonden zich een tiental doeken, gezigten voorstellend aan de Maas en in de Ardennen. Bij vroeger vergeleken, is dit een bewijs dat het belgisch landschap vorderingen maakt. Noch in de 15de, noch in de 17de eeuw schijnen de kunstenaars aandacht te hebben geschonken aan deze schilderachtige provincien. Dezelfde Vlamingen die in de 16de eeuw te Rome voor ervaren landschapschilders doorgingen, hadden voor de vaderlandsche bergen, de vaderlandsche stroomen, geen oog. De nieuwere belgische school echter heeft het doel nog niet bereikt. De poëzie der oosterdreven moet op hare doeken de klassieke uitdrukking nog halen. Het italiaansch landschap vond die bij Poussin en Claude Lorrain, het fransche bij Rousseau en Troyon, het hollandsche bij Potter, Cuyp, Ruysdael, Hobbema. Dc Ardennen blijven haar ontdekker wachten.

Tusschen Namen en Dinant heb ik de dichtregelen herdacht, er veertig jaren geleden door Nicolaas Beets in zijn zakboekje geschreven. Bij het overlezen treft het mij, hoe geheel anders de natuur er uitziet, wanneer men haar gadeslaat om haar zelfswil; dan wanneer zij slechts als springplank gebezigd wordt, om andere gevoelens te bereiken. De verzen zijn zoo fraai als Beets' fraaiste; de bedoelingen zoo trouwhartig, als van een verloofd jongeling geëischt kan worden. Arm landschap echter, dat het ongeduld der liefde ontgelden moet! 's Dichters hart hooren wij kloppen, maar niet voor de bergen. De rivier? zij mag zijnentwege breeder, vlakker, leelijker worden, zoo *hij* maar spoedig weder bij zijn mooi meisje komt:

Het hoog gebergt, met oogst gekranst,
  Ziet neder op den zilvren vloed,
Die van den schoonen morgen glanst,
  Door 't lachend landschap blij begroet;
Hier heft de rots haar kale kruin,
  Maar ginder hangt, en daalt, en vloeit
De welige akker, geel en bruin,
  Door 't helder zonlicht rijp gegloeid;

En telkens roept mijn hart hier uit:
Ach, waart gij hier, mijn lief, mijn bruid!

Het lage leidak blinkt in 't licht;
De steenrots, die tot muur verstrekt,
Schuilt weg in klimop, groen en dicht,
Of toont zich graauw met mos bedekt.
De jonge vrouw ziet blijgezind,
De bonte heuvlen langs en rond,
En vóór haar speelt haar jongste kind,
Met bloote voetjes, op den grond.
Hoe vroolijk zou mij 't harte slaan,
Mijn lieve, *waart gij meegegaan!*

De herder drijft, met blij gelaat,
Zijn kleine kudde langs den zoom,
Zijn bruin verbrande jongen waadt
Tot aan de knieën door den stroom;
De maaier, met den strooien hoed,
Ziet welgemoed zijn schoven aan,
En rust aan d' oever van den vloed,
Van d'oogst en van zichzelf voldaan;
En ik, ik heb slechts één verdriet:
Dat gij, mijn lieve! *er niets van ziet!*

Somwijlen doet ons onze tocht
De kronkling mijden van den vloed,
Maar eensklaps blinkt een nieuwe bocht
Ons frisch en glinstrend in 't gemoed.
Ga, lieve Maasstroom! haast u voort,
Tot dat ge, aan berg en rots ontward,
Uw kil verdiept, met breeder boord;
Gij trekt naar 't Noorden, *als mijn hart;*
Ga; voer in 't kronkelen naar de zee,
Mijn groet voor haar en Holland mee!

Slechts enkele trekken dezer schilderij doen aan pleonasmen denken. Slechts enkele andere zijn door de gewoonte of de straf van het verzenmaken, gedachteloos bijgevoegd. Verweg de meesten werden naar het leven genomen. Nogtans zult gij gemakkelijker op uw hoofd leeren staan, dan op deze wijze eene voorstelling van de Maas bekomen, waar de Sambre met haar zamenvloeit. De natuur is behaagziek. Wie haar gebruikt om den lof eener

mededingster te bezingen, dien toont zij een vertrokken gelaat, als in een door den wind gerimpelden stroom.

Het Hôtel Harscamp, te Namen, is een dier prettige ouderwetsche logementen, waar men van een langen togt aangenaam uitrust. Ik bragt er een overschietend paar dagen door, besteed aan het verzamelen van aanteekeningen en herinneringen. Opmerkelijk is de zorg, die in Belgie voor den reiziger gedragen wordt. Te Brussel en te Antwerpen moge het natuurlijk schijnen, de tafel overal rijkelijk gedekt, het slaapvertrek sierlijk gemeubeld te vinden: wie zou te Brugge een Hôtel de Flandre, te Gent een Hôtel de Vienne, te Luik een Hôtel de Suède, te Namen een Hôtel Harscamp verwachten? Men gevoelt, zich te bevinden in een digtbevolkt en welvarend land, waar de winnende hand mild, en de inwendige mensch van eene goede konditie is.

Geen schooner plekje heb ik in Belgie aangetroffen, dan op de wandeling van Namen, over het station Namèche (eene ijzeren hangbrug overspant er de rivier), naar het station Marche-les-Dames, waar, door een landgoed van den hertog van Arenberg, de onzigtbare tuinen naar den top der rotsen slingeren. De Maas heeft hier het voorkomen, ontsprongen te zijn uit den slag van een klovend zwaard, gezwaaid door een reus uit de fabelwereld. Regtstandig verheffen zich ter weerszijden der rivier de kale, dreigende rotsen, bleek van tint. Kon men ze weder tot elkander brengen, de hoeken aan den eenen oever, verbeeldt men zich, zouden in de gleuven aan den anderen passen. 's Ochtends is de regter-, 's middags de linkerzijde verlicht. In de zon glimlagchen, in de schaduw grijnzen zij. Bij elke buiging van den weg vertoonen zich nieuwe profielen, aangezigten van menschen en dieren. De geringe afstand maakt de gevaarten des te gigantischer. Met de hand raakt men ze aan. Boven de opening van den natuurlijken tunnel welft zich de blaauwe hemel, en in het dal ruischt de rivier.

Marche-les-Dames' naam verraadt dat het landgoed oorspronkelijk een adellijk vrouwenstift geweest is, verscholen achter de kalkwanden, hoog in de lucht. De verwoesting, door de natuur weleer aangerigt, toen zij de Maas door deze rotsen eene bedding brak, was welgemeend. Torenhooge schuttingen waren het, die

zij opwierp tegen den wind, opdat daarachter het hout te weliger tieren, de beeken te vrediger ruischen, de vruchten te sneller rijpen zouden in de zon. Als met den rug naar de rivier en tegen de granietmassa's glooijen de wandeldreven, waar, uit vruchtbare tuinaarde, het geboomte welig opschiet. Het buitenleven zelf heeft een aandeel bekomen in het grootsche der omringende evenredigheden. De mensch vond zijne bestemming terug. Tusschen bergen en stroomen bouwde hij zich een lusthof.

INHOUD

EERSTE HOOFDSTUK

TWEEDE HOOFDSTUK

DERDE HOOFDSTUK

VIERDE HOOFDSTUK

VIJFDE HOOFDSTUK

ZESDE HOOFDSTUK

ZEVENDE HOOFDSTUK

ACHTSTE HOOFDSTUK

NEGENDE HOOFDSTUK

TIENDE HOOFDSTUK

ELFDE HOOFDSTUK

TWAALFDE HOOFDSTUK

DERTIENDE HOOFDSTUK

VEERTIENDE HOOFDSTUK

VIJFTIENDE HOOFDSTUK

ZESTIENDE HOOFDSTUK

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK

ACHTTIENDE HOOFDSTUK

NEGENTIENDE HOOFDSTUK

TWINTIGSTE HOOFDSTUK

---

p de
bad-
loor
rins
em-
its-
het
erg
jk,
ıu-
63

t
e

